

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 57

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор

Гавкалова Н.Л. – доктор економічних наук, професор

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, професор

Піллелієне Ліна – доктор економіки, професор маркетингу

Пономаренко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стеблянко І.О. – доктор економічних наук, професор

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
<https://doi.org/10.32843/bses>

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;

242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій (від 28 вересня 2020 року протокол № 9).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2020

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ****Войтович Л.М.**

МУЛЬТИАСПЕКТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ».....7

Федорова Н.Є., Смесова В.Л.ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НА ЕТАПІ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....13**РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ****Кафтя М.А.**

ФІНАНСОВИЙ БАЗИС МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ.....17

Кифак А.О., Киян Д.О., Якубовський С.О.ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ НА ПРИКЛАДІ КОЛУМБІЇ.....24**РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ****Залізко В.Д., Кухта П.В., Дімов І.А.**ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....29**Зоря О.П., Галінська Т.С., Сергієнко В.І.**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ
ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ.....36**Левківський І.Б.**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ
МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....42**Масленников Є.І., Гусєв А.О.**ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ:
ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ.....47**Прийма С.С., Приймак В.І.**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ
«СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ».....51**Яснолоб І.О., Зоря О.П., Дем'яненко Н.В.**ЕКОНОМІЧНІ, ЕКОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ
ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНИХ
ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ:
ДОСВІД ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН.....57**РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ****Камушков О.С., Ткач В.О., Язіна В.А.**СУЧАСНІ УМОВИ УСПІШНОГО РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА.....63**Мазуркевич І.О., Рябенка М.О.**ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ
МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ.....68**Matsola Solomiia, Shelenko Diana, Matsola Mykhailo**THE ROLE OF INFORMATION SUPPORT IN THE MANAGEMENT
OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES.....72**Петрашевська А.Д.**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
З ЛЮДСЬКИМИ ТА ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....76

Писаренко С.В., Кацай С.А., Васильєва Ю.А.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... **83**

Старинець О.Г.

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ..... **87**

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Порудєєва Т.В., Іваненко Т.Я.

РОЗВИТОК ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ
ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇНИ..... **91**

Сторожилова У.Л., Сторожилов П.М.

ЦИФРОВЕ УПРАВЛІННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ
SMART-МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ
В ПРОСТОРІ СВІТОВОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ..... **97**

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Познякова О.О., Міх М.С., Рубанчук В.В.

АНАЛІЗ ПЕНСІЙНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ,
ЯК ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ..... **104**

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Огородник В.В.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ
З ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ..... **108**

Рудевська В.І.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ
В МЕТОДОЛОГІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
БІЗНЕС-АРХІТЕКТУРИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ..... **115**

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Височан О.О.

ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ОСББ
(ОБ'ЄДНАННЯХ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ)..... **120**

Гринчишин Я.М.

АУДИТ ПРИНЦИПУ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА АНТИКРИЗОВИЙ ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПІДПРИЄМСТВ..... **127**

Іванчук Н.В.

УДОСКОНАЛЕННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ
ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА..... **133**

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMICS AND HISTORY OF ECONOMIC IDEA

Voytovych Lyudmyla

MULTI-ASPECT DEFINITION OF «INSURANCE SYSTEM DEVELOPMENT».....7

Fedorova Natalia, Smiesova Viktoriia

INFORMATION SECURITY AND WAYS OF ITS SUPPORT

AT THE STAGE OF INFORMATION AND TECHNOLOGICAL REVOLUTION.....13

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Kaftia Maksym

FINANCIAL BASIS FOR INTERNATIONAL ECONOMIC ORDER.....17

Kyfak Andrii, Kyian Diana, Yakubovskiy Sergey

INVESTMENT ATTRACTIVENESS AND ITS IMPACT

ON ECONOMIC GROWTH ON THE EXAMPLE OF COLOMBIA.....24

SECTION 3. ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Zalizko Vasyl, Pavlo Kukhta, Dimov Ivan

PROSPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

OF ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE AND THE WORLD.....29

Zoria Oleksii, Halinska Tetiana, Serhienko Volodymyr

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MANAGING

ECOLOGICALLY ORIENTED INVESTMENTS IN THE AGRICULTURAL SPHERE.....36

Levkivskyi Ivan

THEORETICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT

OF THE LOCAL BUDGET FINANCIAL SUSTAINABILITY

IN CONDITIONS OF THE DECENTRALIZATION.....42

Maslennikov Yevhen, Husiev Artem

AN INCOME TAX IN UKRAINE: CURRENT STATE AND WAYS OF REFORMING.....47

Pryima Svitlana, Pryimak Vasyl

THEORETICAL BASIS OF INTERPRETATION OF THE CONCEPT

SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN MARKET ECONOMY.....51

Yasnohob Ilona, Zoria Oleksii, Demianenko Nataliia

ECONOMIC, ENVIRONMENTAL, SOCIAL PREREQUISITES

FOR THE FORMATION AND FUNCTIONING OF ENERGY-INDEPENDENT

AND ENERGY-EFFICIENT RURAL AREAS: EXPERIENCE

OF THE ENERGY POLICY OF THE EUROPEAN COUNTRIES.....57

SECTION 4. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Kamushkov Oleksandr, Tkach Viktoriia, Yazina Viktoriia

MODERN CONDITIONS OF SUCCESSFUL DEVELOPMENT

AND FUNCTIONING OF HOTEL AND RESTAURANT ENTERPRISES.....63

Mazurkevych Iryna, Riabenka Maryna

RESEARCH OF THE ESSENCE AND MAIN ELEMENTS OF MARKETING STRATEGY

AT THE ENTERPRISES OF THE TOURIST BUSINESS.....68

Matsola Solomiia, Shelenko Diana, Matsola Mykhailo

THE ROLE OF INFORMATION SUPPORT IN THE MANAGEMENT

OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES.....72

Petrashkevskia Anhelina

INTERCONNECTION OF INTELLECTUAL CAPITAL

WITH HUMAN AND FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE

AND ITS INFLUENCE ON THE INNOVATION ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE.....76

Pysarenko Svitlana, Katsay Serhii, Vasylieva Iuliia

INNOVATIVE DEVELOPMENT AS A FACTOR OF INCREASING

THE EFFICIENCY OF FIXED ASSETS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....83

Starynec Oleksandr

INVESTMENT SUPPORT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	87
---	----

SECTION 5. PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Porudeyeva Tatyana, Ivanenko Tatiana

DEVELOPMENT OF GRAIN PRODUCTION IN THE BLACK SEA REGION AND ITS IMPORTANCE IN THE COUNTRY'S ECONOMY.....	91
---	----

Storozhylova Uliana, Storozhylov Pilip

DIGITAL GOVERNANCE AND CURRENT TRENDS SMART-MANAGEMENT OF THE BLACK SEA REGION IN THE AREA OF WORLD AND EUROPEAN INTEGRATION.....	97
---	----

SECTION 6. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Poznyakova Oksana, Mikh Mariia, Rubanchuk Vladyslava

ANALYSIS OF PENSION AND SOCIAL INSURANCE AS ELEMENTS OF SOCIAL PROTECTION.....	104
---	-----

SECTION 7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Ogorodnik Vira

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE STATE-OWNED BANKS IN UKRAINE AND WORLDWIDE.....	108
--	-----

Rudevskia Viktoriia

APPLICATION OF THE INSTITUTIONAL APPROACH IN THE METHODOLOGY OF STUDYING THE PROCESS OF FORMING THE BUSINESS ARCHITECTURE OF THE BANKING SECTOR.....	115
--	-----

SECTION 8. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Vysochan Olha

PECULIARITIES OF ACCOUNTING IN CONDOMINIUMS (ASSOCIATIONS OF CO-OWNERS OF APARTMENTS).....	120
---	-----

Grynychshyn Yaroslav

AUDIT OF THE GOING CONCERN PRINCIPLE AND ITS IMPACT ON ANTI-CRISIS FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISES.....	127
--	-----

Ivanchuk Nataliia

IMPROVING FACTOR ANALYSIS OF THE ENTERPRISE SOLVENCY.....	133
---	-----

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

МУЛЬТИАСПЕКТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ» MULTI-ASPECT DEFINITION OF «INSURANCE SYSTEM DEVELOPMENT»

УДК 368:330.34

<https://doi.org/10.32843/bses.57-1>

Войтович Л.М.

к.е.н., доцент, доцент кафедри
банківського та страхового бізнесу
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Voytovych Lyudmyla

Ivan Franko National University of Lviv

У статті розглянуто підходи вчених до розуміння поняття «розвиток», починаючи від епохи античності до сучасності. Виділено основні аксіомы, на яких будується вчення про розвиток у будь-якій сфері. Вказано на недоліки наявних підходів до розуміння розвитку, які лише фрагментарно, а не комплексно відображають сутність цієї категорії. Визначено, що характерними рисами процесу розвитку є альтернативність, стохастичність, нелінійність, непередбачуваність, безладдя, випадковість. Доведено, що розвиток ґрунтується на законах онтогенезу, композиції і пропорційності, конкуренції, синергії, впорядкованості. Охарактеризовано життєві цикли, які представлено як базис розвитку. Визначено, що теорія циклів розвитку системи є періодом часу від одного злому, якісного скачка в історії системи до наступної кризи і початку наступного етапу в безкінечному хвилеподібно-спіралеподібному русі. Запропоновано виділяти п'ять стадій розвитку страхової системи: зародження, зростання, зрілість, занепад та відродження.

Ключові слова: розвиток, життєвий цикл, страхова система, стадії розвитку, розвиток страхової системи, еволюційна сфера.

В статье рассмотрены подходы ученых к пониманию понятия «развитие», начи-

ная от эпохи античности до современности. Выделены основные аксиомы, на которых строится учение о развитии в любой сфере. Отмечаются недостатки существующих подходов к пониманию развития, которые лишь фрагментарно, а не комплексно отражают сущность этой категории. Определено, что характерными чертами процесса развития являются альтернативность, стохастичность, нелинейность, непредсказуемость, беспорядок, случайность. Доказано, что развитие основывается на законах онтогенеза, композиции и пропорциональности, конкуренции, синергии, упорядоченности. Охарактеризованы жизненные циклы, которые представлены как базис развития. Определено, что теория циклов развития системы является периодом времени от одного взлома, качественного скачка в истории системы к следующему кризису и началу следующего этапа в бесконечном волнообразно-спиралевидном движении. Предложено выделять пять стадий развития страховой системы: зарождение, рост, зрелость, упадок и возрождение.

Ключевые слова: развитие, жизненный цикл, страховая система, стадии развития, развитие страховой системы, эволюционная сфера.

The purpose of the study is to summarize the existing theoretical and methodological provisions of the research of the development of the insurance system. The article considers the approaches of scientists to understanding the concept of „development“ from antiquity to the present. The main axioms on which the doctrine of development is based in any field are highlighted. The shortcomings of the existing approaches to understanding development, which only fragmentally, and not comprehensively reflect the essence of this category, are pointed out. The characteristic features of the development process are alternativeness, stochasticity, nonlinearity, unpredictability, disorder, randomness. Development is based on the laws of ontogenesis, composition and proportionality, competition, synergy, order. Development is a general principle of any system and is due to the following factors: global processes of world civilization; changes in the external and internal environment; needs and interests of society; demographic trends; environmental change; economic crises; cyclic processes of macro- and micro-level. Life cycles are presented as the basis of development. A three-tier system of objects of the life cycle of the insurance system has been built. In paper determined that the theory of system development cycles is a period from one break, a qualitative leap in the history of the system to the next crisis, and the beginning of the next stage in an infinite wave-spiral motion. Cyclicity is a social constant in the development of systems theory. Applying the classical principles to build development, it is proposed to identify five stages of development of the insurance system, which in general will characterize its life cycle: birth, growth, maturity, decline, and rebirth. It is determined that each of the given stages is characterized by a certain type of behavior: explanatory, patient, violent, commutative, and destructive. The development of the insurance system of Ukraine is located in the plane of two evolutionary areas - evolutionary area of stability (attractors) and evolutionary area of crisis (bifurcations).

Key words: development, life cycle, insurance system, stages of development, development of insurance system, evolutionary area.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки України поняття «розвиток» перебуває під пильним поглядом науковців і виступає центральним поняттям багатьох досліджень у різних сферах. Так, дефініція «розвиток» базується на ключових твердженнях, що: розвиток – це керований процес, підвладний певним законам; розвиток – це якісна зміна щодо набуття системою нових властивостей та здатністю змінювати свою структуру; розвиток – це сукупність змін різної економічної природи, спрямованості, інтенсивності, що об'єктивно відбуваються в соціально-економіч-

ній системі під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів; розвиток – це процес реорганізації та переорієнтації усієї економічної та соціальної систем, що поряд зі зростанням прибутків та виробництва сприяє їхнім якісним змінам в інституційній, соціальній та адміністративній структурах. Розуміння цих аксіом є необхідним для обґрунтування процесу розвитку страхової системи. Тому окреслені підходи є нині актуальними та потребують дослідження з позиції формування чіткого розуміння змісту дефініції «розвиток» за допомогою окреслення поняття «життєвого циклу» та системати-

зації підходів учених до аналізу основних стадій розвитку страхової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вперше ідеї розвитку були сформульовані античними філософами Гераклітом [1], Анаксимандром, Емпедоклом, Анаксагором, Демокрітом, які бачили у розвитку зміни частини буття та рух [2]. Сучасні вчені В.В. Ільїн та Ю.І. Кулагін визначали розвиток як зміну, рух [3, с. 120]. Л.Г. Мельник наголошував на незворотності, спрямованості та закономірності процесу розвитку та змінах системи [4, с. 15]. Основними закономірностями є розуміння розвитку як єдності протилежностей, взаємозв'язку кількісних та якісних змін. Вагомий досвід представників різних філософських шкіл збагатив науку новими підходами до тлумачення розвитку. Але в умовах сьогодення наука висуває нове бачення світу і розуміння процесів його розвитку. Це пов'язано насамперед із формуванням концепції глобального еволюціонізму як системи уявлень про загальний процес розвитку в різних його проявах.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення наявних теоретичних та методичних положень дослідження розвитку страхової системи. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: проаналізувати підходи вчених до розуміння поняття «розвиток», охарактеризувати життєві цикли, які є базисом розвитку, та виділити стадії розвитку страхової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові підходи вчених до обґрунтування категорії «розвиток» є досить різноплановими, мають різноманітні види та форми. Спроби вчених створити універсальну теорію розвитку, яка би пояснювала механізм розвитку в кожній окремо взятій галузі знань, досі не досягли успіху. Нами проведено аналіз понятійно-категоріального апарату дефініції «розвиток» згідно з баченням різних учених, починаючи від епохи античності і завершуючи сучасністю.

Арістотель як представник Перепатетичної школи і засновник Лікею, під розвитком розумів певний принцип, згідно з яким суть явища є елементом, що є необхідним у системі цілого, і розвиток загалом зводиться до розвитку держави [5]. У праці «Наука логіки» Георга Гегеля є енциклопедичний нарис діалектики, де приведено в чітку систему понятійний апарат діалектики як теорії розвитку, сформульовано сукупність закономірностей, що відображають універсальні зв'язки світу та його пізнання.

Філософський енциклопедичний словник трактує розвиток як закономірну спрямовану незворотну якісну зміну матеріальних та ідеальних об'єктів [6, с. 531]. В Академічному тлумачному словнику української мови поняття розвиток трактується як процес, у результаті якого відбувається

зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [7]. Таке тлумачення поняття розвитку дещо звужує змістовну характеристику цієї дефініції, оскільки виключає зміну системи за спадним напрямом або ж зміну системи загалом.

Різнопланові думки щодо дослідження цього поняття наведені й іншими вченими, які вбачають під розвитком, наприклад: процес реорганізації та переорієнтації (А.С. Капліна [8]), процес сукупності кількісних, структурних та якісних змін (В.Г. Шинкаренко, Н.Н. Бурмака [9, с. 81]), процес удосконалення (А.С. Філіпенко [10]). Прихильниками теорії рівноваги були і Дж. фон Нейман та Дж. Хікс. Такі вчені, як В.С. Пономаренко, О.М. Тридід та Кизим М.О., пояснюють розвиток як процес змін, що ведуть до підвищення опірності і життєвості системи, здатності чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища [11, с. 62]. Р. Акофф розглядає розвиток як процес збільшення можливостей та бажання задовольнити власні потреби та потреби інших [12, с. 62]. Абсолютно погоджуємося з ученими, які дійшли таких висновків, оскільки розвиток страхової системи однозначно є процесом, який приводить елементи, які в ній присутні, до різних стадій життєвих циклів.

Аналіз наявних дефініцій показує, що немає однозначного розуміння категорії «розвиток». За основу беруть різні думки, враховують певний ступінь деталізації. Вчені використовують різну термінологію. Тому необхідним є окреслення базису розвитку у спробі пояснити його як складну комплексну категорію з позиції приналежності до страхової системи.

Ю.С. Погорєлов визначає розвиток як загальнонаукову категорію з трьох сторін: як закон (перехід від одного буття до іншого); як принцип (іманентна риса буття); як явище (протилежність буття, яке перебуває в незмінному стані) [13]. Н.В. Афанасьєва, В.Д. Рогожин, В.І. Рудик виділяють три аспекти, характеризуючи розвиток: кількісний аспект (збільшення масштабів споживання економічних ресурсів); структурний аспект (зміни у складі елементів та їх комбінацій); якісний аспект (зрушення у споживчих характеристиках елементів, у їхній індивідуальній та інтегральній корисності) [14].

Розвиток є загальним принципом будь-якої соціально-економічної системи і розглядається як незворотна спрямована зміна організації. Він зумовлений такими чинниками: глобальними процесами світової цивілізації; науково-технічним прогресом; змінами зовнішнього та внутрішнього середовища; потребами та інтересами суспільства; демографічними тенденціями; екологічними змінами; економічними кризами; моральним та фізичним старінням і зносом матеріальних елементів; циклічними процесами макро- та мікрорівня.

Таким чином, виділяють три основні підходи щодо походження і розуміння терміна «розвиток»: виокремлення властивостей систем, що розвиваються; формування трактувань цієї дефініції; порівняння розвитку з тотожними щодо наукового пізнання систем категоріями. Перший підхід ґрунтується на визначенні розвитку, що запропоноване у філософському словнику та видатними вченими-філософами, про яке згадувалося вище [6]: розвиток – це незворотний, спрямований, обґрунтований процес змін відкритої системи у просторі і часі. Другий підхід визначення поняття «розвиток» припускає критичний аналіз трьох груп поглядів учених на поняття «розвиток» [15, с. 96]. Перша група ототожнює розвиток із прогресом. Друга група розглядає процес розвитку як якісні зміни у складі і структурі системи. Третя група стверджує, що розвиток є процесом адаптації до динамічних змін зовнішнього середовища. Суть останнього підходу до визначення категорії «розвиток» полягає у тлумаченні його через призму порівняння з такими категоріями, як еволюція, прогрес, зростання [15, с. 98]. Дозволимо собі не погодитися з авторами, які дотримуються третього підходу до пояснення поняття «розвиток», оскільки стан стабільності, занепаду чи відродження (оновлення) є також свого роду особливою формою розвитку. Страхова система переходить у таких циклах розвитку на зовсім нові етапи (змінює вектори розвитку), що характеризує її майбутні цілі та стратегії діяльності і функціонування. У процесі свого розвитку будь-яка соціально-економічна система розвивається не стохастично, а поступово, з певною закономірністю у проходженні нею низки етапів, зміна яких має циклічний характер.

Вперше в економічній теорії поняття «цикл» запровадив К. Жюгляр, вивчаючи динаміку коливань у торгівлі. Згодом коливання в економіці вивчали М. Кондратьєв, Дж. Кітчин, С. Кузнець, А. Маршалл, М. Туган-Барановський. Одним із перших дослідження закономірності і циклічності розвитку організацій здійснив відомий фахівець у галузі загальної теорії систем К. Боулдінг [16], який довів, що всі організації проходять кілька фаз від народження до зрілості, закінчуючи смертю.

Є декілька концепцій життєвого циклу в теорії управління з погляду об'єкта дослідження. Об'єкти нашого дослідження умовно можна подати як трирівневу систему: перший рівень – надорганізаційний (об'єкт дослідження – страхова система); другий рівень – організаційний (об'єкт дослідження – елементи страхової системи – страхові та перестрахові компанії, страхові та перестрахові пули, філії страховиків-нерезидентів, товариства взаємного страхування, страхові об'єднання та професійні оцінювачі збитків та ризиків); третій рівень – внутрішньоорганізаційний (об'єкт дослідження – страховий продукт) (рис. 1).

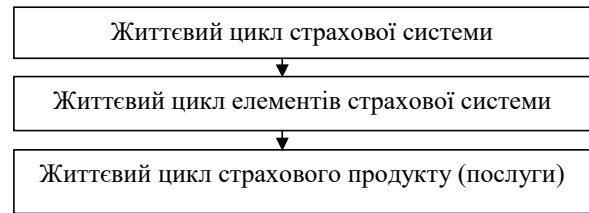

Рис. 1. Трирівнева система об'єктів життєвого циклу страхової системи

Пропонуємо детальніше зупинитися на розгляді запропонованих рівнів концепції життєвого циклу страхової системи в теорії управління. Якщо для більшості галузей матеріального виробництва такий взаємозв'язок простежується між тривалістю життєвих циклів: тривалість життєвого циклу продукту (товару) – найкоротша, тривалість життєвого циклу підприємства – довша, тривалість життєвого циклу галузі – найдовша, то для страхування тривалості життєвих циклів страхового продукту (послуги) і страхової компанії здебільшого збігаються. Мало того, життєвий цикл страхового продукту (послуги) може перевищувати тривалість життєвого циклу будь-якого елементу страхової системи.

До проблематики життєвого циклу на рівні системи зверталось чимало вчених та науковців, зокрема Дж. Крістенс, Дж. Мур, М. Портер, К. Саймонс та інші. Теорія циклів розвитку системи – це період часу від одного злому, якісного скачка в історії системи до наступної кризи і початку наступного етапу в безкінечному хвилеподібно-спіралеподібному русі. Саме циклічність є соціальною константою у розвитку теорії систем.

У процесі розвитку страхова система проходить певні стадії, які характеризують різні її властивості, стани та функціональні особливості, починаючи із зародження і завершуючи відродженням. Сукупно ці стадії утворюють життєвий цикл страхової системи. Підсумовуючи наведені вище підходи до визначення цього поняття, стверджуємо, що життєвий цикл страхової системи – це послідовний процес зміни страхової системи, який залежить від внутрішнього та зовнішнього середовища і склався відповідно до історичного розвитку.

Різні автори по-різному бачать кількість стадій, через які проходить система у своєму розвитку. Більшість учених у своїх працях виділяли п'ять-шість стадій розвитку, проте діапазон кількості досліджуваних стадій розвитку коливався від трьох (А. Доунс, Д. Кац, Р. Канн, Д. Ліппіт, В. Шмідт, Дж. Мур, Б. Скотт) до десяти (І. Адізес). Погоджуємося із І. Мазур, Н. Ольдерогге, В. Шапіро, які виділили п'ять стадій розвитку, що найбільше наближені до класичних: виникнення, розвиток, зростання, зрілість, криза.

Застосовуючи класичні принципи побудови розвитку, вважатимемо за доцільне виокремити п'ять

стадій розвитку страхової системи України, які загалом характеризуватимуть її життєвий цикл: зародження, зростання, зрілість, занепад і відродження. Для кожної із цих стадій характерна певна поведінка: експлерентна, патієнтна, віолентна, комутантна та деструктивна. Весь розвиток страхової системи України розміщений у площині двох еволюційних сфер – еволюційних сфер стійкості (атракторів) та еволюційних сфер кризи (біфуркацій).

Перша стадія зародження, яка знаходиться у еволюційній сфері стійкості, характеризується експлерентною поведінкою (від лат. *expleo* – наповнювати), коли новостворені компанії чи компанії-новатори свідомо наражаються на ризики з метою отримання прибутку від продажу нових страхових продуктів (послуг). Стадія характеризується народженням системи і формуванням її первинної структури.

Друга стадія зростання (еволюційна сфера стійкості) – характеризується патієнтною поведінкою розвитку (від лат. *patiens* – терплячий), за якої активно збільшується кількість суб'єктів страхової системи аж до такої міри, що може обмежити кількість необхідних ресурсів. Перехід від однієї стратегії компанії на певному сегменті страхового ринку до іншої відбувається поступово, компанії завойовують нові сегменти страхового ринку, зміцнюють свої ринкові позиції, створюють конкурентні стратегії.

Третя стадія розвитку страхової системи – зрілість, яка ще перебуває в стійкому аттракторі еволюційного розвитку і характеризується віолентним типом поведінки (від лат. *Violent* – шалений). Віолент – компанія, яка потребує стабільних умов середовища для активного розвитку на ринку, володіє значними ресурсами і високою конкурентною здатністю. На цій стадії страхова система досягає зрілого стану, стійкого положення із високою конкурентоспроможністю. Зазвичай суб'єкти страхової системи в цей період нарощують асортиментний ряд і розширюють ринок надання послуг. Структура страхової системи стає більш комплексною і відпрацьованою.

Четверта стадія розвитку, яка вже належить до кризової еволюційної сфери (біфуркаційного періоду) – занепад із характерною для неї комутантною поведінкою розвитку (від лат. *commutator* – пристосовний). Цей період характеризує скоріше старіння страхової системи, коли найбільш значущі параметри діяльності її елементів помітно погіршуються, а розвиток, що розуміється як подальше вдосконалення, процес чи революція, втрачає свої темпи. На цій стадії доцільно змінювати стратегію розвитку страховим та перестраховим компаніям і пулам. У зв'язку із загостренням конкурентної боротьби на страховому ринку компанії, які зіштовхуються із зменшенням попиту на свої послуги, зазвичай припиняють своє існування.

П'ята стадія біфуркаційного періоду (еволюційної сфери кризи) – відродження – є найбільш деструктивною. Для неї характерним є деструктуризація страхової системи із припиненням існування елементів у колишньому (попередньому) вигляді. Частина компаній банкрутують і розпадаються через неможливість ефективно продовжувати діяльність на страховому ринку. Інша група компаній диверсифікує свою діяльність як частина інших, більш потужних елементів, які зазвичай їх поглинають. Ця стадія не обов'язково повинна завершитися банкрутством і ліквідацією, можливим вважається її відродження або реорганізація, трансформація, яка згодом приведе до розквіту.

У точці біфуркації відбувається перехід системи від сфери тяжіння одного атрактора до іншого. Атрактором може бути і стан нової рівноваги. Спектр можливих атракторів, а отже, і спектр можливих нових станів, задається глибинною суттю страхової системи, а вибір одного з можливих варіантів пов'язаний із випадковою флуктуацією (незначних подій, соціальних дій окремих людей). У міру віддалення від точки біфуркації деякі компанії починають нарощувати організаційний каркас, виникають зразки нової структури [17, с. 224]. Атрактивні структури, задаючи порядок самоорганізації, знайшовши організаційну опору, продовжують існувати, доки через зовнішні і внутрішні зміни параметрів, що управляють, а разом із ними і показники росту, знову не досягнуть граничних станів. Такий сценарій розвитку страхової системи вважатимемо циклічним.

Найбільш вразливою страхова система є саме у процесі переходу від однієї стадії життєдіяльності до іншої, який супроводжується ризиками і може бути біфуркаційним. За таких умов знання поточної стадії і моменту переходу до наступної дає змогу максимально ефективно подолати проблеми розвитку страхової системи, що є умовою для забезпечення її сильної конкурентної позиції. На шляху до найвищої точки розвитку страхова система проходить кілька точок біфуркації, тобто зміни усталеного режиму роботи системи.

При цьому є два варіанти розвитку подій: 1) страхова система проходить точку біфуркації і переміщується до наступного етапу життєвого циклу; 2) страхова система не проходить точку біфуркації, при цьому або перестає існувати, або повертається на попередній етап свого розвитку. У точці біфуркації відбувається різка зміна характеру процесу, зміна просторово-часової організації системи, її якісна зміна.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, наведені моделі визначають стадії та цикли розвитку, через які страхова система проходить у часі. На відміну від еволюційних моделей циклу життя, перехід між стадіями розвитку залежить не тільки від часу, але й від інших параметрів. Це озна-

чає, що можливі різні послідовності проходження стадій розвитку. Практично всі моделі, запропоновані різними дослідниками, мають схожі риси, але, що природно, кожна має свої особливості. З одного боку, вони детально описують те, що відбувається всередині системи. З іншого боку, ці моделі дають змогу прогнозувати розвиток подій і можливе виникнення критичних ситуацій, а отже, дають змогу підготуватися до них належним чином або ж уникнути завдяки своєчасно розробленим запобіжним заходам.

Отже, у концепцію системного розвитку доцільно виключити етап виникнення самої системи та етапи її розпаду, ліквідації та припинення існування. Формування цілісної системи, її вихідної форми, хоча і пов'язане з розвитком, не є ще власне розвитком. Воно являє собою взаємодію елементів, що народжують нову структуру, яка вважається початком розвитку. Розвиток передбачає зміну стану об'єкта, яка відбувається за умови збереження їхнього вихідного стану, що породжує нові стани. Збереження вихідного стану дає можливість здійснення закономірностей розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Развитие. Философия: Энциклопедический словарь. Москва : Гардарики / под ред. А.А. Ивина, 2004. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1013 (дата звернення: 28.08.2020).
2. Асмус В.Ф. Античная философия : 3-е изд. Москва : Высшая школа, 2003. 400 с.
3. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Людина і світ : навчальний посібник. Київ : КНТЕУ, 2003. 283 с.
4. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). Сумы : ИТД „Университетская книга“, 2007. 1120 с. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/44621/1/Melnyk_SEP_UR.pdf (дата звернення: 28.08.2020).
5. Лосев А.Ф. История античной философии в конспектном изложении : 3-е изд. Москва : ЧеРо, 2005. 192 с.
6. Философский энциклопедический словарь / под ред. Ильичева Л.Ф. и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
7. Сутність поняття „розвиток” : академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/rozvytok/> (дата звернення: 31.08.2020).
8. Капліна А.С. Поняття „розвиток” у категоріальному апараті теорії розвитку. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2012. № 24(2). С. 57–63.
9. Шинкаренко В.Г., Бурмака Н.Н. Исследование сущности понятия „Развитие социально-экономической системы”. *Экономика транспортного комплекса*. 2013. № 21. С. 73–86.
10. Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку : монографія. Київ : Знання України, 2002. 190 с.
11. Пономаренко В.С., Тридід О.М., Кизим М.О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія. Харків : ВД „ІНЖЕК”, 2003. 328 с.

12. Акофф Р. Акофф о менеджменте / пер. с англ. Волковой А.Л. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 448 с.

13. Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлей-нарний базис. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_04.pdf (дата звернення: 30.08.2020).

14. Управление развитием предприятия : монография / Н.В. Афанасьев та ін. Харків : ИНЖЭК, 2003. 184 с.

15. Раєвська О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія. Харків : ВД „ІНЖЕК”, 2006. 496 с.

16. Демидов І.В. Основи теорії систем : навчальний посібник. Львів, 2013. 210 с.

17. Омар Ахмад Далайін Бадер. Аналіз та розвиток еволюційних моделей життєвого циклу популяцій підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 8. С. 221–225. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_45 (дата звернення: 02.09.2020).

REFERENCES:

1. Ivin A.A. (2004) Entsiklopedicheskiy slovar [Encyclopedic dictionary]. *Razvitie. Filosofiya* [Development. Philosophy]. Moscow: Gardariki. Available at: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1013 (accessed 28 August 2020).
2. Asmus V.F. (2003) *Antichnaya filosofiya* [Ancient philosophy]. Moscow: Vysshaya shkola. (in Russian)
3. Ilin V.V., Kulahin Yu.I. (2003) *Liudyna i svit* [Human and world]. Kyiv: KNTU. (in Ukrainian)
4. Melnik L.G., Hens L. (2007) *Sotsialno-ekonomicheskiy potentsial ustoychivogo razvitiya* [Socio-economic potential for sustainable development]. Sumy: ITD „Universitetskaya kniga”, 1120 p. Available at: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/44621/1/Melnyk_SEP_UR.pdf (accessed 28 August 2020).
5. Losev A.F. (2005) *Istoriya antichnoy filosofii v konspektnom izlozhenii* [History of ancient philosophy]. Moscow: CheRo. (in Russian)
6. Ilichev L.F., Fedoseev P.N., Kovalev S.M., Panov V.G. (1983) *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sov. entsiklopediya. (in Russian)
7. Akademichniy tлумachnyi slovyk ukrainskoi movy (1970–1980). *Sutnist poniattia „rozvytok”* [The essence of the concept of „development”]. Available at: <http://sum.in.ua/s/rozvytok/> (accessed 31 August 2020).
8. Kaplina A.S. (2012) Poniattia „rozvytok” u katehoriialnomu aparati teorii rozvytku [The concept of „development” in the categorical apparatus of development theory]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriem-nystvo*, vol. 24, no. 2, pp. 57–63.
9. Shinkarenko V.G., Burmaka N.N. (2013) Issledovanie suschnosti ponyatiya „Razvitie sotsialno-ekonomicheskoy sistemy” [Study of the essence of the concept „Development of the socio-economic system”]. *Ekonomika transportnogo kompleksa*, vol. 21, pp. 73–86.
10. Filipenko A.S. (2002) *Tsyvilizatsiini vymiry ekonomichnoho rozvytku* [Civilizational dimensions of economic development]. Kyiv: Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
11. Ponomarenko V.S., Trydid O.M., Kyzym M.O. (2003) *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh*

kryzy [Enterprise development strategy in a crisis]. Kharkiv : VD „INZhEK”. (in Ukrainian)

12. Akoff R. (2002) *Akoff o menedzhmente* [Akoff about management]. Saint-Petersburg: Piter. (in Russian)

13. Pohorielov Yu.S. *Katehoriia rozvytku ta yii ekspleinarnyi bazys* [Category of development and its explanatory basis]. Available at: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_04.pdf (accessed 30 August 2020).

14. Afanasev N.V., Rogozhin V.D., Rudyika V.I. (2003) *Upravlenie razvitiem predpriyatiya* [Enterprise development management]. Kharkiv: INZhEK. (in Russian)

15. Raievniewa O.V. (2006) *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models]. Kharkiv: VD „INZhEK”. (in Ukrainian)

16. Demydov I.V. (2013) *Osnovy teorii system* [Fundamentals of systems theory]. Lviv. (in Ukrainian)

17. Omar Akhmad Dalaiin Bader (2016) Analiz ta rozvytok evoliutsiinykh modelei zhyttievoho tsykladu populiatsii pidpriemstv [Analysis and development of evolutionary life cycle models of enterprise populations]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 8, pp. 221–225. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_45 (accessed 02 September 2020).

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ЕТАПІ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

INFORMATION SECURITY AND WAYS OF ITS SUPPORT AT THE STAGE OF INFORMATION AND TECHNOLOGICAL REVOLUTION

УДК 330.111.4:001

<https://doi.org/10.32843/bses.57-2>

Федорова Н.Є.

к.е.н., доцент кафедри підприємництва,
організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Український державний
хіміко-технологічний університет

Смєсова В.Л.

д.е.н., доцент,
професор кафедри підприємництва,
організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Український державний
хіміко-технологічний університет

Fedorova Natalia

Ukrainian State University
of Chemical Technology

Smiesova Viktoriia

Ukrainian State University
of Chemical Technology

У статті розглянуто один із соціально-економічних наслідків інформатизації суспільства, а саме інформаційне маніпулювання. Доведено, що джерелами загроз в інформаційному просторі є певні суперечності інтересів між різними групами всередині суспільства, що загострює небезпеку маніпулювання свідомістю людини за рахунок використання новітніх інформаційних технологій впливу на її психічну діяльність задля реалізації власних інтересів третіх осіб. Досліджено складові частини характеристики інформаційно-психологічної безпеки особистості та визначено загрози інформаційній безпеці та інформаційному суверенітету особистості й суспільства. З'ясовано основні напрями забезпечення інформаційної безпеки особистості. Доведено, що найбільш дієвим методом забезпечення інформаційного суверенітету особистості є формування так званого інформаційного імунітету як ігнорування індивідом не потрібної йому інформації та створення внутрішніх психологічних бар'єрів перед повідомленнями з маніпулятивною складовою частиною.

Ключові слова: інформатизація, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційний суверенітет, інформаційна безпека, інформаційні загрози, маніпулювання свідомістю, інформаційний імунітет, контрманіпуляція.

В статье рассмотрено одно из социально-экономических последствий инфор-

матизации общества, а именно информационное манипулирование. Доказано, что источниками угроз в информационном пространстве являются определенные противоречия интересов между различными группами внутри общества, что обостряет опасность манипулирования сознанием человека за счет использования новейших информационных технологий воздействия на его психическую деятельность с целью реализации собственных интересов третьих лиц. Исследованы составляющие характеристики информационно-психологической безопасности личности и определены угрозы информационной безопасности и информационному суверенитету личности и общества. Выявлены основные направления обеспечения информационной безопасности личности. Доказано, что наиболее действенным методом обеспечения информационного суверенитета личности является формирование так называемого информационного иммунитета как игнорирование индивидом не нужной ему информации и создание внутренних психологических барьеров перед сообщениями с манипулятивной составляющей.

Ключевые слова: информатизация, информационно-коммуникационные технологии, информационный суверенитет, информационная безопасность, информационные угрозы, манипулирование сознанием, информационный иммунитет, контрманипуляция.

The article considers one of the socio-economic consequences of informatization of society – information manipulation. It is proved that the rapid development of information and communication technologies at the present stage of social development not only optimizes the process of social production and distribution, accelerates exchange, and expands possibilities of society; it can also generate negative socio-economic effects, such as a violation of information sovereignty (information security) society. It is shown that the information security of an individual is a state of protection of his psyche and consciousness from dangerous information influences: manipulation, misinformation, and incitement to suicide, insult, so on. It turns out that the sources of threats to information security in the information space are certain conflicts of interest between different groups within society, which intensify at critical moments in the development of the state: during changes in the political system, during economic crises, and rising unemployment. All this exacerbates the danger of manipulating human consciousness through the use of the latest information technology to influence its mental activity in order to realize the own interests of third parties. It is noted that one of the dangerous trends in the current conditions of informatization of society is the advanced development of forms, methods, technologies, and techniques of influencing consciousness or sub consciousness, mental state, compared with the pace of formation and improvement of methods and tools to counteract the destructive psychological influences. The components of the characteristics of information and psychological security of the individual are studied and threats to information security and information sovereignty of the individual and society are identified. The main directions of ensuring the information security of the individual are clarified. It turns out that the most effective method of ensuring the information sovereignty of the individual is the formation of so-called "information immunity". This means formation in the individual the ability to ignore information that he does not need and creates internal psychological barriers to messages with a manipulative component.

Key words: informatization, information and communication technologies, information sovereignty, information security, information threats, manipulation of consciousness, information immunity, counter manipulation.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток і велике поширення сучасних інформаційних технологій, розгортання на їх основі локальних і глобальних інформаційних систем, призначених прискорювати обмін товарами, послугами, капіталами, інформацією, створює безліч можливостей для суб'єктів соціально-економічної системи. Завдяки прискоренню інформатизації поживається інвестиційний процес, активно впроваджується інтелектуальний продукт, частка якого в готовій

продукції постійно збільшується. Вдосконалення комунікацій та сучасні інформаційні технології сприяють підвищенню питомої ваги заощаджень та нагромадженню через зростання ефективності функціонування банківського сектору й небанківських фінансових установ. Інформатизація суспільства сприяє зниженню прямих економічних та трансакційних витрат, удосконаленню техніки та технологій, зростанню зайнятості, підвищенню ефективності відносин виробництва, розподілу,

обміну та споживання загалом, зрештою, сприяє більш повному задоволенню суспільних потреб.

Водночас процеси інформатизації, порушуючи усталені механізми економічної рівноваги, при-таманні індустріальній цивілізації, висуюють у нову епоху розвитку суспільства нові загрози прогресивному тренду його соціально-економічного розвитку [1]. Однією з таких загроз є розширення за допомогою сучасних цифрових технологій можливостей впливу на свідомість індивіда шляхом інформаційного маніпулювання задля досягнення певних інтересів третіх осіб, що негативно впливає на розвиток особистості та суспільства загалом. Хоча використання сучасних цифрових технологій у соціокультурній сфері дає нові можливості самореалізації через дистанційну освіту, зайнятість, доступ до світових культурних цінностей, воно одночасно створює загрози саморозвитку особистості та реалізації її інтересів через здійснення маніпулятивного впливу на її поведінку. Прикладами такого маніпулювання є пряма й прихована реклама у ЗМІ, інформація політичного та релігійного характеру, яка поширюється за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та може підривати інформаційний суверенітет і формувати загрози інформаційній безпеці не тільки окремої особистості, але й суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформатизація як «інтелектуально-гуманістична перебудова всієї життєдіяльності людини й суспільства на основі все більш повного використання інформації як ресурсу розвитку за допомогою засобів інформатики задля створення інформаційного суспільства та подальшого становлення ноосфери» [2], а також конкретні форми її прояву є предметом широкої дискусії вітчизняних та зарубіжних економістів, таких як А. Турен, М. Понятовський (Франція), М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас, Н. Луман (Німеччина), М. Маклюен, Д. Белл, А. Тоффлер (США), Д. Масуда (Японія), А. Литвин, Л. Федулова, О. Шнипко (Україна). Проблеми дослідження маніпулювання свідомістю та інформаційні впливи на людину в інформаційну епоху досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В. Шкляр, О. Гриценко, Л. Леонтьєва, В. Роговець, В. Петрик (Україна), С. Кара-Мурза [4], С. Гриняєв, Є. Доценко (Росія). Однак науковий доробок названих науковців потребує подальшого поповнення з огляду на стрімкий розвиток інформаційних процесів, їх ускладнення та багатоваріантність прояву.

Постановка завдання. Метою статті є пошук методів забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки індивіда й суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих завдань держави в епоху інформатизації суспільного життя є гарантування

інформаційного суверенітету особистості як складової частини інформаційної безпеки. Інформаційна безпека особистості являє собою стан захищеності її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів, зокрема маніпулювання, дезінформування, спонукування до самогубства.

Інформаційно-психологічна безпека особистості – це:

- належний рівень її теоретичної та практичної підготовки, за якого досягаються захищеність та реалізація її життєво важливих інтересів, а також гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз;

- здатність держави створити можливості для гармонійного розвитку та задоволення потреб особистості в інформації незалежно від наявності інформаційних загроз;

- гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості;

- захищеність від різних інформаційних небезпек [3, с. 56].

Інформаційна безпека – це невід'ємне право людини, суспільства, держави на самовизначення та участь у формуванні, розвитку та здійсненні національної інформаційної політики відповідно до чинних правових актів країни, міжнародного права. Інформаційну небезпеку створюють інформаційні загрози, що поширюються в інформаційному просторі, який більшість учених розглядає як місце формування, поширення та споживання інформації за допомогою різноманітних технічних пристроїв [3, с. 58]. Джерелами загроз в інформаційному просторі є певні суперечності інтересів між різними групами всередині суспільства. Найбільш небезпечним джерелом загроз цим інтересам в епоху інформатизації є суттєве розширення можливостей маніпулювання свідомістю людини за рахунок створення навколо неї індивідуального віртуального інформаційного простору, а також можливість використання новітніх інформаційних технологій впливу на її психічну діяльність. Так, С. Кара-Мурза у книзі «Маніпуляція свідомістю» відзначає, що застосування сучасних технологій для розширення кола способів маніпулювання масовою свідомістю здійснюється сьогодні повсякденно [4, с. 3–7]. Особливо воно активізується в переломні моменти розвитку держави, якими, наприклад, є зміна політичного устрою країни, періоди економічних криз та зростання рівня безробіття.

Однією з небезпечних тенденцій, що склалася в сучасних умовах інформатизації суспільства, є випереджальний розвиток форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість або підсвідомість, психічний стан людини порівняно з темпами формування й удосконалення методів та інструментів протидії відповідним деструктивним психологічним впливам.

Негативний вплив на особистість інформаційного простору, що формується за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, здійснюється різними способами, серед яких слід виділити дезінформацію, залякування, емоційне придушення, ініціювання агресивних емоційних станів, демонстрацію, маніпуляцію. Для реалізації інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну, групову й масову свідомість задля реалізації інтересів окремих суспільних груп, найчастіше використовуються засоби масової інформації, що найбільш ефективні для здійснення інформаційно-психологічного впливу на значні маси людей, що дає змогу розглядати їх як складову частину стратегічних сил інформаційного протистояння. Маніпуляція свідомістю є прихованим небезпечним втручанням в особистий простір людини, спонукання її до дій, вигідних зовнішній стороні, без урахування її інтересів, а іноді навіть всупереч ним. Отже, вона може розглядатися як прихований вплив на психіку визначеної цільової аудиторії, за якого досягається впровадження визначених цілей, бажань, намірів, відносин чи установок, що не збігаються з тими, які має цільова аудиторія в певний момент часу [4, с. 7].

У зв'язку з тим, що інформація характеризується вибірковістю, тобто сприймається людиною лише в тій частині, яка не суперечить її переконанням, психологічним установкам, уподобанням, ініціатори інформаційного впливу враховують готовність аудиторії до сприйняття тієї чи іншої інформації для підвищення результативності такого впливу на свідомість індивідів та суспільства.

Мішені маніпулятивного впливу доцільно поділити на такі групи:

- спонукання для активності людини (потреби, інтереси, схильності);
- регулятори активності людини (групові норми, самооцінка (відчуття власної гідності, самоповага, гордість), суб'єктивні відносини, світогляд, переконання, вірування, смислові, цільові, операційні установи);
- когнітивні (інформаційні) структури (зокрема, інформаційно орієнтовна основа поведінки людини загалом);
- операційний склад діяльності (спосіб мислення, стиль поведінки та спілкування, звички, уміння, навички);
- психічні стани (фонові, функціональні, емоційні) [5].

Отже, розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій створює загрозу використання їх для реалізації широкого спектру форм та способів маніпуляції, здійснення негативного психологічного впливу на індивіда задля реалізації недоброзичливих цілей інших індивідів і соціальних груп. Це породжує для держави та громадянського суспільства необхідність удосконалення в нових умо-

вах методів та інструментів забезпечення інформаційної безпеки громадян.

Світовий досвід боротьби зі шкідливим інформаційним впливом полягає як у використанні інструментів обмеження політичної, економічної та соціальної реклами та іншої нав'язливої шкідливої інформації, так і в особистому свідомому контролі над інформацією, що надходить. Пріоритетними напрямками державної інформаційної політики в протидії масштабним негативним інформаційно-психологічним впливам мають бути як інтеграція країн у міжнародні інформаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи та організації, що протидіють негативним інформаційним впливам на свідомість, удосконалення законодавства з питань інформаційної безпеки, узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами та дієве правове регулювання інформаційних процесів, так і ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування, реалізації та коригування державної політики в інформаційній сфері. Крім того, пріоритетними завданнями інформаційних структур владних органів мають бути контроль за інформаційними потоками; надання об'єктивної, вичерпної інформації, представлення фахових коментарів та пояснень щодо подій; систематичне висвітлення офіційної позиції посадових осіб та політичних лідерів [6].

Окрім зазначених інструментів правового та регуляторного впливу держави на інформаційну сферу, до методів протидії шкідливому інформаційному впливу слід віднести розвиток у суспільстві здатності до особистого свідомого контролю над інформацією, що надходить. Цей метод передбачає формування критичного мислення, здатності орієнтуватися у величезному масиві інформації, кількість якої в інформаційну епоху зростає невпинно. Це потребує достатньо високого культурного та освітнього рівнів особистості та суспільства, тому основні зусилля держави повинні бути націлені на розвиток відповідних сфер суспільного виробництва як інструментів формування адекватного інституціонального середовища.

Необхідно розвивати в суспільстві так званий інформаційний імунітет як ігнорування індивідом не потрібної йому інформації та створення внутрішніх психологічних бар'єрів перед повідомленнями з маніпулятивною складовою частиною. Отже, саме вміння відбирати інформацію стає однією з найважливіших характеристик життєдіяльності індивіда у сучасному суспільстві. Цей метод регуляторного впливу є більш дієвим, ніж просте втручання держави в інформаційні процеси задля обмеження або заборони певних її потоків, оскільки створює у індивіда можливість вибору найбільш важливої інформації, а також свідоме обмеження інформаційного потоку. Це

перетворює індивіда з об'єкта маніпулятивного впливу на суб'єкта, що самостійно формує власний інформаційний простір. В таких умовах не масмедіа маніпулюють думкою індивіда, а він сам маніпулює масмедіа, ігноруючи частину потоку інформації та реклами (перестає купувати заангажовані друковані ЗМІ, дивитися політичні новини на ТБ, відвідувати певні сайти в Інтернет тощо). Цей феномен можна визначити поняттям «контрманіпуляція», що означає ситуацію, коли індивід, що є адресатом інформаційних і рекламних повідомлень, свідомо обмежує свій доступ до потоку інформації. Отже, контрманіпуляція може розглядатися як соціальний феномен, що потребує свого індивідуального формування у кожного суб'єкта як елемент виховання [7].

Теоретичною основою такого виховання є спеціальна наука й навчальна дисципліна – педагогіка ЗМІ. Її головною метою є навчання громадян критично ставитися до мас-медіа, компетентно та відповідально їх використовувати. Вивчення цієї дисципліни покликане ознайомити громадян з центральною роллю ЗМІ в демократичній державі і в сучасній політиці загалом з їх позитивним і негативним впливом на реципієнтів, сформулювати здатність орієнтуватися в складному потоці інформації та виробити імунітет до маніпулювання та низькопробної друкованої, відео- та іншої продукції, що містить елемент маніпуляції. Як писав Е. Тоффлер у праці «Шок майбутнього», для мінімізації наслідків інформаційного впливу кожному слід навчитися виставляти своєрідний сенсорний захист, створювати «зони стабільності» у середовищі, що постійно змінюється [8, с. 406–415].

Висновки з проведеного дослідження. Інформаційна епоха створює для суспільства та індивіда безліч можливостей використовувати інформацію в інтересах збільшення власного добробуту. Водночас вона породжує загрози недоброчинного й навіть шкідливого її використання, що порушує інформаційний суверенітет особистості та суспільства, тому захист інформаційного суверенітету, створення потужної та ефективної системи інформаційної безпеки, розроблення дієвих стратегій і тактик протидії медіазагрозам повинні стати пріоритетними завданнями органів державної влади та недержавних інституцій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Fedorova N. Informatization of modern society and its socio-economic consequences. *Economic Bulletin of the State Higher Education Institute of the UDHTU*. 2019. № 1(9). P. 13–23.
2. Урсул А. Информатизация общества. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/79afabe1c92f5ec325763f004b11b0> (дата звернення: 01.10.2020).

3. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам : навчальний посібник / заг. ред. В. Толубка. Київ : НАОУ, 2004. 177 с.

4. Кара-Мурза С. Маніпуляція свідомістю : навчальний посібник. Київ : Оріони, 2003. 500 с.

5. Войтко О., Кацалап В., Рахімов В. Аналіз особливостей маніпуляції як інструменту психологічного впливу на свідомість. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2019. № 2(35). С. 121–126.

6. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2 № 1. P. 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_7 (дата звернення: 02.10.2020).

7. Яненко Я. Феномен «контрманіпуляція» у сучасному інформаційному суспільстві. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Вип. 53. С. 139–141.

8. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва : АСТ, 2002. 557 с.

REFERENCES:

1. Fedorova N. (2019) Informatization of modern society and its socio-economic consequences. *Economic Bulletin of the State Higher Education Institute of the UDHTU*, no. 1(9), pp. 13–23.
2. Ursul A. (1990) Informatizatsiya obschestva [Informatization of society]. Available at: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/79afabe1c92f5ec325763f004b11b0> (accessed 01 October 2020).
3. Tolubka V. (ed.) (2004) *Informatsiina bezpeka derzhavy u konteksti protyidii informatsiinym viinam* [Information security of the state in the context of counteracting information wars]. Kyiv: NAOU. (in Ukrainian)
4. Kara-Murza S. (2003) *Manipuliatsiia svidomistiu* [Manipulation of consciousness]. Kyiv: Oriony. (in Ukrainian)
5. Voitko O. (2019) Analiz osoblyvostei manipuliatsii yak instrumentu psykholohichnoho vplyvu na svidomist [Analysis of the peculiarities of manipulation as a tool of psychological influence on consciousness]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony*, no. 2(35), pp. 121–126.
6. Ilnytska U. (2016) *Informatsiina bezpeka Ukrainy: suchasni vyklyky, zahrozy ta mekhanizmy protyidii nehatyvnyim informatsiino-psykholohichnym vplyvam* [Information security of Ukraine: modern challenges, threats and mechanisms for counteracting negative information and psychological influences]. *Humanitarian vision*, vol. 2, no. 1, pp. 27–32. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_7 (accessed 2 October 2020).
7. Yanenko Ya. (2013) Fenomen “kontrmanipuliatsiia” u suchasnomu informatsiinomu suspilstvi [The phenomenon of “countermanipulation” in the modern information society]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, vol. 53, pp. 139–141.
8. Toffler E. (2002) *Shok buduschego* [Future Shock]. Moscow: AST. (in Russian)

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ФІНАНСОВИЙ БАЗИС МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ FINANCIAL BASIS FOR INTERNATIONAL ECONOMIC ORDER

У статті розглянуто фінансову основу міжнародного економічного порядку, який у своєму розвитку еволюціонував від найпростішої колоніальної моделі до Британського фінансового порядку з подальшим переходом до Американського фінансового порядку. Характеризуючи характер дії закону інтернаціоналізації суспільного виробництва у глобальних координатах, можемо стверджувати, що в його надрах поступово формується ціла низка якісно нових законів, а розбудова глобальної моделі міжнародного фінансового порядку передбачає впровадження якісно нової системи міждержавної фіксації валютних курсів. Це передбачає, з одного боку, гармонізацію таких макроекономічних змінних, як інфляція та процентна ставка, а з іншого боку, вирівнювання реальних доходів громадян різних країн, що потребуватиме конвергенції їх фінансової та соціальної політики. Окреслено фундаментальні процеси фінансової глобалізації, які справляють потужний вплив на модернізацію фінансового базису міжнародного економічного порядку.

Ключові слова: економічний порядок, глобальний фінансовий порядок, світове господарство, криза, інтернаціоналізація, транскордонний рух капіталу, фінансова політика.

В статті рассмотрена финансовая основа международного экономического

порядка, который в своем развитии эволюционировал от простейшей колониальной модели до Британского финансового порядка с последующим переходом к Американскому финансовому порядку. Характеризуя характер действия закона интернационализации общественного производства в глобальных координатах, можем утверждать, что в его недрах постепенно формируется целый ряд качественно новых законов, а развитие глобальной модели международного финансового порядка предусматривает внедрение качественно новой системы межгосударственной фиксации валютных курсов. Это предусматривает, с одной стороны, гармонизацию таких макроэкономических переменных, как инфляция и процентная ставка, а с другой стороны, выравнивание реальных доходов граждан разных стран, что требует конвергенции их финансовой и социальной политики. Определены фундаментальные процессы финансовой глобализации, которые оказывают мощное влияние на модернизацию финансового базиса международного экономического порядка.

Ключевые слова: экономический порядок, глобальный финансовый порядок, мировое хозяйство, кризис, интернационализация, трансграничное движение капитала, фискальная политика.

УДК 330.341

<https://doi.org/10.32843/bses.57-3>

Кафтя М.А.

аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Kaftia Maksym

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

The article deals with the financial basis of the international economic order, which in its evolution evolved from the simplest colonial model to the British financial order, with the subsequent transition to the American financial order. Characterizing the nature of the law of internationalization of social production in global coordinates, we can say that in its depths a number of new laws are gradually formed. In addition, the development of a global model of the international financial order involves the introduction of a qualitatively new system of interstate exchange rate fixation. This implies, on the one hand, the harmonization of such macroeconomic variables as inflation and interest rates, and on the other, the equalization of real incomes of citizens of different countries, which in turn will require convergence of their fiscal and social policies. Describing the existing systems of state control over cross-border movement of capital as an element of the international financial order, it should be noted that the cross-border flows of capital resources in the world financial system are inextricably linked to the threat of restrictive measures on capital accounts in different countries of the world. The current global process of providing international liquidity cannot be overlooked. This threat stems from the fact that the international status of the national currency is a natural monopoly of a country in the sense of its ability to be the currency of settlements in international transactions. The fundamental processes of financial globalization, which have a strong influence on the modernization of the financial base of the international economic order, are outlined. And the development of the global format of the international financial order implies a radical reform of all its components – the exchange rate regime and the current system of currency and balance of payments regulation; systems of state control over cross-border movement of capital; ensuring international liquidity; as well as the institutional system for regulating the international monetary system. This will require deepening of intergovernmental co-operation in the area of convergence of its monetary and monetary policies with the delegation of some functions to the regional and supranational level.

Key words: economic order, global financial order, world economy, crisis, internationalization, cross-border capital flows, fiscal policy.

Постановка проблеми. Функціонування світового господарства, складовими елементами якого є національні економіки країн, їх суб'єкти та взаємозв'язки між ними, характеризується низкою закономірностей та певним порядком. У доглобалізаційну епоху у світі панувала національно орієнтована модель міжнародного фінансового порядку, яка базувалась на домінуванні національних економічних інтересів країн у формуванні та структурній динаміці розвитку їх фінан-

сових ринків, розбудові їх інституційної системи, а також реалізації національних політик щодо регулювання міжнародних потоків капіталу, запровадження обмежень на операції з капітальними рахунками, коригування макроекономічної політики та ухвалення управлінських рішень у сфері макропруденційного регулювання. Однак уже з початку 1990-х років національно орієнтована модель досягла своїх граничних меж через кри-тичне загострення антагонізму між формою органі-

зації глобальних процесів суспільного відтворення та діючими товарно-грошовими відносинами. У своєму розвитку міжнародний фінансовий порядок еволюціонував від найпростішої колоніальної моделі до Британського фінансового порядку з подальшим переходом до Американського фінансового порядку. Міжнародний фінансовий порядок у процесі свого еволюційного розвитку зазнавав постійних модифікацій і трансформацій та потребує поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематиці міжнародного економічного (фінансового) порядку присвятили свої дослідження як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, такі як З. Бжезінський, О. Білорус, Л. Бялашевич, С. Гантінгтон, Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук, В. Смолянчук, Б. Ейченгрін, С. Ларрабе, Дж. Егню.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття фінансової основи міжнародного економічного порядку та узагальнення компонентів глобального фінансового порядку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Міжнародний фінансовий порядок у процесі свого еволюційного розвитку в останні сто п'ятдесят років зазнавав постійних модифікацій і трансформацій щодо як суб'єктної структури світових валютно-фінансових відносин, так і їх об'єктної, інституційної та регуляторної системи, а також кількісно-якісних характеристик світового фінансового середовища. В основі цих трансформацій лежить насамперед об'єктивна дія всезагального економічного закону інтернаціоналізації виробництва у широкому значенні категорії «виробництво». Як відомо, він виражає внутрішньо необхідні, сталі та суттєві зв'язки між процесом переростання економічним способом виробництва меж національних країн, з одного боку, й поступовим формуванням механізму поєднання особистісних та речових факторів виробництва, взаємодії людини з природою та створення при цьому необхідних матеріальних і духовних благ, відтворення самої людини на інтернаціональному рівні, з іншого боку.

Характеризуючи характер дії закону інтернаціоналізації суспільного виробництва у глобальних координатах, можемо стверджувати, що в його надрах поступово формується ціла низка якісно нових законів. За своєю природою вони відбивають докорінні трансформації, яких зазнали техніко-економічні та організаційно-економічні відносини й відносини економічної власності за умов динамізації економічного глобалізму. Одним з таких законів, що зародився на базі закону інтернаціоналізації виробництва, а згодом «відпочкувався» від нього, є закон інтернаціоналізації фінансової сфери. Цей закон, на нашу думку, виражає внутрішньо необхідні, сталі та суттєві зв'язки між процесом наростаючого за масштабами й диверсифікованого за структурою транскордонного руху

фінансових активів, з одного боку, і поступовим формуванням механізму нагромадження у світовому господарстві фінансових диспропорцій між накопиченням та споживанням фінансового капіталу у регіональному й галузево-секторальному вимірах, з іншого боку. Підтвердженням цього є, зокрема, прогностичні оцінки авторитетних міжнародних експертів, згідно з якими питома вага фінансових послуг у глобальному валовому внутрішньому продукті вже до 2020 року перевищить 10% [1, с. 9].

З огляду на таку методологічну засаду трансформація міжнародного фінансового порядку може бути кваліфікована як процес незворотних, векторно спрямованих і закономірних кількісно-якісних змін у світовій фінансовій системі, пов'язаних насамперед із забезпеченням міжнародної ліквідності, переліком провідних національних валют, що торгуються на глибоких і високоліквідних фінансових ринках, а також системою контролю за обмінними курсами й транскордонними потоками капіталу. Ці зміни, як засвідчує міжнародний досвід, впроваджуються у світову фінансову практику або через інститути світового фінансового управління, або рішеннями національних урядів держав-лідерів. В інших випадках міжнародний фінансовий порядок набуває більшою мірою спонтанного, ніж організованого характеру [2, с. 21]. Як приклад можна навести перехід країн до режиму плаваючих валютних курсів, який хоча й не був передбачений жодними міжнародними угодами (на відміну від обов'язкових вимог Бреттон-Вудського монетарного режиму), однак набув загальносвітового поширення. Основною причиною цього є найбільша адекватність гнучкого валютного курсу сучасним умовам глобалізації міжнародних фінансових ринків у контексті потужного впливу валютно-курсової політики на динаміку макроекономічного зростання країн та можливостей кращого пристосування їх національних економік (за умов реалізації незалежної монетарної політики) до внутрішніх і зовнішніх фінансових шоків [3, с. 32]. Не випадково більшість країн перейшла до режиму плаваючих валютних курсів (хоча з інструментами таргетування інфляції) саме в кризові періоди національних бізнес-циклів: Аргентина зробила це у 1991 році, Бразилія – у 1975 році (як реакція на розпад Бреттон-Вудської системи), Швеція – у 1993 році, ціла низка країн азійського мегарегіону – у 1998 році. Подібні приклади можна продовжувати.

З іншого боку, вищеназвані кількісно-якісні зміни у світовій фінансовій системі спричиняють регулярне досягнення світовою фінансовою системою критичного рівня розбалансування, отже, її перманентні «перезавантаження» на якісно нових організаційних, економічних, інструментальних та інституційно-регуляторних засадах. Не випадково

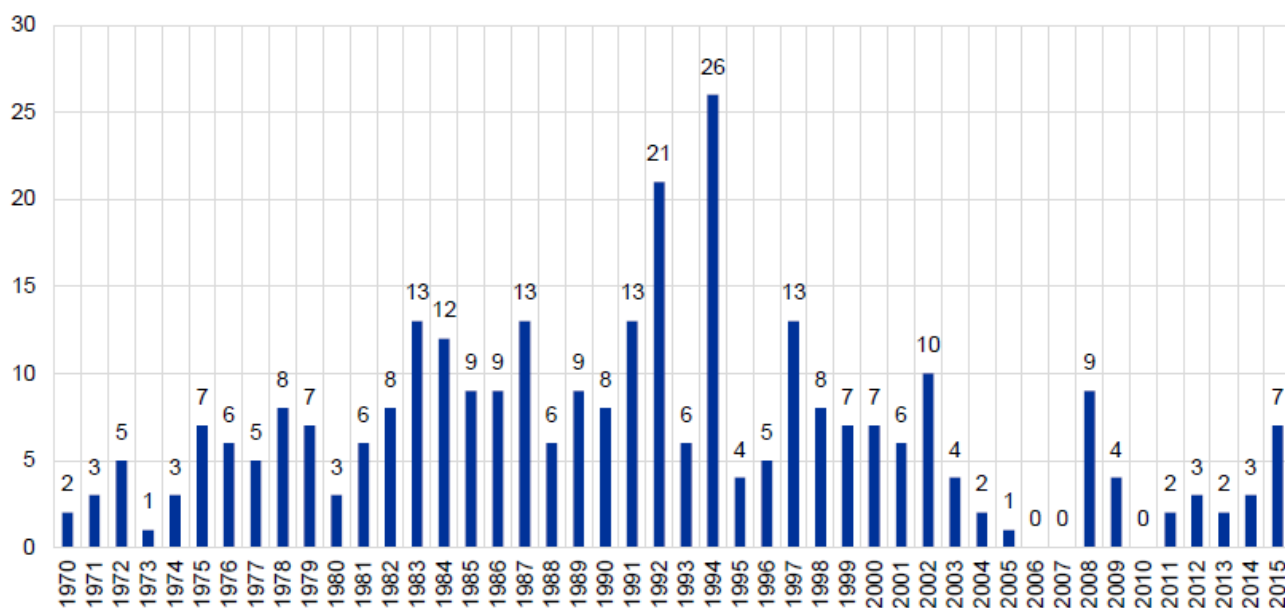

Рис. 1. Чисельність валютних криз у світі у 1970–2015 роках

Джерело: [4, с. 27]

кожен етапний перехід світовою фінансовою системою на якісно вищий щабель розвитку упродовж усього історичного періоду світогосподарського розвитку завжди відбувався через фінансові кризи, що забезпечували повне оновлення способів, інструментів та інститутів міжнародного фінансового обігу у рамках світового господарства, а також усіх його структурних елементів. У цьому контексті достатньо сказати, що упродовж останніх шістдесяти років у рамках четвертої довгої хвилі світогосподарської динаміки (1950–2000 роки) світова економіка зазнала понад 100 рецесій, що характеризувались різною тривалістю та різним ступенем порушення світової фінансово-економічної рівноваги. Тільки з 1970 року до 2015 року у світі відбулось 306 валютних криз (рис. 1), серед яких найбільший вплив на порушення світогосподарської рівноваги справили криза у Латинській Америці у 1992 році, текільська криза 1994 році, азійська криза 1997 році та глобальна економічна криза 2007–2010 років.

При цьому найбільші кризові «провали» фінансових ринків спостерігаються переважно після запровадження лібералізаційних режимів у регулюванні національних фінансових ринків, коли у відповідь на об'єктивні потреби розширення емісійного пропонування грошового ресурсу країни найчастіше вдаються до допуску фінансових посередників до реалізації не притаманних їм операцій у сфері обігу фінансових ресурсів. Серед прикладів можна навести, зокрема, ухвалення у 2000 році Конгресом США Закону Гремма-Ліча-Блайлі, який, прийшовши на зміну Закону Гласса-Стігала 1933 року, поклав кінець функціональному принципу регулювання американського фінансо-

вого ринку щодо обов'язкового розділення депозитних та інвестиційних функцій банків, а також запустив у дію цілу низку жорстких обмежень щодо запровадження процентних ставок за строковими та ощадними вкладками банківських установ. У результаті цього банки холдингового типу здобули практично необмежені можливості щодо злиттів та поглинань з фінансовими бізнес-структурами, а також активно включились у ринковий обіг фінансових активів способом виконання перетворених функціональних компетенцій.

Відбиваючи за своєю природою, рушійними силами й механізмами поширення модифікації коротких економічних циклів (зменшення глибини кризових «провалів» економічних систем, зростання регулярності криз, пріоритетність надвиробництва основного капіталу порівняно з надвиробництвом товарів, відсутність різкого зниження цін на товари та послуги у передкризові періоди тощо [5, с. 105]), ці фінансово-економічні кризи є відображенням глибоких якісних змін у системі світового господарства та міжнародних валютно-фінансових і кредитних відносинах. Йдеться насамперед про системну модернізацію технологічного базису суспільного виробництва (з його переходом від п'ятого до шостого технологічного укладу й формуванням фрагментарних ознак сьомого укладу), динамічно зростаюче фінансування та соціалізацію світової економіки, інноватизацію усіх сфер людської життєдіяльності, а також імплементацію в усі сфери суспільного відтворення заходів та інструментів інноваційного менеджменту.

Не слід скидати з рахунків одночасне накладання у просторі та часі в кінці 2000-х – на початку 2010-х років структурної, фінансової, банків-

ської, інвестиційної та валютної криз, а також криз ресурсного надспоживання й гіперфінансування [1, с. 13], що свідчить про явно виражені ознаки «гібридизації» фінансово-економічних криз, важелі та інструменти виходу з яких ще не розроблені в нинішній глобальній регуляторній парадигмі. Так, відповідно до даних Міжнародного валютного фонду, у період напередодні глобальної економічної кризи 2007–2010 років активними акторами процесів фінансового глобалізму були не тільки високо інтегровані фінансові ринки держав-лідерів, але й ринки країн, що розвиваються, котрі на 30–50% обсягу своєї капіталізації були «вбудовані» у структуру глобального ринку фінансового капіталу [6, с. 12].

На нашу думку, аналіз глобальної моделі міжнародного фінансового порядку має проводитись через призму його компонентного складу. Так, ще у 1977 році у своїй праці «Невдача світової грошової реформи 1971–1974 років» Дж. Уільямсон визначив чотири компоненти глобального фінансового порядку, такі як режим обмінного курсу та діюча система регулювання валютного курсу й платіжного балансу; ступінь «конвертованості ринку»; постачання резервних активів; інституційна система регулювання міжнародної монетарної системи (МВФ) [7, с. 1].

Щодо режиму обмінного курсу, то він, як відомо, має сьогодні трьохкритеріальну оціночну природу відповідно до так званої монетарної трилеми. Йдеться про неможливість одночасної реалізації національними органами монетарного регулювання трьох ключових компонент грошово-кредитної політики, таких як забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти, вільний транскордонний рух капіталу та незалежна грошова політика. Інакше кажучи, якщо є потреба залучення капітальних ресурсів для стимулювання макроекономічного зростання й реалізації державою незалежної грошової політики, то їй слід відмовитись від режиму фіксованого валютного курсу. Так, за умов фіксації валютного курсу певною мірою «розмивається» незалежність національної монетарної політики щодо забезпечення внутрішньої економічної рівноваги. Йдеться про неможливість впливу процентних ставок центрального банку на стабільність цін, стимулювання кредитних відносин та динаміку макроекономічного зростання, отже, перетворення інструментів валютного курсу й валютних інтервенцій на головний канал впливу на обсяг грошової маси в обігу. Головними ж інструментами державного регулювання цін, зайнятості та макроекономічного зростання стають бюджетна політика й система державних видатків. Фіксований валютний курс має сенс лише доти, поки державний борг і державний дефіцит не досягли критичного значення, інакше він є програвшим варіантом [8, с. 77].

Між тим розбудова глобальної моделі міжнародного фінансового порядку передбачає впровадження якісно нової системи міждержавної фіксації валютних курсів. Це передбачає, з одного боку, гармонізацію таких макроекономічних змінних, як інфляція та процентна ставка, а з іншого боку, вирівнювання реальних доходів громадян різних країн, що потребуватиме конвергенції їх фіскальної та соціальної політики. Важливо також, щоб у глобальному вимірі країни мали конвергентний рівень продуктивності праці, а також рівноправний доступ до інноваційних технологій і міжнародних ринків капіталу [9, с. 28].

Крім того, глобальна модель міжнародного фінансового порядку передбачає як обов'язковий компонент впровадження криптовалют з комп'ютерними вузлами, керованих блокчейном і рівномірно розподілених на міждержавному рівні. Найбільш ймовірним сценарієм є наділення функціями роботи з криптовалютами центральних банків країн, котрі здійснюватимуть нагромадження у них своїх офіційних валютних резервів. З іншого боку, криптовалюти можуть слугувати проміжним платіжним засобом у міжнародній торгівлі – свого роду санкціонованою національним урядами мережею “Ripple” [10, с. 395]. Завдяки цьому міжнародне співтовариство зможе домогтись радикального зниження трансакційних витрат на міжнародні трансфери, отже, стимулювати розвиток бізнесу, торгівлі, експорту та інновацій.

Характеризуючи діючі системи державного контролю за транскордонним рухом капіталу як елементу міжнародного фінансового порядку, маємо відзначити, що транскордонні потоки капітальних ресурсів у світовій фінансовій системі нерозривно пов'язані із загрозами вжиття різними країнами світу обмежувальних заходів на операції з капітальними рахунками платіжних балансів. Причому несподіване впровадження повної заборони на подібні операції є сьогодні чи не найголовнішою рисою глобальної моделі фінансового порядку. Світовий досвід засвідчує, що головною мотивацією запровадження заборони є зменшення притоку капіталу нерезидентів за попередні 20 кварталів щонайменше на одне стандартне відхилення, коли це зниження триває більше одного кварталу або коли скорочення потоків становить два стандартні відхилення порівняно з попереднім середнім значенням упродовж одного кварталу. Дані [2, с. 42] показують, що у 1991–2015 роки у світі було зафіксовано 46 епізодів запровадження повної заборони на вивіз капіталу.

Є всі підстави говорити про наявність чітко виражених міжкраїнових і міжчасових відмінностей у заходах та механізмах реалізації країнами фінансової, фіскальної і грошово-кредитної політики. Так, упродовж 2003–2015 років монетарна політика багатьох країн світу була більш

«м'якою» порівняно з періодом 1991–2002 років, тоді як фінансова політика, навпаки, зазвичай посилювалась у відповідь на запровадження обмежень на операції з капітальними рахунками. Це притому, що масштаби фінансової консолідації за різними країнами були значно меншими у 2003–2015 роках порівняно з 1991–2002 роками. Це свідчить про значну переорієнтацію антикризових макроекономічних політик держав щодо посилення фінансових механізмів стабілізації фінансових ринків без проведення політики фінансової консолідації задля зменшення доступності фінансування. Завдяки цьому центральні банки держав досягають головних цілей, якими є послаблення монетарних умов бізнес-діяльності та девальвації курсів національних валют, завдяки чому значною мірою послаблюється інфляційний тиск на економіку. Водночас подальше розширення міжнародних ринків капіталу та нарощування їх капіталізації суттєво розширюють можливості країн, що розвиваються, щодо стабілізації своїх фінансових систем та захисту від глобальних фінансових шоків. Запорукою цього є як їх потужні грошово-кредитні й фінансові позиції, так і своєчасна реалізація механізмів антициклічного регулювання.

На особливу увагу заслуговує також сучасний глобальний процес забезпечення міжнародної ліквідності. Як відомо, спроможність кожної країни своєчасно та безперервно здійснювати платежі за своїми міжнародними зобов'язаннями забезпечується міжнародними ліквідними засобами. За визначенням М. Флемінга, їх репрезентують ресурси, які легко доступні для органів грошово-кредитного регулювання, що використовуються для фінансування дефіциту платіжного балансу та забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти. У сучасних глобальних умовах, коли активними учасниками транскордонних фінансових операцій є не тільки банки й корпоративний сектор, але й домогосподарства та підприємства немонополізованого сектору, суттєво зростають потоки ліквідних коштів. Як показують дані [2, с. 42], після зростання міжнародної ліквідності у 1980–2010 роках з 0,3% до 0,6% глобального валового внутрішнього продукту (під впливом різкого збільшення вартості світових резервних валют, державних облігацій та золотих запасів) до 2015 року вона зменшилась до 0,3% світового ВВП. Це притому, що за багатьма країнами світу процентні ставки досягли нульового рівня, що мало б значно розширити міжнародну ліквідну базу за рахунок включення до її складу високоякісних інвестиційних активів, залучених у транскордонні фінансові операції. Таким чином, за збереження цього негативного тренду світова фінансова система може опинитись під загрозою наростаючого дефіциту міжнародної ліквідності.

Ця загроза впливає з того факту, що міжнародний статус національної валюти є природною монополією тієї чи іншої країни щодо її здатності бути валютою розрахунків у міжнародних операціях. Водночас за умов нездатності країни забезпечити своєю валютою міжнародну ліквідність актуалізується проблема щодо створення інших, наднаціональних джерел міжнародної ліквідності.

Сьогодні в авторитетних міжнародних колах розглядається питання щодо того, за рахунок яких активів може бути розширена міжнародна ліквідна база. Як альтернативу розглядають, зокрема, проєкт створення нового виду спеціальних прав запозичення (СПЗ), що виконуватиме роль повноцінної валюти. Вони мають продаватись центральним банкам країн, що здійснюватимуть емісію міжнародних валют в обмін на грошовий ресурс, що обертатиметься на їх внутрішніх ринках. У такий спосіб збільшуватимуться зовнішні активи країн, на відміну від сучасних СПЗ, що лише включаються у процес перерозподілу наявних вимог до ліквідних активів країн, валюти яких формують кошик СПЗ [11, с. 24]. Цілком зрозуміло, що ринковий обіг нових СПЗ потребуватиме не тільки створення ринків приватного капіталу, на яких здійснюватимуться операції з їх купівлі-продажу та погашення за їх допомогою приватних операцій, але й кардинальних змін у відповідальності Міжнародного валютного фонду та автономії центральних банків країн. Крім цього, має бути суттєво збільшені запаси діючих СПЗ, щоб компенсувати зниження пропозиції міжнародної ліквідності.

Ще один варіант нарощування вартісних обсягів міжнародної ліквідності – це розширення переліку резервних валют та інших безпечних і ліквідних міжнародно прийнятних активів, що дасть змогу згенерувати так званий ефект мережі. Їх групу можуть репрезентувати регіональні валюти та високоякісні державні активи, емітовані національними урядами тих країн, що мають високо капіталізовані, ліквідні та глибокі фінансові ринки. Щодо «ефекту мережі», то він породжений використанням у сучасних фінансових операціях високошвидкісних комунікацій, завдяки яким економічні агенти не тільки отримують усі котирування в реальному часі, але й мають можливість порівнювати ціни на різні фінансові активи. Це стосується не тільки високошвидкісних трейдерів, які використовують сервери “EBS” і “Thomson-Reuters”, але й великих фінансових установ з масштабними міжбанківськими електронними платформами та роздрібних інвесторів.

Нарешті, інституційна система регулювання міжнародної монетарної системи у глобальній моделі міжнародного фінансового порядку має бути суттєво реорганізована на основі значного розширення функціональних компетенцій діючих органів міжнародного фінансового управління. Так,

ще у 2011 році у заключній Декларації саміту Великої двадцятки, що відбувся у Каннах, було наголошено на нагальній необхідності досягнення Міжнародним валютним фондом більшого прогресу у царині розбудови інтегрованої та об'єктивної системи наглядного контролю за функціонуванням світової фінансової системи. Вона має включати не тільки наднаціональну політику щодо глобального фінансового сектору, національних податкових, грошово-кредитних та курсових механізмів, але й прогнозування їх впливу на світову фінансову стабільність і рівновагу. Досягнення цієї стратегічної мети лежить насамперед у площині розширення функціональних компетенцій МВФ щодо регулярного моніторингового контролю за процесами транскордонного руху капітальних ресурсів та каналів їх переказу, кардинальної модернізації діючого інструментарію національного управління рухом капіталу, діагностики процесів нагромадження глобальних валютних резервів та їх державної структури, а також розроблення та імплементації у регуляторну практику надійної та об'єктивної системи глобальних показників ліквідності з урахуванням системного впливу факторів глобальної фінансової нестабільності. Важко переоцінити важливість контролю з боку МВФ рівня відхилення валютних обмінних курсів та вдосконалення системи його оцінки [12, с. 4].

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумок, наголосимо на тому, що розбудова глобального формату міжнародного фінансового порядку передбачає кардинальне реформування усіх його складових частин, а саме режиму обмінного курсу та діючої системи регулювання валютного курсу й платіжного балансу; системи державного контролю за транскордонним рухом капіталу; забезпечення міжнародної ліквідності; інституційної системи регулювання міжнародної монетарної системи. Це потребуватиме поглиблення міждержавної взаємодії у сфері конвергенції своїх грошово-кредитних і монетарних політик з делегуванням частини функцій на регіональний та наднаціональний рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білорус О. Політекономія світ-системи фінансово-економічного глобалізму: нові тенденції та закономірності розвитку глобального фінансового *Фінанси України*. 2015. № 6. С. 9–13.
2. Eichengreen B. Global monetary order. The future of the international monetary and financial architecture. *Conference proceedings*. Sintra, Portugal. 2016. P. 21–45.
3. Міщенко В. та ін. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України : науково-аналітичні матеріали. Київ : Національний банк України ; Центр наукових досліджень, 2010. 332 с.

4. The future of the international monetary and financial architecture. *Conference proceedings*. Sintra, Portugal. 2016. P. 46–52.

5. Лук'яненко Д. та ін. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива : монографія. Київ : КНЕУ. 2010. 325 с.

6. Галенко О., Столярчук Я., Шлапак А. Фінансові ринки Південно-Східної Азії: диверсифікаційна панорама : монографія. Київ : Фенікс, 2016. 428 с.

7. Williamson J. The Failure of World Monetary Reform 1971-1974. *Sunbury-on Thames: Nelson & Sons*. 1977. P. 1–19.

8. Буковинський С., Унковська Т. До питання оптимізації стратегії монетарної політики Національного банку України. *Економічна теорія*. 2014. № 2. С. 71–80.

9. Кузнецов О. Стабілізація світової валютної системи в контексті теоретичних підходів Дж.М. Кейнса. *Вісник Національного банку України*. 2012. Березень. С. 20–29.

10. Виня П., Кейси М. Епоха криптовалют: як биткоин і блокчейн меняют мировой экономический порядок. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2018. 395 с.

11. Truman E. The G-20 and International Financial Institution Governance Working Paper. *Peterson Institute for International Economics*. 2010. September. P. 10–13.

12. Cannes Summit Final Declaration "Building Our Common Future: renewed collective action for the benefit of all". URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2011/2011-cannes-declaration-111104-en.html> (дата звернення: 05.10.2020).

REFERENCES:

1. Bilorus O. (2015) Politekonomiia svitsystemy finansovo-ekonomichnoho hlobalizmu: novi tendentsii ta zakonomirnosti rozvytku hlobalnoho finansovoho [Political economy of the world system of financial and economic globalism: new trends and patterns of development of global financial]. *Finance of Ukraine*, no. 6, pp. 9–13.
2. Eichengreen B. (2016) Global monetary order. The future of the international monetary and financial architecture. *Conference proceedings*. Sintra, Portugal, p. 21–45.
3. Mishchenko V. (2010) Hnuchkyi rezhym kursoutvorennia: etapy zaprovadzhennia ta mozhlyvi naslidky dlia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: Naukovo-analitychni materialy. [Flexible Course Formation: Stages of Implementation and Possible Implications for Ukraine's Economic Development: Scientific and Analytical Materials]. Kyiv: National Bank of Ukraine. Center for Scientific Research. (in Ukrainian)
4. The future of the international monetary and financial architecture. *Conference proceedings* (2016) Sintra, Portugal, p. 46–52.
5. Lukianenko D. (2010) Antytsyklichne rehuliuвання rynkovoї ekonomiky: hlobalizatsiina perspektyva [Anti-cyclical regulation of a market economy: a globalization perspective]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
6. Halenko O., Stoliarchuk Ya., Shlapak A. (2016) Finansovi rynky Pivdenno-Skhidnoi Azii: dyversyfikat-

siina panorama: monohrafiia [Financial markets of Southeast Asia: diversification panorama: monograph]. Kyiv: Feniks. (in Ukrainian)

7. Williamson J. (1977) The Failure of World Monetary Reform 1971–1974. *Sunbury-on Thames: Nelson & Sons*, p. 1–19.

8. Bukovynskyi S., Unkovska T. (2014) Do pytannia optymizatsii stratehii monetarnoi polityky Natsionalnoho banku Ukrainy [On the Optimization of the Monetary Policy Strategy of the National Bank of Ukraine]. *Economic theory*, no 2, p. 71–80.

9. Kuznetsov O. (2012) Stabilizatsiia svitovoi valiutnoi systemy v konteksti teoretychnykh pidkhodiv Dzh.M. Keinsa [Stabilization of the world monetary system in the context of the theoretical approaches of

J.M. Keynes]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, March 2012, pp. 20–29.

10. Vynia P., Keisy M. (2018) Epokha kryptovaliut: kak bytkoyn y blokchein meniaiut myrovoy ekonomicheskoy poriadok [Cryptocurrency age: how bitcoin and blockchain are changing the world economic order]. Moscow: Mann, Ivanov I Ferber. (in Russian)

11. Truman E. (2010) The G-20 and International Financial Institution Governance Working Paper. *Peter-son Institute for International Economics*, p. 10–13.

12. Cannes Summit Final Declaration “Building Our Common Future: renewed collective action for the benefit of all”. Available at: <http://www.g20.utoronto.ca/2011/2011-cannes-declaration-111104-en.html> (accessed 5 October 2020).

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ НА ПРИКЛАДІ КОЛУМБІЇ

INVESTMENT ATTRACTIVENESS AND ITS IMPACT ON ECONOMIC GROWTH ON THE EXAMPLE OF COLOMBIA

УДК 339.72.053

<https://doi.org/10.32843/bses.57-4>**Кифак А.О.**

к.е.н., доцент кафедри
світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Киян Д.О.

студентка магістратури кафедри
світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Якубовський С.О.

д.е.н., професор, завідувач кафедри
світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Kyfak Andrii

Odessa I.I. Mechnikov National University
Kyian Diana

Odessa I.I. Mechnikov National University

Yakubovskiy Sergey

Odessa I.I. Mechnikov National University

Для аналізу інвестиційної привабливості розглянуто одного з лідерів регіону Латинської Америки з прийому іноземних інвестицій, а саме Колумбію. Індекси, які показують ступінь прав акціонерів, гарантій корпоративного управління, рівня корпоративної прозорості, а також правових можливостей захисту меншоритарних акціонерів у Колумбії, значно кращі, ніж у середньому по країнах Латинської Америки і Карибського басейну. Виявлено, що країна є чутливою до світових шоків і криз. Побудовано регресію для виявлення залежності ВВП Колумбії від потоків інвестицій та інвестиційних доходів. Щодо Колумбії існує кореляція між ВВП та доходами від припливів прямих іноземних інвестицій, доходами від припливів портфельних інвестицій та пасивами портфельних інвестицій. Коефіцієнт покриття іноземних інвестицій щодо Колумбії демонструє значну привабливість та диверсифікованість усіх видів інвестицій для іноземних інвесторів.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний дохід, акціонери, коефіцієнт покриття, прибутковість, ВВП.

Для анализа инвестиционной привлекательности рассмотрен один из лиде-

ров региона Латинской Америки по приему инвестиций, а именно Колумбия. Индексы, которые показывают степень прав акционеров, гарантий корпоративного управления, уровня корпоративной прозрачности, а также правовых возможностей защиты миноритарных акционеров в Колумбии, значительно лучше, чем в среднем по странам Латинской Америки и Карибского бассейна. Выявлено, что страна является чувствительной к мировым шокам и кризисам. Построена регрессия для выявления зависимости ВВП Колумбии от потоков инвестиций и инвестиционных доходов. Касательно Колумбии существует корреляция между ВВП и доходами от притоков прямых иностранных инвестиций, доходами от притоков портфельных инвестиций и пассивами портфельных инвестиций. Коэффициент покрытия иностранных инвестиций касательно Колумбии демонстрирует значительную привлекательность и диверсифицированность всех видов инвестиций для иностранных инвесторов.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный доход, акционеры, коэффициент покрытия, прибыльность, ВВП.

The international movement of capital is one of the communication forms between various entities, including countries, enterprises, international organizations, etc. To analyze the investment attractiveness, it will be considered one of the leaders in the region in terms of investment. This country is Colombia, which is characterized with a highly developed infrastructure, fast growth rates of income among the population and a dynamically growing diversified economy. Indexes that measure shareholder rights, corporate governance guarantees, and corporate transparency are significantly better than the Latin American and Caribbean average indexes. Among the sectors most attractive for investment are financial and business services, oil, retail, restaurants, hotels, mines, transport, warehousing and communications. Countries with the most significant investment outflows in Colombia are the USA, Spain, Switzerland, Brazil and Great Britain. Based on the ratio of net international position to GDP, we can say that the country is sensitive to global shocks and crises in 2019. A regression was constructed to determine the dependence of Colombia's GDP on investment flows and investment income. In the case of Colombia, there is a significant correlation of the GDP with the income from inflows of foreign direct investment, income from inflows of portfolio investment and portfolio investment liabilities. The growth of income from foreign investment inflows into the country stimulates the development of business and infrastructure in Colombia, as well as an increase of the average standard of living in the country. The foreign investment coverage ratio demonstrates the investment attractiveness of foreign investment types for external investors in the domestic market and in Colombia all types of investments have shown significant attractiveness for foreign investors. Colombia's investments are diversified. The next indicator is cumulative profitability. The highest cumulative profitability for direct investments is 10%, for portfolio investments is 8%, for other investments is 4%.

Key words: investments, investment income, shareholders, coverage ratio, profitability, GDP.

Постановка проблеми. Всі країни мають свою систему зв'язків одна з одною та міжнародними організаціями на різних рівнях. Існують регіональні та глобальні зв'язки для взаємодії між різними сторонами. Міжнародний рух капіталу є однією з форм зв'язків між різними суб'єктами, серед яких є країни, підприємства, міжнародні організації тощо. Для того щоб найбільш ефективним чином скористатися цією системою зв'язків, країні необхідно проводити сприятливу для припливу капіталу макроекономічну політику, адже створення умов та каналів зв'язку для міжнародного руху капіталу приводить до збільшення продуктивності праці, прискорення економічного розвитку та збільшення

ВВП. Проте під час створення сприятливих умов для притоку капіталу існують певні ризики, наприклад втрата фінансової незалежності та погіршення платіжного балансу.

У таких відносинах існують дві сторони: країна, що приймає інвестиції, та країна-інвестор. Всі країни виконують обидві функції, однак набагато частіше країна концентрує увагу на одній з них. Приймаюча країна розширює кількість робочих місць, збільшує свою конкурентоспроможність через отримання доступу до нових технологій. Країна-інвестор розширює свій вплив, отримує доступ до нових трудових і матеріальних ресурсів за більш доступними цінами.

Недоліками припливу інвестицій для країни, що приймає інвестиції, є погіршення платіжного балансу, збільшення в довгостроковій перспективі зовнішнього боргу.

Кожна країна володіє комплексом умов та особливостей, які спрощують або ускладнюють ведення бізнесу та інвестиційну діяльність, що безпосередньо впливає на економічний розвиток країни та його темпи.

Для аналізу інвестиційної привабливості розглянуто одну з країн-лідерів регіону з прийому інвестицій, а саме Колумбію. Вона характеризується високорозвиненою інфраструктурою, швидкими темпами приросту доходів у населення та динамічно нарощуваною диверсифікованою економікою. У статті розглянуто вплив іноземних інвестицій, інвестиційного доходу на економіку країни, а також проаналізовано ті особливості, що роблять Колумбію провідною країною для притоку інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вплив міжнародних інвестицій не є однозначним, тому це питання широко висвітлюється в літературі. Так, проблемам неоднозначності впливу інвестицій на економічний розвиток країн присвячені дослідження А.О. Кифака [1], І.А. Ломачинської [2], А.І. Рогача [3], Т.А. Родіонової [4], С.О. Якубовського [5] та інших українських та іноземних учених.

Так, у низці наукових статей на прикладі країн Європи та Америки проведено дослідження взаємного впливу між різними формами припливу капіталу та економічним зростанням. Встановлено, що до кризових подій у світовій економіці прямі іноземні інвестиції відігравали значну роль у прискоренні економічного зростання. Однак згодом доказів такого впливу не спостерігалось, і зараз має місце зворотна тенденція: економічне зростання є фактором, що діє на приплив капіталу, переважно на прямі інвестиції.

При цьому в низці країн погіршення економічного стану обумовлено, зокрема, постійним збільшенням вартості накопичених активів іноземних інвесторів і коливанням валютних курсів [6].

Постановка завдання. Метою статті є виявлення чинників інвестиційної привабливості економіки Колумбії та її залежність від припливу іноземного капіталу.

Зовнішні інвестиції відіграють значну роль в економічному розвитку країн. Проте ці інвестиції різняться за своїми напрямками та значеннями. Отже, слід приділяти велику увагу типу інвестицій. Прямі інвестиції забезпечують їх власникам безпосередній контроль. Портфельні інвестиції спрямовані на обмежене володіння та отримання прибутку з цього володіння. Інші інвестиції включають решту видів інвестицій, сюди також входять прості позикові кошти.

Для перевірки гіпотези про те, що різні види доходів від інвестицій і самі інвестиційні потоки

можуть впливати на економічне зростання, побудовано регресійну модель.

Трьома незалежними змінними є DII_{inf} (доходи від припливу прямих іноземних інвестицій), PDI_{inf} (доходи від припливу портфельних інвестицій), PDI_{lab} (пасиви портфельних інвестицій).

Використовуються річні дані щодо інвестицій з Міжнародного валютного фонду [7] та інформація про ВВП зі Світового банку [8].

Коефіцієнт покриття іноземних інвестицій – це частка сумарних доходів інвестицій від відповідних надходжень інвестицій у фінансовому рахунку. Ці надходження можна розрахувати як щорічні, а можна – як кумулятивні, тобто як суму надходжень за кілька років.

Кумулятивний розрахунок на кілька десятиріч надає більш точну картину того, що відбувається.

$Cover^x$ – це коефіцієнт покриття прямих, портфельних або інших інвестицій за 20 років. Цей коефіцієнт розглядається як індикатор нестабільності за високих показників у кризові роки.

Коефіцієнт рівня прибутковості всіх видів активів – це частка інвестиційних доходів року t від накопичення зовнішніх зобов'язань у рік $t-1$.

YLI^x – це коефіцієнт рівня прибутковості прямих, портфельних або інших інвестицій за 20 років.

Високий рівень прибутковості серед одного виду інвестицій приводить до збільшення вкладів у цей вид інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Спочатку розглянемо, в якому середовищі діють акціонери, які вирішують інвестувати в Колумбію. Для цього розглянемо індекси, які показують силу захисту міноритарних акціонерів від неправомірного використання директорами корпоративних активів в особистих цілях, а також індекси прав акціонерів, гарантій корпоративного управління та вимог корпоративної прозорості, які знижують ризик зловживань у сфері інвестицій.

Перший показник – це індекс розкриття інформації. Він характеризує вимоги до розкриття, аудитування та схвалення операцій за участю всіх відповідних сторін. Для схвалення угоди купівлі/продажу потрібен дозвіл акціонерів, проте щодо Колумбії не існує угоди інституціонального регулювання умов угод із відчуження майна. Є необхідність розкривати транзакції в періодичній документації. За всіма параметрами Колумбія в першому індексі розкриття інформації отримує високий показник, а саме 9 з 10. Середній показник індексу по регіону становить 4,1 [9].

Другий показник – це індекс відповідальності директора. Він характеризує здатність міноритарних акціонерів пред'являти позови та залучати директорів до відповідальності за нанесення шкоди угодами; також індекс характеризує доступні засоби правового захисту. Акціонери, що володіють 10%, мають права пред'являти позови про відшкодування шкоди, зокрема тієї, що заподіяна компанії. Проте

Індикатори інвестиційного середовища

Індикатор	Колумбія	Середній показник по країнах Латинської Америки і Карибського басейну
Індекс розкриття інформації (0–10)	9	4,1
Індекс відповідальності директора (0–10)	7	5,2
Індекс акціонерного позову (0–10)	8	6,7
Індекс прав акціонерів (0–6)	4	3
Індекс володіння й контролю (0–7)	7	2,3
Індекс рівня корпоративної прозорості (0–7)	5	2,3

Джерело: [9]

немає можливості відсторонення власника (прямого акціонера) в разі виплати за нанесення збитку. Водночас з урахуванням усіх параметрів Колумбія у другому індексі відповідальності директора отримує 7 з 10. Середній показник по регіону становить 5,2 [9].

Третій показник – це індекс акціонерного позову. Він характеризує можливість доступу до внутрішніх корпоративних документів, а також доступ до доказів, отриманих у ході судового процесу, та участі в розподілі судових витрат. Так, акціонери, що представляють 10% акціонерного капіталу компанії, мають право ознайомитися з документами угоди перед пред'явленням позову, а також в разі успіху справи стягнути з компанії судові витрати. Водночас з урахуванням усіх параметрів Колумбія в третьому індексі отримує 8 з 10. Середній показник по регіону становить 6,7 [9].

Четвертий показник – це індекс прав акціонерів. Індекс характеризує права акціонерів і роль акціонерів у прийнятті основних корпоративних рішень. Так, схвалення акціонерів для продажу 51% компанії не потрібно. Також акціонери, що володіють 10% власності, не мають права для скликання зібрання акціонерів. Проте потрібен дозвіл акціонерів для випуску нових акцій та отримання переважних прав під час цього випуску. Крім того, акціонери мають право обирати та звільняти зовнішнього аудитора. Водночас з урахуванням усіх параметрів Колумбія в четвертому індексі отримує 4 з 6. Середній показник по регіону становить 3 [9].

П'ятий показник – це індекс володіння й контролю. Індекс характеризує гарантії корпоративного управління, що захищають акціонерів від неналежного контролю та зловживань з боку ради директорів. Заборонено призначати одну особу генеральним директором і водночас головою ради директорів. Також акціонери можуть знімати з посади членів ради директорів без причини до закінчення терміну їх повноважень. Ще рада директорів повинна включати окремий комітет з аудиту, що складається виключно з членів ради директорів. За всіма пунктами цього індексу Колумбія отримує максимум, а саме 7 із 7. Середній показник по регіону становить 2,3 [9].

Шостий показник – це індекс корпоративної прозорості. Він характеризує корпоративну прозорість щодо часток власності, компенсацій, аудиту та

фінансових перспектив. Річна фінансова звітність покупця повинна проходити аудит зовнішнім аудитором, а покупець має розкривати громадськості свої аудиторські звіти. Також покупець повинен розкривати пряму й непряму частки бенефіціарного володіння, яка складає більше 5%. За всіма пунктами цього індексу Колумбія отримує 5 із 7. Середній показник по регіону становить 2,3 [9].

Можна вже зробити висновок про те, що Колумбія докладає активних зусиль для відкриття доступу до іноземних інвестицій. Країна веде подібну політику з 1990-х років і продовжує вдосконалювати свою інвестиційну структуру, спрощуючи процедури та усуваючи непотрібний адміністративний тягар для інвесторів. Встановлені законом бар'єри для прямих іноземних інвестицій, що виміряні як обмеження на прямі іноземні інвестиції, є найнижчими в регіоні та нижче середнього показника по ОЕСР [11].

Притоки іноземних інвестицій продовжують рости щорічно. Спочатку слід визначити, чи є інвестиції диверсифікованими.

Припливи інвестицій в Колумбію є диверсифікованими: присутні шість секторів, прямі інвестиції, в які перевищують 1 млрд. дол. США на рік. Найбільш перспективним сектором є сектор фінансових і ділових послуг, який становить приблизно п'яту частину від обсягу всіх інвестицій. Трохи менший обсяг має нафтовий сектор, що також демонструє значну кількість залучених інвестицій. Також варто відзначити останній сектор, адже країна все активніше розвиває цифрові технології в діловому секторі і загалом цифровий зв'язок.

Приплив прямих іноземних інвестицій нерівномірно розподіляється по країні, адже три регіони (Богота, Кундінамарка та Антіокія) отримали більше 60% від загального припливу інвестицій у 2015–2017 роки [11].

Хоча відтік капіталу також є значним, Колумбія залишається чистим одержувачем прямих іноземних інвестицій. Далі розглянемо розподіл припливів прямих іноземних інвестицій за країнами походження.

Станом на 2019 рік США є першою країною-інвестором в Колумбію. Слідом за нею з майже такими ж значеннями інвестицій йде Іспанія. Швейцарія, Бразилія та Англія займають приблизно однакову позицію щодо потоків інвестицій.

Далі визначимо, чи є в інвестиційному аспекті Колумбія залежною країною, наскільки вона чутлива до світових шоків і криз.

З огляду на співвідношення чистої інвестиційної позиції та ВВП Колумбія у 2019 році є країною, чутливою до криз і світових шоків. Значення показника зростали на всьому часовому проміжку, зробивши значний стрибок до 2015 року.

Побудовано регресію для виявлення залежності ВВП Колумбії від потоків інвестицій та інвестиційних доходів.

$$GDP_{COLOMBIA} = \beta DII_{infl} + \beta PII_{infl} + \beta PI_{lab} . \quad (1)$$

Щодо Колумбії існує суттєва залежність збільшення ВВП від збільшення доходів від припливів прямих іноземних інвестицій, доходів від припливів портфельних інвестицій та пасивів портфельних інвестицій.

$$GDP_{COLOMBIA} = 0,632DII_{infl} + 0,357PII_{infl} + 0,183PI_{lab} . \quad (2)$$

Зростання доходів від припливів в країну іноземних інвестицій стимулює збільшення припливу в країну інвестицій, отже, розвиток бізнесу та інфраструктури в Колумбії, а також підвищення середнього рівня життя в країні.

Далі розраховується коефіцієнт покриття іноземних інвестицій. Це дуже важливий показник, який демонструє інвестиційну привабливість різних видів іноземних інвестицій для зовнішніх інвесторів на внутрішньому ринку країни.

$$Cover^x = \frac{\sum INCd_t^x}{\sum xI_t} . \quad (3)$$

Розглянемо кумулятивний коефіцієнт покриття припливів іноземних інвестицій за 2000–2019 роки.

Розглянуто такі види інвестицій, як прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції, інші інвестиції.

Найбільшим кумулятивним коефіцієнтом покриття відзначилися прямі іноземні інвестиції. Проте всі види інвестицій показали значимий рівень покриття за відсутності перевищення коефіцієнта до більш ніж 100%. Всі притоки інвестицій достатньою мірою диверсифіковані, що знижує ризик створення залежності від певного виду інвестицій, що перешкоджає виникненню економічної нестабільності.

Далі розглянемо кумулятивний показник прибутковості припливів іноземних інвестицій.

$$YLI_t^x = \frac{INC_t^x}{XLI_{t-1}} . \quad (4)$$

Високий кумулятивний показник прибутковості свідчить про довгострокову перспективність вкладів.

Найбільшою кумулятивною прибутковістю припливів іноземних інвестицій відзначився показник прямих інвестицій у 10%. Однак з 2014 року щорічний показник прибутковості прямих інвестицій почав знижуватися, і у 2019 році склав 5%.

Друге місце щодо кумулятивної прибутковості посідають портфельні інвестиції зі значенням у 8%. В динаміці по роках спостерігається дуже плавне зниження прибутковості на всьому проміжку. У 2019 році показник прибутковості склав 6%.

Таблиця 3

Прямі іноземні інвестиції за країнами походження

Країна	Сума, млн. дол. США	Частка, %
США	2 611,24	18,24
Іспанія	2 505,90	17,5
Швейцарія	1 199,90	8,38
Бразилія	1 076,88	7,52
Великобританія	1 044,27	7,29
Всього	1 4313,72	100

Джерело: [10]

Таблиця 4

Співвідношення чистої міжнародної позиції та ВВП за роками

Країна	Співвідношення чистої міжнародної інвестиційної позиції та ВВП		
	2000 рік	2009 рік	2019 рік
Колумбія	22,4%	25,5%	52,3%

Джерело: розраховано авторами на основі джерел [2; 3]

Таблиця 5

Коефіцієнти Стюдента та Фішера

Student's t-test	7,188
F-test	229,55

Таблиця 6

Кумулятивні коефіцієнти покриття припливів прямих, портфельних та інших інвестицій, %

Країна	Коефіцієнти покриття припливів іноземних інвестицій, %		
	ПІІ	портфельні інвестиції	інші інвестиції
Колумбія	73,66	56,88	69,73

Джерело: розраховано автором на основі джерела [7]

Таблиця 7

Кумулятивна прибутковість припливів прямих, портфельних та інших інвестицій, %

Країна	Кумулятивна прибутковість припливів іноземних інвестицій, %		
	ПІІ	портфельні інвестиції	інші інвестиції
Колумбія	10	8	4

Джерело: розраховано авторами на основі джерела [7]

На останньому місці за прибутковістю виявився показник інших інвестицій з кумулятивним значенням у 4%. У цьому виді інвестицій у щорічній динаміці, навпаки, спостерігається поступове зростання прибутковості з 2016 року. У 2019 році показник кумулятивної прибутковості склав 4%.

Висновки з проведеного дослідження. Колумбія відрізняється прагненням до верховенства права, завдяки якому відбувається активне сприяння інвестиційним потокам. Судова система,

корпоративні практики, порівняно прозора звітність – все це демонструє рівень правовладдя, який значно перевищує середні показники по Латинській Америці і Карибському басейну.

Колумбія має диверсифіковану економіку з безліччю розвинутих галузей, що активно залучають інвестиції. Також для Колумбії характерне різноманітне інвестиційне середовище щодо країн походження інвесторів.

Виявлено значимий вплив на зростання ВВП Колумбії таких показників, як доходи від припливів прямих іноземних інвестицій, доходи від припливів портфельних інвестицій і пасиви портфельних інвестицій.

З огляду на співвідношення чистої міжнародної інвестиційної позиції та ВВП Колумбія є залежною від інвестицій, проте коефіцієнти покриття в Колумбії свідчать про диверсифікованість припливів інвестицій. Показник прибутковості залишається досить високим, проте в динаміці поступово знижується, що характеризує поступово наступаючу зрілість економіки Колумбії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Foreign Capital Flows as Factors of Economic Growth in Bulgaria, Czech Republic, Hungary and Poland / T. Rodionova, S. Yakubovskiy, A. Kyfak. *Research in World Economy*. 2019. № 4. P. 48–57. URL: <https://doi.org/10.5430/rwe.v10n4p48> (дата звернення: 19.09.2020).
2. Lomachynska I., Yakubovskiy S., Plets I. Dynamics of Austrian foreign direct investment and their influence on the national economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 4(5). P. 167–174. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-167-174>
3. Rogach O., Shnyrkov O., Dziuba P. Skewness-Based Portfolio Selection: Implications for International Investing in Frontier Markets. *Journal Transition Studies Review*. 2019. Vol. 26. No. 2. P. 23–28.
4. Rodionova T., Yakubovskiy S., Derkach T. Impact of foreign investment income on external positions of emerging markets economies. *Journal Transition Studies Review*. 2019. № 26(1). P. 81–91. URL: <https://doi.org/10.14665/1614-4007-26-1-005>
5. Yakubovskiy S.O., Lomachynska I.A., Hriaznova V.V. North American insurance markets: features and experience for Ukraine. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2019. Т. 24. Вип. 1(74). С. 12–17.
6. Yakubovskiy S., Rodionova T., Kyfak A. Inflow of Foreign Capital as a Factor of the Development of Current Accounts of the Eastern European Countries. *Journal Transition Studies Review*. 2019. № 26(2). P. 3–14. URL: <https://doi.org/10.14665/1614-4007-26-001>
7. Balance of Payments and International Investment Position statistics / International Monetary Fund. URL: <http://data.imf.org/?sk=7a51304b-6426-40c0-83dd-ca473ca1fd52&slid=1390030341854> (дата звернення: 21.09.2020).
8. GDP (current US\$) – Colombia / The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP>.

CD?end=2019&locations=CO&start=2000 (дата звернення: 21.09.2020).

9. Economy Profile of Colombia / World Bank Group. 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/c/colombia/COL.pdf> (дата звернення: 21.09.2020).

10. Inversión directa. Banco de la Republica Colombia. URL: <https://www.banrep.gov.co/es/estadisticas/inversion-directa> (дата звернення: 20.09.2020).

11. Responsible Business Conduct Country Fact Sheet – Colombia. *OECD Publishing*. 2019. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/RBC-LAC-country-fact-sheet-Colombia.pdf> (дата звернення: 23.09.2020).

REFERENCES:

1. A. Kyfak (2019) Foreign Capital Flows as Factors of Economic Growth in Bulgaria, Czech Republic, Hungary and Poland / T. Rodionova, S. Yakubovskiy, A. Kyfak. *Research in World Economy*, no. 4, p. 48–57. Available at: <https://doi.org/10.5430/rwe.v10n4p48> (date of accessed: 19.09.2020).
2. Lomachynska I., Yakubovskiy S., Plets I. (2018) Dynamics of Austrian foreign direct investment and their influence on the national economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(5), 167–174. Available at: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-167-174>
3. Rogach O., Shnyrkov O., Dziuba P. (2019) Skewness-Based Portfolio Selection: Implications for International Investing in Frontier Markets. *Journal Transition Studies Review*, vol. 26, no. 2, pp. 23–28.
4. Rodionova, T., Yakubovskiy, S. and Derkach, T. (2019) “Impact of foreign investment income on external positions of emerging markets economies”. *Journal Transition Studies Review*, 26(1), pp. 81–91. Available at: <https://doi.org/10.14665/1614-4007-26-1-005>
5. Yakubovskiy S.O., Lomachynska I.A., Hriaznova V.V. (2019) North American insurance markets: features and experience for Ukraine. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomika*, t. 24, vol. 1(74). С. 12–17.
6. Yakubovskiy S., Rodionova T. and Kyfak A. (2019) “Inflow of Foreign Capital as a Factor of the Development of Current Accounts of the Eastern European Countries”. *Journal Transition Studies Review*, 26(2), pp. 3–14. Available at: <https://doi.org/10.14665/1614-4007-26-001>
7. Balance of Payments and International Investment Position statistics. *International Monetary Fund*. Available at: <http://data.imf.org/?sk=7a51304b-6426-40c0-83dd-ca473ca1fd52&slid=1390030341854> (accessed 21 September 2020).
8. GDP (current US\$) – Colombia. *The World Bank*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP> (accessed 21 September 2020).
9. Economy Profile of Colombia (2020) *World Bank Group*. Available at: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/c/colombia/COL.pdf> (accessed 21 September 2020).
10. Inversión directa. *Banco de la Republica Colombia*. Available at: <https://www.banrep.gov.co/es/estadisticas/inversion-directa> (accessed 20 September 2020).
11. Responsible Business Conduct Country Fact Sheet – Colombia (2019) *OECD Publishing*. Available at: <https://mneguidelines.oecd.org/RBC-LAC-country-fact-sheet-Colombia.pdf> (accessed 23 September 2020).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

PROSPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY IN UKRAINE AND THE WORLD

УДК 330:34: 620.9(477)

<https://doi.org/10.32843/bses.57-5>

Залізко В.Д.

д.е.н., професор, науковий співробітник
економічного факультету
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Кухта П.В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
інноваційної та інвестиційної діяльності
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Дімов І.А.

державний експерт
Директорат стратегічного планування
та європейської інтеграції
Міністерства енергетики України

Zalizko Vasyli

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Pavlo Kukhta

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Dimov Ivan

Strategic Planning Directorate
and European integration
Ministry of Energy of Ukraine

У статті актуалізовано проблематику та розглянуто перспективи забезпечення інноваційного розвитку альтернативної енергетики в Україні та світі у контексті існуючого досвіду у сфері енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії. З'ясовано, що для багатьох регіонів світу енергетика на базі відновлюваних джерел є важливою складовою енергопостачання, охарактеризовано найпривабливіші об'єкти інноваційних інвестицій та виявлено країни-лідери за кількістю запатентованих інновацій у сфері екологічно чистої енергії. Розкрито інструменти економічного впливу на інноваційний розвиток альтернативної енергетики з боку держави, відзначено необхідність державної участі у фінансуванні досліджень і розробок та реалізації інноваційних проєктів у сфері відновлюваних джерел енергії. Констатовано недостатню державну підтримку домогосподарств в Україні щодо участі у програмах розвитку альтернативної енергетики, порівняно з європейськими країнами. На сучасному етапі постає актуальне питання щодо пошуку нових підходів до стимулювання інноваційного розвитку альтернативної енергетики в Україні, активізації процесу впровадження результатів досліджень і розробок у сфері відновлюваних джерел енергії.

Ключові слова: інновації, інвестиції, інноваційний розвиток, альтернативна енергетика, нетрадиційна енергетика, відновлювані джерела енергії, енергопостачання.

В статті актуалізована проблематика і розглянуто перспективи забезпечення інноваційного розвитку альтернативної

енергетики в Україні і мирі в контексті існуючого досвіду в сфері енергоефективності і використання відновлюваних джерел енергії. Вияснено, що для багатьох регіонів світу енергетика на базі відновлюваних джерел є важливою складовою енергопостачання, охарактеризовано найпривабливіші об'єкти інноваційних інвестицій та виявлено країни-лідери за кількістю запатентованих інновацій у сфері екологічно чистої енергії. Деталізовані інструменти економічного впливу на інноваційне розвиток альтернативної енергетики со стороны государства, отмечена необходимость государственного участия в финансировании исследований и разработок, а также реализации инновационных проектов в сфере возобновляемых источников энергии. Констатируется недостаточную государственную поддержку домохозяйств в Украине относительно участия в программах развития альтернативной энергетики по сравнению с европейскими странами. На современном этапе возникает актуальный вопрос связанный с поиском новых подходов к стимулированию инновационного развития альтернативной энергетики в Украине, активизации процесса внедрения результатов исследований и разработок в сфере возобновляемых источников энергии.

Ключевые слова: инновации, инвестиции, инновационное развитие, альтернативная энергетика, нетрадиционная энергетика, возобновляемые источники энергии, энергоснабжения.

The article actualizes the issues and considers the prospects of ensuring the innovative development of alternative energy in Ukraine and the world in the context of borrowing existing experience in the field of energy efficiency and the use of renewable energy sources. It was found that energy based on renewable sources is an important component of energy supply for many regions of the world (the Asia-Pacific region accounts for about 40% of all energy generation capacities from alternative sources, Europe and North America more than half of production), the leading countries in the production of alternative energy are China (more than a quarter of the total), the United States and Germany. The Chinese experience is the most interesting and indicative, since China has been extremely actively developing the sector of generating energy from alternative sources over the past decade. The authors characterize the most attractive objects of innovative investments and identify the leading countries in terms of the number of patented innovations in the field of clean energy (Japan, South Korea, France, USA, Germany, Great Britain). The six leading countries, led by Japan, account for 80% of all registered patents in the use of solar, wind, photovoltaic and geothermal energy. The authors found that programs to support the implementation of innovative projects of non-traditional energy are carried out in all countries with a high share of alternative energy sources in the energy balance and stated the interest of large corporations in the implementation of such innovative projects. It has been established that in all countries with a high share of alternative energy sources in the energy balance, appropriate programs are being carried out to support the implementation of innovative projects of non-traditional energy, the interest of large corporations in the implementation of such innovative projects has been stated. Global investments in renewable energy projects reach more than \$ 300 billion, three quarters of global investments have been received by the three world leaders in the production of electricity using renewable energy sources (China, Europe, the USA). The authors identified and described the tools of economic impact on the development of alternative energy by the state and noted the need for state participation in funding research, development and implementation of innovative projects in the field of renewable energy. The authors stated the insufficient state support of households in Ukraine regarding the development of alternative energy in comparison with European countries. At the present stage, the question of finding new approaches to stimulating the innovative development of alternative energy in Ukraine, enhancing the process of introducing the results of research and development in the field of renewable energy sources is becoming more relevant.

Key words: innovations, investments, innovative development, alternative energy, non-traditional energy, renewable energy sources, energy supply.

Постановка проблеми. У зв'язку з обмеженістю ресурсів людство завжди стояло перед проблемою: як розподілити їх таким чином, щоб досягти максимальної ефективності. В останні десятиліття питання скінченності ресурсів почало відігравати все більше значення в енергетиці світу. Хоча основну частину генерації електроенергії в наш час забезпечують традиційні джерела, відсоток альтернативної енергетики у світовому енергетичному балансі з кожним роком збільшується. Основними причинами цього зростання є обмеженість ресурсів для отримання енергії із традиційних джерел, постійне подорожчання паливно-енергетичних ресурсів, необхідність охорони довкілля, зростаюча ефективність та наявність доступу до дешевих джерел виробництва енергії.

Отже, нині для сучасної енергетики можна виділити дві основні проблеми: підвищення ефективності використання традиційних джерел енергії та пошуки нових видів енергії. У вирішенні цієї проблеми важливу роль відіграє послідовна підтримка інноваційного розвитку альтернативної енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку відновлюваної енергетики займалися такі вчені, як: О.А. Дячук [3], А.О. Касич [4], М.М. Кузьміна [7], Б.В. Савенко [9], О.Ю. Стоян [11], Т. Чмерук [12] та інші, проте наразі залишається багато проблемних питань щодо розвитку альтернативних джерел енергії, а саме: шляхи фінансування таких інноваційних проєктів, невідомість із видами відновлюваної енергетики, невиконання державних програм щодо збільшення частки альтернативної енергетики у структурі паливно-енергетичного комплексу, слабкість важелів впливу з боку держав на виробників та споживачів нетрадиційної енергії.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження перспектив інноваційного розвитку альтернативної енергетики в Україні та світі у контексті запозичення існуючого досвіду у сфері енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії в Україні.

Методологічною основою дослідження стали наукові напрацювання українських і зарубіжних учених щодо забезпечення розвитку альтернативної енергетики. Для досягнення мети роботи використано низку загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, взаємопов'язаних та послідовно застосованих у процесі дослідження: аналізу, синтезу, логічного узагальнення – для виявлення тенденцій і особливостей розвитку альтернативної енергетики в Україні та світі, узагальнення наявного практичного досвіду у сфері енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії в Україні; системного підходу – для виявлення взаємозалежностей та дієвих інструментів економічного впливу на інноваційний розвиток альтернативної енергетики з боку держави; статистико-економічні – для дослідження стану світових ринків енергоносіїв за останні роки; графічно-аналітичний метод – для наочної ілюстрації досліджуваних явищ та процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енергія – одна з базових умов існування людської цивілізації. У наш час основою енергетики у світі виступають паливні запаси природних органічних сполук (вугілля, нафта та газ). Із цих джерел ми отримуємо близько 82% енергії. Вирізняють чотири напрями енергетики (табл. 1): традиційна енергетика на органічному паливі (вугілля, газ, нафта та нафтопродукти), атомна енергетика, гідроенергетика, альтернативні джерела енергії (сонячна, вітрова, біопаливо та інші).

Альтернативні джерела енергії – невикопні джерела енергії, які постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі такі як енергія сонця, вітру, геотермальна, аеротермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів [2]. Світовий досвід показує, що в останні роки розвинені країни не лише проводять активні дослідження і пошуки альтернатив органічному паливу, але й поступово нарощують обсяги генерації та споживання відновлюваних джерел енергії.

Таблиця 1

Структура світового первинного енергопостачання (TPES) за джерелами, %

Джерела	Роки			
	2005	2010	2015	2017
Нафта	34,83	32,19	31,77	31,85
Вугілля	26,09	28,43	28,27	27,13
Природний газ	20,56	21,27	21,65	22,24
Ядерна енергетика	6,29	5,59	4,92	4,92
Гідроенергетика	2,20	2,30	2,46	2,51
Біопаливо та відходи	9,42	9,36	9,44	9,51
Вітряна, сонячна та інші відновлювані джерела енергії	0,61	0,86	1,50	1,84
Усього:	100	100	100	100

Джерело: складено авторами за даними [14]

У період із 2007 по 2017 роки сумарне виробництво електроенергії з відновлюваних джерел у світі збільшилось з 10,3% та 11,35% (з 1 151,5 млн т.н.е. до 1 585,9 млн т.н.е. відповідно). Середній темп зростання генерації з альтернативних джерел енергії у період з 2007 по 2017 складає 16,2% [13; 14].

Для багатьох регіонів світу енергетика на базі відновлюваних джерел вже є важливою складовою енергопостачання (рис. 1). На Азійсько-Тихоокеанський регіон припадає близько 40% усіх потужностей енергогенерації з альтернативних джерел, на Європу та Північну Америку 31% і 21%, відповідно.

Країнами лідерами з виробництва альтернативної енергії (за сукупною потужністю діючих об'єктів відновлюваних джерел енергії) виступають Китай – 25,57%, США – 18,49% та Німеччина – 8,43% (рис. 2). Саме Китай останнє десятиліття дуже активно розвиває сектор генерації енергії з альтернативних джерел, і хоч наразі відсоток енергії з відновлюваних джерел в енергобалансі країни залишається невеликим, очікується стрімке його зростання в десятирічній перспективі.

Привабливість відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) пов'язана з невичерпністю цих ресурсів, незалежністю від кон'юнктури цін на світових ринках енергоносіїв та екологічністю. Перспективи використання ВДЕ пов'язані з тією ж самою екологічністю, низькою вартістю експлуатації та неминучим дефіцитом традиційних видів палива в майбутньому. За поточного рівня споживання розвіданих запасів нафти вистачить на 40 років, газу – на 60 років, а вугілля – на 200 років. Різке зростання цін на нафту наприкінці 2007 року змусив країни, що споживають вуглецеві ресурси, відповідально поставитись до необхідності переходу на відновлювані альтернативні джерела енергії.

За даними Bloomberg New Energy Finance світові інвестиції у відновлювану енергетику, з урахуванням інвестицій в гідроенергетичні проєкти потужністю понад 50 МВт, у 2018 році склали 332,1 млрд доларів США [10]. Якщо ж розглянути глобальні нові інвестиції у відновлювану енергію без урахування інвестицій в гідроенергетичні проєкти потужністю понад 50 МВт, то у 2017 році вони склали 280 млрд доларів США (рис. 3).

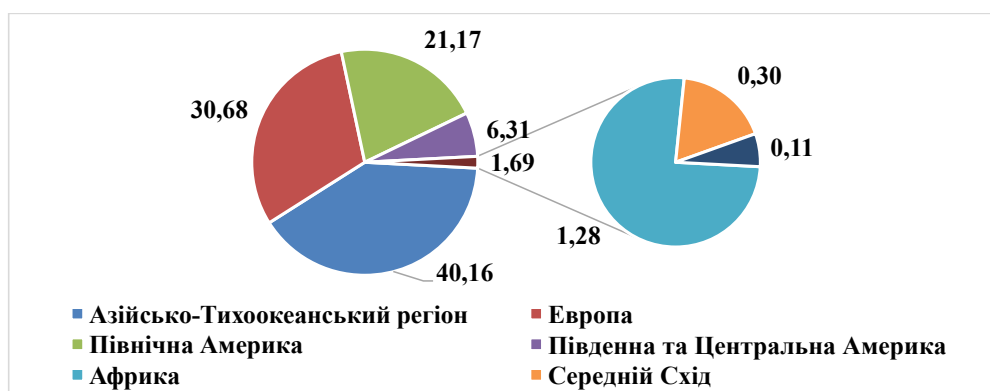

Рис. 1. Географічний розподіл генерації енергії з відновлюваних джерел, 2018 рік, %

Джерело: розраховано та складено авторами за даними [13]

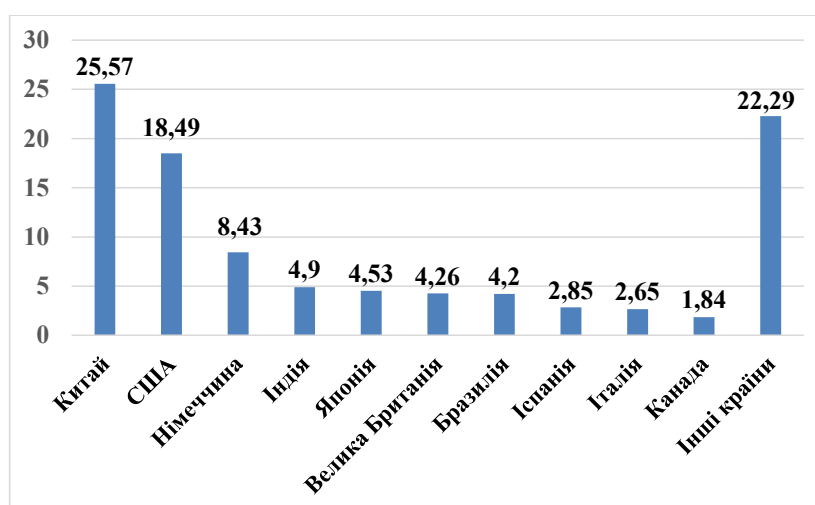

Рис. 2. Перша десятка країн за виробництвом енергії з відновлюваних джерел, 2018 рік, %

Джерело: складено авторами за даними [13]

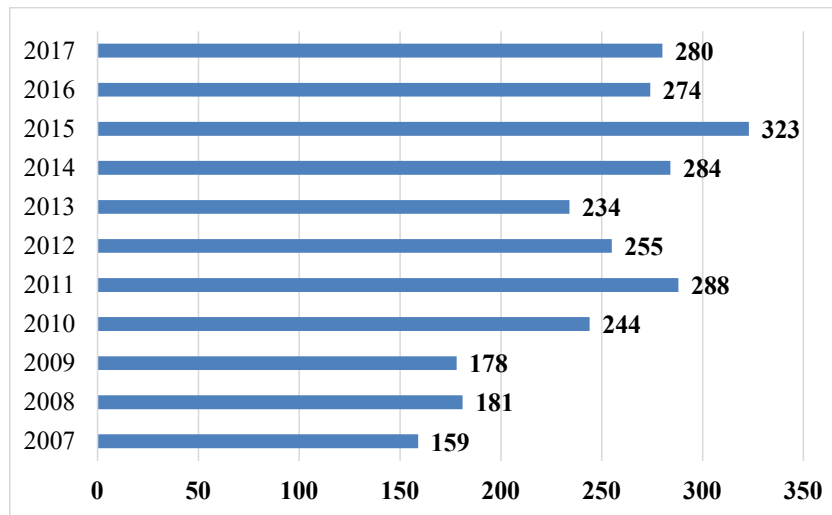

Рис. 3. Глобальні нові інвестиції у відновлювану енергію, без інвестицій в гідроенергетичні проекти потужністю понад 50 МВт., млрд дол. США, 2007–2017 рр.

Джерело: складено авторами за даними [10]

Згідно з оцінками REN21, 2017 року 74% глобальних інвестицій отримали три світові лідери з виробництва електроенергії за допомогою ВДЕ – Китай, Європа та США. Зокрема, на частку Китаю припадало 45% світових інвестицій, що на 10% більше, ніж 2016 року. На другому місці – Європа (15%): Європейський інвестиційний банк виділив у 2017 році 4,3 млрд євро на ініціативи в енергетичному секторі. Третє і четверте місця розділили США (14%) й Азія-Океанія, без урахування Китаю та Індії (11%). Менші частки в Північній і Південній Америці, за винятком Бразилії і США (5%); Індії (4%), на Близькому Сході і в Африці (4%) та Бразилії (2%) [10].

У всіх зазначених країнах найпопулярнішими об'єктами інноваційних інвестицій виступають вітрова енергія, сонячна енергія та енергія біопалива. У 2007–2017 роках найбільші темпами зростання спостерігались саме у вітровій та сонячній енергетиці. Якщо відкинути участь країн у розвитку ВДЕ, то великі корпорації вже давно вкладають мільярди доларів у цю галузь.

Лідерами за кількістю запатентованих інновацій у сфері екологічно чистої енергії виступають Велика Британія, Німеччина, США, Франція, Південна Корея та Японія. У дослідженні, підготовленому спеціалістами Програми ООН з навколишнього середовища, зазначається, що на шістьку лідерів, яку очолює Японія, припадає 80% усіх зареєстрованих патентів у галузі використання сонячної, вітрової, фотоелектричної та геотермальної енергії [15].

У всіх країнах із високою часткою альтернативних джерел енергії в енергобалансі проводяться відповідні програми підтримки реалізації інноваційних проектів нетрадиційної енергетики. Такі програми були прийняті більш ніж у 60 країнах

світу, у тому числі США, Канаді, країнах ЄС, Японії, Індії, Китаї, Бразилії та Мексиці.

Економічний вплив на інноваційний розвиток альтернативної енергетики з боку держави включає наступні основні інструменти: «зелені» тарифи; квотування; «зелені» сертифікати; система тарифних аукціонів; звільнення виробників «чистої» енергії від енергетичних податків; пільгове оподаткування прибутку, інвестованого в інноваційний розвиток нетрадиційної енергетики; пришвидшена амортизація обладнання; державна участь у фінансуванні досліджень і розробок та реалізації інноваційних проектів у сфері ВДЕ.

Також важливу роль у забезпеченні розвитку нетрадиційної енергетики відіграють, засновані у багатьох країнах, об'єднання підприємств відповідного профілю. У Німеччині, Іспанії та Японії функціонують асоціації виробників фотоперетворювачів сонячної енергії, у скандинавських країнах – асоціації малої гідроенергетики, у Німеччині, Іспанії, Великій Британії, Нідерландах та США діють вітрогенеруючі асоціації.

Щодо розвитку альтернативної енергетики України, то за даними Державної служби статистики України у 2018 р. структура загального первинного постачання енергії характеризувалася високою часткою вугілля – 29,6%, природного газу – 27,5% та атомної енергетики – 23,8%; частка нафтопродуктів та сирої нафти становила 10,6% і 3,9% відповідно. Сумарна частка всіх альтернативних джерел енергії в структурі українського виробництва енергії становила 4,3 млн т.н.е., або лише 4,5%, з яких частка біомаси – 3,4%; гідроенергії – 0,9%; ВЕС, СЕС і т.п. разом – 0,2%. (рис. 4) [1].

Встановлені потужності ВДЕ в Україні мають тенденцію до щорічного зростання (падіння у 2015 році спричинене втратою об'єктів енергетики

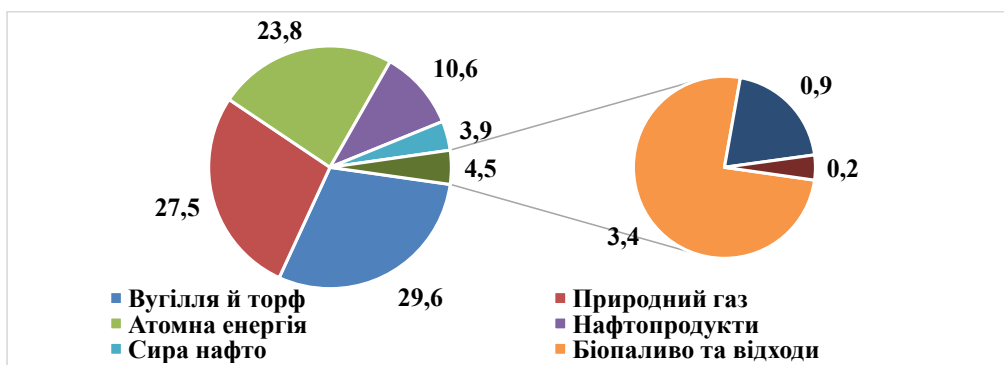

Рис. 4. Структура загального первинного постачання енергії в Україні у 2018 р. за видами палива, %

Джерело: розраховано та складено авторами за даними [1]

у АР Крим та в зоні АТО). Починаючи з 2015 року по III квартал 2019 року потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим), яким встановлено «зелений» тариф, збільшилась на 3 968 МВт (з 967 МВт до 4 935 МВт), із них введено в експлуатацію: 2015 р. – 32 МВт; 2016 р. – 136 МВт; 2017 р. – 291 МВт; 2018 р. – 848 МВт; за 9 місяців 2019 р. – 2 661 МВт., тобто у два рази більше ніж за попередні чотири роки [2]. Проаналізувавши тренд графіку на рис. 5, можна стверджувати, що генерація енергії з альтернативних джерел в Україні зростає по висхідній і достатньо високими темпами. 2019 рік взагалі відзначається стрімким зростанням потужностей, але частково це викликано тим, що «зелений» тариф для виробництв, які будуть введені в експлуатацію після 2019 року буде значно нижчим, і надалі буде щорічно поступово зменшуватись.

Також, з огляду на появу нових об'єктів енергогенерації (рис. 6) достатньо цікавим є період із початку 2019 року, бо саме за цей час було введено в експлуатацію 7 638 (298 промислових та 7 340 СЕС домогосподарств) об'єктів відновлюваної електроенергетики загальною потужністю 2 661 МВт., з яких найбільша кількість це об'єкти

сонячної генерації, а саме 253 об'єктів сонячної енергетики загальною потужністю 2 032 МВт та 7 340 сонячних станцій домогосподарств загальною потужністю 188 МВт. Мала гідроенергетика поповнилась 7 об'єктами загальною потужністю 1,5 МВт., вітроенергетика – 5 об'єктами загальною потужністю 399 МВт., а електростанцій на біогазі та біомасі з'явилося дев'ять та одна, відповідно, загальною потужністю 40 МВт.

Зазначимо, що починаючи з 2015 року на встановлення сонячних електростанцій приватними домогосподарствами інвестовано близько 300 млн євро. Лідерами серед регіонів України із загальної кількості приватних домогосподарств, що встановили сонячні електростанції, є Дніпропетровська область (1 982 домогосподарств), на другому і третьому місцях Тернопільська та Київська області – 1 369 та 1 345 домогосподарств, відповідно.

Отже, можна зробити висновок, що останні роки в Україні дуже швидкими темпами збільшується кількість домогосподарств, що встановили сонячні панелі, що є вкрай гарною ознакою того, що українці починають усвідомлювати переваги децентралізованої генерації електроенергії з альтернативних джерел та активно займаються інвестуванням

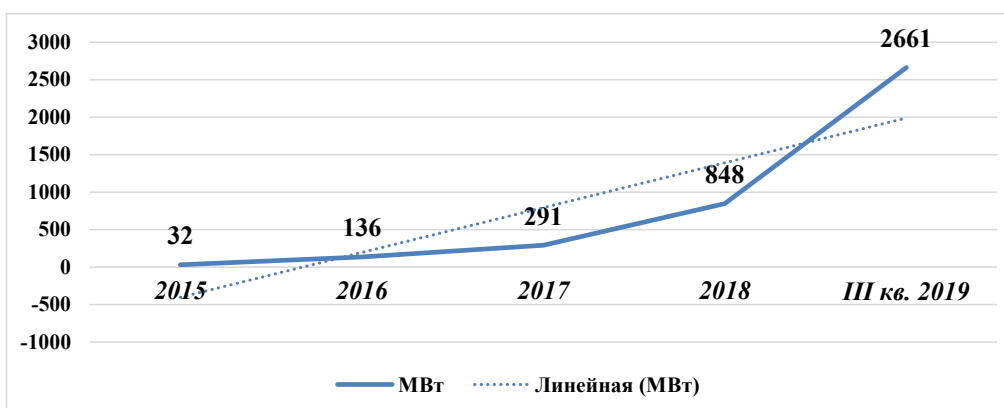

Рис. 5. Введено в експлуатацію МВт із відновлюваних джерел енергії в Україні

Джерело: складено авторами за даними [2]

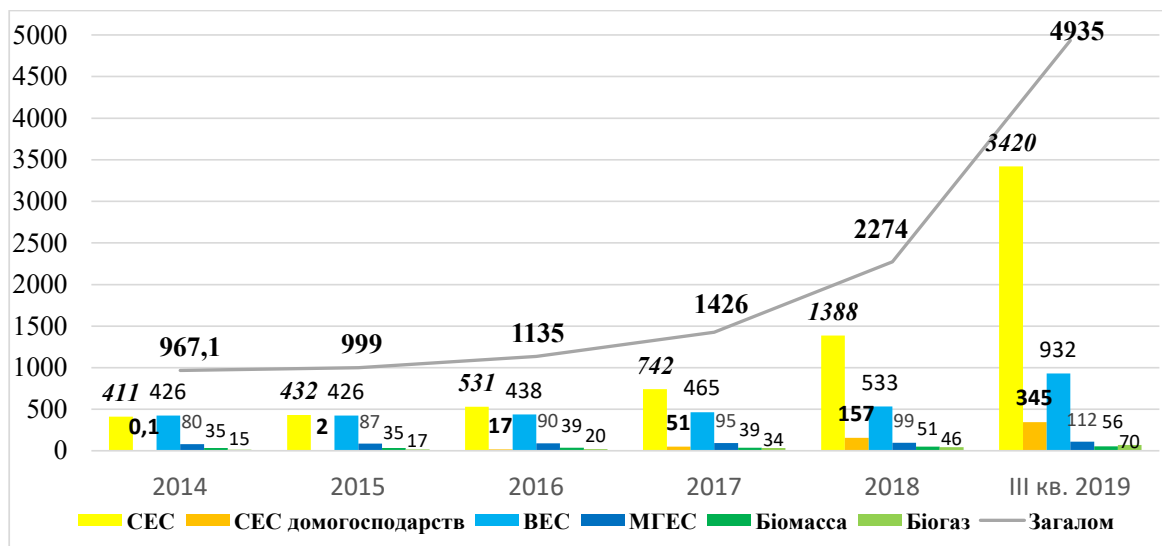

Рис. 6. Встановлена потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики, що працюють за «зеленим» тарифом, МВт, станом на 01.10.2019 року

Джерело: розраховано та складено авторами за даними [2]

у цю сферу, хоча і змушені відзначити, що держава недостатньо стимулює населення в цьому напрямі, порівняно з європейськими країнами. Також високі темпи розвитку показують сонячні електростанції та об'єкти малої гідроенергетики. Велике значення в цьому зростанні потрібно віддати достатньо високому «зеленому» тарифу, що діє в країні (серед усіх країн ЄС «зелений» тариф України був найвищим), але постає питання чи зможе наша держава підтримувати тенденцію зростання цієї сфери на тому ж рівні після того, як тариф суттєво знизиться, чи можливо необхідно шукати нові шляхи стимулювання інноваційного розвитку альтернативної енергетики.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи викладене, відзначимо, що наразі розвиток альтернативної енергетики все більше набирає обертів у світі. Усе більше країн приймають програми стимулювання розвитку альтернативної енергетики, а також зростає обсяг інвестицій у цю сферу. Підвищується ефективність використання відновлюваних джерел енергії, що в довгостроковій перспективі може допомогти людству повністю відійти від використання викопного палива. Важливим аргументом на користь розвитку альтернативної енергетики є те, що вона активно розвивається в багатьох країнах світу, серед яких є розвинені країни та країни, які розвиваються. Простежується збільшення обсягів генерації енергії за всіма видами альтернативної енергетики. Наразі найбільш розповсюдженими джерелами виступають виробництво гідроенергетики та біоенергетики, проте швидкими темпами розвиваються сонячна та вітрова енергетика.

У подальших дослідженнях слід зосередити увагу на пошуці дієвих механізмів стимулювання інноваційного розвитку альтернативної енергетики

в Україні. Зважаючи на практичний досвід розвинених країн світу необхідно віднайти ефективніші рішення для активізації процесу впровадження результатів досліджень і розробок у сфері відновлюваних джерел енергії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України : офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.09.2020).
2. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України : офіц. веб-сайт. URL: <http://saee.gov.ua/> (дата звернення: 03.09.2020).
3. Дячук О.А. Внесок України до нової Глобальної кліматичної угоди. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 129–141.
4. Касич А.О., Литвиненко Я.О. Чинники розвитку альтернативної енергетики у сучасних умовах. *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 93–99.
5. Клопов І.О. Механізми державної підтримки альтернативної енергетики. *Проблеми та перспективи економіки та управління*. 2016. № 1. С. 117–125.
6. Кудря С.О. Стан та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 12. С. 19–26.
7. Кузьміна М.М. Форми інвестування у відновлювану енергетику. *Економічна теорія та право*. 2017. № 2. С. 112–121.
8. Курбатова Т.О. Економічні механізми стимулювання розвитку відновлювальної енергетики в Європейському Союзі. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 4. С. 139–147.
9. Савенко Б.В. Еколого-економічна оцінка ефективності використання альтернативних джерел енергії. *Екологічна безпека*. 2017. № 1. С. 136–142.
10. Світові потоки інвестицій у відновлювані джерела енергії. *Avenston*. 2019. URL: https://avenston.com/articles/world_investment_flows (дата звернення: 03.09.2020).

11. Стоян О.Ю. Міжнародний досвід державного регулювання та стимулювання розвитку відновлювальної енергетики. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. № 4. С. 320–326.

12. Чмерук Т. Тренди альтернативної енергетики України: від занепаду до прогресу. *ZN.UA*. 2018. № 4. URL: https://zn.ua/ukr/energy_market/trendi-alternativnoyi-energetiki-ukrayini-vid-zanepadu-do-progresu-268117_.html (дата звернення: 03.09.2020).

13. BP Statistical Review of World Energy. BP. 2019. 68th edition. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (дата звернення: 03.09.2020).

14. World Energy Balances 2019. *International Energy Agency*. URL: <https://www.iea.org/data-and-statistics> (дата звернення: 03.09.2020).

15. World Investment Report 2019 – Special Economic Zones. *United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD*. 2019. URL: <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2460> (дата звернення: 03.09.2020).

REFERENCES:

1. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2020). Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 3 September 2020).

2. The official site of State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine (2020). Available at: <http://saee.gov.ua/> (accessed 3 September 2020).

3. Diachuk O.A. (2016) Vnesok Ukrainy do novoi Hlobal'noi klimatichnoi uhody [Ukraine's Contribution to the New Global Agreement on Climate Change]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, no. 1, pp. 129–141.

4. Kasych A.O., Lytynenko Y.O. (2017) Chynnyky rozvytku al'ternatyvnoi enerhetyky u suchasnykh umovakh [Factors for the Development of Alternative Energy in Modern Conditions]. *Ekonomika i suspil'stvo*, no. 12, pp. 93–99.

5. Klopov I. (2016) Mekhanizmy derzhavnoi pidtrymky al'ternatyvnoi enerhetyky [The Mechanisms of State Support for Alternative Energy Sources]. *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 1, pp. 117–125.

6. Kudria S.O. (2015) Stan ta perspektyvy rozvytku vidnovliuvanoi enerhetyky v Ukraini [State and Perspectives

of Renewable Energy Development in Ukraine]. *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy*, no. 12, pp. 19–26.

7. Kuzmina M. M. (2017) Formy investuvannia u vidnovliuvanu enerhetyku [Forms of Investment in Renewable Energy]. *Ekonomichna teoriia ta pravo*, no. 2, pp. 112–121.

8. Kurbatova T.O. (2014) Ekonomichni mekhanizmy stymuliuvannia rozvytku vidnovliuvai'noi enerhetyky v Yevropejs'komu Soiuzi [Economic Mechanisms for Stimulation of Renewable Energy Development in the European Union]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, no. 4, pp. 139 – 147.

9. Savenko B.V. (2017) Ekoloho-ekonomichna otsinka efektyvnosti vykorystannia al'ternatyvnykh dzherel enerhii [Ecological and Economic Evaluation of the Effectiveness of Alternative Energy Sources]. *Ekolohichna bezpeka* [Balanced Nature Using], no. 1, pp. 136–142.

10. Avenston (2019) *Svitovi potoky investysij u vidnovliuvani dzherela enerhii* [Global New Investments in Clean Energy]. Available at: https://avenston.com/articles/world_investment_flows (accessed 3 September 2020).

11. Stoian O.Yu. (2014) Mizhnarodnyj dosvid derzhavnoho rehuliuвання ta stymuliuvannia rozvytku vidnovliuvai'noi enerhetyky [The International Experience of State Regulation and Promotion of Renewable Energy Development]. *Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky* [Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics"], no. 4, pp. 320–326.

12. Chmeruk T. (2018) Trendy al'ternatyvnoi enerhetyky Ukrainy: vid zanepadu do prohresu [Alternative Energy Trends in Ukraine]. *ZN,UA*, no. 4. Available at: https://zn.ua/ukr/energy_market/trendi-alternativnoyi-energetiki-ukrayini-vid-zanepadu-do-progresu-268117_.html (accessed 3 September 2020).

13. BP (2019) BP Statistical Review of World Energy, 68th ed. Available at: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (accessed 3 September 2020).

14. International Energy Agency (2019) World Energy Balances. Available at: <https://www.iea.org/data-and-statistics> (accessed 3 September 2020).

15. United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD (2019) World Investment Report 2019 – Special Economic Zones. Available at: <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2460> (accessed 3 September 2020).

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ
ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В АГРАРНІЙ СФЕРІTHEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MANAGING
ECOLOGICALLY ORIENTED INVESTMENTS IN THE AGRICULTURAL SPHERE

УДК 65.011.47:653.27:631.11

<https://doi.org/10.32843/bses.57-6>**Зоря О.П.**д.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Галінська Т.С.к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Сергієнко В.І.здобувач
Полтавська державна аграрна академія**Zoria Oleksii**

Poltava State Agrarian Academy

Halinska Tetiana

Poltava State Agrarian Academy

Serhienko Volodymyr

Poltava State Agrarian Academy

У статті здійснено розроблення та обґрунтування теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад формування й розвитку системи управління екологічно орієнтованими інвестиціями в аграрній сфері. Організаційно-економічний механізм екологічно орієнтованого природокористування розглядається у розширеному трактуванні зі включенням різних інструментів інвестиційної політики держави, спрямованої на стимулювання реалізації екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній сфері. Проведено розроблення стратегічних напрямів екологізації аграрного виробництва, якими слід вважати впровадження екологічно орієнтованого виробництва у великих аграрних підприємствах, організацію спеціалізованих підприємств або внутрішньогосподарських підрозділів з виробництва екологічної продукції відповідно до стандартів екологічного агровиробництва, що є можливим лише шляхом впровадження екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів. Розроблено науково-методичний підхід до комплексного обґрунтування екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній сфері, що включає організаційні та економіко-правові інструменти.

Ключові слова: екологізація, аграрне виробництво, інвестиційні проєкти, організаційно-економічний механізм, державне регулювання.

В статье осуществлены разработка и обоснование теоретико-методологических,

научно-методических и прикладных основ формирования и развития системы управления экологически ориентированными инвестициями в аграрной сфере. Организационно-экономический механизм экологически ориентированного природопользования рассматривается в расширенной трактовке с включением различных инструментов инвестиционной политики государства, направленной на стимулирование реализации экологически ориентированных инвестиционных проектов в аграрной сфере. Проведена разработка стратегических направлений экологизации аграрного производства, которыми следует считать внедрение экологически ориентированного производства в крупных аграрных предприятиях, организацию специализированных подразделений по производству экологической продукции в соответствии со стандартами экологического агропроизводства, что является возможным только путем внедрения экологически ориентированных инвестиционных проектов. Разработан научно-методический подход к комплексному обоснованию экологически ориентированных инвестиционных проектов в аграрной сфере, который включает организационные и экономико-правовые инструменты.

Ключевые слова: экологизация, аграрное производство, инвестиционные проекты, организационно-экономический механизм, государственное регулирование.

The article develops and substantiates the theoretical and methodological, scientific and methodological and applied principles of formation and development of the management system of environmentally oriented investments in the agricultural sector. Implementation of environmentally oriented investment projects in the agricultural sector involves the use of process-oriented approach, which is based on identifying investment resources, assessing their use, taking into account the impact of environmental factors on the environment and assessing the consequences of this impact. The process of environmentally oriented investment requires government intervention and clear regulation of the development, implementation and support of investment projects, where a special role is played by the support of such projects. In our study, the organizational and economic mechanism of nature management is considered in an expanded interpretation with the inclusion of various investment policy instruments aimed at stimulating the implementation of environmentally oriented investment projects in the agricultural sector, which determines the relevance of our study. Strategic directions of greening of agricultural production have been developed, which should include the introduction of ecologically oriented production in large agricultural enterprises, organization of specialized enterprises or internal economic units for the production of ecological products in accordance with the standards of ecological agricultural production, which is possible only through ecologically oriented investment projects. A scientific and methodological approach to the comprehensive justification of environmentally oriented investment projects in the agricultural sector, including organizational (systematization of technical and economic indicators of investment projects, the formation of a register of investment projects based on information systems and databases, software and automated selection procedures) and economic legal instruments (providing state support, attracting investment and stimulating the implementation of environmentally oriented investment projects based on the calculation of traditional, environmental and additional criteria of the project site, taking into account the ecological reserve of the territory and economic damage from natural and anthropogenic factors).

Key words: greening, agricultural production, investment projects, organizational and economic mechanism, state regulation.

Постановка проблеми. Сучасна система світогосподарських процесів характеризується інтенсифікацією глобалізаційних та інтеграційних процесів, що призводить до появи низки проблем на галузевому, національному та наднаціональному рівнях. Так, динамічний інтенсивний розвиток аграрного виробництва спровокував загострення проблем екологічного характеру, які останнім часом набувають глобального масштабу. Саме тому виникає об'єктивна необхідність координації

зусиль наукової спільноти для подолання наслідків негативного впливу господарюючих суб'єктів на навколишнє середовище або хоча б часткового нівелювання екологічних загроз.

Реалізація екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній сфері передбачає використання процесно орієнтованого підходу, який ґрунтується на виявленні інвестиційних ресурсів, оцінці їх використання, врахуванні впливу екологічних факторів на навколишнє середовище й

оцінки наслідків цього впливу. Процес екологічно орієнтованого інвестування вимагає державного втручання й чіткого регулювання розроблення, реалізації та супроводу інвестиційних проєктів, де особливу роль відіграє підтримка таких проєктів. Державне регулювання процесів підготовки та реалізації екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів передбачає створення сукупності умов, пріоритетів та обмежень.

У традиційному розумінні організаційно-економічний механізм природокористування розглядається як сукупність заходів впливу на поведінку суб'єктів економіки, які сприяють дотриманню екологічного законодавства. У нашому дослідженні організаційно-економічний механізм природокористування розглядається в розширеному трактуванні зі включенням різних інструментів інвестиційної політики держави, спрямованої на стимулювання реалізації екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній сфері, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні, науково-методичні та прикладні аспекти формування та розвитку системи управління інвестиційними процесами в аграрній сфері досліджувались та відображені в роботах багатьох вітчизняних учених. Значні наукові напрацювання для вирішення зазначеної проблематики здійснили В. Аранчій, Л. Березіна, І. Винниченко, А. Гайдучський, В. Геець, О. Гудзь, О. Гудзинський, Б. Данилишин, О. Дацій, М. Дем'яненко, О. Єрмаков, С. Ілляшенко, М. Кісіль, М. Коденська, І. Ксьонжик, Ю. Лупенко, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мармоль, Л. Михайлова, О. Олійник, Б. Пасхавер, В. Плаксієнко, П. Саблук, В. Савчук, Ю. Хвесик, А. Чупіс, О. Шпикуляк та багато інших. Однак нині недостатньо розробок, що стосуються організації переходу підприємств на екологічні методи господарювання, для чого необхідні науково обґрунтована стратегія екологізації аграрного виробництва та організаційно-економічний механізм залучення екологічно орієнтованих інвестицій у галузь. Все це визначило необхідність нашої наукової роботи, її предметно-об'єктну сферу, мету й завдання.

Постановка завдання. Мета нашого наукового дослідження полягає в розробленні та обґрунтуванні теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад управління екологічно орієнтованими інвестиціями в аграрній сфері. З огляду на це завданнями дослідження є:

- визначення стратегічних напрямів екологізації аграрного виробництва на основі впровадження екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів;
- розроблення науково-методичного підходу до комплексного обґрунтування екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під стійким розвитком еколого-економічної сис-

теми маємо розуміти розвиток, спрямований на збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції на основі створення стійкого аграрного виробництва, використовуючи екологічні методи господарювання шляхом впровадження адаптивних систем землеробства, забезпечення раціонального залучення у господарський обіг і підвищення ефективності використання природних, матеріальних, трудових та інвестиційних ресурсів.

Проведені нами теоретичні дослідження, підтверджені практичними результатами функціонування аграрної сфери нашої держави, дали змогу дійти висновку, що в основі впровадження екологічних методів господарювання мають лежати агроекологічні принципи, при цьому ефективність функціонування еколого-економічної системи підвищується за рахунок створення стійкого аграрного виробництва на основі ефективного та екологічно орієнтованого землеробства [1; 10]. Ведення сільського господарства на екологічній основі забезпечує рентабельне виробництва за рахунок адаптивного підходу до його організації за зниження витрат і навантаження на навколишнє середовище. Визначальними умовами при цьому є розширене відтворення ґрунтової родючості та максимальне використання біологічних факторів.

Як ключові стратегічні напрями екологічно орієнтованого розвитку аграрної сфери ми пропонуємо нову організацію виробничих відносин у галузі, заснованих на раціональному залученні природних та інвестиційних ресурсів, з одного боку, та формування системи управління цими відносинами, з іншого боку. Пропонована стратегія спрямована на підвищення ефективності функціонування підприємств галузі шляхом спеціалізації їх на виробництві екологічної продукції та створення умов для формування ринку вітчизняної високоякісної продукції, а також управління раціональним використанням усіх ресурсів за рахунок впровадження адаптивних систем землеробства (рис. 1).

У комплексі організаційних заходів стратегії пропонується перехід на екологічно орієнтоване інвестування у великих підприємствах шляхом раціонального використання сільськогосподарських угідь на базі впровадження адаптивних систем землеробства, а також організація спеціалізованих екологічних підприємств малих форм господарювання та створення спеціалізованих на виробництві екологічної продукції внутрішньогосподарських підрозділів у великих аграрних підприємствах. Подальша кооперація розширить можливість розвитку екологічного ринку в країні. Для цього необхідне формування ефективної системи управління процесом екологічно орієнтованого інвестування в аграрній сфері, що спирається на підтримку держави.

Спираючись на поняття механізму як послідовності станів або процесів, що визначають будь-яку

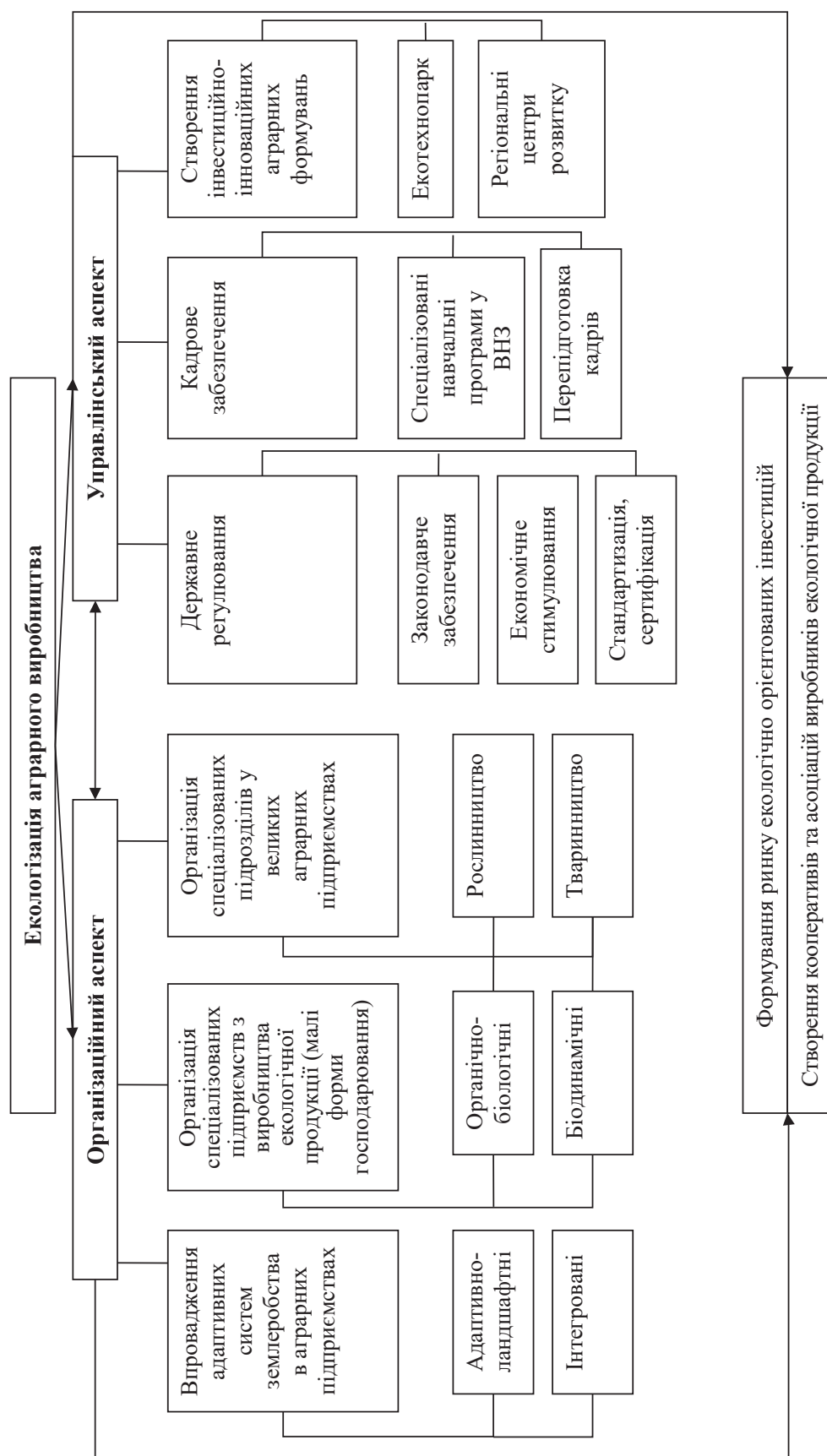

Рис. 1. Стратегічні напрями екологізації аграрного виробництва

Джерело: побудовано авторами

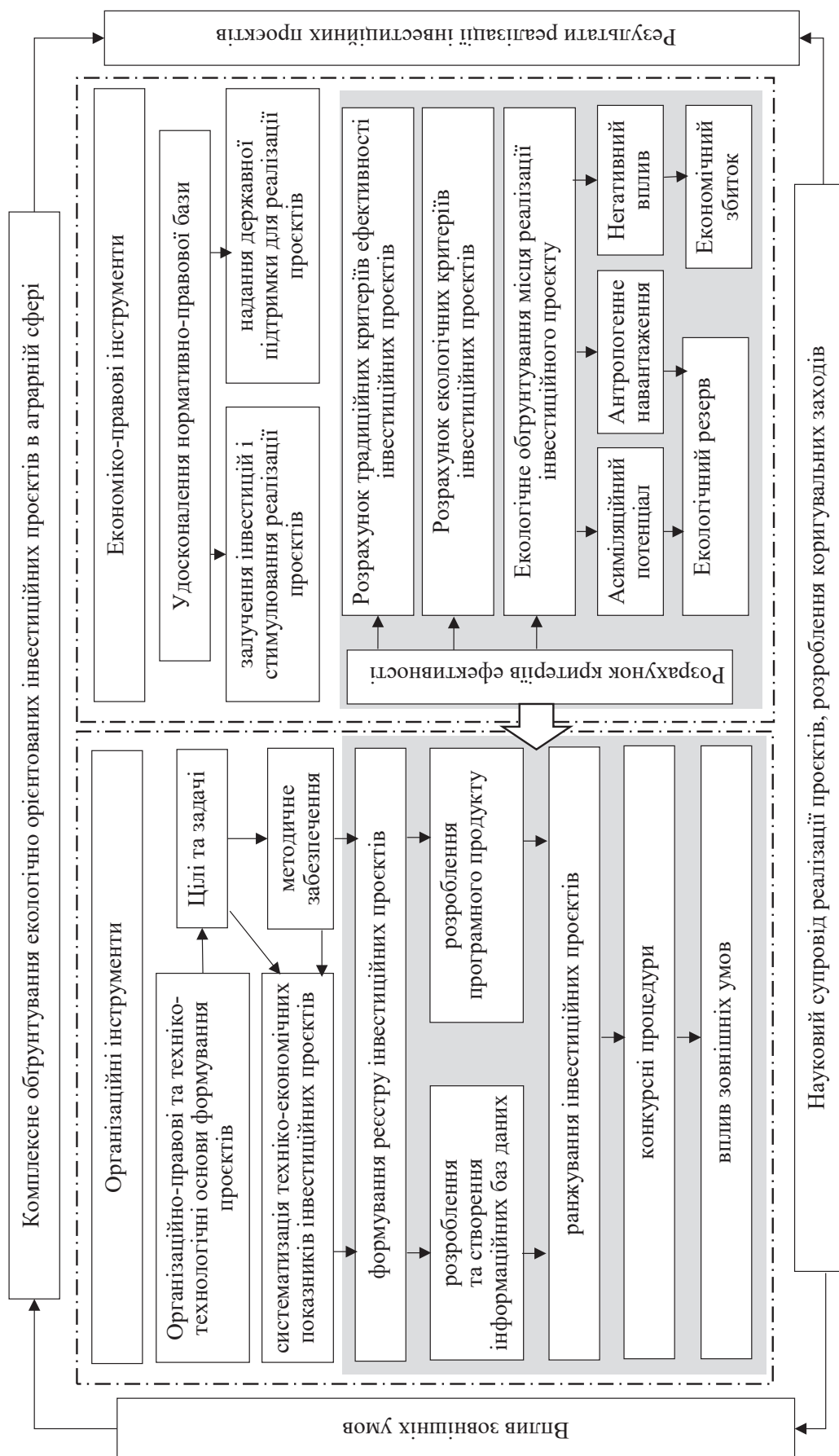

Рис. 2. Комплексне обґрунтування екологічно орієнтованих інвестицій в аграрній сфері

Джерело: побудовано авторами

дію чи явище, вважаємо, що організаційно-економічний механізм екологічно орієнтованого інвестування в аграрній сфері являє собою послідовність вжиття взаємопов'язаних заходів, спрямованих на забезпечення стійкості аграрного виробництва за рахунок раціонального використання природних та інвестиційних ресурсів з максимальним використанням біологічних факторів виробництва. Цей механізм слід вважати одним з елементів системи управління переходу до екологічного орієнтованого аграрного виробництва.

Проведені нами теоретичні узагальнення свідчать про наявність значної кількості досліджень щодо методологічних та організаційних аспектів залучення інвестицій [2; 3; 5; 7; 8]. Проте ні в практичному, ні в теоретичному аспектах багато питань екологічно орієнтованого інвестування в аграрній сфері не вирішено повною мірою. Отже, на нашу думку, організаційно-економічний механізм управління має включати окремим блоком комплексне обґрунтування екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів, авторський підхід до основних складових частин якого представлений на рис. 2.

Цей блок комплексного обґрунтування екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній сфері включає організаційні заходи (систематизація техніко-економічних показників інвестиційних проєктів, формування реєстру інвестиційних проєктів на основі інформаційних систем і баз даних, програмного забезпечення та автоматизованих процедур відбору); економіко-правові інструменти (надання державної підтримки, залучення інвестицій і стимулювання реалізації екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній сфері з урахуванням запропонованих автором додаткових критеріїв місця реалізації проєкту).

Таким чином, формування ефективного організаційно-економічного механізму управління екологічно орієнтованими інвестиціями в аграрній сфері дасть змогу за допомогою поєднання важелів ринкового та державного регулювання досягти збалансованості інтересів учасників господарського та інвестиційного процесів і цільового еколого-економічного результату з мінімальними витратами ресурсів.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, стратегічними напрямками екологізації аграрного виробництва слід вважати впровадження екологічно орієнтованого виробництва у великих аграрних підприємствах, організацію спеціалізованих підприємств або внутрішньогосподарських підрозділів з виробництва екологічної продукції відповідно до стандартів екологічного агровиробництва, що є можливим лише шляхом реалізації екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів. Нами розроблено науково-методичний підхід до комплексного обґрунтування екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів в аграрній

сфері, що включає організаційні (систематизація техніко-економічних показників інвестиційних проєктів, формування реєстру інвестиційних проєктів на основі інформаційних систем і баз даних, програмного забезпечення та автоматизованих процедур відбору); економіко-правові інструменти (надання державної підтримки, залучення інвестицій і стимулювання реалізації екологічно орієнтованих інвестиційних проєктів на основі розрахунку традиційних, екологічних і додаткових критеріїв, місця реалізації проєкту з урахуванням екологічного резерву території та економічного збитку від впливу природно-антропогенних чинників).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрєєва Н.М., Купінець Л.Є. Органічне виробництво як складова механізму екологізації економіки та забезпечення продовольчої безпеки України. *Органічне виробництво і продовольча безпека*. Житомир : Вид-во «Полісся», 2014. С. 51–55.
2. Аранчій В.І., Зоря О.П., Петренко І.І. Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 4. С. 120–124.
3. Балацький О.Ф., Теліженко О.М., Соколов М.О. Управління інвестиціями: навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2004. 231 с.
4. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 444 с.
5. Ілляшенко С.М. Інвестиційна політика держави як інструмент економічного розвитку країни. *Сталій розвиток економіки*. 2013. № 2(19). С. 207–210.
6. Мармуль Л.О., Ксьонжик І.В. Інвестування інноваційного розвитку харчових і переробних підприємств : монографія. Миколаїв, 2011. 153 с.
7. Плаксієнко В.Я. Формування інвестиційного клімату в підприємствах аграрного сектору України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 2. С. 202–206.
8. Соколюк К.Ю. Інвестиційний проєкт як засіб реалізації інвестиційних ресурсів. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія : Економічні науки*. № 2(77). 2013. С. 82–91.
9. Хвесик Ю.М. Інвестиції в аграрний сектор: пріоритети та механізми нарощення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 5–8.
10. Якобчук В.П., Пугачова Н.С. Екологізація як пріоритет сталого розвитку аграрного виробництва. *Органічне виробництво і продовольча безпека*. Житомир : Вид-во «Полісся», 2014. С. 432–436.

REFERENCES:

1. Andryeyeva, N., Kupinyets, L. (2014) Orhanichne vyrobnytstvo yak skladova mekhanizmu ekolohizatsiyi ekonomiky ta zabezpechennya prodovolchoyi bezpeky Ukrainy [Organic production as a component of the mechanism of economy ekologization and food security ensuring of Ukraine]. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka safety*. Zhytomyr: Polissya, pp. 51–55.

2. Aranchii V., Zoria O. and Petrenko I. (2011) Kredyt u systemi finansovoho zabezpechennia investytsiinoho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv [Credit in the system of financial provision of investment development of agrarian enterprises]. *Visnyk Poltavs'koi' derzhavnoi' agrarnoi' akademii*, no. 4, pp. 120–124.
3. Balats'kyj O. (2004) Upravlinnia investytsiamy [Investment management]. Sumy: Universytets'ka knyha. (in Ukrainian)
4. Vinichenko I. (2010) Investytsijna diial'nist' sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv [Investment activity of agricultural enterprises]. Donetsk: Yuho-Vostok. (in Ukrainian)
5. Illiashenko S. (2013) Investytsiina polityka derzhavy iak instrument ekonomichnoho rozvytku krainy [The investment policy of the state as an instrument of economic development]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 2(19), pp. 207–210.
6. Marmul' L., Ks'onzyk I. (2011) *Investuvannia innovatsijnoho rozvytku kharchovykh i pererobnykh pidpriemstv* [Investment innovative development of food and processing enterprises]. Mykolaiv. (in Ukrainian)
7. Plaksienko V. (2011) Formuvannia investytsijnoho klimatu v pidpriemstvakh ahrarnoho sektoru Ukrayiny [Formation of the investment climate in enterprises of the Ukrainian agrarian sector]. *Visnyk Poltavs'koi' derzhavnoi' ahrarnoi' akademii*, vol. 2, pp. 202–206.
8. Sokoliuk K. (2013) Investytsijnyj proekt iak zasib realizatsii investytsijnykh resursiv [The investment project as an instrumentality for investment resources implementing]. *Economic science*, vol. 1, no. 77, pp. 82–91.
9. Khvesyk Yu. (2016) Investytsiyi v ahrarny sektor: priorytety ta mekhanizmy naroshchennya [Investment in agrarian sector: priorities and increase mechanisms]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 5–8.
10. Yakobchuk V., Puhachova, N. (2014) Ekolohizatsiya yak priorytet staloho rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva [Ecologization as a priority of sustainable development of agrarian production]. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka*. Zhytomyr: Polissya, pp. 432–436.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

THEORETICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF THE LOCAL BUDGET FINANCIAL SUSTAINABILITY IN CONDITIONS OF THE DECENTRALIZATION

Стаття присвячена основним питанням становлення політики фінансової децентралізації органів місцевого самоврядування відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка була розроблена згідно з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування. Встановлено, що фінансова децентралізація включає децентралізацію бюджету, яка включає податкову децентралізацію. Становлення фінансової децентралізації охоплює всю систему місцевих фінансів і визначається введенням органами місцевого самоврядування не лише низки видаткових повноважень для забезпечення власних функцій самоврядування та делегованих видаткових повноважень, але й розширення фінансової незалежності в рамках формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. Визначено, що оцінювання фінансової децентралізації ефективно здійснювати через призму показників фінансової стійкості місцевих бюджетів, адже фінансова стабільність регіону характеризується наявністю ресурсами та відображає здатність місцевих органів влади виконувати покладені на них завдання відповідно до законодавства.

Ключові слова: місцеве самоврядування, місцеві бюджети, фінансова децентралізація, фінансова стійкість, фінансовий потенціал.

Стаття посвящена основним вопросам становления политики финансовой децентрализации органов местного самоуправления в соответствии с Концепцией реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине, которая была разработана согласно положениям Европейской хартии местного самоуправления. Установлено, что финансовая децентрализация включает децентрализацию бюджета, которая включает налоговую децентрализацию. Становление финансовой децентрализации охватывает всю систему местных финансов и определяется введением органами местного самоуправления не только ряда расходных полномочий для обеспечения собственных функций самоуправления и делегированных расходных полномочий, но и расширения финансовой независимости в рамках формирования финансовых ресурсов органов местного самоуправления. Определено, что оценивание финансовой децентрализации эффективно осуществлять через призму показателей финансовой устойчивости местных бюджетов, ведь финансовая стабильность региона характеризуется имеющимися ресурсами и отражает способность местных органов власти выполнять возложенные на них задания в соответствии с законодательством.

децентрализации органов местного самоуправления в соответствии с Концепцией реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине, которая была разработана согласно положениям Европейской хартии местного самоуправления. Установлено, что финансовая децентрализация включает децентрализацию бюджета, которая включает налоговую децентрализацию. Становление финансовой децентрализации охватывает всю систему местных финансов и определяется введением органами местного самоуправления не только ряда расходных полномочий для обеспечения собственных функций самоуправления и делегированных расходных полномочий, но и расширения финансовой независимости в рамках формирования финансовых ресурсов органов местного самоуправления. Определено, что оценивание финансовой децентрализации эффективно осуществлять через призму показателей финансовой устойчивости местных бюджетов, ведь финансовая стабильность региона характеризуется имеющимися ресурсами и отражает способность местных органов власти выполнять возложенные на них задания в соответствии с законодательством.

Ключевые слова: местное самоуправление, местные бюджеты, финансовая децентрализация, финансовая устойчивость, финансовый потенциал.

УДК 352.07

<https://doi.org/10.32843/bses.57-7>

Левківський І.Б.

аспірант

ВНЗ «Київський університет
ринкових відносин»

Levkivskiy Ivan

Higher School "Kyiv University
of Market Relations"

The paper is devoted to the topical issues of developing systematic approaches to the assessment of the financial sustainability and effective system of using funds of the local budgets. Formation of the policy of financial decentralization of the Ukrainian local government bodies is carried out in accordance with the Concept of the Reform of Local Government and Territorial Organization of Authority in Ukraine, which was developed pursuant to the provisions of the European Charter of Local Self-Government. It is determined that the financial decentralization includes budget decentralization, which in turn includes tax decentralization. The financial decentralization formation covers the entire system of local finances and is determined by the introduction of not only a number of spending powers by the local self-government bodies to ensure own functions of self-government delegated spending powers, but also expanding financial independence as part of the formation of the financial resources of local governments. It is stated that the lack of a comprehensive and balanced approach to the local budget reform organization hinders the transformation of the financial decentralization into a real tool for ensuring the development of local self-government bodies. It is established that the financial decentralization assessment is effective through the prism of local budgets financial sustainability indicators, because the financial stability of the region is characterized by the available resources and reflects the ability of local self-government bodies to perform their tasks in accordance with law. The financial sustainability of the budget makes it possible to have a comprehensive idea of the strength of the financial foundations of the local government bodies, which is one of the priorities of the financial resources decentralization policy. It is proposed to develop for a certain type of financial stability a strategy of sustainable development (increase in budget opportunities), which involves intensifying the work of local self-government bodies to expand tax and non-tax sources of revenue by identification of the reserves and use of alternative sources of local budgets.

Key words: local self-government, local budgets, financial decentralization, financial sustainability, financial potential.

Постановка проблеми. Соціально-економічні та політичні перетворення, які продовжуються в Україні з часу проголошення незалежності, сприяли активізації процесу демократизації суспільства та держави. В результаті цих перетворень було розпочато розроблення європейської моделі місцевого самоврядування, яка є інструментом вирішення місцевих проблем, надання суспільних благ та послуг, реалізації інтересів територіальних громад. Місцеве самоврядування – це головний механізм, який

забезпечує зв'язок громадян із державою та гарантує можливість їх участі в державному управлінні.

Основною метою реформи місцевого самоврядування є надання органам місцевого самоврядування можливостей самостійно, за рахунок власних коштів, вирішувати нагальні питання місцевого значення, тому актуальним є розроблення системних підходів до оцінювання фінансової стійкості та ефективної системи використання коштів місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням оцінки фінансової стійкості та фінансової спроможності місцевих бюджетів приділяють увагу такі вчені, як Н.О. Бикадорова, І.М. Вахович, І.М. Камінська, Ю.М. Воробйов, О.І. Дем'янчук, С.Я. Кондратюк, Н.В. Осадчук, О.М. Крук, О.Б. Снісаренко.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних та прикладних питань фінансової стійкості й фінансової спроможності місцевих бюджетів в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найвищим проявом демократії в державі є наявність органів місцевого самоврядування, здатних забезпечити ефективне функціонування адміністративно-територіальних одиниць та бути фінансово надійними у вирішенні соціально-економічних питань.

Значним кроком на шляху посилення реалізації політики фінансової децентралізації можна вважати прийняття Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка була розроблена відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування [6] на основі пропозицій вітчизняних та міжнародних експертів та за погодженням з представниками асоціацій органів місцевого самоврядування.

Положення цієї Концепції визначили цілі реформи, якими є забезпечення доступності та якості державних послуг; досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; визначення обґрунтованих територіальних основ діяльності органів місцевого самоврядування та виконавчих органів, здатних забезпечити доступність та якість державних послуг; створення незалежних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних та делегованих повноважень [11]. Реалізація визначених завдань здійснюється в кілька етапів.

На підготовчому етапі реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [10] значна частина завдань вже була виконана.

Відповідно до цих законодавчих актів, система фінансової децентралізації органів місцевого самоврядування та впорядковані підходи до її організації були докорінно змінені.

На основі робіт вітчизняних учених [1; 5] та аналізу положень міжнародно-правових актів [6] стосовно місцевого самоврядування можна стверджувати, що організаційний склад місцевих фінансів в умовах трансформаційної економіки має складну й розгалужену структуру, тоді як значення місцевих бюджетів в організаційній структурі місцевих фінансів має тенденцію до зростання.

Отже, сьогодні в Україні ключова роль у розвитку системи фінансової підтримки органів місцевого самоврядування належить місцевим бюджетам, оскільки вони акумулюють понад 90% фінансових ресурсів місцевих органів влади. Відповідно, це є свідченням того, що місцеві бюджети складають основу цієї системи та є її матеріальним виразом. Формування стійких місцевих бюджетів дає змогу місцевим органам влади мати фінансову базу для реалізації своїх повноважень, визначених Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами.

Практичний досвід зарубіжних країн розвитку органів місцевого самоврядування, що функціонують на основі дотримання вимог Європейської хартії про місцеве самоврядування [6] та Світової декларації місцевого самоврядування, підтвердив необхідність створення сприятливих умов для ефективного функціонування адміністративно-територіальних одиниць. Ці нормативно-правові акти є основою забезпечення децентралізації влади, оскільки врахування їх положень у бюджетному та податковому законодавстві країни дає змогу забезпечити достатній рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, нівелюючи відмінності, що виникають у рамках фінансового потенціалу, розвиток галузей економіки, національної соціальної інфраструктури, демографічної ситуації, географічного розташування адміністративно-територіальних одиниць.

Незважаючи на наявність певних розбіжностей у поглядах вітчизняних учених [4; 7] на визначення типів децентралізації, у своїх дослідженнях вони одногослосно зазначають, що процес розмежування фінансових ресурсів відіграє ключову роль у здійсненні політики децентралізації влади в країні. В результаті аналізу підходів вітчизняних учених до визначення сутності категорій «фінансова децентралізація», «бюджетна децентралізація» та «податкова децентралізація» можна зробити висновок, що фінансова децентралізація – це більш широке поняття, що включає децентралізацію бюджету, яка включає податкову децентралізацію (рис. 1).

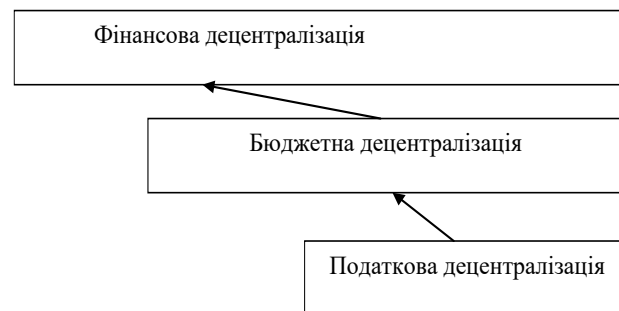

Рис. 1. Структура фінансової децентралізації

Складовими елементами податкової децентралізації є:

– зміцнення інституту місцевого оподаткування та посилення його значення у формуванні доходів місцевих бюджетів;

– перерозподіл та закріплення за місцевими бюджетами частки загальнодержавних податків та зборів.

Бюджетна децентралізація включає елементи податкової децентралізації та додатково такі складові частини:

– розподіл видаткових повноважень між рівнями бюджетної системи згідно з принципом субсидіарності;

– збільшення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування в межах формування та використання неподаткових надходжень і доходів від операцій з капіталом місцевих бюджетів;

– формування у структурі місцевих бюджетів цільових фондів;

– прямі міжбюджетні відносини між місцевими бюджетами та державним бюджетом;

– спрощення процедури здійснення органами місцевого самоврядування місцевих запозичень.

Фінансова децентралізація органів місцевого самоврядування передбачає такі додаткові складові частини [2, с. 188]:

– створення органами місцевого самоврядування умов для стимулювання підприємницької діяльності в регіоні;

– розширення доступу органів місцевого самоврядування до вітчизняного та міжнародного фінансового ринку;

– створення реальних умов для реалізації права органами місцевого самоврядування створювати фінансово-кредитні та інші прибуткові установи комунальної форми власності.

Аналіз основних положень фінансової децентралізації доводить, що цей процес охоплює всю систему місцевих фінансів і визначається введенням органами місцевого самоврядування не лише низки видаткових повноважень для забезпечення власних функцій самоврядування та делегованих видаткових повноважень, але й розширення фінансової незалежності в рамках формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування.

Відсутність комплексного та збалансованого підходу до організації реформ у цьому напрямі перешкоджає перетворенню фінансової децентралізації на реальний інструмент забезпечення розвитку органів місцевого самоврядування. Як наслідок, органи місцевого самоврядування не в змозі повністю задовольнити потреби населення у суспільних благах.

Таким чином, можна стверджувати, що оцінювання ступеня фінансової децентралізації органами місцевого самоврядування здійснюється лише на основі визначення частки доходів та видатків місцевих бюджетів у валовому внутрішньому продукті та у зведеному бюджеті країни

[12, с. 20]. Однак для прийняття обґрунтованих управлінських рішень як на державному рівні, так і на рівні окремої адміністративно-територіальної одиниці ці макропоказники не є повністю інформативними і лише загальною визначають рівень здійснення фінансової децентралізації.

Аналіз зарубіжних методик оцінки фінансової децентралізації доводить, що оцінювання через призму показників фінансової стійкості місцевих бюджетів є більш доцільним та справедливим. Дійсно, як зазначають провідні вітчизняні вчені, фінансова стабільність регіону характеризується наявними ресурсами та відображає здатність місцевих органів влади виконувати покладені на них завдання відповідно до законодавства [8, с. 135; 9, с. 136].

Фінансова стійкість бюджету дає змогу мати комплексне уявлення про міцність фінансових основ діяльності органів місцевого самоврядування (рис. 2), що є одним з пріоритетних завдань реалізації політики децентралізації фінансових ресурсів.

Відповідно, для всебічного аналізу та оцінювання рівня фінансової децентралізації пропонується методологічний підхід, заснований на здійсненні таких основних етапів [3, с. 87].

1) Підготовчий, який включає аналіз та оцінку чинного законодавства щодо формування та використання фінансових ресурсів, накопичених у місцевих бюджетах; аналіз соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці; аналіз виконання місцевих бюджетів з точки зору доходів і видатків.

2) Базовий, який включає визначення та оцінку якісних характеристик фінансової стійкості місцевих бюджетів, тобто розрахунок бюджетних коефіцієнтів, що характеризують фінансову стійкість місцевого бюджету певної адміністративно-територіальної одиниці; порівняння отриманих результатів зі встановленими пороговими значеннями коефіцієнтів фінансової стійкості та визначення типу фінансової стійкості місцевого бюджету.

3) Підсумковий, який включає розрахунок інтегрального показника рівня фінансової стійкості місцевих бюджетів. Запропонована систематична оцінка рівня фінансової децентралізації, заснована на визначенні стійкості місцевого бюджету, дає змогу надати всебічне уявлення про силу фінансової бази місцевих бюджетів, що є одним із пріоритетних завдань реалізації політики децентралізації влади в країні.

Беручи до уваги вищезазначену особливість побудови системи місцевих фінансів в Україні, відзначаємо, що сьогодні місцеві бюджети функціонують у контексті розвитку фінансової децентралізації.

Слід зазначити, що процес формування та реалізації положень про фінансову децентралізацію в Україні відбувається досить повільно і з певними труднощами.

Висновки з проведеного дослідження. На основі наукових розробок вітчизняних учених та врахування сучасних особливостей реалізації політики фінансової децентралізації обґрунтовано систему базових значень показників фінансової стійкості. Відсутність комплексного та збалансованого підходу до організації реформ у цьому напрямі перешкоджає перетворенню фінансової децентралізації на реальний інструмент забезпечення розвитку органів місцевого самоврядування. Як наслідок, органи місцевого самоврядування не в змозі повністю задовольнити потреби населення в суспільних благах.

Для певного типу фінансової стійкості необхідно розробити стратегію сталого розвитку (збільшення бюджетних можливостей), яка передбачає активізацію роботи органів місцевого самоврядування щодо розширення податкових та неподаткових джерел формування дохідної частини бюджету шляхом виявлення резервів та використання альтернативних джерел формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бикадорова Н.О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 2(20). С. 145–151.
2. Вахович І.М., Камінська І.М. Резерви нарощування фінансової спроможності регіонів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 3(105). С. 187–196.
3. Воробйов Ю.М. Формування фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах підвищення самостійності регіонів : монографія. Мелітополь, 2012. 250 с.
4. Дем'янчук О.І. Децентралізація фінансових ресурсів місцевими бюджетами України. *Наукові записки НУ «Острозька академія»*. 2013. Вип. 21. С. 139–143.
5. Дем'янчук О.І. Теоретичні основи фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2017. Вип. 23. С. 153–160.
6. Європейська хартія про місцеве самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 року № 52/97–ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 11.09.2020).
7. Камінська І.М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізми забезпечення. *Економічний форум*. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. № 2. С. 131–144.
8. Кондратюк С.Я., Осадчук Н.В. Фінансова спроможність як категорія публічних фінансів: сутність та складові. Київ : ДВНЗ «Київський національний еко-

Фінансова стійкість місцевих бюджетів

Визначається спроможністю місцевих органів самоврядування протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, що впливають на рівень їх платоспроможності

Характеризується здатністю органів місцевого самоврядування акумулювати такий обсяг фінансових ресурсів який буде достатнім для забезпечення їх видаткових повноважень, що гарантуватимуть членам адміністративно-територіальних одиниць порівняного рівня громадських благ та послуг

Сприяє стабільному соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць не залежно від фінансової допомоги органів влади вищого рівня

Рис. 2. Характеристика фінансової стійкості місцевих бюджетів

номічний університет ім. Вадима Гетьмана», 2008. Вип. 10. С. 133–138.

9. Крук О.М. Якісна оцінка фінансової стійкості місцевого бюджету. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2011. № 3(24). С. 133–137.

10. Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 308-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/308-2007-p> (дата звернення: 11.09.2020).

11. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> (дата звернення: 11.09.2020).

12. Снісаренко О.Б. Оцінка фінансової стійкості місцевих бюджетів. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2010. № 1. С. 18–27.

REFERENCES:

1. Bikadorova N.O. (2010) Finansova decentralyzatsiia miscevoho samovraduvanna [Financial decentralization of the local self-government]. *Economic Bulletin of Donbas: Academic Periodical*, vol. 2(20), pp. 145–151.
2. Vakhovych I.M., Kaminska I.M. (2010) Rezervy naroshuvannya finansovoiy spromognosty regioniv Ukraini [Reserves for increasing the financial capacity of the Ukrainian regions]. *Topical economic problems*, vol. 3(105), pp. 187–196.
3. Vorobyov Yu.M. (2012) *Formuvannya finansovoiy stiykosti miscevich budjetiv v umovach pidvishchenna samostiynosti regioniv* [Formation of financial sustainability of the local budgets in the conditions of increased independence of the regions: monograph]. Melitopol: Publishing House. (in Ukrainian)

4. Demyanchuk O.I. (2013) Decentralyzasia finansovoiy resursiv miscevimy budgetamy Ukraini [Decentralization of the financial resources by the local budgets of Ukraine]. Proceedings of the National University of Ostroh Academy: collection of studies, vol. 21. Ostroh: National University of Ostroh Academy, pp. 139–143.

5. Demyanchuk O.I. (2017) Teoretychny osnovy finansovoho potentsialu administrativno-teritorialnoy odinitcy [Theoretical foundations of the financial potential of the administrative-territorial unit]. Proceedings. "Economy" series, vol. 23, pp. 153–160.

6. Zakon Ukrayiny "Evropeyska hartia pro misceve samovraduvanna" [European Charter of Local Self-Government ratified by the Law of Ukraine No. 52/97-BP dated 15.07.1997]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (accessed 11 September 2020).

7. Kaminska I.M. (2011) Finansova spromognist region: diahnostika ta mehanizmy zabespechenya [Financial capacity of the region: diagnostics and support mechanisms]. *Economic Forum: Academic periodical*, vol. 2, pp. 131–144.

8. Kondratyuk S.Ya., Osadchuk N.V. (2008) Finansova spromognist yak katehoriya publychnykh finansiv [Financial capacity as a category of public finances: essence and components], vol. 10. Kiyiv: Ministry of Education and Science of Ukraine, State Higher Edu-

cation Institution "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", pp. 133–138.

9. Kruk O.M. (2011) Yakysna ocinca finansovoiy stiykosty miscevykh budjetiv [Qualitative assessment of the local budget financial sustainability]. *Bulletin of the Donbas State Engineering Academy. Collection of studies*, vol. 3(24), pp. 133–137.

10. Rosporadgena Kabinetu Ministriv Ukraini "Pro shvalenia Konceptii reformuvania miscevykh budjetiv" [On approval of the Concept of the local budget reforming. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23.05.2007 No. 308-p]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/308-2007-p> (accessed 11 September 2020).

11. Rosporadgena Kabinetu Ministriv Ukraini "Pro shvalenia Konceptii reformuvania miscevoho samovraduvanna ta teritorialnoy organisacii vladi v Ukraini" [On approval of the Concept of the Reform of Local Government and Territorial Organization of Authority in Ukraine. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.04.2014 No. 333-p]. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> (accessed 11 September 2020).

12. Snisarenko O.B. (2010) Ocinca finansovoiy stiykosty miscevykh budjetiv [Assessment of the local budget financial sustainability]. *Economics and management of engineering enterprises: problems of theory and practice. Collection of studies*, vol. 1, pp. 18–27.

ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ

AN INCOME TAX IN UKRAINE: CURRENT STATE AND WAYS OF REFORMING

УДК 336.226.112.1

<https://doi.org/10.32843/bse.57-8>

Масленніков Є.І.

д.е.н., професор кафедри
менеджменту та інновацій
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Гусев А.О.

студент
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Maslennikov Yevhen

Odessa I.I. Mechnikov National University

Husiev Artem

Odessa I.I. Mechnikov National University

У статті досліджено теоретичні та методологічні засади системи оподаткування фізичних осіб в Україні. Виявлено економічну сутність податку на доходи фізичних осіб. Проаналізовано чинну методику оподаткування податком на доходи фізичних осіб в Україні, а також вплив цього податку на рівень доходів державного бюджету України. Визначено взаємозв'язок між податком на доходи фізичних осіб та військовим збором у чинній системі оподаткування в Україні. Наведено низку прикладів міжнародного досвіду регулювання системи оподаткування доходів фізичних осіб. Встановлено, що поточна модель стягнення податку на доходи фізичних осіб має низку недоліків, які стосуються перш за все відсутності цільового спрямування цього податку. Задля усунення недоліків запропоновано концепцію реформування податку на доходи фізичних осіб в Україні, яка передбачає скасування цього податку та впровадження єдиного збору з фізичних осіб.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, система оподаткування, доходи державного бюджету, цільове спрямування податків, єдиний збір з фізичних осіб.

В статье исследованы теоретические и методологические основы системы нало-

гообложения физических лиц в Украине. Выявлена экономическая сущность налога на доходы физических лиц. Проанализирована действующая методика налогообложения налогом на доходы физических лиц в Украине, а также влияние этого налога на уровень доходов государственного бюджета Украины. Определена взаимосвязь между налогом на доходы физических лиц и военным сбором в действующей системе налогообложения в Украине. Приведен ряд примеров международного регулирования системы налогообложения доходов физических лиц. Установлено, что текущая модель взимания налога на доходы физических лиц имеет ряд недостатков, которые касаются прежде всего отсутствия целевой направленности этого налога. С целью устранения недостатков предложена концепция реформирования налога на доходы физических лиц в Украине, которая предусматривает отмену этого налога и внедрение единого сбора с физических лиц.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, система налогообложения, доходы государственного бюджета, целевая направленность налогов, единый сбор с физических лиц.

The article explores the theoretical and methodological principles of the system of taxation of individuals in Ukraine. The economic essence of personal income tax has been revealed. The current methodology of personal income taxation in Ukraine, as well as the impact of this tax on the level of revenues of the state budget of Ukraine, is analyzed. The relationship between personal income tax and military duty in the current taxation system in Ukraine is defined. A number of examples of international experience in regulating the system of personal income taxation are given. It was established that the current model of personal income tax collection has a number of shortcomings, which concern, first of all, the absence of a targeted direction of this tax. In order to eliminate the shortcomings, the concept of reforming the personal income tax in Ukraine is proposed, which provides for the abolition of this tax and the introduction of a single fee on individuals. A personal income tax is a mandatory unconditional payment, which levied on the income of individuals (residents and non-residents) and is directed to the national budget of Ukraine. In Ukraine, a personal income tax performs fiscal (provision of budget revenues) and regulatory (redistribution of a part of GDP between the subjects of the national economy) function. In Ukraine, the base rate of personal income tax is 18%, but taking into account the military fee (1.5%), which has a similar nature of recovery, the actual level of tax burden on individuals is 19.5% of the taxable income level. In developed European countries, this tax is charged mainly at a higher rate and is mostly progressive. In the structure of revenues of the state budget of Ukraine a personal income tax is the largest source of tax revenues among direct taxes. The concept of personal income tax reform provides for the elimination of the main shortcomings of the current methodology for the collection of this tax, namely: 1) abolition of the military fee; 2) abolition of personal income tax and introduction of a single fee from individuals at a rate of 18%; 3) change of the method of application of the tax social benefit, based on the level of the minimum wage.

Key words: personal income tax, taxation system, revenues of the state budget, targeted direction of taxes, single fee from individuals.

Постановка проблеми. Головним призначенням держави як суб'єкта економічних відносин є забезпечення соціально-економічного розвитку країни, що потребує бюджетних коштів. Основним джерелом надходження коштів до державного бюджету є податки та збори. Податок на доходи фізичних осіб складає одну з найбільших часток доходів державного бюджету України серед податкових надходжень. При цьому чинна система стягнення податку на доходи фізичних осіб в Україні характеризується невисоким рівнем ефективності, оскільки державні доходи від цього податку не мають конкретного цільового призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми ефективності стяг-

нення податку на доходи фізичних осіб в Україні займалися Н.В. Дутова [1], З.М. Лободіна [2], О.О. Непочатенко [3], Т.В. Чижова [4], Л.В. Юрчишена [5] та інші науковці. У працях цих учених головною проблематикою дослідження є аналіз поточного стану та перспективи вдосконалення методики стягнення податку на доходи фізичних осіб. Основною невирішеною проблемою науковців є відсутність запропоновання концепції щодо подолання нецільового спрямування надходжень від цього податку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних шляхів реформування поточної методики стягнення податку на доходи фізичних осіб у контексті цільового розподілу цього податку

та підвищення ефективності податково-бюджетної політики держави загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) – це загальнодержавний прямий податок, що стягується з доходів фізичних осіб (як з резидентів, так і з нерезидентів). Нормативно-правове регулювання нарахування й сплати податку на доходи фізичних осіб в Україні здійснюється IV Розділом Податкового кодексу України (ПКУ).

Відповідно до ст. 163 ПКУ, об'єктами оподаткування ПДФО в Україні є:

- 1) загальний місячний або річний оподатковуваний дохід (для резидентів та нерезидентів);
- 2) доходи з джерела їх походження в Україні, що остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати чи надання) (для резидентів та нерезидентів);
- 3) іноземні доходи, що отримані з джерел за межами України (тільки для резидентів) [6].

Отже, економічна сутність ПДФО полягає у перерахуванні до державного бюджету частини доходів громадян (фізичних осіб) задля забезпечення державних видатків на підтримання соціально-економічної стабільності на макроекономічному рівні (цей податок виконує фінансову та розподільчо-регулюючу функції).

Згідно зі ст. 167 ПКУ, базова ставка з ПДФО в Україні складає 18% [6]. Однак з урахуванням військового збору (1,5%), який за процедурою стягнення має характер ПДФО та надходження від якого зараховуються до загального фонду державного бюджету України, фактичний рівень податкового тягара для фізичних осіб складає 19,5%. У табл. 1 наведено ставки з ПДФО в різних країнах Європи.

Аналізуючи систему оподаткування фізичних осіб у країнах ЄС, звертаємо увагу на такі їх особливості:

- ставки ПДФО мають переважно прогресивний характер (у більшості країн ЄС ставка цього податку збільшується зі зростанням податкової бази, а саме доходу громадян, що впроваджується задля зниження загального рівня соціально-економічного розшарування населення);

- наявність нульових податкових ставок на певну частину доходу у деяких країнах (фактично є неоподатковуваним мінімумом доходів громадян);
- переважно високий податковий тягар для фізичних осіб, насамперед для громадян із високим рівнем доходу.

Слід зазначити, що впровадження в Україні високих податкових ставок, а також прогресивної шкали оподаткування з ПДФО за зразком країн ЄС не є ефективним, адже, згідно з кривою Лаффера, це не забезпечить максимізацію доходів державного бюджету (за збільшення ставки ПДФО в Україні значно зростатиме рівень тіньової економіки, перш за все через низький рівень податкової культури в країні) [8, с. 33].

Сукупні обсяги податкових надходжень від ПДФО, питома вага цих податкових платежів у структурі загальних податкових надходжень, усіх бюджетних доходів та ВВП України за 2014–2019 рр. наведені в табл. 2.

Отже, аналізуючи дані табл. 2, зазначаємо, що питома вага ПДФО у структурі податкових надходжень, бюджетних доходів та ВВП в Україні є нижчою, ніж у країнах ЄС, проте має тенденцію до зростання. При цьому ПДФО сьогодні посідає друге місце за обсягами податкових надходжень (після ПДВ).

Таблиця 1

Ставки з ПДФО у різних країнах Європи

Країна	Шкала оподаткування	Ставка ПДФО, %
Австрія	прогресивна	0–55
Бельгія	прогресивна	25–50
Іспанія	прогресивна	9,5–22,5
Італія	прогресивна	23–43
Литва	прогресивна	20–32
Нідерланди	прогресивна	9,7–49,5
Німеччина	прогресивна	0–45
Польща	прогресивна	17–32
Угорщина	пропорційна	15
Франція	прогресивна	0–45
Чехія	пропорційна	15
Україна	пропорційна	18 (19,5)

Джерело: складено авторами на основі даних джерела [7]

Таблиця 2

Надходження до зведеного бюджету України від ПДФО

Рік	Сума бюджетних надходжень від ПДФО (з військовим збором), млн. грн.	Частка надходжень від ПДФО у структурі:		
		податкових надходжень, %	бюджетних доходів, %	ВВП України, %
2014	75 202,945	20,463	16,489	4,739
2015	99 983,174	19,696	15,334	5,028
2016	138 781,787	21,325	17,728	5,818
2017	185 686,132	22,422	18,259	6,223
2018	229 900,604	23,308	19,413	6,457
2019	275 458,458	25,736	21,356	6,931

Джерело: складено авторами на основі даних джерел [9; 10]

Підвищення залежності загального рівня надходжень державного бюджету України від ПДФО потребує оптимізації системи стягнення цього податку. При цьому чинна модель стягнення ПДФО в Україні має низку таких недоліків.

1) Фактична відсутність можливості застосування податкової соціальної пільги (ПСП) громадянами з низьким рівнем доходів. Відповідно до ст. 169.4.1 ПКУ, ПСП може застосовуватися до доходу протягом звітного податкового періоду (одного місяця), розмір якого не перевищує прожитковий мінімум для працездатних осіб на 1 січня звітного податкового року, помножений на коефіцієнт 1,4, з округленням до найближчих 10 грн. [6]. Оскільки прожитковий мінімум для працездатних осіб станом на 1 січня 2020 р. в Україні складав 2 102 грн., то право на ПСП надається фізичним особам, заробітна плата яких не перевищує 2 940 грн. ($2\,102 \cdot 1,4 = 2\,942,8 \approx 2\,940$ грн.). При цьому нині мінімальна заробітна плата складає 5 000 грн. Це означає, що ПСП можуть отримувати лише ті громадяни, які працевлаштовані на неповний робочий день.

2) Наявність військового збору, надходження від якого зараховуються до загального фонду державного бюджету, що де-факто приводить до подвійного оподаткування (з фізичних осіб фактично стягуються одночасно два аналогічних податки, що необґрунтовано збільшує податкове навантаження на фізичних осіб).

3) Нецільове використання ПДФО під час розподілу бюджетних видатків (є основним недоліком чинної системи оподаткування ПДФО, а також однією з причин несплати чи мінімізації ПДФО суб'єктами господарювання).

Отже, концепція реформування чинної моделі стягнення ПДФО складається з таких заходів.

1) Скасування військового збору – платежу, що за своїм характером є 1,5% надбавкою до ПДФО та не має самостійного значення в умовах проведення чинної податково-бюджетної політики держави. Такий захід дасть змогу знизити податковий тягар для фізичних осіб на 1,5% та не призведе до суттєвих втрат бюджетних надходжень.

2) Заміна ПДФО єдиним збором з фізичних осіб. Такий захід спрямований на використання платежів з фізичних осіб за цільовим призначенням (стягнення єдиного збору з фізичних осіб, на відміну від ПДФО, передбачатиме внесок з умовою отримання платниками спеціальної вигоди замість справлення безумовного платежу). Сутність цього нововведення полягає у впровадженні низки зборів, об'єднаних в один платіж (за принципом єдиного соціального внеску, який складається з 4 платежів) за ставкою 18%. Так, єдиний збір з фізичних осіб має перераховуватися до спеціального фонду державного бюджету та складатися з платежів зі спрямуванням на найбільш соціально значущі бюджетні видатки, таких як:

- соціальний збір (5%) – розподіл на видатки соціальної сфери, зокрема на дотації пенсійного фонду, субсидії та інші трансфертні виплати соціально незахищеним верствам населення;
- медичний збір (5%) – розподіл видатків на потреби системи охорони здоров'я України;
- освітній збір (4%) – розподіл видатків на розвиток освіти та науки в Україні;
- збір на національну безпеку та оборону (2%) – розподіл видатків на потреби національної безпеки країни;
- збір на цифрову трансформацію (2%) – розподіл видатків на діджиталізацію країни.

Слід зазначити, що об'єднання цих платежів у єдиний збір з фізичних осіб дасть змогу знизити витрати на їх адміністрування. При цьому передбачається, що ці сфери додатково фінансуватимуться за рахунок загального фонду державного бюджету, який має наповнюватись за рахунок непрямих податків, неподаткових надходжень та інших джерел доходів державного бюджету.

3) Застосування ПСП на єдиний збір з фізичних осіб з огляду на мінімальну заробітну плату (замість прожиткового мінімуму для працездатних осіб), помножену на коефіцієнт 1,4, з округленням до найбільших 10 грн. За такою методикою право на 50% ПСП нині отримуватимуть усі фізичні особи, доходи яких за звітний податковий період становлять до 7 тис. грн., що дасть змогу суттєво знизити податкове навантаження на громадян з низьким рівнем доходів та сприятиме зниженню соціально-економічного розшарування населення в Україні.

Висновки з проведеного дослідження. ПДФО – це обов'язковий безумовний платіж, який справляється з доходів фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) та спрямовується до загальнодержавного бюджету України. В Україні ПДФО виконує фіскальну (забезпечення бюджетних доходів) та розподільчо-регулюючу (перерозподіл частини ВВП між суб'єктами національної економіки) функції. В Україні базова ставка ПДФО складає 18%, однак з урахуванням військового збору (1,5%), що має аналогічний характер стягнення, фактичний рівень податкового навантаження на фізичні особи становить 19,5% від рівня оподаткованого доходу. У розвинених країнах Європи цей податок стягується переважно за більш високою ставкою та має переважно прогресивний характер. У структурі доходів державного бюджету України ПДФО є найбільшим джерелом податкових надходжень серед прямих податків.

Концепція реформування ПДФО передбачає усунення основних недоліків чинної методики справляння цього податку, а саме:

- скасування військового збору;
- скасування ПДФО та впровадження єдиного збору з фізичних осіб за ставкою 18%;
- зміну методики застосування ПСП з огляду на рівень мінімальної заробітної плати.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дутова Н.В., Лесік Є.С. Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні: проблеми та вдосконалення на базі досвіду зарубіжних країн. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1(33). С. 43–52.
2. Лободіна З.М. Податок на доходи фізичних осіб як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2017. № 6(34). С. 52–57.
3. Непочатенко О.О., Боровик П.М., Парій Д.Ю. Оновлений механізм справляння податку на доходи фізичних осіб: проблеми та перспективи. *Економіка. Управління. Інновації*. 2016. № 1(16). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_16 (дата звернення: 01.10.2020).
4. Чижова Т.В. Податок на доходи фізичних осіб: наукові постулати та практичні аспекти функціонування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 6. Ч. 5. С. 103–106.
5. Юришнена Л.В. Податок на доходи фізичних осіб: механізм стягнення та джерело доходу бюджету України. *Фінанси, учет, банки*. 2016. № 1(21). С. 215–224.
6. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 13 серпня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 01.10.2020).
7. European Commission. Taxation and Customs. Taxes in Europe Database v3. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/splSearchForm.html (дата звернення: 01.10.2020).
8. Масленников Є.І., Гусев А.О. Оптимізація податкових платежів та її вплив на рівень доходів державного бюджету. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 5/2. С. 31–35.
9. Попередні бюджети / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення: 01.10.2020).
10. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2020).

REFERENCES:

1. Dutova N.V., Lesik Ye.S. (2019) Opodatkuvannia dokhodiv fizychnykh osib v Ukraini: problemy ta vdoshkonalennia na bazi dosvidu zarubizhnykh krain [Taxation of income of physical persons in Ukraine: problems and improvement at the external country experience base].

Economics and organization of management, no. 1(33), pp. 43–52.

2. Lobodina Z.M. (2017) Podatok na dokhody fizychnykh osib yak instrument vplyvu na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok derzhavy [Personal income tax as a tool of influence on social and economic development of the state]. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University, "Economics" series*, no. 6(34), pp. 52–57.

3. Nepochatenko O.O., Borovyk P.M., Parii D.Yu. (2016) Onovlenyi mekhanizm spravliannia podatku na dokhody fizychnykh osib: problemy ta perspektyvy [The updated mechanism for levying taxes on personal income: problems and prospects]. *Economy. Management. Innovations: electron. Science. profession. view*, no. 1(16). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_16 (accessed 1 October 2020).

4. Chyzhova T.V. (2014) Podatok na dokhody fizychnykh osib: naukovi postulaty ta praktychni aspekty funktsionuvannia [Tax on personal income: scientific postulates and practical aspects of functioning]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"*, vol. 6, part 5, pp. 103–106.

5. Yurchyshena L.V. (2016) Podatok na dokhody fizychnykh osib: mekhanizm stiahnennia ta dzherelo dokhodu biudzhetu Ukrainy [Tax on income of individuals: the mechanism of collection and source revenue budget of Ukraine]. *Finance, Accounting, Banks*, no. 1(21), pp. 215–224.

6. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Data onovlennia: 13.08.2020 r. [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 № 2755-VI. Date updated: 13.08.2020]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 1 October 2020).

7. European Commission. Taxation and Customs. Taxes in Europe Database v3. Available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/splSearchForm.html (accessed 1 October 2020).

8. Maslennikov Ye.I., Husiev A.O. (2019) Optymizatsiia podatkovykh platezhiv ta yii vplyv na riven dokhodiv derzhavnoho biudzhetu [Optimization of tax payments and its impact on the income of the state budget]. *Economics. Finances. Law*, no. 5/2, pp. 31–35.

9. Ministerstvo finansiv Ukrainy. Poperedni biudzhety [Ministry of Finance of Ukraine. Previous Years Budgets]. Available at: <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (accessed 1 October 2020).

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 1 October 2020).

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ»

THEORETICAL BASIS OF INTERPRETATION OF THE CONCEPT SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN MARKET ECONOMY

УДК 316.4:330.3

<https://doi.org/10.32843/bses.57-9>

Прийма С.С.

к.е.н., доцент, доцент кафедри
інформаційних систем у менеджменті
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Приймак В.І.

д.е.н., професор,
професор кафедри
інформаційних систем у менеджменті
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Pryima Svitlana

Ivan Franko National University of Lviv

Pryimak Vasyl

Ivan Franko National University of Lviv

У статті висвітлено підходи науковців до трактування понять «процес», «соціальний процес», «економічний процес» і «соціально-економічний процес», викладено авторське розуміння останнього з цих понять. Обґрунтовано, що економічні процеси тісно пов'язані із соціальними. Рівень розвитку економіки впливає на соціальні процеси, які відбуваються в країні, і навпаки, тому соціальні та економічні процеси доцільно вивчати разом у їх взаємозв'язку. Під час дослідження соціально-економічних процесів треба звертати увагу на вивчення не тільки соціальної та економічної складових частин, але й на їх взаємозалежність і взаємодію. Виконано порівняння досліджуваного поняття з поняттям «соціально-економічний розвиток», зроблено висновки про їх відмінності. На основі опрацювання літературних джерел авторами роботи запропоновано свою класифікацію соціально-економічних процесів, які відбуваються в неусталеній ринковій економіці. Соціально-економічні процеси запропоновано класифікувати залежно від рівня та швидкості їх протікання, часового горизонту, можливості впливу (регулювання), складності сприйняття, відкритості тощо.

Ключові слова: процес, соціальний процес, економічний процес, соціально-економічний процес, соціально-економічний розвиток.

В статье освещены подходы ученых к трактовке понятий «процесс», «социаль-

ный процесс», «экономический процесс» и «социально-экономический процесс», изложено авторское понимание последнего из этих понятий. Обосновано, что экономические процессы тесно связаны с социальными. Уровень развития экономики влияет на социальные процессы, которые происходят в стране, и наоборот, поэтому социальные и экономические процессы целесообразно изучать вместе в их взаимосвязи. При исследовании социально-экономических процессов надо обращать внимание на изучение не только социальной и экономической составляющих, но и на их взаимозависимость и взаимодействие. Выполнено сравнение исследуемого понятия с понятием «социально-экономическое развитие», сделаны выводы об их различии. На основе обработки литературных источников авторами работы предложена своя классификация социально-экономических процессов, которые происходят в неустановившейся рыночной экономике. Социально-экономические процессы предложено классифицировать в зависимости от уровня и скорости их протекания, временного горизонта, возможности воздействия (регулирования), сложности восприятия, открытости и т. п.

Ключевые слова: процесс, социальный процесс, экономический процесс, социально-экономический процесс, социально-экономическое развитие.

The article highlights the approaches of scientists to the interpretation of the concept of "process", "social process", "economic process" and "socio-economic process", outlines the author's understanding of these concepts. According to the authors, the concept "process" reflects the changes in time (dynamics) that occur with the state of the object under study. The concept of "process" is characterized by the fact that the sequence of phenomena that reflects it must retain its identity in time, which will distinguish it from other sequences. Also, previous phenomena must, in some way, cause subsequent phenomena. It is investigated that the concepts of social process and economic process are covered in the literature in sufficient detail, and socio-economic - not enough. It is substantiated that economic processes are closely related to social ones. The level of economic development affects the social processes taking place in the country and vice versa. Therefore, it is advisable to study social and economic processes together in their relationship. In the study of socio-economic processes should pay attention to the study not only of social and economic components but also their interdependence and interaction. The authors of the article believe that socio-economic processes are changes in society and the economy that are reflected in the living standards of participants in these processes, the stability of the political and economic situation in the country, security, and protection of its population. Based on the generalization of publications of scientists on this issue, the author's classification of socio-economic processes is proposed in this work. Socio-economic processes are proposed to be classified depending on the level and speed of their flow, time horizon, the possibility of influence (regulation), the complexity of perception, openness, etc. Other concepts that are closely related to the term "socio-economic process" are considered. In particular, the interpretation of the terms "development" and "socio-economic development" by scientists is analyzed, it is investigated that there is a common and different in these terms with the studied concept of "socio-economic process".

Key words: process, social process, economic process, socio-economic process, socio-economic development.

Постановка проблеми. З формуванням ринкової економіки в Україні виникає потреба наукового дослідження процесів, що відбуваються в суспільстві та національному господарстві країни. Це стосується також соціально-економічних процесів, адже вони характеризують зміни, які відбуваються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників у функціонуванні соціальних та економічних інститутів держави, суспільному й трудовому житті її громадян, суспільстві загалом.

Огляд літературних джерел показав, що, крім зазначеного поняття, часто використовують такі

терміни, як «соціальний процес», «економічний процес», «соціально-економічний розвиток», «розвиток соціально-економічних процесів». Виникає потреба чіткого розрізнення цих понять щодо того, у яких випадках вживати певне з них, тому необхідні наукові дослідження, які б стосувалися тлумачення цих термінів і рекомендацій щодо їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема, які пов'язані із соціально-економічними процесами в суспільстві, присвятили свої наукові праці такі видатні економісти минулого й

сучасності, як Т. Веблен, Л. Ергард, Дж.М. Кейнс, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршал, Ф. Модильяні, М. Фрідман. Вивченням соціальних, економічних і соціально-економічних процесів, їх розвитком, розробленням підходів до їх трактування, оцінювання, моделювання та регулювання займалися багато українських учених, зокрема О. Амоша, В. Базилович, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Гесць, С. Злупко, В. Капітан, Е. Лібанова, Л. Мельник, І. Михасюк, У. Садова, Л. Семів, Л. Тимошенко, Н. Чорна, Р. Чорний, С. Шандрук, Л. Шевчук, С. Шульц, Т. Клебанова, О. Черняк. Зокрема, автором наукової праці [6] досліджено концептуальні підходи до трактування поняття «соціальний процес», подано класифікацію цих процесів, розкрито їх роль у забезпеченні економічної безпеки держави. Авторському тлумаченню сутності категорії «соціально-економічний розвиток», розробленню теоретико-методологічних основ експлікації факторних поєднань інформаційної моделі соціально-економічного розвитку, оцінюванню результативності регуляторних дій інституцій держави із забезпечення змін пофакторних характеристик і факторів впливу за напрямками цього розвитку присвячена наукова стаття [15]. Проблеми, які стосуються соціально-економічного розвитку регіону, розглянуто в наукових працях [2; 7].

Постановка завдання. Незважаючи на сказане, теоретичні основи трактування поняття «соціально-економічний процес», його зв'язок з іншими спорідненими поняттями в науковій літературі залишаються недостатньо висвітленими. Отже, метою статті є дослідження теоретичних основ трактування поняття, виокремлення основних ознак, за якими можна класифікувати соціально-економічні процеси, характеристика зв'язку досліджуваного поняття з іншими подібними поняттями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки поняття «соціально-економічний процес» формується на основі понять «соціальний», «економічний», «соціально-економічний» і «процес», розглянемо розуміння цих понять і пов'язаних з ними понять.

Передусім зупинимось на понятті «процес», оскільки воно є ядром у цьому складному словосполученні. Соціально-економічна система не може бути сталою, «застиглою» у своєму розвитку. Внаслідок впливу потоку внутрішніх і зовнішніх подій вона видозмінюється, тобто відбувається процес її функціонування. Термін «процес» походить від латинського “process” і трактується як проходження, просування. Цей термін розкриває динаміку певного явища. Для його інтерпретації можна скористатись терміном «зміна».

Залежно від явища, щодо якого розглядається термін «процес», вчені по-різному його харак-

теризують. Наприклад, автор книги [1, с. 6], розглядаючи соціальний процес, під словом «процес» розуміє відносно однорідну серію явищ, взаємопов'язаних причинними чи структурно-функціональними залежностями. При цьому соціальні явища виникають внаслідок взаємодії людей у соціальному просторі, безпосередньо в контактній групі чи опосередковано через причетність індивідів до спільнот, через соціальні організації, соціальні інститути. Серія соціальних явищ може бути зрозуміла як процес, якщо вона зберігає ідентичність у часі, що дає змогу виділити її з інших серій; попередні явища обумовлюють хоча б частково наступні за ними явища; попередні явища викликають однорідний стан речей. Ми погоджуємося з цими міркуваннями й вважаємо, що термін «процес» відображає зміни в часі (динаміку), які відбуваються зі станом досліджуваного об'єкта, що є наслідком певних зовнішніх і внутрішніх впливів на цей об'єкт.

Щодо терміна «соціальний», то він походить від латинського “socialis”, яке перекладається як «товариський», «громадський». У різних словниках це поняття трактується майже однаково. Сутність усіх цих трактувань зводиться до того, що це поняття означає суспільний, громадський стан, який стосується суспільного ладу, відносин у суспільстві [13, с. 538]. На думку деяких учених, поняття «соціальний» і «соціальний процес» використовують щонайменше у двох значеннях, а саме широкому та вузькому. В широкому розумінні «соціальний» означає «суспільний», тобто такий, що належить соціуму, а не природі, тобто соціальний процес у цьому розумінні – це зміни в усьому суспільстві. У вузькому розумінні поняття «соціальний» вживається для характеристики тільки тих суспільних процесів, які відбуваються в соціальній сфері життя суспільства, тобто використовується для сфери взаємодії соціальних груп, зокрема класів (підприємців, найманих працівників тощо), професійних і соціально-демографічних верств населення, а також національних спільнот щодо таких умов їх життя й діяльності, які сприяють відтворенню їх життєвих сил [8, с. 6]. Врахувавши різні підходи до розуміння поняття «соціальний процес», автор наукової праці [6] доходить висновку, що це постійний рух і взаємодія суспільства в різних соціальних сферах, в результаті якого відбуваються якісні зміни в системі людських стосунків, моральних норм, свідомості та їх еволюції.

Забезпечення життєвих сил і добробуту учасників соціальних процесів залежить від рівня розвитку виробництва, величини та способу використання й розподілу в країні національного багатства, величини створюваного в ній суспільного багатства, характеру економічних відносин між людьми, тому процеси, що відбуваються в

соціальній сфері і в ході яких вирішуються названі проблеми, нерідко називають не просто соціальними, а соціально-економічними, що вказує на наявний внутрішній зв'язок соціальних (які відбуваються у соціальній сфері) та економічних процесів (які відбуваються в економічній сфері) [8, с. 7]. Враховуючи сказане, розглянемо спочатку поняття «економічний процес», а потім поняття «соціально-економічний процес».

Поняття «економічний процес» стосується розвитку матеріального виробництва. Воно відображає процес розвитку не тільки виробництва, але й продуктивних сил, виробничих відносин між людьми, зокрема форм власності на засоби виробництва, обмін діяльністю на базі наявного поділу праці та відношень розподілу матеріальних благ [8, с. 7]. Досліджуючи це поняття, науковці роблять наголос на динаміці економічних явищ та об'єктів, змінах їх стану, різноманітних характеристик і рис як у просторі, так і в часі. Одні пропонують вивчати зміни, які не враховують головні характеристики функціонування досліджуваних економічних систем, інші їх враховують. Акцентуючи увагу на темпах еволюції, модифікаціях інститутів, форм і функцій досліджуваних об'єктів, вчені хочуть звернути увагу на необхідність вивчення цих об'єктів і явищ у русі. Статичні дослідження потрібні тільки як один з етапів під час переходу до динамічних досліджень.

В «Економічній енциклопедії» сказано, що економічні процеси (фази) – це розвиток процесів безпосереднього виробництва, розподілу, обміну та споживання, дія зумовлених цими процесами виробництва спільних законів і властивих їм суперечностей. Ці процеси охоплюють усе, що дає реальна практика функціонування економічної системи, вони розгортаються, переплітаються та тісно взаємодіють один з одним, відображаючи рух економічного базису суспільства [4].

Стосовно джерел економічних змін, то деякими науковцями висувається гіпотеза про те, що основним джерелом цих змін є конфлікт, під яким вони розуміють один з варіантів взаємодії економічних суб'єктів між собою щодо досягнення ними визначених значущих цілей за допомогою впливу (як правового, так і неправового) на об'єкт взаємодії, який також прагне досягти тих же цілей. В результаті цього відбуваються зміни в поведінці взаємодіючих суб'єктів, трансформація владних структур, отже, надається певна динаміка економічним процесам, які відбуваються в суспільстві. В результаті цього конфлікт розглядається не як руйнівна сила, а як необхідний елемент, який викликає динаміку економічних систем [1, с. 5].

Економічні процеси тісно пов'язані із соціальними. В країнах з більш розвинутою економікою вищим є рівень добробуту й безпеки населення, люди мають доступ до якіснішої медицини, висо-

кою є освіченість громадян тощо. Рівень розвитку економіки впливає на соціальні процеси, які відбуваються в країні, і навпаки, тому соціальні та економічні процеси доцільно вивчати у їх взаємодії, а також треба звертати увагу на вивчення не тільки соціальної та економічної складових частин, але й на їх взаємозалежність.

Соціально-економічні процеси – це зміни в суспільстві та економіці, які відображаються на рівні життя учасників цих процесів, стабільності політичної та економічної ситуації в країні, умовах безпеки та захищеності її населення. Ці процеси обумовлюють соціальні зміни, у яких відображаються соціально-економічні властивості політичних процесів.

Слід зауважити, що соціально-економічні процеси тісно прив'язані до територій чи діяльності господарюючих суб'єктів, стосовно яких ці процеси розглядаються, тому вивчаються масштаби чи темпи змін, які відбуваються в регіонах, державних системах чи функціонуванні певних підприємств, тобто на мезо-, макро- чи мікрорівнях. «В основі соціально-економічних процесів лежить цикл «інновації – інвестиції», який зумовлює логіку розгортання хвиль економічної кон'юнктури на кожному з розглянутих рівнів. Модель М. Кондратьєва, яка лежить в основі цього циклу, передбачає координацію двох глобальних економічних процесів – зростання і занепаду» [1, с. 70]. За тенденцією зростання після досягнення максимуму відбувається зниження виробництва, що переважно тягне за собою зменшення інвестицій. Реакцією на ці процеси є стримування інновацій та відповідне скорочення ефективності виробництва, а також посилення боротьби за переділ ресурсів.

Під час дослідження будь-яких, зокрема соціально-економічних процесів, потрібно знати їх характеристики. Одними з таких характеристик є склад і масштаб процесу. Перша з них вказує на суб'єктів чи учасників, яких залучено у цей процес, а друга – на їх кількість. У разі дослідження процесів на мікрорівні такими суб'єктами будуть окремі люди чи соціальні групи, а на макрорівні – держави, народи, народності, нації тощо. Кожен процес характеризується його спрямованістю, яка вказує на його орієнтацію на певний результат. Щоб соціально-економічний процес не відхилився від своєї наперед визначеної траєкторії (спрямованості), його потрібно регулювати. В процесі регулювання процес можна не тільки спрямовувати у потрібному напрямку, але й стимулювати. В результаті цього процес може бути стрімким чи млявим, форсованим чи рівномірним.

Для проведення глибокого дослідження соціально-економічних процесів потрібно виконати більш детальну їх класифікацію. Слід зауважити, що існують різні підходи до проведення цієї кла-

сифікації. Наприклад, процеси диференціюють за видами й типами залежно від їх характеру та змісту, що визначається соціальною природою та інтересами суб'єктів, а також характером їх здійснення в тому чи іншому соціумі.

Говорячи про види досліджуваних процесів, вчені передбачають перш за все їх реальне існування. Під типами, крім реального існування, вони розуміють ступінь усвідомленості їх діючими суб'єктами, розуміння ними сутності та змісту цих процесів, їх соціальних наслідків. Залежно від характеру соціальних суб'єктів процеси поділяють на класові (учасниками є конкретні класи), національні (основною рушійною силою є нації) та загальнонародні (суб'єктами є всі чи більшість соціальних груп держави), а залежно від сфери й глибини дії – на міжнародні, внутрішньодержавні, великомасштабні, регіональні локальні, базові, стабільні, виробничі, перехідні тощо. Стосовно типів соціально-економічних процесів, то виділяють усвідомлені та стихійні, керовані й некерovanі процеси [8, с. 8; 12, с. 12]. Узагальнення публікацій з цієї проблематики дало змогу автору книги [12] запропонувати свою класифікацію.

Ми пропонуємо класифікувати соціально-економічні процеси залежно від рівня та швидкості їх протікання, часового горизонту, можливості впливу (регулювання), складності сприйняття, відкритості тощо (рис. 1).

Зауважимо, що запропонована класифікація є значною мірою умовною, оскільки виконати поділ суспільних змін досить складно.

В економічних дослідженнях цей термін вживається в таких поєднаннях, як економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, розвиток економіки України (або іншої країни), розвиток регіону, міста. Переважно під розвитком зазвичай мається на увазі будь-яка прогресивна зміна. Якщо в економіці відбувається якась кількісна зміна, то говорять про економічне зростання. У разі якісної зміни може йтися про структурні чи змістовні зміни або про придбання економічною системою нових характеристик [2].

Узагальнення наведених та інших визначень розвитку дало підстави Л. Тимошенко та А. Сімаховій стверджувати, що «розвиток постає не як проста зміна, а лише як така, що передбачає нову якість. Уся відмінність розвитку від зміни полягає у його проходженні не будь-де, а в структурі об'єкта. Базою розвитку є не лише минуле, але й майбутнє, проявом якого постають стандарти або еталони, до яких прагнуть. У контексті процесів, що характеризують категорію «розвиток», можна окреслити два його постійно діючі напрями руху до якісно нового стану, а саме соціальний та економічний» [11]. Науковці наголошують на тому, що ці два аспекти сус-

пільного розвитку між собою тісно переплетені. Неможливо розподіляти певні блага, якщо вони не створені. «Синтез соціального й економічного розвитку впливає з їх взаємодоповнюваності та подвійної ролі людини у суспільному виробництві (як фактору виробництва і мети виробництва). У теоретичному розрізі економічний розвиток можна трактувати як засіб, а соціальний розвиток – як мету розвитку. З огляду на це можливим є розподіл соціально-економічного розвитку на соціальну та економічну компоненти лише в методологічному аспекті, саме соціальна складова частина задається, а економічна – визначається. У такому виразі соціальну й економічну сторони розвитку можна розглядати лише з позицій досягнення цілі» [14].

Отже, як було вже сказано нами раніше, процес соціально-економічного розвитку не можна подати як процес соціального чи економічного розвитку. Ці два процеси тісно переплітаються, і їх доцільно розглядати в сукупності.

На відміну від процесу, поняттю «розвиток» більшість науковців приписує таку характеристику, як спрямованість, визначену метою або системою цілей, хоча, на нашу думку, процес також має свою спрямованість. За позитивної спрямованості говорять про прогрес, а за негативної – про регрес, або про депресію. Якщо говорити про розвиток регіону, то це багатовимірний і багатоаспектний процес, який розглядається за сукупністю різних соціальних та економічних цілей. Навіть якщо йдеться тільки про економічний розвиток, він розглядається спільно з розвитком соціальним. Соціально-економічний розвиток включає такі аспекти, як зростання виробництва й доходів; зміни в інституційній, соціальній та адміністративній структурах суспільства; зміни в суспільній свідомості; зміни в традиціях та звичках [5]. Сказане ще раз підтверджує тезу про те, що дослідження розвитку соціальних та економічних процесів потрібно проводити спільно, тобто вивчати стан соціально-економічних процесів в певні моменти часу та аналізувати, як відбувається розвиток цих процесів протягом певного періоду.

Висновки з проведеного дослідження. З викладеного можна зробити висновок, що якщо поняття соціального процесу й економічного процесу висвітлені в літературних джерелах досить детально, то поняття соціально-економічного процесу – недостатньо. Соціально-економічні процеси – це зміни в суспільстві та економіці, які відбуваються на рівні життя учасників цих процесів, стабільності політичної та економічної ситуації в країні, умовах безпеки та захищеності її населення. Рівень розвитку економіки впливає на соціальні процеси, які відбуваються в країні, і навпаки, тому соціальні та економічні процеси доцільно вивчати спільно у їх взаємодії.

Рис. 1. Класифікація соціально-економічних процесів

Джерело: розроблено авторами на основі [1; 12; 13]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алехин Э. Исследование социально-экономических и социально-политических процессов. Пенза, 2008. 160 с.
2. Бурдун А. Цілі та критерії соціально-економічного розвитку регіону. *Державне будівництво*. 2008. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_37 (дата звернення: 04.10.2020).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1728 с.
4. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / укл. С. Мочерний та ін. Київ : Академія, 2000. 864 с.
5. Игнатов В., Бутов В. Регионоведение и управление. Москва : Тесса, 2000. 416 с.
6. Капітан В. Поняття та роль соціальних процесів у забезпеченні економічної безпеки. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_26 (дата звернення: 04.10.2020).
7. Коломійчук В., Шевчук Л., Шульц С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону. Тернопіль, 2002. 277 с.
8. Лавриненко В., Путилова Л. Исследование социально-экономических и политических процессов : вузовский учебник. Москва : ИНФРА-М, 2010. 205 с.
9. Мельник Л. Теория самоорганизации экономических систем : монография. Сумы : Университетская книга, 2012. 439 с.
10. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. 2-ге вид. Київ : Аконті, 2001. Т. 3. 862 с.
11. Самойлов В. Государственно-правовое регулирование социально-экономических и политических процессов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2013. 271 с.
12. Сидоров А. Исследование социально-экономических и политических процессов. Томск, 2005. 266 с.
13. Словник іншомовних слів / укл. С. Морозов, Л. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
14. Тимошенко Л., Сімахова А. Соціально-економічний розвиток і його кероване забезпечення в умовах інноваційної моделі суспільної динаміки. *Механізм регулювання економіки*. 2015. № 1. С. 68–78.

REFERENCES:

1. Alehin E. (2008) *Issledovanie socialno-ekonomicheskikh i politicheskikh protsesov* [Research of socio-economic and socio-political processes]. Penza. (in Russian)

2. Burdun A. (2008) *Tsili ta kryterii socialno-ekonomichnogo rozvytku regionu* [Goals and criteria of socio-economic development of the region]. *State Construction*, no. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_37 (accessed 4 October 2020).
3. Velykyi tlymachnyi slovnyk suchasnoi Ukrainiskoi movy (2001) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Compiler and editor W. Busel. Kyiv : Irpin: Perun. (in Ukrainian)
4. Ekonomichna encyclopedia (2000) [Economic encyclopedia]. In three volumes. V. 1. Edited by S. Mocherny and others. Kyiv: Academy. (in Ukrainian)
5. Ignatov V., Bulatov V. (2000) *Regionovedenie i upravlenie* [Regional studies and management]. Moscow: Tessa. (in Russian)
6. Kapitan V. (2012) *Poniattia ta rol sotcialnyh protsesiv u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky* [The concept and role of social processes in ensuring economic security]. *Democratic governance*, no. 10. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_26 (accessed 4 October 2020).
7. Kolomyichuk V., Shevchuk L., Shultz S. (2002) *Strategichni zasady socialno-ekonomichnogo rozvytku regionu* [Strategic ambush of the social and economic development of the region]. Ternopil. (in Ukrainian)
8. Lavrinenko V., Putilova L. (2010) *Issledovanie socialno-ekonomicheskikh i politicheskikh protsesov* [Research of socio-economic and political processes]. Moscow: INFRA-M. (in Russian)
9. Melnik L. (2012) *Teoria samoomrganizacii ekonomicheskikh system* [The theory of self-organization of economic systems]. Sumy: University book. (in Ukrainian)
10. Yaremenko V., Slipushko O. *Novyi tlymachnyi slovnyk ukrainiskoi movy* (2001) [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Akonit. (in Ukrainian)
11. Samoilov V. (2013) *Gosudarstvenno-pravovoe regulirovanie socialno-ekonomicheskikh i politicheskikh protsesov* [State legal regulation of socio-economic and political processes]. Moscow: UNITY-DANA: Law and Law. (in Russian)
12. Sidorov A. (2005) *Issledovanie socialno-ekonomicheskikh i politicheskikh protsesov* [Study of socio-economic and political processes]. Tomsk. (in Russian)
13. Morozov S., Shkaraputa L. (2000) *Slovyk inshomovnyh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Science opinion. (in Ukrainian)
14. Tymoshenko L., Simakhova A. (2015) *Socialno-ekonomichnyi rozvytok i joho kероване zabezpechennia v umovah innovaciinoi modeli suspilnoi dynamiky* [Socio-economic development and its managed provision in terms of innovative model of social dynamics]. *Mechanism of economic regulation*, no. 1, pp. 68–78.

ЕКОНОМІЧНІ, ЕКОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНИХ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ДОСВІД ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

ECONOMIC, ENVIRONMENTAL, SOCIAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION AND FUNCTIONING OF ENERGY-INDEPENDENT AND ENERGY-EFFICIENT RURAL AREAS: EXPERIENCE OF THE ENERGY POLICY OF THE EUROPEAN COUNTRIES

УДК 33:502/504:316:620.9:332.122(1-22):338.2(4)
<https://doi.org/10.32843/bse.57-10>

Яснолоб І.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри підприємництва і права
Полтавська державна аграрна академія
Зоря О.П.

д.е.н., доцент,
професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Полтавська державна аграрна академія
Дем'яненко Н.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри підприємництва і права
Полтавська державна аграрна академія

Yasniolob Ilona

Poltava State Agrarian Academy

Zoria Oleksii

Poltava State Agrarian Academy

Demianenko Nataliia

Poltava State Agrarian Academy

У статті здійснено аналіз енергетичної політики та досліджено практичний досвід із питань управління енергоне- залежністю й енергоефективністю сільських територій у країнах Європей- ського Союзу. Визначено особливості енергетичної політики європейських країн, які забезпечують їхній достатній рівень енергоефективності й енергоне- залежності. Особливу увагу було приді- лено вивченню досвіду Польщі, яка має найбільшу кількість енергоне-залежних сільських територій серед інших країн Європи. Досвід енергетичної політики європейських країн дав змогу виявити економічні, екологічні й соціальні важелі формування та розвитку енергоне-залежності й енергоефективності сіль- ських територій, формування системи управління ними. Визначено передумови для забезпечення ефективної реаліза- ції проектів зі створення та управління енергоефективністю й енергоне-залеж- ністю сільських територій. Доведено, що енергоефективність і енергоне-залежність – це шлях переведення реформ із політичної у практичну площину.

Ключові слова: енергоефективність, енергоне-залежність, енергозбереження, сільські території, інновації, енергетична політика, екологія.

В статті проведено аналіз енергетичної політики та досліджено практичний досвід по управлінню енергоне-залежністю й енергозбереженням сільських тер- риторій в країнах Європейського Союзу. Определены особенности энергетической политики европейских стран, которые обеспечивают их достаточный уровень энергоэффективности и энергоне-зависимости. Особое внимание было уделено изу- чению опыта Польши, которая имеет наи- большее количество энергоне-зависимых селских территорий среди других стран Европы. Опыт энергетической политики европейских стран позволил выявить эконо- мические, экологические и социальные рычаги формирования и развития энер- гоне-зависимости и энергоэффектив- ности селских территорий, формирование системы управления ими. Определены предпосылки для обеспечения эффектив- ной реализации проектов по созданию системы управления энергоэффектив- ностью и энергоне-зависимостью. Доказано, что энергоэффективность и энергоне-зависимость – это путь перевода реформ из политической в практическую плоскость.

Ключевые слова: энергоэффективность, энергоне-зависимость, энергосбережение, сельские территории, инновации, энергетическая политика, экология.

The article analyzes energy policy and examines practical experience in managing energy independence and energy efficiency of settlements in the Euro- pean Union. The peculiarities of the energy policy of European countries that ensure their sufficient level of energy efficiency and energy independence are identified. Particular attention was paid to studying the experience of Poland, which has the largest number of non-energy settlements among other European countries. Poland's energy policy has six main areas of action and includes: the country's general energy efficiency policy, the National Energy Efficiency Action Plan, the National Renewable Energy Action Plan, the legislative framework for energy efficiency in the sector, and the legal framework for renewable energy sources. The experience of energy policy of European countries has revealed the economic, environmental and social levers of the formation and development of energy independence and energy efficiency of settlements, the formation of their management system. Prerequisites for ensuring the effective implementation of projects for the creation and management of energy efficiency and energy independence of settlements, aimed at ensuring the maximum concentration of social facilities; preparing the public for change; providing reliable and sufficient sources of funding; conducting energy certification of settlements; use of the maximum number of available local sources of alternative energy; organization of events for exchange of experience; adoption of a strategy for the development of settlements for further energy modernization of facilities, establishing cooperation with neighbor- ing settlements. It is established that the higher the level of energy efficiency and energy independence of settlements, the more economically developed they are, the more comfortable kindergartens, hospitals, schools and other social institutions are, the better the environmental situation around. It has been proven that energy efficiency and energy independence are a way to translate reforms from the political to the practical plane.

Key words: energy efficiency, energy independence, energy saving, settlement, innovations, energy policy, ecology.

Постановка проблеми. На сучасному етапі енергоємність України значно перевищує відпо- відний рівень інших промислово розвинутих країн, що призводить до значних енерговитрат і робить її однією з найбільш енергетично неефективних країн у світі. Так, в Україні майже все споживання енергії забезпечується завдяки викопному паливу, більша частина якого імпортується. У зв'язку з цим постійні зміни цін (зазвичай у бік зростання)

на енергоносії в поєднанні з величезними енерге- тичними відходами та надмірною залежністю від імпорту викопного палива економіка країни є дуже вразливою, а це знижує рівень її конкурентоспро- можності.

Сьогодні один із каменів фундаменту України – енергетична незалежність. Є також той факт, що в Україні споживається енергії у будь-якій галузі в 11 разів більше, ніж у Японії, в 7 разів більше, ніж

у Німеччині. Це стосується і приватного житла, і підприємств. Стосується також частки енергії собівартості будь-якої вітчизняної продукції, що збільшує частку енергоносіїв, зменшуючи частку заробітної плати. Тому енергоефективність є досить важливим джерелом економії коштів [1].

Відповідно до статистичних даних, енергоефективність в Україні в 11 разів нижча, ніж у середньому в інших розвинутих країнах (EEA Report No 4/2016), і вона також входить до числа 30 найбільших виробників парникових газів (BP Statistical Review of World Energy, 2016) [7]. Нині все більше країн світу ставлять собі за мету перехід на 50 і більше відсотків використання відновлюваних джерел енергії в енергетичному секторі (Аналітична записка БАУ № 17/2016) [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Початок наукових досліджень у вивченні питань підвищення рівня енергоефективності збігається з періодом здобуття Україною незалежності. Вагомий внесок у розвиток науки та значний поштовх до активних пошуків у напрямі формуванні основ політики енергоефективності зробили праці вітчизняних та зарубіжних учених: Г. Бабієва, В. Бодрова, С. Бевза, С. Денисюка, С. Ігнатєва, С. Ермілова, Г. Дзяни, В. Жовтянського, А. Калініченко, В. Мартинюка, О. Єрохіна, Б. Лапунша, Т. Чайки, О. Горба, Р. Титко, Г. Ситника, О. Суходолі, А. Шидловського, А. Яскула та інших. У статтях А.В. Калініченко [9] розглянуто можливості оптимального використання відновлювальних джерел енергії для комплексного енергозабезпечення фермерських господарств із використанням надлишкової теплової енергії технологічних процесів у аграрному виробництві, біомаси, біогазу тощо на прикладі Польщі. Наведено екосоціальні переваги проектів зі впровадження альтернативних джерел енергії, що дають змогу отримати економічні переваги.

Нині першочергової уваги потребують проблеми удосконалення механізмів формування державної політики у сфері енергоефективності та її впровадження з урахуванням передового досвіду європейських країн. Така політика вимагає гармонійно поєднання інтересів держави та територіальних громад щодо достатнього забезпечення енергетичних потреб населення та задоволення вимог суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження економічних, екологічних та соціальних передумов формування та функціонування енергоефективних та енергонезалежних сільських територій з використанням досвіду енергетичної політики країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сьогодні в умовах обмеженості традиційних джерел паливно-енергетичних ресурсів (газу, нафти) актуальним є підвищення енергоефективності та

енергонезалежності населених пунктів (особливо найбільш економічно нестабільних – сіл, селищ тощо). Вони мають достатній потенціал для використання місцевих альтернативних джерел енергії (біопаливо, вітроенергетика, геліоенергетика тощо) у зв'язку з їхньою більшою доступністю та незначністю інфраструктурних об'єктів, які підлягають переходу на такі джерела енергії.

Практика створення й ефективного функціонування подібних енергоефективних та енергонезалежних населених пунктів є в Польщі, Німеччині та Франції, де населені пункти, які використовують енергію сонця та вітру, є поширеною практикою.

Ці проекти є довгостроковою цільовою програмою, що складається з низки мікропроектів, метою яких є забезпечення енергетичної стійкості сільських громад і зменшення витрат місцевих бюджетів на енергетичні носії. При цьому інноваційні технології впроваджуються інвесторами, даючи змогу рекламувати їх у дії [2].

Кожна європейська країна має в цьому напрямі унікальний досвід, який може бути запозичений Україною. Сучасний світовий енергетичний ринок стрімко розвивається щороку, що зумовлено глобальним прагненням до енергетичної незалежності, екологічності, зменшення залежності від коливання глобальних цінових коливань. У зв'язку з цим все активніше використовуються відновлювальні джерела енергії, збільшуючи частку у загальному забезпеченні країн електроенергією. Наприклад, у Польщі потреби в електроенергії на 13,5% забезпечуються з відновлювальних джерел (за даними Євростату за 2016 рік), у Німеччині – на 32%, Словаччині – на 22,5%. Європейським лідером є Норвегія, яка на всі 100% забезпечує власні потреби в електроенергії із відновлювальних джерел і навіть має її перевиробництво на 4%. Показники України незначні – лише 4% електроенергії виробляється з відновлювальних джерел [5].

Великі й малі міста по всій Європі щораз більше інвестують у місцеве виробництво енергії або з відновлюваних джерел, або з відходів. Залежно від місцевих ресурсів вони можуть вирішити інвестувати в міські вітрові турбіни, як у м. Амстердамі (Нідерланди), в сонячні фотоелектричні та теплові системи, як, наприклад, у м. Любляні (Словенія), або ж у підприємства, що працюють на біомасі (розв'язок, вибраний у м. Ґейтсгеді, Велика Британія). Оскільки великі муніципальні інвестиції у відновлювані джерела енергії зазвичай вимагають значного фінансування, то ці проекти можна реалізувати у співпраці із приватним сектором або через лізинг, або через укладання енергетичних контрактів на пільгових умовах. Одним із таких прикладів є острів Чертоза у м. Венеції (Італія), який завдяки державно-приватному партнерству перетворено в центр відновлюваних джерел енергії [4].

Таблиця 1

Особливості енергетичної політики європейських країн

Європейська країна	Особливості енергетичної політики та її напрями	Переваги
Федеративна Республіка Німеччина	Використання концепції «енергетичного повороту» (Energiewende), який передбачає поступову відмову від вуглеводневої й атомної енергетики та перехід на її відновлювані джерела, більш економне та дбайливе використання енергії. Основні цілі реалізації концепції: 1) боротьба зі зміною клімату; 2) зниження залежності від імпорту енергоносіїв (країна не має нафти і газу, але володіє великими запасами вугілля); 3) стимулювання розвитку технологічних інновацій та «зеленої економіки»; 4) зменшення ризиків використання атомної енергії (особливо після аварії на «Фукусімі»); 5) боротьба з монополіями в енергетичному секторі тощо.	1. Розроблена та вперше випробувана збалансована, довгострокова система «зелених тарифів» вивела країну у світові лідери за обсягом інвестицій в поновлювані джерела енергії і кількості установок, що працюють на енергії вітру, сонця або біопаливі. 2. Значні обсяги інвестицій у відновлювану енергетику. 3. Зниження обсягів імпорту викопного палива й економічні заощадження. 4. Створення додаткових робочих місць завдяки розвитку відновлювальних джерел енергії. 5. Новобудови споруджуються за принципом енергозберігаючих будинків. 6. Надання субсидій для купівлі електромобілів.
Франція	1. Перехід на відновлювальні джерела енергії та зниження частки атомної енергетики з 75 до 50%. 2. Скорочення виробництва електроенергії на АЕС на 25% до 2025 року. 3. Розвиток галузі з виробництва електроенергії за видами (атомна, газова, відновлювальні джерела енергії тощо).	1. Рівень інвестицій у французьку енергетику упродовж найближчих 20 років становитиме 400 млрд євро. 2. До 2020 року частка вітрової енергетики у країні має становити 23 % від загального обсягу виробленої електроенергії.
Бельгія	1. Енергетична галузь є приватною та діє виключно за тенденціями та законами вільного, прозорого ринку. 2. Високі тарифи на комунальні послуги й обов'язковість їх оплати споживачами. 3. Вже сьогодні маржа від продажу електрики чи газу споживачам є незначною.	1. Кожне домогосподарство, об'єднання громадян, окрема комуна, селище можуть обрати собі кінцевого постачальника енергоносіїв. 2. Культура споживання комунальних послуг відзначається високим рівнем ощадливості. 3. Оператори з енергопостачання пропонують клієнтам так звані розумні або смартрішення щодо найбільш ощадливого обладнання оселі у частині енергоефективності.
Нідерланди	1. Ринок енергетичних послуг дуже ліберальний. 2. Діє нідерландська спілка споживачів (The Netherlands Authority for Consumers and Markets), яка займається контролем за конкуренцією та захистом інтересів покупців.	1. Користувачі самостійно можуть обирати постачальника енергетичних послуг, а у разі необхідності – змінити його. 2. Споживач самостійно може обрати джерело енергетики, наприклад, віддати перевагу відновлюваним ресурсам як вітряна енергетика або біомаса.
Польща	1. Диверсифікація джерел енергопостачання стала одним з основних елементів національної безпеки країни. 2. Заплановано на наступні десятиліття збудувати дві атомні електростанції з метою виконання вимоги Єврокомісії щодо зменшення викидів двоокису вуглецю в атмосферу (досі потреби в електроенергії забезпечувалися електростанціями, які працюють на вітчизняному вугіллі). 3. Згідно з прийнятою стратегією енергетичної політики до 2030 року частка відновлювальних джерел енергії в Польщі має зрости до 20 %. 4. Енергетичні компанії вважаються стратегічно важливими для безпеки країни, а тому більшість із них перебувають або у державній власності, або держава має в них контрольний пакет акцій.	1. Зниження на 15 % цін на газ з Росії, частка якої у загальному обсягу газозабезпечення країни становить 1/3. 2. Більшість польських енергетичних компаній є успішними й активно інвестують і розвивають свої можливості за кордоном, однак в межах енергетичної безпеки країни.

Джерело: побудовано за [6; 12; 13; 16]

Отже, доцільно розглянути особливості енергетичної політики деяких європейських країн, які забезпечують їхній достатній рівень енергоефективності й енергонезалежності (табл. 1).

Розглянемо більш детально енергетичну політику Польщі, оскільки вона має найбільше енергонезалежних населених пунктів серед країн Європи (див. рис. 1). Так, польська енергетична політика до 2030 року містить шість основних напрямів дій, у тому числі [10; 16]:

1. Підвищення енергоефективності країни:

– прагнення забезпечити нульове енергетичне зростання та послідовне зниження енергоємності польської економіки до рівня ЄС-15;

– збільшення частки відновлюваної енергії в загальному обсязі споживання в Польщі до 15% у 2020 році.

2. Національний план дій з енергоефективності з 2014 року містить опис прийнятих і запланованих заходів з підвищення енергоефективності в окремих галузях економіки, необхідних для досягнення національної мети енергоефективності.

3. Національний план дій у сфері енергетики з відновлюваних джерел:

– встановлює цілі щодо частки енергії з відновлюваних джерел енергії в секторах транспорту, електроенергії, опалення й охолодження;

– загальна мета – досягти 15,5% у 2020 році частки відновлюваних джерел енергії у кінцевому валовому споживанні енергії.

4. Закон про енергетику – муніципальні обов'язки:

– планування та організація постачання тепла, електроенергії та газу в райони комуни;

– планування освітлення громадських місць і доріг, що знаходяться на території комуни;

– фінансування вуличного освітлення, скверів та громадських доріг у районі комуни.

5. Закон про енергоефективність визначає завдання суб'єктів публічного сектору у сфері енергоефективності та заходи щодо підвищення енергоефективності у секторі.

6. Закон про відновлювані джерела енергії включає положення про підтримку відновлюваної енергії за допомогою аукціонів з відновлюваних джерел енергії та систему гарантованих тарифів для невеликих споруд.

У Польщі функціонує національний план дій із підвищення кількості будинків з низькими енерговитратами, підвищуючи енергоефективність у будівельному секторі відповідно до частини положень Директиви 2010/31/ЄС. Так, передбачено, що до 31 грудня 2020 року всі нові будівлі були будинками з майже нульовим енергоспоживанням.

Нині Польща характеризується винятково високою, порівняно з Європейським Союзом, часткою вугілля в кінцевому споживанні енергії в житлових (30%) і нежитлових (10%) будівлях. Більше половини вугілля, що використовується в європейських будівлях, спалюється в Польщі. Індивідуальне опалення на основі спалювання вугілля в невеликих, незабруднених установках створює проблему шкідливих для здоров'я і навколишнього середовища викидів. Крім того, старі будівлі мають енергетично неефективні печі на вугіллі, які споживають значно більше палива, ніж нові.

Підсумовуючи дослідження екологічної політики різних європейських країн, можна визначити

Таблиця 2

Економічні, екологічні та соціальні передумови створення та функціонування енергонезалежних та енергоефективних населених пунктів

Категорії	Передумови
Економічні	1. Зменшення витрат споживачів на енергетичні носії. 2. Стимулювання розвитку енергозберігаючих систем і пошук нових видів альтернативної енергії. 3. залучення інвестицій для розробки та впровадження проектів. 4. Зростання доходів місцевого населення. 5. Збільшення доходних джерел місцевого бюджету та населення за рахунок реалізації надлишкової енергії. 6. Диференціація видів паливноенергетичних ресурсів на території. 7. Формування платформи та налагодження партнерських відносин під час реалізації проектів. 8. Реклама енергозберігаючих систем у дії.
Екологічні	1. Зменшення забруднення навколишнього природного середовища. 2. Скорочення або повне припинення використання невідновлювальних джерел енергії. 3. Застосовування відходів та побічної продукції виробництва. 4. Використання відновлювальних місцевих джерел енергії.
Соціальні	1. Об'єднання громадськості навколо спільної мети. 2. Підвищення рівня життя місцевого населення. 3. Збільшення рівня зайнятості населення. 4. Підвищення іміджу сільської території та країни. 5. Популяризація енергозбереження для сільських територій. 6. Обмін досвідом із використання енергозберігаючих систем і доступних місцевих видів альтернативної енергії.

Джерело: авторська розробка

їхні економічну, екологічну та соціальну складові частини (табл. 2), що сприяють розвитку енерго-незалежних та енергоефективних населених пунктів, формування системи управління ними.

Висновки з проведеного дослідження. Для забезпечення ефективної реалізації проектів зі створення та управління енергоефективністю й енергонебезпеки населених пунктів слід дотримуватися таких умов:

1. Забезпечення максимальної концентрації об'єктів соціальної сфери.

2. Підготовка громадськості до змін шляхом організації: тематичних тренінгів, семінарів, конференцій, навчальних поїздок, днів енергії, місцевих форумів.

3. Забезпечення надійними та достатніми джерелами фінансування (інвестиції, кредити, субсидії, гранти тощо).

4. Проведення енергетичної паспортизації населених пунктів із метою визначення найбільш проблемних об'єктів.

5. Використання максимальної кількості доступних місцевих джерел альтернативної енергії.

6. Організація заходів для обміну досвідом за проектом, поширення інформації засобами масової інформації.

7. Прийняття стратегії розвитку населених пунктів для подальшої енергетичної модернізації об'єктів, налагодження кооперації з сусідніми населеними пунктами.

Таким чином, чим вищий рівень енергоефективності й енергонебезпеки населених пунктів, тим більш економічно розвинутими вони є, тим комфортнішими є дитячі садки, лікарні, школи та інші соціальні заклади, тим краща екологічна ситуація навколо. Отже, енергоефективність і енергонебезпека – це шлях переведення реформ із політичної у практичну площину.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ilona Yasnolob, Oleg Gorb, Nadiia Opara, Serhii Shejko, Svitlana Pysarenko, Olena Mykhailova, Tetyana Mokienko. The Formation of the Efficient System of Ecological Enterprise. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. [S.l.], vol. 9, no. 5, pp. 1052–1061. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/2595>. (дата звернення: 20.07.2020).

2. Yasnolob I., Gorb O., Dedukhno A., Kaliuzhna Yu. The formation of the management system of ecological, social, and economic development of rural territories using the experience in European Union. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 2017. [S.l.], vol. 8, no. 3, pp. 516–528. URL: <http://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/1374> (дата звернення: 20.07.2020).

3. Яснолоб І.О., Горб О.О., Чайка Т.О. Розвиток екопоселень в умовах органічного землеробства як напрям використання потенціалу відновлюваних джерел енергії в Україні. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2017. № 3(86). С. 52–55.

4. Яснолоб І.О., Горб О.А., Чайка Т.О., Радіонова Я.В. Теоретико-практичні засади створення енергетично незалежних сільських територій. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 97–102. URL: <http://eaprk.org.ua/contents/2018/11/97> (дата звернення: 20.07.2020).

5. Горб О.О., Чайка Т.О., Яснолоб І.О. Використання сидеральних культур як відновлюваного джерела енергії в органічному землеробстві. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. № 4. С. 38–41. DOI: <https://doi.org/10.31210/visnyk2017.04.06>

6. Енергоефективність це серйозне джерело економії коштів. URL: <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/news/view/11830> (дата звернення: 20.07.2020).

7. Renewable energy in Europe 2016 Recent growth and knock-on effects: EEA Report No 4/2016 / Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. doi:10.2800/6803

8. BP Statistical Review of World Energy, June 2016. URL: <http://oilproduction.net/files/especial-BP/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> (дата звернення: 20.07.2020).

9. Аналіз критеріїв сталого розвитку біоенергетики. URL: <http://www.uabio.org/activity/uabio-analytics/3065-uabio-position-paper-17> (дата звернення: 20.07.2020).

10. Калініченко А., Титко Р. Оптимізація енергозабезпечення фермерських господарств Польщі з урахування екологічних чинників. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 7(151). С. 284–297.

11. Yasnolob, Ilona et al. Energy Independence and Energy Efficiency of Populated Areas in the System of Management. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. [S.l.], vol. 10, no. 3, pp. 538–549. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v10.3\(35\).09](https://doi.org/10.14505/jemt.v10.3(35).09)

12. Ігнат'єв С. Проект «Енергоефективне село». URL: https://www.slideshare.net/institute_SD/ss-30934879 (дата звернення: 20.07.2020).

13. Мартинюк В. Зелена енергетика. Чому Україна так повільно рухається до енергонебезпеки? URL: <https://glavcom.ua/publications/vidnovlyuvalna-energetika-chomu-ukrajina-tak-povilno-ruhajetsya-do-energonezalezhnosti-497787.html> (дата звернення: 20.07.2020).

14. Зменшення енергетичної залежності в європейських містах. URL: <http://see.org.ua/files/books/> (дата звернення: 20.07.2020).

15. Планетарна енергетика – досвід для України. URL: <http://fbm-ua.com.ua/planetarna-energetika-dosvid/> (дата звернення: 20.07.2020).

16. Яскула А. Державна політика Польщі у сфері енергоефективності. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/anna_jaskula_kijow2.pdf (дата звернення: 20.07.2020).

REFERENCES:

1. Ilona Yasnolob, Oleg Gorb, Nadiia Opara, Serhii Shejko, Svitlana Pysarenko, Olena Mykhailova, Tetyana Mokienko (2019) The Formation of the Efficient System of Ecological Enterprise. *Journal of Environmental Management and Tourism*. [S.l.], vol. 9, no. 5, pp. 1052–1061. Available at: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/2595> (accessed 20 July 2020).

2. Yasnolob I., Gorb O., Dedukhno A., Kaliuzhna Yu. (2017) The formation of the management system of ecological, social, and economic development of rural territories

using the experience in European Union. *Journal of Environmental Management and Tourism*, [S.l.], vol. 8, no. 3, pp. 516–528. Available at: <http://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/1374> (accessed 20 July 2020).

3. Yasnolob I.O., Horb O.O., Chaika T.O. (2017) Rozvytok ekoposelen v umovakh orhanichnoho zemlerobstva yak napriam vykorystannia potentsialu vidnovliuvanykh dzherel enerhii v Ukraini [Development of eco-settlements in the conditions of organic agriculture as a direction of use of potential of renewable energy sources in Ukraine]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, no. 3(86), pp. 52–55.

4. Yasnolob I.O., Horb O.O., Chaika T.O., Radionova Ya.V. (2018) Teoretyko-praktychni zasady stvorennia enerhetychno nezaleznykh silskykh terytorii [Theoretical and practical principles of creating energy-independent rural areas]. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 97–102. Available at: <http://eapk.org.ua/contents/2018/11/97> (accessed 20 July 2020).

5. Gorb O.O., Chaika T.O., Yasnolob I.O. (2017) Vykorystannia syderalnykh kultur yak vidnovliuvanoho dzherela enerhii v orhanichnomu zemlerobstvi [The use of green crops as a renewable energy source in organic farming]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, no. 4, pp. 38–41. DOI: <https://doi.org/10.31210/visnyk2017.04.06>

6. Enerhoefektyvnist tse seriozne dzherelo ekonomii koshtiv [Energy efficiency is a major source of savings]. Available at: <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/news/view/11830> (accessed 20 July 2020).

7. Renewable energy in Europe 2016 Recent growth and knock-on effects [S.l.]: EEA Report No 4. 2016. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. doi: 10.2800/6803 (accessed 20 July 2020).

8. BP Statistical Review of World Energy [S.l.], June 2016. Available at: <http://oilproduction.net/files/especial-BP/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> (accessed 20 July 2020).

9. Analiz kryteriiv staloho rozvytku bioenerhetyky [Analysis of criteria for sustainable development of bioenergy]. Available at: <http://www.uabio.org/activity/uabio-analytics/3065-uabio-position-paper-17> (accessed 20 July 2020).

10. Kalinichenko A., Tytko R. (2014) Optymizatsiia enerhozabezpechennia fermerskykh hospodarstv Polshchi z urakhuvanniay ekolohichnykh chynnykiv [Optimization of energy supply of Polish farms taking into account environmental factors]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7(151), pp. 284–297.

11. Yasnolob, Ilona et al. (2019) Energy Independence and Energy Efficiency of Populated Areas in the System of Management. *Journal of Environmental Management and Tourism*. [S.l.], v. 10, n. 3, p. 538–549. doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.v10.3\(35\).09](https://doi.org/10.14505/jemt.v10.3(35).09)

12. Ihnatiev S. Proekt «Enerhoefektyvne selo» [Energy Efficient Village Project]. Available at: https://www.slideshare.net/institute_SD/ss-30934879. (accessed 20 July 2020).

13. Martyniuk V. Zelena enerhetyka. Chomu Ukraina tak povilno rukhaietsia do enerhonezalezhnosti? [Green energy. Why is Ukraine moving so slowly towards energy independence?]. Available at: <https://glavcom.ua/publications/vidnovlyuvalna-energetika-chomu-ukrajina-tak-povilno-ruhajetsya-do-energonezalezhnosti-497787.html> (accessed 20 July 2020).

14. Zmenshennia enerhetychnoi zalezhnosti v yevropeiskykh mistakh [Reducing energy dependence in European cities]. Available at: <http://see.org.ua/files/books/> (accessed 20 July 2020).

15. Planetarna enerhetyka – dosvid dlia Ukrainy [Planetary energy is an experience for Ukraine]. Available at: <http://fbm-ua.com.ua/planetarna-energetika-dosvid/> (accessed 20 July 2020).

16. Yaskula A. Derzhavna polityka Polshchi u sferi enerhoefektyvnosti [Polish state policy in the field of energy efficiency]. Available at: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/anna_jaskula_kijow2.pdf (accessed 20 July 2020).

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

СУЧАСНІ УМОВИ УСПІШНОГО РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

MODERN CONDITIONS OF SUCCESSFUL DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF HOTEL AND RESTAURANT ENTERPRISES

УДК 338.24:640.41(045)

<https://doi.org/10.32843/bses.57-11>

Камушков О.С.

к.е.н., доцент, доцент кафедри туристичного бізнесу та рекреації Одеська національна академія харчових технологій

Ткач В.О.

д.е.н., професор, професор кафедри готельно-ресторанного бізнесу Одеська національна академія харчових технологій

Язіна В.А.

к.е.н., доцент кафедри готельно-ресторанної справи та товарознавства, Університет митної справи та фінансів

Kamushkov Oleksandr

Odessa National Academy of Food Technologies

Tkach Viktoriia

Odessa National Academy of Food Technologies

Yazina Viktoriia

University of Customs and Finance

Стаття присвячена засадам успішного розвитку та функціонування вітчизняних підприємств готельно-ресторанного господарства. Висвітлено сучасний стан розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства. Розглянуто актуальність створення та розроблення програм управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства на національному та регіональному рівнях, обґрунтовано необхідність їх застосування на практиці як багатоваріантної системи, що має позитивний вплив на функціонування національної економіки. Готельно-ресторанне господарство розглянуто як один із головних детермінантів індустрії туризму. Визначено сучасний механізм управління готельно-ресторанним господарством, проаналізовано основні його інструменти та запропоновано можливі варіанти для його вдосконалення. Особливу увагу приділено визначенню готельно-ресторанного господарства як важливого сектору національної економіки та аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників управління готельно-ресторанним господарством, які створюють комплексну систему вітчизняного господарства. Наведено деякі рекомендації щодо підвищення рівня розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства шляхом реалізації ефективної стратегії управління.

Ключові слова: гостинність, індустрія туризму, механізми управління, підприємства готельно-ресторанного господарства, стратегія управління.

Стаття посвящена основам успешного развития и функционирования отече-

ственных предприятий гостинично-ресторанного хозяйства. Освещено современное состояние развития предприятий гостинично-ресторанного хозяйства. Рассмотрена актуальность создания и разработки программ управления развитием предприятий гостинично-ресторанного хозяйства на национальном и региональном уровнях, обоснована необходимость их применения на практике как многоэлементной системы, которая оказывает положительное влияние на функционирование национальной экономики. Гостинично-ресторанное хозяйство рассмотрено как один из главных детерминантов индустрии туризма. Определен современный механизм управления гостинично-ресторанным хозяйством, проанализированы основные его инструменты и предложены возможные варианты с целью его усовершенствования. Особое внимание уделено определению гостинично-ресторанного хозяйства как важного сектора национальной экономики и анализа внешних и внутренних факторов управления гостинично-ресторанным хозяйством, которые создают комплексную систему отечественного хозяйства. Приведены рекомендации по повышению уровня развития предприятий гостинично-ресторанного хозяйства путем реализации эффективной стратегии управления.

Ключевые слова: гостеприимство, индустрия туризма, механизмы управления, предприятия гостинично-ресторанного хозяйства, стратегия управления.

The article is devoted to the principles of successful development and functioning of domestic enterprises of hotel and restaurant industry. The current state of development of hotel and restaurant enterprises is highlighted. The practice of hotel and restaurant enterprises, competition in the industry, economic realities with their complex domestic conditions and relations, imperfect mechanism of hotel and restaurant management and lack of effective management strategy, significantly complicate business activities in the services market, led to new patterns of its tourism industry. This requires constant improvement and deepening of existing scientific theories, including revision of approaches and principles of management and development of hotel and restaurant enterprises. The urgency of creating and developing management programs for the development of hotel and restaurant enterprises at the national and regional levels is considered and the need for their application in practice as a multi-element system that has a positive impact on the functioning of the national economy is substantiated. Hotel and restaurant industry is considered as one of the main determinants of the tourism industry. The modern mechanism of management of hotel and restaurant economy is defined, its basic tools are analyzed and possible variations for the purpose of its improvement are offered. Particular attention is paid to the definition of the hotel and restaurant industry as an important sector of the national economy and the analysis of external and internal factors of hotel and restaurant management, which create a comprehensive system of domestic economy. Some recommendations for increasing the level of development of hotel and restaurant enterprises by implementing an effective management strategy are given. Modern successful development of the hospitality industry should be aimed at creating the most comfortable conditions for the development of hotel and restaurant industry as a promising sector of the economy and based on the important principle of active interaction between government and business.

Key words: hospitality, tourism industry, management mechanisms, hotel and restaurant enterprises, management strategy.

Постановка проблеми. У сучасних складних економічних умовах вітчизняний розвиток індустрії туризму, зокрема його головний детермінант – готельно-ресторанне господарство, потребує нових шляхів удосконалення. Механізм управління готельно-ресторанним господарством

нині потерпає від недосконалої стратегії управління та застарілої нормативно-правової бази. Необхідність здійснення аналізу сучасного стану підприємств готельно-ресторанного господарства окреслює перспективи на майбутнє та дає змогу надати можливі рекомендації щодо покращення

управління цим сектором економіки задля успішного функціонування та розвитку.

Успішний розвиток підприємств готельно-ресторанного господарства в Україні особливо актуальний, оскільки завдяки цій галузі Україна може суттєво поліпшити показники соціально-економічного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням та аналізом проблем розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства займається велика кількість вітчизняних та зарубіжних учених, таких як О.В. Басюк, Н.М. Бондар, Н.М. Гоблик-Маркович, В.В. Кривошей, М.П. Мальська, М. Мескон, Л.І. Нечаюк, Н.О. Телеш, Ф. Хедоурі. У своїх наукових працях вони розглядають організацію, функціонування та розвиток підприємств готельно-ресторанного господарства, аналізують основні фактори, що мають вплив на вітчизняну індустрію гостинності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасного стану розвитку готельно-ресторанного господарства, розгляд та аналіз основних підходів до управління підприємствами готельно-ресторанного господарства, визначення рекомендацій щодо успішного функціонування та розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Індустрія гостинності, зокрема готельно-ресторанне господарство, функціонує та розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів управління. Ефективна схема управління готельно-ресторанним господарством має ґрунтуватися на головному принципі, а саме на активних взаємовідносинах держави та підприємництва, адже тільки завдяки їх взаємодії є можливим соціально-економічне зростання країни, а також вихід на міжнародний ринок.

Ефективне економічне зростання будь-якої країни супроводжується необхідністю державного регулювання, що передбачає певний ступінь впливу держави на розвиток національного господарства.

Основною метою державного регулювання економіки є досягнення високих соціально-економічних, науково-культурних показників розвитку країни. Отже, державне регулювання застосовує різноманітні засоби та механізми регулювання господарського комплексу країни.

Різнорічність засобів і механізмів державного регулювання економіки країни сьогодні надзвичайно важлива, оскільки саме від неї залежить ефективний розвиток усіх галузей народного господарства, що прямо пропорційно впливають на соціально-економічний стан країни. Регулювання господарського комплексу країни – це надзвичайно важливий аспект державного управління економікою, що має за мету покращення загального рівня розвитку та перехід на вищий економіч-

ний рівень в усіх галузях народного господарства.

Основний правовий вплив держави на готельно-ресторанне господарство здійснюється за допомогою таких засобів регулювання, як здійснення державного замовлення; надання патентів, ліцензій і квот; здійснення процедур стандартизації та сертифікації; створення нормативів та певних лімітів, встановлення фіксованих цін (тарифів); надання податкових пільг інвестиційного характеру та компенсаційних виплат, дотацій та інших різновидів субсидій.

Готельно-ресторанне господарство є найважливішим детермінантом туристичної індустрії, що може виступати потужним каталізатором економічного благополуччя країни, через що туристичну діяльність, а також її компоненти можна вважати однією з головних галузей народного господарського комплексу країни [1, с. 78].

Успішне функціонування сфери туризму вимагає пошуку нових шляхів підвищення ефективності їх діяльності та впровадження нових ідей і розробок.

Ефективний розвиток та функціонування державного регулювання туристичної індустрії передбачає активний вплив державних органів на всі напрями розвитку туристичної індустрії, зокрема економічні, соціальні, правові, адміністративні, політичні, культурні та екологічні.

Також процес управління галуззю готельно-ресторанного господарства відбувається на внутрішньому рівні (пряме управління) та включає сукупність інструментів менеджменту, що регулюють роботу готельно-ресторанного господарства.

Схема внутрішньої структури управління готельно-ресторанним господарством наведена на рис. 1.

В системі правових, адміністративних та економічних методів існує гостра необхідність удосконалення законодавчої нормативно-правової бази. Це стосується насамперед галузевих стандартів, вимоги яких мають бути приведені у відповідність до норм та вимог міжнародних стандартів. Забезпечення державної підтримки підвищення якості та конкурентоспроможності послуг передбачає введення обов'язкової сертифікації послуг готелів та ресторанів, а також категоризації готельних послуг. Сертифікація у сфері готельно-ресторанного господарства може виступати як основний гарант якості та безпеки послуг за умови проведення процедури сертифікації щодо чинного законодавства й залучення закордонних фахівців для запобігання корупційній діяльності. Також існує гостра необхідність «перегляду податкової політики держави».

Найбільш ретельно та об'єктивно процес планування у менеджменті описано М. Месконом, М. Альбетом і Д. Хедоурі [3], які виділяють етапи планування реалізації стратегії управління (рис. 2).

Рис. 1. Внутрішня структура управління підприємствами готельно-ресторанного господарства

Джерело: систематизовано авторами на основі [2]

Заключний етап планування стратегічного управління – PEST-аналіз та SWOT-аналіз

Реалізація стратегії управління передбачає:

- 1) формування тактики реалізації цілей;
- 2) розроблення політики реалізації цілей як керівництва до дій та ухвалення рішень, які полегшують досягнення цілей;
- 3) узгодження процедур реалізації завдань;
- 4) розроблення правил, яких слід дотримуватись під час виконання завдання для досягнення запланованих результатів;
- 5) формування бюджету як методу розподілу ресурсів для реалізації цілей;
- 6) управління за цілями;
- 7) розроблення й реалізація стратегії на завершальному етапі, що включає PEST-аналіз і SWOT-аналіз.

Всі ці етапи включають розроблення цілей, планування дій, перевірку та оцінювання роботи, вжиття коригуючих заходів. Сукупність усіх вищенаведених принципів, функцій, методів управління та створення необхідної організаційної структури формують певну стратегію управління готельно-ресторанним господарством. Серед функцій управління особливого значення набуває стратегічне планування.

Готельно-ресторанне господарство є одним з найважливіших факторів, що надають інтегральну оцінку соціально-економічному рівню суспільства та розуміння його стану, що необхідно для формування перспективних планів як для представників галузі, так і для організацій, які здійснюють нагляд за об'єктами цієї галузі [4].

Для розвитку готельно-ресторанного господарства, підвищення попиту на ринку споживання

Рис. 2. Етапи планування реалізації стратегії управління готельно-ресторанним господарством

Джерело: систематизовано авторами на основі [4]

готельно-ресторанних послуг, створення сприятливого інвестиційного клімату доцільним є розроблення відповідних нормативних актів, які визначають правові, економічні та організаційні засади створення й подальшого розвитку конкурентних відносин на зазначеному ринку [5]. Створення єдиної цілісної системи державних органів зможе надати всі підстави для розроблення ефективної стратегії розвитку готельно-ресторанного господарства [6].

Отже, управління готельно-ресторанним господарством здійснюється зовнішніми та внутрішніми органами управління, що складають такі елементи механізму управління:

1) зовнішнє управління – державне правове й нормативне регулювання виробничо-господарської діяльності готельно-ресторанного господарства, яке базується на дотриманні законів та нормативних актів, стандартів у контексті напрямів формування соціальної політики держави;

2) внутрішнє управління підприємствами готельно-ресторанного господарства, що залежить від певних ринкових умов – це співвідношення попиту й пропозиції, рівня цін на продукцію та послуги тощо; у складі внутрішнього механізму управління підприємствами готельно-ресторанного господарства виділяються основні інструменти сучасного маркетингу, а саме принципи, функції та методи управління, а також організаційна структура управління підприємством.

В сучасному бізнесі зростає роль своєчасного та якісного надання послуг, активним учасником якого є готельно-ресторанний бізнес [7].

Саме тому ефективне використання потенціалу готельно-ресторанного господарства є першочерговою метою системи управління. Своєчасному редагуванню напрямів розвитку системи управління сприяє комплексний аналіз усіх чинників, що впливають на розвиток готельно-ресторанного господарства.

Висновки з проведеного дослідження. Індустрія туризму є одним із перспективних секторів економічного розвитку національного господарства. Туризм сьогодні є динамічно розвинутим напрямом економіки, що поєднує широкий спектр колаборацій з багатьма сферами діяльності як на міжнародному, так і на національному рівнях, результатом діяльності якого є надання товарів та послуг з різних секторів економіки з охопленням усіх соціальних класів. Головним каталізатором індустрії туризму сьогодні вважається готельно-ресторанне господарство.

Механізм управління готельно-ресторанним господарством здійснюється на основі зовнішнього та внутрішнього управління, що створюють складну систему державного регулювання яка є прямо пропорційною та визначається як особлива форма економічних відносин, що впливають на процеси, об'єкти та систему загалом.

Туристичну індустрію України як галузь національної економіки можна представити у вигляді великої відкритої соціально-економічної системи, яка включає взаємозалежні та взаємодіючі елементи, що співпрацюють під впливом факторів зовнішнього й внутрішнього середовища. Отже, ними є туристи, туристична інфраструктура, регі-

ональне середовище, туристичні підприємства та інші структурні сектори, основна діяльність яких спрямована на задоволення туристичних послуг (основних, додаткових), а в основі цієї системи діють певні норми й правила.

Однією з основних складових частин індустрії туризму є готельно-ресторанне господарство, що здійснює процеси розміщення, харчування та надання додаткових послуг. У процесі обслуговування туристів готельно-ресторанне господарство відіграє особливо важливу роль і набуває специфічних рис, що дає змогу вважати готельно-ресторанне господарство повноцінною складовою частиною індустрії туризму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Басюк О.В. Територіальні умови і стратегії розвитку туризму в регіонах. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2014. Т. 19. Вип. 1/2. С. 78–81.
2. Макаровська Т.П., Бондар Н.М. Економіка підприємства. Київ : МАУП, 2003. 304 с.
3. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2006. 672 с.
4. Кривошей В.В. Трудовий капітал ресторанного господарства: теорія та методологія управління : монографія. Харків : ФОРТ, 2011. 255 с.
5. Гоблик-Маркович Н.М. Напрями формування сучасної маркетингової стратегії розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу. *Перспективи розвитку готельно-ресторанної індустрії України: теорія, практика, інновації розвитку* : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Мукачеве : РВВ МДУ, 2018. 113 с.
6. Миронова М.І., Миронов Ю.Б. Показники ефективності діяльності підприємств індустрії гостинності. *Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Черкаси :

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2020. С. 517–520.

7. Максимюк С.О. Організаційний механізм економічної безпеки на прикладі підприємств індустрії гостинності. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції* : матеріали наукової конференції. Львів : ЛТЕУ, 2017. С. 428–430.

REFERENCES:

1. Basyuk O.V. (2014) Teritorial'ni umovi i strategii rozvitku turizmu v regionah [Territorial conditions and strategies of tourism development in the regions]. *Bulletin of Odessa I.I. Mechnikov National University*, vol. 19, no. 1/2, pp. 78–81.
2. Makarovs'ka T.P., Bondar N.M. (2003) *Ekonomika pidpriemstva* [Business Economics]. Kyiv: Interregional Academy of Personnel Management. (in Ukrainian)
3. Meskon M., Al'bert M., Hedouri F. (2006) *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow: Williams. (in Russian)
4. Krivoshej V.V. (2011) *Trudovij kapital restoran-nogo gospodarstva: teoriya ta metodologiya upravlinnya* [Labor capital of the restaurant industry: theory and methodology of management]. Kharkiv: FORT. (in Ukrainian)
5. Goblyk-Markovych N.M. (2018) Napryamy formuvannya suchasnoyi marketyngovoyi strategiyi rozvytku pidpriyemstv gotelno-restorannogo biznesu [Directions of formation of modern marketing strategy of development of the enterprises of hotel and restaurant business]. Mukachevo: RVV MDU, pp. 113.
6. Mironova M.I., Mironov Y.B. (2020) Pokazniki effektivnosti diyal'nosti pidpriemstv industrii gostinnosti [Indicators of efficiency of enterprises of the hospitality industry]. Cherkasy: Eastern European University of Economics and Management, pp. 517–520.
7. Maksimyuk S.O. (2017) Organizacijnij mekhanizm ekonomichnoi bezpeki na priklyadi pidpriemstv industrii gostinnosti [Organizational mechanism of economic security on the example of enterprises of the hospitality industry]. Lviv: LTEU, pp. 428–430.

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

RESEARCH OF THE ESSENCE AND MAIN ELEMENTS OF MARKETING STRATEGY AT THE ENTERPRISES OF THE TOURIST BUSINESS

УДК 338.487:659.1(045)

<https://doi.org/10.32843/bses.57-12>**Мазуркевич І.О.**к.е.н., доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Рябенка М.О.к.е.н., доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Mazurkevych IrynaVinnytsia Institute
of Trade and Economics of
Kyiv National University
of Trade and Economics**Riabenska Maryna**Vinnytsia Institute
of Trade and Economics of
Kyiv National University
of Trade and Economics

Стаття містить актуальні питання щодо необхідності розроблення та використання інструментів маркетингового стратегічного планування на підприємствах туристичного бізнесу. У статті узагальнено наявні підходи до вивчення сутності терміна «маркетингова стратегія підприємств туристичного бізнесу». Особливу увагу приділено основним елементам формування та реалізації ефективної маркетингової стратегії з урахуванням маркетингових досліджень ринку туристичних послуг. В результаті детального вивчення теоретичних аспектів маркетингової стратегії туристичного підприємства виокремлено її головні характеристики. Сформуовано основні вимоги до маркетингових стратегій, дотримання яких є важливим під час побудови об'єднаних стратегічних планів. Установлено, що маркетингова стратегія не завжди є виключним інструментом чи універсальним засобом забезпечення конкурентоспроможності підприємств туристичного бізнесу.

Ключові слова: туристичний бізнес, маркетингова стратегія, просування, входні елементи, маркетингові дослідження, конкурентні позиції.

Стаття содержит актуальные вопросы касательно необходимости разработки

и использования инструментов маркетингового стратегического планирования на предприятиях туристического бизнеса. В статье обобщены существующие подходы к изучению сущности термина «маркетинговая стратегия предприятий туристического бизнеса». Особое внимание уделено основным элементам формирования и реализации эффективной маркетинговой стратегии с учетом маркетинговых исследований рынка туристических услуг. В результате подробного изучения теоретических аспектов маркетинговой стратегии туристического предприятия выделены ее главные характеристики. Сформулированы основные требования к разработке маркетинговых стратегий, соблюдение которых является важным при построении обоснованных стратегических планов. Установлено, что маркетинговая стратегия не всегда является исключительным инструментом или универсальным средством обеспечения конкурентоспособности предприятий туристического бизнеса.

Ключевые слова: туристический бизнес, маркетинговая стратегия, продвижение, входящие элементы, маркетинговые исследования, конкурентные позиции.

This article contains current issues regarding the need to develop and use marketing strategic planning tools in the tourism business. The chosen topic of science research is relevant and requires detailed study, as the instability of environmental factors leads to the search for new and innovative tools to manage the formation and marketing of tourism products, taking into account the requirements of the market of tourism services. Conducted research have shown that most tourism businesses make management decisions about their business "by trial and error", based on their own experience and intuition. The instability of the changing marketing environment of the tourism business requires them to develop an adequate marketing strategy, which is mainly aimed at strengthening competitive positions in the market. As a result, the purpose and aim of writing the research was formed and achieved. That means summarizing the existing approaches in determining the essence of marketing strategy in the tourism business. The article investigates and summarizes the existing approaches in study of the essence of "marketing strategy" of tourism businesses, taking into account the concept of strategic marketing. Particular attention is paid to the main elements of the formation and implementation of an effective marketing strategy, taking into account marketing research of the market of tourist services. The analysis of the available literature sources showed the lack of unity of views on the definition of "marketing strategy" taking into account the impact of the tourism business and its structural components. As a result of the detailed study of theoretical aspects of marketing strategy of the tourist enterprise, its main characteristics are allocated. Requirements for the development of marketing strategies are formed, compliance with which is important in the construction of reasonable strategic plans. What is more, it is established that the marketing strategy is not the only one tool or a universal means of ensuring the competitiveness of tourism businesses. In addition to this, it is also established that any strategic course cannot fully take into account all potential dangers, as well as hinders innovation and flexibility in management decisions.

Key words: tourism business, marketing strategy, promotion, input elements, marketing research, competitive positions.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні перетворення особливо гостро торкнулися сфери туристичного бізнесу. Нестабільність чинників зовнішнього середовища приводить до пошуку новітніх та інноваційних інструментів управління формуванням та збутом туристичних продуктів з урахуванням вимог ринку туристичних послуг. Слід зазначити, що більшість підприємств туристичного бізнесу приймає управлінські рішення щодо своєї господарської діяльності методом «спроб і помилок», ґрунтуючись на власному досвіді та інтуїції. Відсутність проведення реальних маркетингових досліджень не дає змоги туристичному підприємству об'єктивно оцінювати свої реальні ринкові

можливості та вибирати ті напрями своєї діяльності, за яких досягнення цілей організації буде максимально можливим з мінімальним ризиком. Нестабільність мінливого маркетингового середовища функціонування підприємств туристичного бізнесу вимагає від них розроблення адекватної маркетингової стратегії, що головним чином спрямована на зміцнення конкурентних позицій на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем формування маркетингових стратегій висвітлено в багатьох працях закордонних та вітчизняних дослідників, таких як Г. Багієв, Х. Гершген, Ф. Котлер, Л.Г. Агафонова, Н.Л. Безрукава, А.П. Дурович, Н.В. Куденко, О.О. Любіцева,

І.Л. Решетнікова. Проведений аналіз наявних літературних джерел свідчить про відсутність єдності поглядів на визначення поняття «маркетингова стратегія» з урахуванням впливу сфери туристичного бізнесу та її структурних компонентів.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення наявних підходів до визначення сутності маркетингової стратегії на підприємствах туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з важливих умов забезпечення ефективної маркетингової діяльності на підприємствах туристичного бізнесу є вибір оптимальної маркетингової стратегії, що сприятиме забезпеченню раціонального розподілу ресурсів за пріоритетними напрямками.

Основним завданням стратегічного маркетингу є формування адекватної стратегії, яка:

- будується в умовах і з урахуванням непередбачуваності розвитку подій;
- має бути пов'язана з майбутніми перспективами;
- враховує поетапне розгортання діяльності, наявність проміжних цілей за кожним етапом та пов'язує ці етапи й цілі єдиними підставами для прийняття рішень;
- враховує реальну наявність ресурсів і потенційні можливості їх одержання.

Науковці по-різному визначають термін «маркетингова стратегія». Низка науковців ототожнює поняття «маркетингова стратегія» та «стратегія маркетингу». Н.В. Мельник зазначає, що ці поняття не є ідентичними, оскільки під поняттям «маркетингова стратегія» розуміється стратегія, яка має зв'язок із маркетинговими аспектами діяльності підприємства на всіх стратегічних рівнях (маркетинговому функціональному, бізнес-рівні, загальнокорпоративному), а поняття «стратегія маркетингу» є складовим елементом маркетингової стратегії, оскільки вона охоплює лише маркетинговий функціональний рівень [7, с. 31].

Узагальнення наявних підходів до визначення поняття «маркетингова стратегія» наведено в табл. 1.

Аналіз таблиці показав, що цей термін розглядається з позицій:

- довгострокових або середньострокових рішень стосовно основних елементів маркетингу;
- засобу, способу чи комплексу заходів для досягнення мети та маркетингових цілей;
- стратегічного напрямку діяльності підприємства;
- моделі чи логічної побудови, спрямованої на виконання маркетингових завдань.

Узагальнюючи літературні джерела, науковці сформували такі характерні риси маркетингової стратегії підприємств туристичного бізнесу:

- є довгостроково орієнтованою, проявляється у довготривалому терміні реалізації, тобто наці-

лена на довгострокове ринкове зростання підприємства, а не на отримання короткострокового прибутку;

- є засобом реалізації маркетингових цілей підприємства;

– базується на результатах маркетингового стратегічного аналізу, тобто пов'язана з дослідженням маркетингового середовища, тому основою та необхідною передумовою її формування є маркетинговий стратегічний аналіз;

– має певну підпорядкованість в ієрархії стратегій підприємства, є складовою частиною стратегічної піраміди підприємства: маркетингова стратегія є складовою частиною процесу маркетингового стратегічного планування, тому має узгоджуватись як із завданням підприємства щодо загальнокорпоративної стратегії, так і зі стратегіями нижчих стратегічних рівнів підприємства;

– визначає ринкове спрямування діяльності підприємства, тобто ринкові напрями його діяльності (стосовно споживачів та/або конкурентів);

– виявляє сильні сторони підприємства, які дають йому змогу отримати перемогу в конкурентній боротьбі, тобто визначає конкурентну перевагу підприємства;

– є складовою частиною певного процесу, тобто процесу формування маркетингової стратегії, який має певну логіку, послідовність і циклічність [6, с. 131].

Будь-яка маркетингова стратегія – це система дій, які спрямовані на досягнення маркетингових цілей на цільових ринках. Кожна з маркетингових стратегій має відповідати таким вимогам:

1) маркетингова стратегія має бути чітко сформульованою, тобто її мета та завдання визначаються чітко та однозначно;

2) маркетингові стратегії мають бути конкретними, тобто спрямованими на вирішення певного завдання та досягнення визначеної маркетингової мети;

3) маркетингова стратегія повинна бути взаємоузгодженою та не суперечити корпоративним цілям підприємства;

4) маркетингові стратегії повинні бути обґрунтованими, тобто мати наукове підґрунтя щодо їх формування та реалізації;

5) маркетингові стратегії мають бути раціональними, тобто витрати, що пов'язані з реалізацією стратегії, повинні бути виправданими за рахунок очікуваного результату;

6) маркетингові стратегії повинні орієнтуватись на стійкий результат за рахунок створення особливої цінності для споживачів та побудови довгострокових взаємовідносин з ними;

7) маркетингові стратегії повинні бути гнучкими та адаптивними, тобто мають забезпечувати своєчасне пристосування діяльності підприємства до динамічного зовнішнього середовища [4, с. 134].

Підходи до визначення терміна «маркетингова стратегія»

Автор	Трактування терміна «маркетингова стратегія»
Н.В. Куденко	Маркетингова стратегія – це напрям (вектор) дій підприємства зі створення його цільових ринкових позицій.
Д. Дихгель, Х. Хершген	Принципові, середні або довгострокові рішення, що надають орієнтири та спрямовують окремі заходи маркетингу на досягнення поставлених цілей.
Е.П. Голубков	Головний напрям маркетингової діяльності, орієнтуючись на який, стратегічні господарчі підрозділи організації прагнуть досягти своїх маркетингових цілей.
В. Руделіус, О.М. Азарян, Н.О. Бабенко та інші науковці	Маркетингова стратегія – це засіб, за допомогою якого досягається маркетингова мета. Її характеризують певний цільовий ринок і маркетингова програма його освоєння.
Ю.Є. Петруся	Маркетингова стратегія – це довгостроковий план ринкової діяльності організації та основні принципи його реалізації.
Л.В. Балабанова	Маркетингова стратегія – це основний напрям зосередження зусиль, філософія бізнесу підприємства в умовах маркетингової організації.
М.М. Дмитрук	Маркетингова стратегія – це комплекс заходів, який визначає напрям дій підприємства в процесі реалізації маркетингових цілей.
О.Є. Сичова	Маркетингова стратегія – це політика ринкової діяльності на довгострокову перспективу.
Н.В. Мельник	Маркетингова стратегія – це модель, складовими елементами якої є певні послідовні у часі дії, що визначають певний напрям (вектор) діяльності підприємства щодо формування його цільової позиції на ринку.
П. Дойль	Маркетингова стратегія – це рішення у сфері маркетингу та інновацій, що визначають напрям, у якому рухається компанія, виконуючи поставлені завдання.
П.В. Зав'ялов	Маркетингова стратегія – це засіб досягнення мети; генеральний стратегічний напрям діяльності підприємства, з яким повинні ув'язатися всі аспекти маркетингового плану; сукупність рішень організацій щодо вибору цільового ринку й продукту для ринку.
А.М. Крюков	Маркетингова стратегія – це спосіб дії для досягнення маркетингових цілей.
Т.О. Лук'янець	Маркетингова стратегія – це маркетингова логіка, яка забезпечує досягнення ринкових цілей і складається зі спеціальних стратегій щодо цільових сегментів, комплексу маркетингу, рівня маркетингових витрат.
Л.В. Мороз, Н.О. Чухрай	Маркетингова стратегія – це раціональна, логічна побудова, керуючись якою, підприємство планує виконати свої маркетингові завдання.
О.М. Панкрухін	Маркетингова стратегія – це втілення комплексу домінуючих принципів, конкретних цілей маркетингу на тривалий період і відповідних рішень щодо вибору та агрегації засобів організації і здійснення на ринку орієнтованої на ці цілі ділової активності.
С.Я. Войтович	Маркетингова стратегія – це стратегічний напрям діяльності підприємства, який забезпечує приведення можливостей підприємства у відповідність до ситуації на ринку й складається зі спеціальних середньо- або довгострокових рішень щодо цільових сегментів, комплексу маркетингу, рівня маркетингових витрат.

Джерело: [1–9]

У процесі формування маркетингової стратегії виокремлюють вхідні та вихідні елементи. Вхідні елементи – це ті фактори, аналіз яких передувє розробленню маркетингової стратегії. Отже, йдеться про фактори маркетингового середовища й цілі фірми. Вихідними елементами маркетингової стратегії є стратегічні рішення щодо маркетингового міксу, тобто комплексу компонентів маркетингу, який включає такі чотири складові частини:

– маркетингова продуктова стратегія, що передбачає розроблення туристичного продукту відповідно до наявного попиту на ринку, а також розроблення та впровадження нових туристичних продуктів;

– маркетингова цінова стратегія, що характеризується диференційованим підходом як до кожного окремого туристичного продукту, так і до

того сегменту ринку, на якому реалізується той чи інший туристичний продукт;

– маркетингова стратегія збуту, що передбачає пошук та вибір каналів і методів збуту туристичного продукту;

– маркетингова стратегія просування, що передбачає формування іміджу та впізнання туристичного підприємства на ринку.

Під час формування системи маркетингових стратегій слід дотримуватися таких основних умов, що дасть змогу побудувати обґрунтовані стратегічні плани:

– відповідність зовнішнього оточення та внутрішніх ресурсів підприємства;

– альтернативність та адаптивність задля можливостей врахування змін чинників зовнішнього середовища;

- застосування системного та комплексного підходів;
- використання сучасних методів економіко-математичного прогнозування;
- забезпечення відповідності та узгодженості між усіма елементами маркетингової стратегії.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, основне призначення маркетингової стратегії полягає у взаємоузгодженні маркетингових цілей з можливостями підприємств туристичного бізнесу, вимогами споживачів, а також з метою використання слабких позицій конкурентів та своїх конкурентних переваг. Слід також наголосити на тому, що наявність маркетингової стратегії не є вирішенням усіх проблем стратегічного розвитку підприємства. Навіть ефективно розроблення маркетингової стратегії не дає змоги досягти певних цілей та отримати такі абсолютні переваги, як негайний позитивний результат відповідно до маркетингового плану; стовідсоткове передбачення майбутньої ринкової кон'юнктури; продаж продуктів і послуг у запланованих обсягах; забезпечення необхідними ресурсами за низькими цінами; стовідсоткове виконання всіх стратегічних настанов; визначення стандартного переліку дій та етапів розроблення стратегії для всіх суб'єктів господарської діяльності. Окрім реальних переваг застосування маркетингової стратегії на підприємствах туристичного бізнесу, слід пам'ятати про те, що будь-який стратегічний курс не може повністю врахувати всі потенційні небезпеки, а також перешкоджає інноваційності та гнучкості під час прийняття управлінських рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балабанова Л.В., Холод В.В., Балабанова І.В. Стратегічний маркетинг : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 630 с.
2. Войтович С.Я. Сутність і зміст поняття «маркетингова стратегія». *Економіка і регіон*. 2011. № 4(31). С. 77–80.
3. Дмитрук М.М. Стратегічний маркетинг: теоретичні основи та оцінка рівня імплементації в діяльності вітчизняних підприємств. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/9047> (дата звернення: 29.09.2020).
4. Зайчук Т.О. Принципи та інструменти стратегічного маркетингу. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/632/Zaichuk.pdf;jsessionid=220B06D826F90C02DEFFD2AC78EB9FCB?sequence=1> (дата звернення: 29.09.2020).
5. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 1998. 152 с.
6. Ламбен Ж.Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Санкт-Петербург : Наука, 1996. 590 с.
7. Мельник Н.В. Стратегічне планування маркетингової діяльності суб'єктів господарювання туристичної галузі України : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Львів, 2014. 291 с.
8. Сичова О.Є. Формування сучасних маркетингових стратегій для підприємства на вітчизняному ринку товарів та послуг. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 63. С. 234–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2018_63_32 (дата звернення: 29.09.2020).
9. Уолкер О. Маркетинговая стратегия. Москва : Вершина, 2006. 496 с.

REFERENCES:

1. Balabanova L.V., Kholod V.V., Balabanova I.V. (2012) *Stratehichnyi marketynh* [Strategic Marketing]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
2. Voitovych S.Ia. (2011) *Sutnist i zmist poniattia "marketynhova stratehiia"* [The essence and content of the concept of "marketing strategy"]. *Ekonomika i rehion*, no. 4(31), pp. 77–80.
3. Dmytruk M.M. (2011) *Stratehichnyi marketynh: teoretychni osnovy ta otsinka rivnia implementatsii v diialnosti vitchyznianskykh pidpriemstv*. Available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/9047> (accessed 29 September 2020).
4. Zaichuk T.O. *Pryntsypy ta instrumenty stratehichnoho marketynhu*. Available at: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/632/Zaichuk.pdf;jsessionid=220B06D826F90C02DEFFD2AC78EB9FCB?sequence=1> (accessed 29 September 2020).
5. Kudenko N.V. (1998) *Stratehichnyi marketynh* [Strategic Marketing]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
6. Lamben Zh.Zh. (1996) *Stratehicheskyi marketynh. Evropeiskaia perspektyva* [Strategic Marketing ("European perspective")]. Saint-Petersburg: Nauka. (in Russian)
7. Melnyk N.V. (2014) *Stratehichne planuvannia marketynhovo diialnosti subiektiv hospodariuvannia turystychnoi haluzi Ukrainy* [Strategic planning of the marketing activities of Ukrainian tourism industry entities] (PhD Thesis), Lviv.
8. Sychova O.Ye. (2018) *Formuvannia suchasnykh marketynhovykh stratehii dlia pidpriemstva na vitchyznianomu rynku tovariv ta posluh* [Formation of modern marketing strategies for the enterprise in the domestic market of goods and services]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 63, pp. 234–240. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2018_63_32 (accessed 29 September 2020).
9. Uolker O. (2006) *Marketynhovaia stratehiia* [Marketing strategy]. Moscow: Vershyna. (in Russian)

THE ROLE OF INFORMATION SUPPORT IN THE MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УПРАВЛІННІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

UDC 339.9

<https://doi.org/10.32843/bSES.57-13>**Matsola Solomiia**

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of
Management and Marketing
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University

Shelenko Diana

Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor,
Professor at the Department of
Theoretical and Applied Economics
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University

Matsola Mykhailo

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of
Theoretical and Applied Economics
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University

The article considers the importance of the information support system in the management of foreign economic activity of the enterprise. The availability and effective use of relevant information in modern conditions is an important prerequisite for the development of enterprises. It is determined that the systematization and analysis of information flows in general is an important component in decision-making regarding foreign economic activity. The process of information accumulation must be constant, continuous and serve the improvement of the enterprise activities. In the article there are proposed approaches aimed at the development of foreign economic activity through the creation of a system of information support, taking into account the importance of effective information tools for the leaders of modern enterprises to ensure the successful development of their individual subsystems and the enterprise in general. While making informed management decisions, it is necessary to systematize, analyze and evaluate the available information, in order to build and use the potential for development.

Key words: information support, foreign economic activity, foreign economic activity management, information, competitiveness.

В статті розглянуто значення системи інформаційного забезпечення в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю підприємств.

нии внешнеэкономической деятельностью предприятия. Наличие и эффективное использование актуальной информации в современных условиях является важной предпосылкой развития предприятий. Определено, что систематизация информации и анализ информационных потоков является важной составляющей при принятии решений по внешнеэкономической деятельности. Процесс наполнения информацией должен быть постоянным. В связи с тем что руководителям современных предприятий необходимы эффективные информационные инструменты для обеспечения успешного развития, как их отдельных подсистем, так и всего предприятия, в статье предложены подходы, направленные на развитие внешнеэкономической деятельности через создание системы информационного обеспечения. При принятии взвешенных управленческих решений возникает необходимость систематизации, анализа и оценки имеющейся информации, для наращивания и использования потенциала для развития.

Ключевые слова: информационное обеспечение, внешнеэкономическая деятельность, управление внешнеэкономической деятельностью, информация, конкурентоспособность.

В статті розглянуто значення системи інформаційного забезпечення в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю підприємств. Досягнення позитивних результатів у зовнішньоекономічній діяльності підприємства є складним процесом, управління яким повинно спиратися, перш за все, на достовірну та всеосяжну інформацію. Наявність та ефективне використання актуальної інформації в сучасних умовах є важливою передумовою розвитку підприємств. Створення та функціонування системи інформаційного забезпечення (СІЗ) зовнішньоекономічної діяльності з використанням сучасних технологій дає можливість істотного збільшення швидкості обробки і виконання замовлень, прискорення обміну та обробки інформації і відповідно прийняття рішень. Така система може забезпечити більш швидке реагування на зміни зовнішнього середовища, зниження витрат, високу оперативність отримання та розміщення інформації, доступність та простоту користування. Визначено, що систематизація інформації та аналіз інформаційних потоків, є важливою складовою при прийнятті управлінських рішень стосовно зовнішньоекономічної діяльності. Процес пошуку та наповнення інформацією і її аналіз повинен бути постійним, надійним та безперервним. Система інформаційного забезпечення формує інтелектуальні центри підприємства з наскрізними інформаційним середовищем нагромадження та обміну знаннями. Користувачами СІЗ повинні бути керівники всіх ланок, які беруть участь у підготовці та прийнятті управлінських рішень стосовно зовнішньоекономічної діяльності. Функціонування СІЗ зовнішньоекономічної діяльності забезпечить спрощення процесу документообігу та інформування керівництва про зміст і терміни виконання завдань кожним підрозділом підприємства. Дана система повинна містити сукупність різномірної інформації про стан зовнішнього ринку, діяльність конкурентів, контрагентів, виконання завдань підрозділами та досягнуті кінцеві результати. Таким чином, у статті запропоновано підходи спрямовані на розвиток зовнішньоекономічної діяльності через створення системи інформаційного забезпечення, як дієвого інструменту для прийняття ефективних управлінських рішень, що дасть змогу забезпечити розвиток як окремих підсистем, так, і підприємства загалом.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, зовнішньоекономічна діяльність, управління зовнішньоекономічною діяльністю, інформація, конкурентоспроможність.

Formulation of the problem. The development of foreign economic activity of the enterprise requires constant improvement and development of new progressive methods and effective management mechanisms. Rational management decisions regarding foreign economic activity that are taken at different levels of management of the enterprise have a further impact on the economic condition and development of the enterprise, and the increase of its competitiveness in foreign markets. The main prerequisite for the correctness and effectiveness of management decisions regarding foreign economic activity is the availability and systemati-

zation of information support. Efficiency achievement in the foreign economic activity of the enterprise is a complex process, management of which should be based primarily on reliable and comprehensive information. In this regard, the information support of foreign economic activity plays an important role, which affects decision-making and its effectiveness, as well as the final productivity of the enterprise as a whole.

Analysis of recent research and publications. Theoretical and applied aspects of the study of foreign economic activity of enterprises are reflected in the works of foreign and Ukrainian scientists, in particu-

lar: Akram A.S. [8], Vivchar O.I. [1], Zosimova A.V. [2], Kuznetsova I.O. [3], Malyarets L.M. [4], Mozgova G.V. [5], Sushchenko O.A. [6], Shcherbak V.G. [7].

However, despite the existence of research on certain aspects of foreign economic activity of enterprises, there is a need for its further in-depth study and improvement, taking into account the rapid transformations in the information environment and the economy as a whole.

Formulation of the goals of the article. The purpose of the article is to study the role of information support in the management of foreign economic activity of enterprises.

Outline of the main research material. All information resources used at the enterprise are designed to support foreign and domestic economic activity. According to the sources of origin, they are external or internal (corporate).

Foreign economic activity is provided by global (world) information resources and domestic economic activity – by state (national) and regional.

To ensure foreign economic activity in the world market it is necessary to know:

- structure and volume of the potential market;
- the specifics of the country, area, climate, traditions, the attitude of buyers to a particular product;
- the competitors, their characteristics;
- the specifics of business operations in a country;
- the logistical, tariff, customs, tax conditions in the country under study;
- laws applied in relation to foreign economic activity in the country.

In the field of foreign economic activity, the role of information technology and information itself is growing significantly, as the methods of its collection, analysis and processing are improving constantly. Foreign economic activity of the enterprise receives both external information (combines information about the external environment of the enterprise, markets and their infrastructure, the behaviour of buyers and suppliers, etc.) and internal information (a set of data arising at the object in the form of accounting and statistical reporting and operational information (reports, contracts, applications, orders)) [1].

In a market economy there is the rule that the greater the level of uncertainty, the more information must be processed to achieve the required level of efficiency. This rule is especially relevant in the implementation of foreign economic activity, as it has a wide range of different risks. The difficulties in gathering information are in following:

- 1) A large number of sources of information;
- 2) Non-adaptability of information (it carries the specific features of culture, traditions, language and laws of the country of origin);
- 3) Frequent incompatibility of information from different sources;
- 4) The risk of inaccuracy of information;
- 5) Difficulties in translating information presented in a foreign language;

6) High rate of information aging;

7) A large amount of information.

In addition, the accumulated information must be constantly analyzed and supplemented with missing data. The importance of the information system support development of the foreign economic activity through information technology is in following [3]:

- significant acceleration of order processing and execution;
- increase of operational efficiency (better interaction of divisions at execution of orders);
- accelerating the exchange and processing of information, and, accordingly, decision-making;
- faster response to changes in the environment;
- cost reduction (specific costs for the use of information systems are much lower than when using traditional methods);
- high efficiency of receiving and placing information;
- accessibility and ease of use (access to terminals is becoming an easier task available to users in different countries);

The tools of foreign economic activity in this case are [8]:

“Business-to-business” – international electronic exchanges and tendering sites (e-procurement); sites of exporters and importers; producers of services, including information; infrastructure companies (transport, communications, etc.);

“Business-to-consumer” – with their help online-shops, service centres lead their commercial activity as well as companies that provide consulting and information services, especially in international exchange;

“Consumer-to-business” – operational information support of business, such as advertising organizations, agencies, Internet companies, information databases, etc.

A feature of foreign economic information is the multiple nature of its acquiring. There are at least 5 groups of information providers [7]:

- 1) suppliers;
- 2) buyers;
- 3) intermediaries;
- 4) executive and legislative bodies;
- 5) credit organizations.

It is important to collect information in a single center and send it to the general information system of the enterprise. In our opinion, the ideal option is to create a common information system in the enterprise, as well as the creation of a local network in the enterprise, through which all departments would have access to this system and could exchange information with each other. The main condition is to restrict people's access to information. But the input of information should be carried out by all participants in the information exchange without restrictions.

The information support system (ISS) is aimed at the creation and development of intellectual centers of the enterprise with a cross-cutting information environment for the accumulation and exchange of knowledge

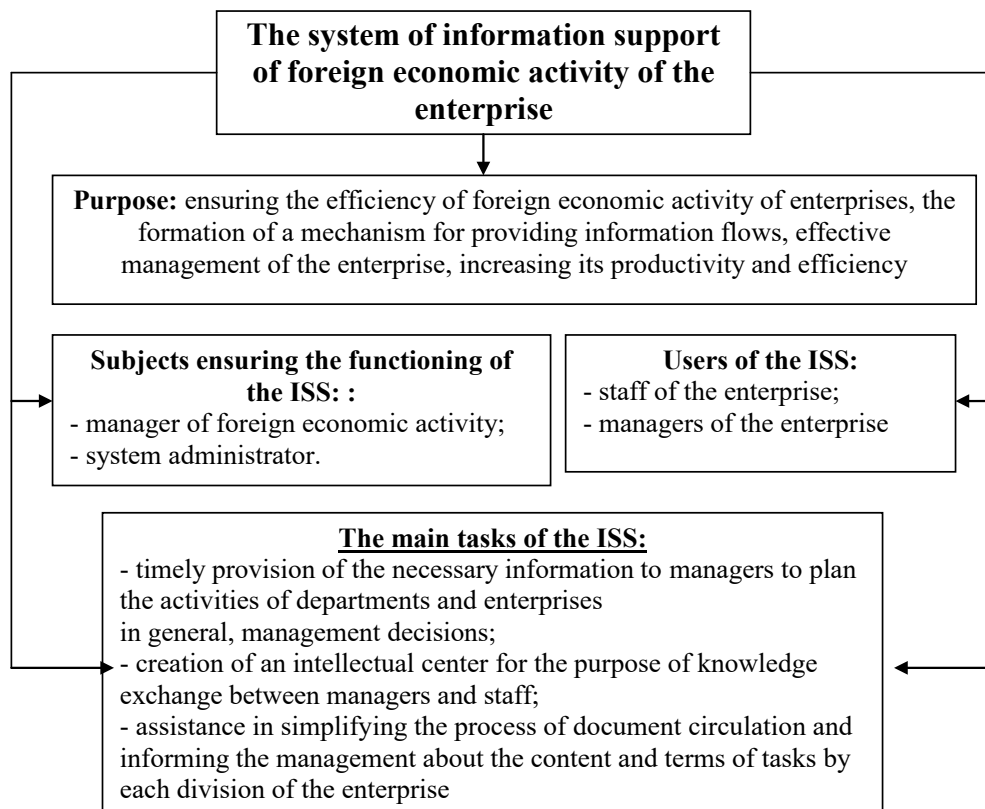

Figure 1. Information support system of the enterprise foreign economic activity

between managers. It is a set of disparate information about the state of the foreign market, the activities of competitors, contractors, the performance of tasks by units and the final results of enterprises in general. The purpose, the main tasks of the information support system and its users are shown in Figure 1.

The management staff of the enterprise performs its functional duties, which are aimed at the formation of its structural elements, management, representation in negotiations with major contractors and especially foreign ones, as well as the performance of functional duties. This makes it difficult to control the activities of all departments of the enterprise and effective management decisions making by middle and lower managers. Therefore, the users of ISS should be the heads of all levels of preparation of management decisions regarding foreign economic activity. The functioning of the ISS of foreign economic activity helps to simplify the process of document circulation and inform management about the content and terms of tasks completion by each unit of the enterprise [6].

Recently, there is a growing interest in the use of modern information technology to automate intra-corporate and managerial interactions. This is due to their focus on solving the following pressing management problems [8]:

- increasing the efficiency of achieving goals;
- reducing the number of paper documents;
- creating a single information environment to support agreed decision-making processes;

- creating conditions to stimulate the activities of each employee through group activities;
- improving the quality of decisions by analyzing many alternatives;
- increasing the reliability of decisions.

Virtually all large corporations have begun to use local and global computer networks in their management processes. There are sets of software tools to solve production problems at a new level. The most developed corporate systems combine a large set of management technologies.

The ideal option for the company is when all these logic modules are part of a single software package based on a universal data warehouse, which allows different departments of the company to exchange information and interact with each other. As a result of integration of all divisions of the enterprise in the uniform information system, each its user receives advantages, which are caused not only by its own actions, but also by work of its colleagues. Thus, a synergistic effect is achieved, which is manifested in the fact that everyone receives from the system significantly more information than is invested. Therefore, the return from the system is significantly increased for each team member.

Another important feature is the ability to automate business processes in the enterprise. It is characterized by:

- 1) integration of the information system by combining local user places with the help of interface programs;

2) design of an integrated system from scratch, which involves its use by the joint efforts of the enterprise and the consulting firm;

3) implementation of software packages of corporate information systems.

Conclusions from the study. The basic system of enterprise management answers the questions on who, what, how and when should do in the organization to fulfill its goals and objectives. The introduction of ISS foreign economic activity transforms collective thinking and makes it rational, which ultimately leads to the formation of effective management of the enterprise in the direction of foreign economic activity as a whole, and the creation and implementation of a basic management system ensures clear and coordinated work on the further development of the whole organization.

Thus, the construction of ISS to ensure the effectiveness of management of foreign economic activity of the enterprise requires compliance of the following principles:

1) continuous integration of ideas about the system at each stage of its creation in order to maximize the use of the properties of the integrity of the system;

2) subordination of partial goals to the general purpose of creation and existence of the system;

3) coverage in the study of as many links as possible (not only internal but also external) to identify and consider significant;

4) acceptance of the studied object as an independent system and as a subsystem of a large system, the understanding of which as closed is impossible and which determines the main parameters of the enterprise.

REFERENCES:

1. Vivchar O.I. (2015) Osnovni aspekty pidvyshchennia efektyvnosti zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv [The main aspects of improving the efficiency of foreign economic activity of enterprises]. *Galician Economic Bulletin*, no. 2, p. 24–30.
2. Zosimova A.V. (2015) Teoretychni aspekty formuvannia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia mizhnarodnoi ekonomichnoi diialnosti pidpriemstva [Theoretical aspects of formation of information-analytical support of international economic activity of the enterprise]. *Global and national problems of economy*, no. 8, p. 404–407.
3. Kuznetsova I.O. (2013) Monitorynh yak skladova informatsiinoho zabezpechennia pryiniattia upravlinskykh rishen u zovnishnoekonomichnii diialnosti pidpriemstva. [Monitoring as a component of information support for the adoption of management decisions in foreign economic activity of the enterprise]. *Bulletin of socio-economic research*, issue 3(50), part 2, p. 161–168.
4. Malyarets L.M. (2012) Metodychne zabezpechennia formuvannia ta provedennia kontrolinhu zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva. [Methodical support of formation and carrying out of controlling of foreign economic activity of the enterprise]. *Business-in-*

form. Series "Economics: International Economic Relations", no. 6, p. 32–35.

5. Mozgova G.V. (2014) Formuvannia informatsiinoi systemy menedzhmentu zovnishnoekonomichnoi diialnosti na bazi suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii. [Formation of the information system of management of foreign economic activity on the basis of modern information technologies]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series*, issue 6, part 5, p. 248–251.

6. Sushchenko O.A. (2015) Upravlinskyi suprovitd zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv ta yoho informatsiine zabezpechennia v umovakh hlobalizatsii. [Management support of foreign economic activity of enterprises and its information support in the context of globalization]. *Bulletin of Mykhailo Ostrogradsky KrNU*, no. 1(90), part 1, p. 151–156.

7. Shcherbak V.G., Lozenko A.P. (2015) Problemy pronyknennia vitchyznianskykh pidpriemstv na zovnishni rynky. [Problems of penetration of domestic enterprises into foreign markets]. *Finance of Ukraine*, no. 4, p. 58–61.

8. Akram A. S. Al-Khaled. Environment of International Business and its Significance. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2017. Vol. 7. No. 3. P. 310–316.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вівчар О.І. Основні аспекти підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Галицький економічний вісник*. 2015. № 2. С. 24–30.
2. Зосімова А.В. Теоретичні аспекти формування інформаційно-аналітичного забезпечення міжнародної економічної діяльності підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 404–407.
3. Кузнецова І.О. Моніторинг як складова інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у зовнішньоекономічній діяльності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 3(50). Ч. 2. С. 161–168.
4. Мальярець Л.М. Методичне забезпечення формування та проведення контролінгу зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Бізнес-інформ. Серія «Економіка: Міжнародні економічні відносини»*. 2012. № 6. С. 32–35.
5. Мозгова Г.В. Формування інформаційної системи менеджменту зовнішньоекономічної діяльності на базі сучасних інформаційних технологій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 6. Ч. 5. С. 248–251.
6. Сущенко О.А. Управлінський супровід зовнішньоекономічної діяльності підприємств та його інформаційне забезпечення в умовах глобалізації. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2015. № 1(90). Ч. 1. С. 151–156.
7. Щербак В.Г., Лозенко А.П. Проблеми проникнення вітчизняних підприємств на зовнішні ринки. *Фінанси України*. 2015. № 4. С. 58–61.
8. Akram A. S. Al-Khaled. Environment of International Business and its Significance. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2017. Vol. 7. № 3. P. 310–316.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ З ЛЮДСЬКИМИ ТА ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

INTERCONNECTION OF INTELLECTUAL CAPITAL WITH HUMAN AND FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE AND ITS INFLUENCE ON THE INNOVATION ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE

У статті досліджено взаємозв'язок інтелектуального капіталу з фінансовими ресурсами підприємства та їх вплив на інноваційну діяльність. Визначено вид інтелектуальної власності, оцінено права на інтелектуальну власність підприємств, що має значення для інноваційної діяльності та ведення бізнесу. Представлено зв'язок нематеріальних активів з інтелектуальною власністю та вартість створення нематеріального активу як складової частини ІК. Доведено, що нематеріальні активи є складовою частиною активів підприємства, вони мають нематеріальну форму, у них є спроможність приносити дохід або інші вигоди. Надано схему взаємозв'язку інтелектуального капіталу та його складових частин з фінансовими ресурсами підприємства через ринкову вартість останнього. Визначено, що процеси забезпечення інноваційної діяльності підприємства мають відбуватися під впливом розкриття творчого потенціалу людських ресурсів, які сприяють мобілізації фінансових ресурсів.

Ключові слова: людські ресурси, персонал, інтелектуальний капітал, фінансові ресурси, нематеріальні активи, підприємство, інноваційна діяльність.

В статті досліджено взаємозв'язок інтелектуального капіталу з фінансовими

ресурсами підприємства та їх вплив на інноваційну діяльність. Определен вид интеллектуальной собственности, оценены права на интеллектуальную собственность предприятий, что имеет значение для инновационной деятельности и ведения бизнеса. Представлены связь нематериальных активов с интеллектуальной собственностью и стоимость создания нематериального актива как составляющей ИК. Доказано, что нематериальные активы являются составляющей активов предприятия, они имеют нематериальную форму, у них есть способность приносить доход или другие выгоды. Предоставлена схема взаимосвязи интеллектуального капитала и его составляющих с финансовыми ресурсами предприятия через рыночную стоимость последнего. Определено, что процессы обеспечения инновационной деятельности предприятия должны происходить под влиянием раскрытия творческого потенциала человеческих ресурсов, способствующих мобилизации финансовых ресурсов.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, персонал, интеллектуальный капитал, финансовые ресурсы, нематериальные активы, предприятие, инновационная деятельность.

УДК 336.771.22:339.17

<https://doi.org/10.32843/bses.57-14>

Петрашевська А.Д.¹

д.е.н., професор кафедри економіки підприємства та корпоративного управління
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

Petrashevskaya Anhelina

O.S. Popov Odesa National Academy of Telecommunications

The article examines the relationship between intellectual capital and financial resources of the enterprise and their impact on innovation. The type of intellectual property is determined, as well as the assessment of intellectual property rights of enterprises, which is important for innovation and business start-up. The connection between the concepts of "know-how" and the objects of intellectual property is defined and the types of "know-how" are given. It is determined that the concept of trade secret is broader than the concept of "secrets of production". The connection between intangible assets and intellectual property is presented. It is proved that intangible assets are an integral part of the assets of the enterprise, they have no intangible form, and they have the ability to generate income or other benefits. The list of intangible assets, which includes inventions, utility models, land, subsoil, water resources, forest resources, marks for goods and services, brand name, goodwill. It is determined that it is necessary to conduct constant inspections of the enterprise to determine the amount of capitalization of intellectual property rights. The characteristics of methods for estimating the value of intangible assets, such as: cost method; income method; comparative method; cash flow discounting method; cash flow capitalization method. The cost of creating an intangible asset is presented. It is proposed to introduce a depreciation ratio and a formula for determining the level of depreciation to determine intangible assets. It is noted that intellectual capital as an independent value creates an intangible effect in relation to financial resources and affects the level of efficiency of their use in the innovative activities of the enterprise. The scheme of interrelation of intellectual capital on its components with financial resources of the enterprise through market value of the last is presented. It is noted that the proper organization of financial and economic work depends on the overall economic and innovative activities of the enterprise, which is significantly influenced by intellectual capital and its component intangible assets. Measures to improve the financial condition of the enterprise are proposed. It is noted that the processes of ensuring the innovative activity of the enterprise should take place under the influence of the disclosure of the creative potential of human resources, which contribute to the mobilization of financial resources.

Key words: human resources, personnel, intellectual capital, financial resources, intangible assets, enterprise, innovative activity.

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації, інтеграції та розвитку інфокомунікацій неможливі без високого рівня розвитку інтелектуального капіталу (ІК), який дає можливість підприємствам ефективніше використовувати матеріальні речовини та фінансовий капітал. Формування людських ресурсів, їх інтелектуальної складової частини або інтелектуального капіталу підприємства є однією з головних та актуальних

завдань сучасності. Ключовим елементом четвертої промислової революції, основою майбутнього зростання, багатофункціональним ринковим інструментом, розв'язання широкого кола економічних і фінансових задач інноваційної діяльності підприємства, безперечно, є ІК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення питань впливу ІК на фінансову та інноваційну діяльність підприємств

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6199-1499>

здійснили наукові праці О.В. Москалюка, І.В. Комарова, І.Б. Жилияєва, Е.М. Задорожного, І.І. Дахно, С.С. Запюка, І.А. Ігнат'євої [1–7]. Між тим у численних працях фахівців недостатньо розкрито питання оцінки інтелектуальної властивості як складової частини ІК підприємства та взаємозв'язок між фінансовими ресурсами та інтелектуальним капіталом.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування взаємозв'язку фінансових ресурсів підприємства з його людськими ресурсами як складових частин інтелектуального капіталу та нематеріальних активів, спрямованого на забезпечення інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішальну роль у головних тенденціях розвитку інноваційної діяльності підприємств відіграє ефективність використання ІК. Багатоплановою є проблема оцінювання складової частини ІК, тобто інтелектуальної власності підприємства, тому що до різноманіття видів цієї власності додається розмаїття підходів, методів та цілей оцінки. Важливо зазначити, що, як правило, оцінюються не самі об'єкти інтелектуальної власності, а права на них [1, с. 57].

Для виключення неоднозначності в оцінках доводиться визначати не тільки вид інтелектуальної власності, але й цілі оцінки прав на саме цей вид інтелектуальної власності. Оцінка прав на інтелектуальну власність підприємства для інноваційної діяльності та ведення бізнесу відрізняється від оцінок для бухгалтерського обліку. Різняться також методи цих розрахунків та остаточні результати. Для оцінки важливим є не тільки факт охороноздатності інтелектуальної власності, але й можливість її відділення від цієї фізичної або юридичної особи без порушення споживчої вартості.

Під час оцінювання прав на інтелектуальну власність важливо враховувати, що внаслідок широкого спектру об'єктів інтелектуальної власності кожний такий об'єкт і права на нього регулюються різними законодавчими та нормативними актами, в яких детально регламентовані форми правової охорони, процедури передачі прав і відповідні види договорів. Процедури передачі прав часто вимагають обов'язкової реєстрації договору (отримання патентної ліцензії). Іноді реєстрація договорів може бути необов'язковою (факультативною), наприклад, якщо передаються права на програмне забезпечення. Інакше реєстрація може й не передбачатися.

У деяких випадках комерційний успіх підприємства пов'язаний з наявністю в нього певної інформації, невідомої або відомої не в повному обсязі його конкурентам і партнерам. Часто для позначення цієї інформації користуються термінами «секрет виробництва» або “know-how”, які означають, що це корисна для бізнесу технічна, організаційна або комерційна інформація, що захищається від незаконного використання третіми особами. Ознаками, які визначають також

інформацію як “know-how”, є ті факти, що разом з корисністю для підприємства ця інформація «має дійсну або потенційну комерційну цінність через невідомість її третім особам; до цієї інформації відсутній вільний доступ на законній підставі; власник інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності» [2]. І раніше, і зараз недостатньо визначений зв'язок між поняттям «ноу-хау» та об'єктами інтелектуальної власності. Логічно, що низка об'єктів інтелектуальної власності і є секретами виробництва (“know-how”), або комерційною таємницею. Інакше кажучи, права на секрети виробництва (“know-how”) у світовій практиці прийнято відносити до інтелектуальної власності. Часто визначають інтелектуальну власність як виключні права на результати інтелектуальної (творчої) діяльності та прирівняні до них засоби індивідуалізації товарів і послуг. Це не цілком чітко належить до секретів виробництва (“know-how”), або комерційної таємниці [2].

На практиці ж поняття “know-how” має значно ширше тлумачення. Розрізняють кілька видів “know-how”. Отже, це не віддільні від конкретного індивідуума (зокрема, індивідуальні) навички та вміння; не віддільні від конкретного підприємства технології; віддільні у загальному випадку від підприємства або індивідуума (зокрема, свідомо приховувані) технічні відомості, рисунки, креслення та патентоспроможні результати, що зберігають у секреті [2].

Все перераховане – це результати інтелектуальної діяльності. Проте для ринкових умов найбільший інтерес має лише останній вид “know-how”, що може бути відділений від конкретних фізичних та юридичних осіб і використаний в інших умовах та іншими особами. Для комерціалізації цих виробничих секретів (“know-how”) слід з'ясувати, чи є вони охороноспроможними. Зрозуміло, що саме такі виробничі секрети в режимі їхньої охорони з боку законодавства можуть являти собою комерційну таємницю. Однак поняття «комерційна таємниця» трохи ширше, ніж поняття «секрети виробництва» (“know-how”), тому що комерційну таємницю можуть надавати інші інформаційні бази даних. Це списки клієнтів, первинна бухгалтерська звітність, інші відомості, розголошення яких досить небажано. Іноді вважають, що такі об'єкти не можна або не завжди можна розглядати як об'єкти інтелектуальної власності. Проте їхнє створення є можливим лише в результаті інтелектуальної діяльності, ці об'єкти цілком можуть бути визначені як специфічні об'єкти інтелектуальної власності підприємства [3, с. 60].

Інтерес до оцінювання прав на інтелектуальну власність та інші права, які потенційно можуть бути визнані нематеріальними активами, стимулюється останніми роками не тільки цілями бізнесу. Права на об'єкти інтелектуальної власності стають нематеріальними активами тільки після того, як вони будуть поставлені на бухгалтерський

облік, для чого необхідно встановити їх ціну й термін служби. Взаємозв'язок інтелектуальної власності з нематеріальними активами підприємства може бути представлений таким чином (рис. 1).

Нематеріальні активи – це складова частина активів підприємства що, як правило, не має матеріальної форми та характеризується спроможністю приносити дохід або інші вигоди. Об'єктами нематеріальних активів є об'єкти прав інтелектуальної власності (винаходи, корисні моделі, “know-how” тощо); об'єкти прав користування природними ресурсами (земельними ділянками, надрами, водними ресурсами, лісовим фондом); об'єкти прав користування економічними та іншими привілеями; засоби індивідуалізації юридичних осіб (знаки на товари й послуги, фірмове найменування, місце виробництва товарів); гудвіл (сукупний невіддільний нематеріальний актив).

Зазначимо, що нематеріальні активи враховуються в макроекономічних показниках статистичними органами подібно тому, як цей облік реалізований у системі бухгалтерського обліку (це фактичні витрати на придбання й доведення активів у стан готовності до використання з урахуванням їх зносу). Надалі зібрані по всіх підприємствах

та організаціях дані підсумовуються. Проте якщо на підприємствах реального сектору економіки облік нематеріальних активів поставлений, то питання подібного обліку на підприємствах, не пов'язаних з реальним виробництвом безпосередньо, поки ще не можуть вважатися вирішеними. Особливий інтерес мають темпи перенесення вартості нематеріальних активів на вироблені послуги.

Отже, необхідно постійно проводити обстеження підприємства для з'ясування обсягів капіталізації прав на інтелектуальну власність та інші права, які можуть бути визнані законодавством нематеріальними активами. Результати цих обстежень дають змогу з'ясувати характер використання інтелектуальної власності та інших прав у господарському обігу, визначити стан подібної діяльності на підприємстві.

На основі аналізу результатів таких обстежень можна оцінити рівень науково-технічного й технологічного прогресу на підприємстві та зрівняти ці характеристики з даними, наявними у світовій практиці [4, с. 25].

Майнові права на результати інтелектуальної (творчої) діяльності та засоби індивідуалізації, тобто права на об'єкти інтелектуальної власності, цілком можуть мати інтерес для діяльності підпри-

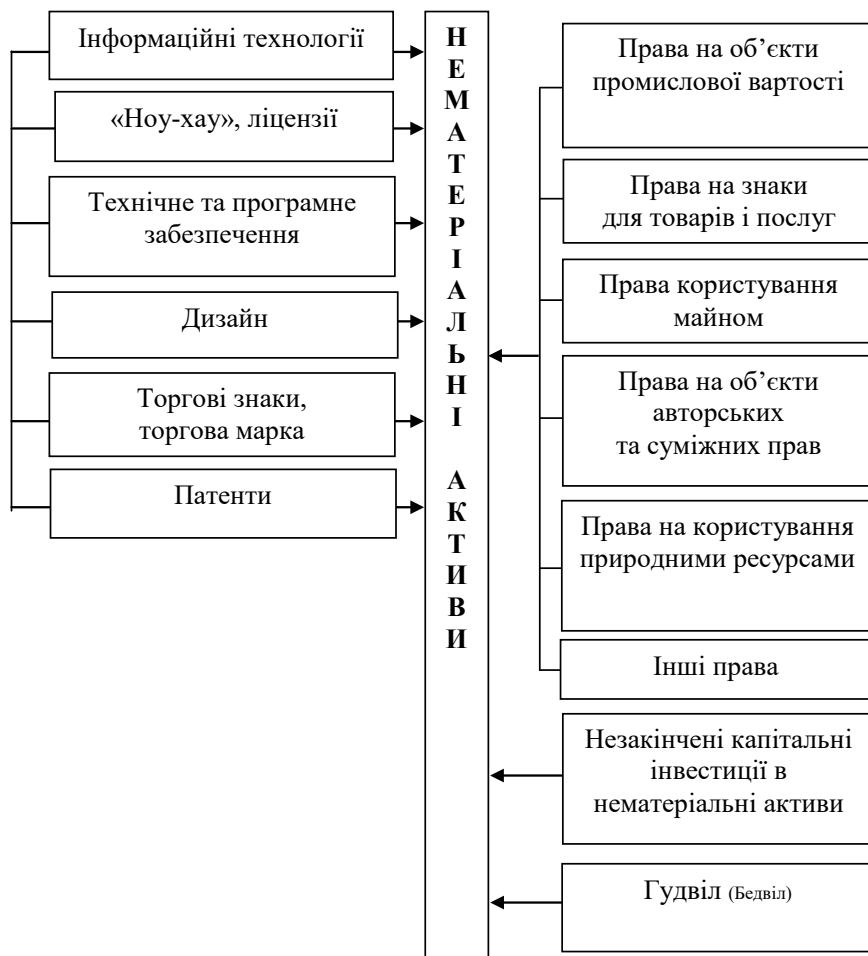

Рис. 1. Взаємозв'язок інтелектуальної власності з нематеріальними активами підприємства

емства, тому підлягають грошовому оцінюванню. Іноді, коли ці права можна оцінювати як самостійні об'єкти, виникає можливість їхнього обліку у фінансовій (бухгалтерської) звітності. Такі права на результати інтелектуальної (творчої) діяльності й засоби індивідуалізації можна визначати як ідентифіковані нематеріальні активи.

Звернемося до формальної оцінки нематеріальних активів, що спирається на дані обліку. У бухгалтерському обліку нематеріальні активи надані за вартістю їхнього придбання або за первісною вартістю, тобто з огляду на витрати підприємства на їхнє створення. Передбачено враховувати ці активи за вартістю, отриманою в результаті експертного оцінювання, під час поставлення нематеріальних активів на баланс, а також за залишковою вартістю, що дорівнює первісній вартості за винятком їхнього зносу.

Знос нематеріальних активів у бухгалтерському обліку характеризується величиною їхньої амортизації за лінійною шкалою, відповідно до якої кожний окремий об'єкт амортизується рівними частинами з огляду на його первісну вартість протягом терміну, встановленого власником активу самостійно, на основі періоду корисного використання або часу існування підприємства (проте не більше 10 років безперервної експлуатації). У цих умовах амортизаційні нарахування приводять до досягнення залишковою вартістю нематеріального активу нульового значення. Амортизована вартість – це ретроспективна вартість майна за

винятком залишкової вартості цього майна. Як ретроспективна вартість може бути також переоцінена вартість майна [5, с. 37].

Під час оцінювання вартості нематеріальних активів використовуються метод витрат, дохідний метод, включаючи порівняльний метод, який являє собою, власне, різновид дохідного методу, а також ринкові методи.

Метод, орієнтований на аналіз витрат, – це метод вартості створення активів. Дохідний метод у чистому вигляді має такі різновиди: метод дисконтування грошових потоків і метод капіталізації грошового потоку. Методом надлишкових грошових потоків і методом внутрішнього порівняння, які також використовують оцінку майбутніх доходів, можна оцінити вартість неідентифікованих нематеріальних активів, тобто гудвілу. Ринковим може вважатися метод звільнення від роялті.

Метод, заснований на аналізі витрат на придбання або створення нематеріальних активів, – це метод вартості створення. Цей метод припускає, що нематеріальні активи коштують стільки ж, скільки коштують витрати на їхнє створення. Оцінка активу відбувається в такий спосіб. Спочатку розраховують вартість створення нематеріального активу, потім зменшують цю вартість з урахуванням величини зносу.

Вартість створення нематеріального активу є сумою всіх фактичних витрат, пов'язаних з розробленням (виготовленням) і придбанням конкретного нематеріального активу підприємства (рис. 2).

Рис. 2. Вартість створення нематеріального активу підприємства

Якщо для вже створених раніше нематеріальних активів є кошторис фактично понесених витрат на їхнє придбання й створення, то можна оцінити сумарні витрати в поточних цінах. Якщо нематеріальні активи придбані або створені в поточний звітний період, то оцінка сумарних витрат відбувається на підставі кошторису або за фактичними витратами.

Як правило, для наявних нематеріальних активів слід визначити їх фактичний знос на дату оцінки. Складовими частинами зносу є фізичний та функціональний знос [6, с. 215].

Фізичний знос – це знос, обумовлений фізичним руйнуванням будівельних конструкцій внаслідок впливу кліматичних, техногенних та експлуатаційних факторів.

Функціональний знос – це знос, обумовлений тим, що функціональні характеристики не відповідають сучасним ринковим вимогам.

Пропонуємо розглянути дві величини. Першою є коефіцієнт зносу $K_{\text{зн}}$, а другою – рівень зносу $З_{\text{на}}$. Остання величина визначається в такий спосіб:

$$З_{\text{на}} = 1 - K_{\text{зн}} \quad (1)$$

Коефіцієнт зносу можна визначити кількісно на основі даних про зниження ефективності використання нематеріального активу. Проте докладні цифри досить проблематично зібрати та правильно інтерпретувати.

Загальна вартість нематеріального активу $V_{\text{на}}$ визначається шляхом зменшення вартості створення $V_{\text{на}}^0$ нематеріального активу на значення ступеня зносу:

$$V_{\text{на}} = V_{\text{на}}^0 \cdot З_{\text{на}} = V_{\text{на}}^0 (1 - K_{\text{зн}}), \quad (2)$$

де $V_{\text{на}}$ – вартість нематеріального активу; $V_{\text{на}}^0$ – вартість створення нематеріального активу.

Таким чином, виступаючи як нематеріальні активи, ІК є ключовим ресурсом інноваційної діяльності. Формування ІК, розроблення та здійснення ефективних методів його охорони, оцінювання, використання й захисту дадуть змогу:

- оптимізувати чисельність персоналу;
- атестувати персонал для підвищення його професійного рівня, тобто формування професійної команди фахівців;
- підвищити кваліфікацію персоналу, оцінку роботи курсів підготовки персоналу та регулярне проведення атестацій;
- задля переймання досвіду у найбільш рентабельних підприємств розробляти положення про підвищення кваліфікації фахівців на курсах, семінарах цих підприємств та стажування на них;
- розробляти положення про моральне й матеріальне стимулювання з огляду на наявність фінансових джерел для підвищення продуктивності праці;
- розробляти заходи щодо вдосконалення ефективності наявної організаційної структури управління.

Із зазначеного можна дійти висновку, що ІК являє собою самостійну цінність, спричиняє мультиплікативний ефект щодо фінансових ресурсів, впливаючи на рівень ефективності їх використання в інноваційній діяльності підприємства (рис. 3).

Звісно, всі напрями й форми інноваційної діяльності підприємства здійснюються за рахунок сформованих ним ресурсів, тобто всіх видів грошових та інших активів, що привертаються для здійснення вкладень в інноваційну діяльність підприємства. Зазначимо, що ІК як нематеріальні активи відіграє значну роль у підвищенні ефективності діяльності підприємства, впливає на його ринкову вартість та підвищує фінансові ресурси. Це зміцнює стійкість фінансового стану, що дає змогу прискорити інноваційну діяльність підприємства.

Крім того, стійкість фінансового стану може бути підвищена шляхом вжиття таких заходів з його оздоровлення (рис. 4).

Реалізація цих напрямів у повному обсязі дасть змогу:

- підвищити конкурентність послуг та їх прибутковість;

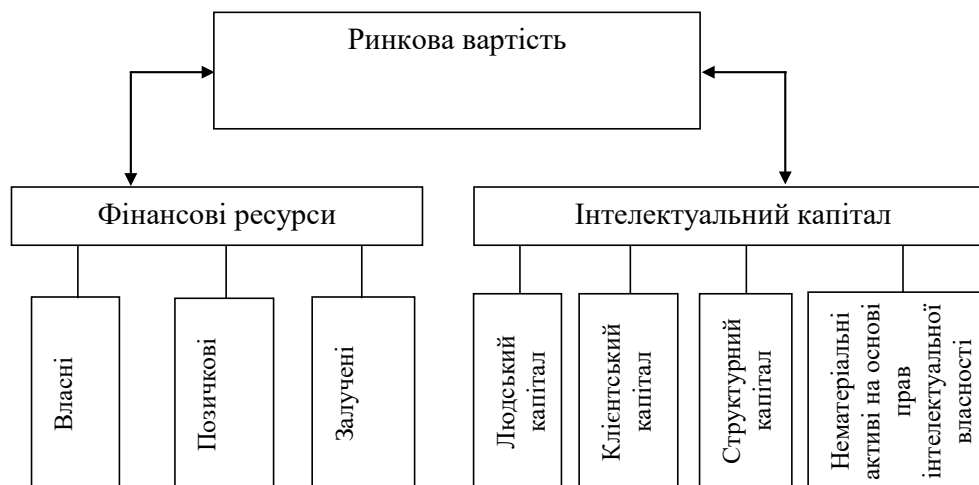

Рис. 3. Взаємозв'язок інтелектуального капіталу з фінансовими ресурсами підприємства

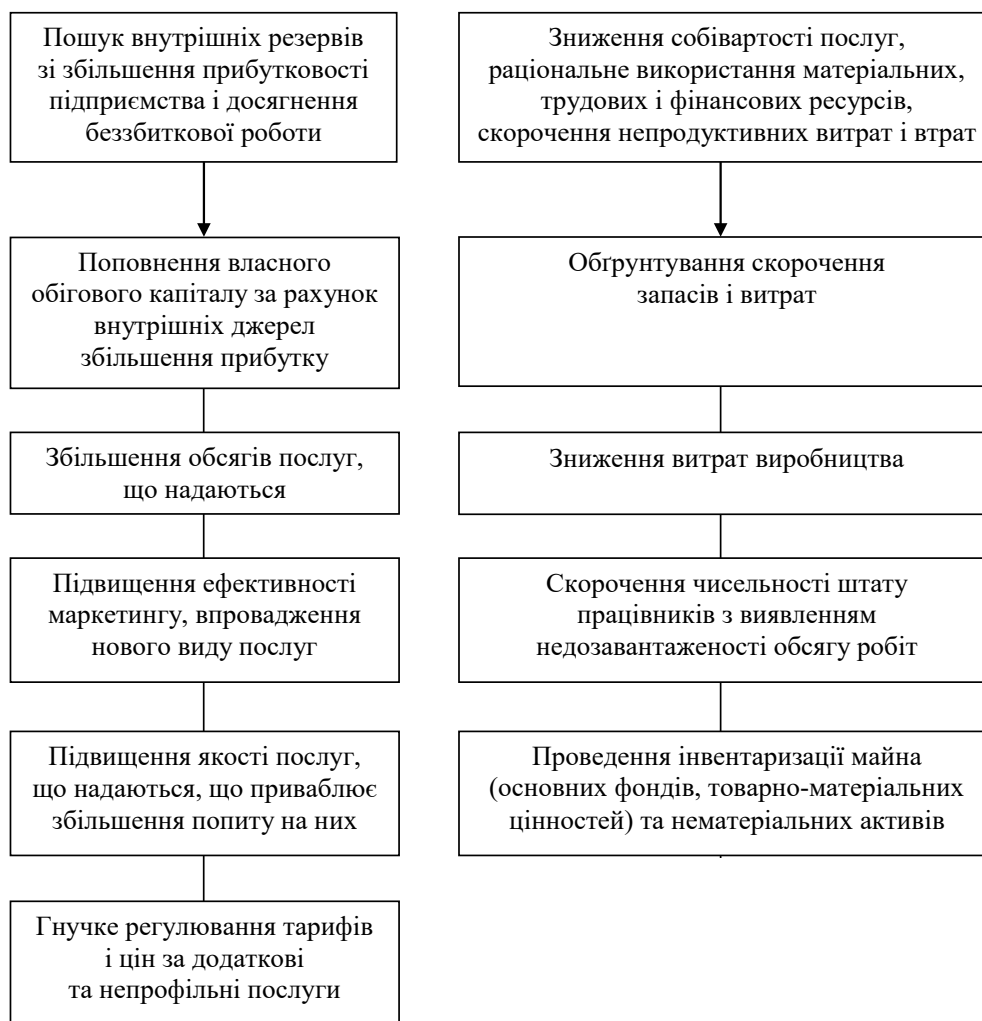

Рис. 4. Напрями фінансового оздоровлення підприємства

- скоротити внутрішньовиробничі витрати на виконання послуг;
- створити ефективну систему фінансової взаємодії.

Сучасні тенденції у виробництві пов'язані перш за все з ІК, від якого сильно залежать фінансові ресурси, що використовуються в інноваційній діяльності.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати дослідження дали змогу визначити, що мобілізація фінансових ресурсів відбувається за допомогою ІК та його складових частин нематеріальних активів, що дає змогу:

- зберегти та збільшити свою частку на ринку;
- залучатися до процесів глобалізації економіки;
- зайняти лідируюче положення на ринку порівняно з конкурентами;
- задовольняти очікування споживачів.

Розкриттю творчого потенціалу персоналу підприємства, усіх складових частин ІК сприяє вжиття таких заходів:

1) людський капітал повинен мати регулярний характер та постійний вплив на інноваційну діяльність підприємств;

2) необхідно передбачати нематеріальні заходи впливу на персонал, що дають змогу оцінювати зусилля кожного щодо реалізації інноваційної діяльності;

3) підвищення соціального статусу, професійного визначення та самовираження персоналу дадуть змогу ефективно вживати організаційних заходів;

4) оцінювання результатів творчої праці персоналу має здійснюватися з диференційованим урахуванням його участі в інноваційній діяльності підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дахно І.І. Право інтелектуальної власності : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 200 с.
2. Москалюк О.В., Черномазюк А.Г. Мотивація інноваційної діяльності на підприємстві. URL: http://www.rusnauka.com/23_DSN_2014 (дата звернення: 21.09.2020).
3. Комаров І.В. Интеллектуальный капитал. Персонал. 2000. № 5. С. 55–62.
4. Жияєв І.Б. Інвестиції в людський капітал України. Інноваційно-інвестиційна діяльність. 2002. № 6. С. 20–27.

5. Задорожний Е.М. Источники финансирования малого предприятия. Киев : Венчур, 1994. 44 с.

6. Запюк С.С. Психология мотивации: теория и практика мотивирования. Мотивационный тренинг. Киев : Эльга-Н ; Ника-Центр, 2001. 352 с.

7. Ігнат'єва І.А., Ігнат'єв О.І. Інноваційні підходи до факторної оцінки системи управління змінами на підприємствах легкої промисловості України. *Наукові розробки, передові технології, інновації* : збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції. Прага ; Брно ; Київ : НДІСР. 2017. С. 118–126.

8. Міхно І.С., Коваль В.В., Колеснікова К.С. Державне регулювання соціального капіталу в контексті соціальної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 11. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.11.38

9. Коваль В.В., Котлубай В.О., Арафтеній А.М. Державно-приватне партнерство як інститут розвитку соціального капіталу в умовах децентралізації економіки України. *Держава та регіони*. 2019. № 1(106). С. 24–30.

REFERENCES:

1. Dakhno I.I. (2002) *Pravo intelektual'noji vlasnosti* [Intellectual property rights]. Kyiv: Lybidj. (in Ukrainian)

2. Moskaljuk O.V., Chernomazjuk A.Gh. (2014) *Motivacija innovacijnoji dijalnosti na pidpryjemstvi* [Motivation of innovative activity at the enterprise]. URL: http://www.rusnauka.com/23_DSN_2014 (accessed 21 September 2020).

3. Komarov I.V. (2000) *Intellektual'nyy kapital* [Intellectual capital]. *Personal*, no. 5, pp. 55–62.

4. Zhyljajev I.B. (2002) *Investycji v ljudsjkyj kapital Ukrainy. Innovacijno-investycijna dijalnistj*, no. 6, pp. 20–27.

5. Zadorozhnyy E.M. (1994) *Istochniki finansirova-niya malogo predpriyatiya* [Small business financing sources]. Kyiv: Venchur. (in Russian)

6. Zapyuk S.S. (2001) *Psikhologiya motivatsii: teoriya i praktika motivirovaniya. Motivatsionnyy trening* [Psychology of motivation: theory and practice of motivation. Motivational training]. Kyiv: El'ga-N; Nika-Tsentr. (in Russian)

7. Ighnatijeva I.A., Ighnatijev O.I. (2017) *Innovacijni pidhody do faktornoj ocinky systemy upravlinnja zminamy na pidpryjemstvah legkoi promyslovosti Ukrainy* [Innovative approaches to factor assessment of change management system at light industry enterprises of Ukraine]. *Naukovi rozrobky, peredovi tekhnologhiji, innovaciji* [zbirnyk naukovykh pracj ta tez naukovykh dopovidej za materialamy IV Mizhnarodnoji nauково-praktychnoji konferenciji]. Praha-Bрно-Kyiv. Kyiv: NDISR, pp. 118–126.

8. Mikhno I.S., Koval V.V., Kolesnikova K.S. (2019) *Derzhavne reguljuvannja social'nogo kapitalu v konteksti social'noi bezpeky* [State regulation of social capital in the context of social security]. *Public administration: improvement and development*, no. 11. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.11.38

9. Koval V.V., Kotlubay V.O., Arafteniy A.M. (2019) *Derzhavno-privatne partnerstvo jak instytut rozvytku social'nogo kapitalu v umovah decentralizacii ekonomiky Ukrainy* [Public-private partnership as an institution of social capital development in the conditions of decentralization of Ukraine's economy]. *State and regions*, no. 1(106), pp. 24–30.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

INNOVATIVE DEVELOPMENT AS A FACTOR OF INCREASING THE EFFICIENCY OF FIXED ASSETS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

УДК 631.11.005(477)

<https://doi.org/10.32843/bses.57-15>

Писаренко С.В.

к.с.-г.н., доцент кафедри підприємництва і права

Полтавська державна аграрна академія

Кацай С.А.

магістрант

Полтавська державна аграрна академія

Васильєва Ю.А.

магістрант

Полтавська державна аграрна академія

Pysarenko Svitlana

Poltava State Agrarian Academy

Katsay Serhii

Poltava State Agrarian Academy

Vasyliieva Iuliia

Poltava State Agrarian Academy

У статті розглянуто теоретичні аспекти зростання ефективності основних засобів сільськогосподарських підприємств в контексті їх інноваційного розвитку. Проаналізовано сучасний стан технічного забезпечення аграрного сектору та виявлено проблеми, що стримують модернізацію основних засобів агропідприємств. Відзначено, що суттєве подорожчання виробничих засобів, недосконалість кредитних, інвестиційних і лізингових механізмів їх придбання, диспаритет цін та інші чинники унеможливають інноваційний розвиток підприємств агропромислового комплексу. Обґрунтовано, що в сучасних умовах конкурентоспроможність аграріїв пов'язана з переорієнтацією на інноваційний шлях економічного розвитку через впровадження техніки нової генерації та нових технологій агровиробництва. Висвітлено особливості інноваційної діяльності та процесу впровадження інновацій у виробничу діяльність підприємств сільського господарства. Визначено пріоритетні напрями інноваційного розвитку основних засобів аграрних підприємств.

Ключові слова: основні засоби, ефективність використання, інноваційно-інвестиційний розвиток, аграрні підприємства, технологічна потреба, модернізація.

В статье рассмотрены теоретические аспекты роста эффективности основ-

ных средств сельскохозяйственных предприятий в контексте их инновационного развития. Проанализировано современное состояние технического обеспечения аграрного сектора и выявлены проблемы, сдерживающие модернизацию основных средств агропредприятий. Отмечено, что существенное подорожание производственных средств, несовершенство кредитных, инвестиционных и лизинговых механизмов их приобретения, диспаритет цен и другие факторы делают невозможным инновационное развитие предприятий агропромышленного комплекса. Обосновано, что в современных условиях конкурентоспособность аграриев связана с переориентацией на инновационный путь экономического развития через внедрения техники новой генерации и новых технологий агропроизводства. Освещены особенности инновационной деятельности и процесса внедрения инноваций в производственную деятельность предприятий сельского хозяйства. Определены приоритетные направления инновационного развития основных средств аграрных предприятий.

Ключевые слова: основные средства, эффективность использования, инновационно-инвестиционное развитие, аграрные предприятия, технологическая потребность, модернизация.

The article reveals the theoretical aspects of increasing the efficiency of fixed assets of agricultural enterprises in the context of their innovative development. The current state of technical support of the agricultural sector is analyzed and the problems hindering the modernization of fixed assets of agricultural enterprises are identified. It is justified that an important economic element that determines the indicators of efficiency, competitiveness and production capacity of the enterprise are the technical and technological condition of fixed assets. In modern conditions the competitiveness of farmers is inextricably linked to an innovative path of economic development through introduction of new generation equipment and technologies of agricultural production. Increasing the innovative level of basic means of production of the agricultural enterprises to an economically reasonable level and improving their structure will allow to update and modernize their material and technical base, considering the achievements of scientific and technological progress, to accelerate the solution of important tasks for further intensification of production, and as a result, to increase their efficiency. The peculiarities of innovative activity and the process of implementing innovations to the production activity of agricultural enterprises are highlighted. By applying innovations, agricultural enterprises gain competitive advantages and the opportunity to take a competitive position in the market. The article also determines the priority directions of innovative development of fixed assets of agricultural enterprises. It is also noted that a significant rise in the cost of production assets, imperfection of credit, investment and leasing mechanisms for their acquisition, price disparity and other factors make the innovative development of enterprises in the agro-industrial complex impossible. According to the results of the research, the following conclusion has been made: today's requirements imply that innovative activity of the enterprise is the basis for its strategic and long-term development.

Key words: fixed assets, efficiency of use, innovation and investment development, agricultural enterprises, technological needs, modernization.

Постановка проблеми. Перехід національних економік на інноваційний шлях розвитку є ключовою тенденцією сучасного світу. Інноваційна модель визначає якісно новий рівень економічного зростання, який супроводжується реорганізацією економіки на основі розвитку наукоємних технологій, впровадженням у виробництво прогресивних високотехнологічних процесів, розробленням та випуском нової конкурентоспроможної продукції. Застосування інновацій сприяє зростанню продуктивності праці, економії матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, збільшенню обсягів виробництва.

Проте несприятлива економічна ситуація та низькі інвестиційні можливості вітчизняних сільськогоспо-

дарських підприємств суттєво стримують розвиток інноваційних процесів у країні. Нині Україна посідає 69 місце за Індексом конкурентоспроможного зростання (Growth Competitiveness Index), 83 місце з 99 країн за Індексом технологічного розвитку рівня (Technology Index), 52 місце зі 134 країн у сфері формування факторів інноваційного розвитку, 65 місце за оснащеністю сучасними технологіями [1, с. 53]. Стійкі темпи економічного зростання підприємств галузі АПК та подолання кризових явищ значною мірою залежать від рівня інноваційного розвитку суб'єктів підприємницької діяльності. Вимоги сьогодення передбачають, що інноваційна активність підприємства є основою його стратегічного та перспективного

розвитку. При цьому першочергового значення набуває підвищення рівня забезпечення агропідприємств основними засобами. Застосовуючи інновації, підприємства отримують конкурентні переваги та можливість зайняти належну позицію на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у розвиток теорії, методології та практики інноваційного розвитку агропромислового комплексу як складної та багатоаспектної проблеми здійснили В.Г. Андрійчук, В.М. Геєць, П.М. Макаренко, М.Й. Малік, Г.М. Підлісецький, В.В. Россоха, П.Т. Саблук, В.П. Ситник та інші вчені. Проблеми ефективного використання й відтворення ресурсного потенціалу аграрних підприємств, формування механізмів управління їх інноваційною діяльністю та забезпечення конкурентоспроможності на основі впровадження інновацій є предметом досліджень В.Г. Грановської, О.В. Захарчука, Ю.О. Лупенка, М.Г. Михайлова, М.М. Могилової, Є.С. Подакова, В.В. Харченко та інших науковців. Водночас питання інноваційного розвитку як фактору підвищення ефективності використання основних засобів аграрних підприємств залишається актуальним і потребує поглибленого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану основних засобів аграрних підприємств та виявлення напрямів підвищення ефективності їх використання в контексті інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інноваційна діяльність в аграрному секторі має певні особливості, пов'язані з його специфікою. Вони визначаються сезонністю сільськогосподарської праці, залежністю від природних і кліматичних умов, підвищеними ризиками, різними технологіями виробництва продукції рослинництва й тваринництва. Інноваційний процес у сільському господарстві порівняно з іншими галузями характеризується тривалішим розривом у часі між створенням нових розробок та їх масовим освоєнням. Зі впровадженням новацій у галузь види продукції, як правило, не змінюються, а тільки набувають покращених властивостей.

Важливим економічним елементом, що обумовлює показники ефективності функціонування, конкурентоспроможності та виробничої потужності підприємства, є техніко-технологічний стан основних засобів. Від рівня забезпеченості підприємств основними засобами залежить впровадження інтенсивних та індустріальних технологій сільськогосподарського виробництва. Поняття «основні засоби» включає матеріальні активи, які підприємство утримує задля використання їх у процесі виробництва. Основні засоби сільськогосподарського призначення залежно від їх виду відносять до нерухомого й рухомого сільськогосподарського майна. До нерухомого майна у матеріальній формі відносять основні засоби, які є земельними поліпшеннями у вигляді меліоративних споруд, будівель і споруд

(для утримання худоби та птиці, зберігання врожаю, сільськогосподарської техніки тощо), передавальних пристроїв. Основними засобами, що є рухомим майном у матеріальній формі, є сільськогосподарська техніка (трактори, машини для обробітки ґрунту, внесення добрив, доїльні установки, інші види), транспортні засоби (вантажні, спеціальні й легкові автомобілі, причепа і напівпричепа тощо) та інші рухомі речі довгострокового використання. Основні засоби можна оцінювати як окремо, так і у складі цілісних майнових комплексів та агробізнесу [2].

Забезпеченість технікою в розрахунку на 100 га посівів зернових, зернобобових та технічних культур в Україні приблизно в 10–12 разів нижче, ніж у фермерських господарствах західноєвропейських держав. Ступінь щорічного зношення основних засобів у десять разів перевищує їхнє оновлення, близько 85% основних видів техніки експлуатується понад амортизаційного строку, майже дві третини техніки має вік 20 років і більше. Високий ступінь зносу основних засобів викликає значні витрати на їх утримання й ремонт та негативно впливає на рівень прибутку підприємств агропромислового комплексу і, як наслідок, на можливості фінансування інноваційних проєктів [3, с. 94].

Вартість основних засобів аграрних підприємств України становить 73,5 млрд. грн. Найбільшу частку в їх структурі складають будинки, споруди й передавальні пристрої (41,5%), машини й обладнання як їх активні частини, що мають тенденцію до збільшення (38,2%). Однак більшість вітчизняних аграрних підприємств характеризуються низьким рівнем технічного забезпечення, який у різних галузях сільського господарства складає 45–65% від рівня нормативної потреби. Зокрема, парк тракторів становить 33,3% від потреби галузі, зернозбиральних комбайнів – 38,7%, кормозбиральних комбайнів – 75,0%, косарок – 66,1%, преспідбирачів – 85,2%, жаток – 39,5%, плугів – 37,2%, сівалок – 38,3%. За іншими видами техніки ступінь забезпеченості потреб коливається в межах від 35% до 60%, зношеність наявної техніки становить близько 90% [4].

Через фізичне зношення й технічні несправності щорічно не використовується майже третина наявної техніки, що призводить до збільшення на неї навантаження, а також строків виконання всього комплексу робіт. За підрахунками експертів, в Україні на один трактор припадають 125 га ріллі, тоді як у Німеччині – 6 га, у Польщі – 9,4 га, у Франції – 13 га, у США – 29 га. Причому протягом останніх 20 років навантаження на одну машину в цих країнах майже не змінювалося, що пояснюється своєчасним відтворенням технічних засобів [5, с. 78].

Відсутність конкурентоспроможного вітчизняного машинобудування привела до заповнення понад 50% українського ринку імпоротною технікою, постачання якої за останні роки за окремими видами машин зросло в 1,8–2 рази. Це практично

поставило вітчизняні агропідприємства у залежність від зарубіжних виробників. Сьогодні лише агрохолдинги та потужні сільськогосподарські підприємства можуть забезпечити виконання виробничих процесів високопродуктивними та якісними машинами й устаткуванням, зокрема імпортними. Саме вони входять до числа тих 10–15% сільськогосподарських товаровиробників, що використовують високоефективні ресурсозберігаючі технології.

Задля розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо поліпшення технічного забезпечення основних засобів сільськогосподарських підприємств Національним науковим центром «Інститут аграрної економіки» було проведено низку досліджень, які визначали потреби агропідприємств в основних засобах на основі даних про перспективні площі посіву культур, їх урожайність, поголів'я тварин та їх продуктивність, обсяги виробництва різних видів продукції тощо (табл. 1).

Статистичні матеріали засвідчують, що фондозабезпечення господарств аграрного підприємницького сектору значно відстає від зарубіжних країн. Наприклад, у середньостатистичних господарствах Німеччини на 1 га сільгоспугідь припадає в 11–12 разів більше основних засобів, ніж в аграрних підприємствах України. Забезпеченість сільського господарства основними засобами сьогодні не відповідає не лише інноваційному напрямку розвитку аграрної сфери, але й простому відтворенню основного капіталу. Зокрема, у 2018 р. в агропідприємствах фактична наявність основних засобів в розрахунку на 1 га угідь становила лише близько 20% від їх нормативної потреби [6, с. 97].

Вчені називають різні причини, які стримують розвиток основних засобів аграрних підприємств, передусім середніх та малих форм господарювання. Проте практично однотайно вони стверджують, що визначальним чинником є диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та промис-

лові вироби упродовж усього трансформаційного періоду. За останні 20 років зростання цін на сільськогосподарську техніку над цінами на галузеву продукцію становило 10% щорічно. Суттєве збільшення вартості будівельно-монтажних робіт в аграрному секторі привело до акумульованого диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію у 3,2 рази. Суттєве скорочення фінансування програм державної підтримки техніко-технологічного переоснащення в сільському господарстві призвело до зменшення вартісних обсягів та питомої ваги закупівлі аграріями галузевих технічних засобів вітчизняного виробництва [7, с. 21].

На думку експертів, для підвищення рівня капіталізації підприємств необхідно провести модернізацію основних засобів, відновити втрачений технічний потенціал для його подальшого розвитку, впровадити досягнення науково-технічного прогресу відповідно до сучасних вимог конкурентоспроможного виробництва.

Першочерговими кроками у цьому напрямі мають стати зниження питомої енергоємності та металомісткості виробництва агропродукції до рівня провідних країн світу, систематизація пропозицій щодо невідкладних заходів державної підтримки впровадження пріоритетних технологій та технічних засобів, розроблення стратегії стимулювання інвестицій у розвиток вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, а також розвиток форм і механізмів державного сприяння техніко-технологічному оновленню та інноваційному розвитку агропромислового виробництва.

В умовах обмеженості виробничих ресурсів активізація інноваційної складової частини основних засобів сільськогосподарських підприємств має забезпечуватися щодо трансферу (переміщення) нових технологій у землеробство, нових способів виконання виробничих процесів, оновлення й зміцнення матеріально-технічної бази, використання

Таблиця 1
Потреба в основних засобах для виробництва сільськогосподарської продукції
на період до 2020 і 2025 рр., млрд. грн.

Основні засоби	Нормативна потреба в основних виробничих засобах за категоріями господарств					
	сільськогосподарські підприємства		домогосподарства в сільській місцевості		усі категорії господарств	
	2020 р.	2025 р.	2020 р.	2025 р.	2020 р.	2025 р.
Будівлі, споруди, передавальні пристрої	382,6	488,3	157,8	201,4	540,4	689,7
Машини та обладнання	272,1	347,2	112,2	143,2	384,3	517,4
Транспортні засоби	59,5	76,0	24,5	31,3	84,0	107,3
Робоча й продуктивна худоба	41,6	53,2	17,2	21,9	58,8	75,1
Багаторічні насадження	8,5	10,9	3,5	4,5	12,0	15,4
Вимірювальні прилади, інвентар, інструменти	85,9	109,5	35,5	45,3	121,4	154,8
Усього	850,2	1085,1	350,7	447,6	1200,9	1532,7

Джерело: побудовано на основі [5, с. 75]

нових видів матеріальних ресурсів (альтернативне паливо, високоякісне насіння тощо).

За нинішнього рівня технічного забезпечення аграрних підприємств економічно потужним господарствам із великими обсягами робіт доцільно комплектувати машинно-тракторний парк з урахуванням власних можливостей, а економічно слабким господарствам із невеликими обсягами робіт слід кооперуватися для закупівлі техніки й використовувати її на міжгосподарській основі.

Важливим фактором розвитку інноваційної інфраструктури аграрної сфери є створення нових науково-технологічних структур технопаркового типу, де можуть впроваджуватися в практику прикладні та фундаментальні наукові дослідження, створюватися сприятливі умови для реалізації процесу освоєння нових ідей та винаходів. В Україні створено 16 технопарків, з яких реально діють тільки чотири [9].

У державній політиці пріоритетною зараз має стати конструктивність у вирішенні проблем зі впровадженням у вітчизняну економіку нових методів оновлення матеріально-технічної бази, до яких належить лізинг. Для широкого впровадження лізингових відносин у галузь АПК потрібно розробити такий інвестиційний режим, який би включав податкові пільги для сільського господарства, яке відчуває нагальну потребу в інвестиційних ресурсах.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнення вищевикладеного дає змогу зробити висновок, що збільшення оснащеності сільського господарства основними засобами до економічно обґрунтованого рівня, вдосконалення їх видового складу й структури дадуть змогу оновляти та модернізувати матеріально-технічну базу сільськогосподарських підприємств з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу. Результативність виробництва та функціонування сільськогосподарського підприємства, можливості розширеного відтворення аграрного сектору залежать не тільки від приросту основних виробничих засобів, але й від рівня ефективності їх використання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Подаков Є.С., Савченко М.В. Інвестиційно-інноваційна діяльність аграрних підприємств України як передумова підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 2(38). С. 50–54.
2. Могилова М.М. Основні засоби сільськогосподарських підприємств: стан, оцінка, відтворення : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 404 с.
3. Захарчук О.В. Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 92–99.
4. Михайлов М.Г. Інноваційно-інвестиційний розвиток матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 334 с.
5. Захарчук О.В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України та їх модернізація. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 72–79.

6. Дивнич О.Д., Дивнич А.В., Статівка Д.І. Технічне забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції підприємств України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 5. С. 95–99.

7. Самойлик Ю.В. Матеріально-технічне забезпечення АПК: тенденції, механізми, перспективи. *Економіка і регіон*. 2014. № 4. С. 17–22.

8. Харченко В.В. Інноваційно-інвестиційне забезпечення формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2015. 264 с.

9. Уханова І.О. Розвиток та функціонування технопарків: світовий досвід та специфіка в Україні : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2012. 131 с.

REFERENCES:

1. Podakov Ye.S., Savchenko M.V. (2017) Investytsiino-innovatsiina diialnost ahrarnykh pidpriemstv Ukrainy yak peredumova pidvyshchennia yikh konkurentospromozhnosti na svitovomu rynku [Investment and innovation activities of agrarian enterprises of Ukraine as a prerequisite for raising their competitiveness in the world market]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 2(38), pp. 50–54.
2. Mohylova M.M. (2016) Osnovni zasoby silskohospodarskykh pidpriemstv: stan, otsinka, vidtvorennia [Fixed assets of agricultural enterprises: state, evaluation, reproduction]. Kyiv: NNTs "IAE". (in Ukrainian)
3. Zakharchuk O.V. (2014) Problemy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia silskohospodarskykh pidpriemstv Ukrainy [Problems of logistical support of agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 92–99.
4. Mykhailov M.H. (2018) Innovatsiino-investytsiinyi rozvytok materialno-tekhnichnoi bazy ahrarnykh pidpriemstv [Innovation and investment development of the material and technical base of agricultural enterprises]. Kyiv: NNTs "IAE". (in Ukrainian)
5. Zaharchuk O.V. (2016) Materialno-tehnichne zabezpechennia sil'skohospodarskykh pidpriemstv ta ykh modernizaciya [Logistical support of agricultural enterprises of Ukraine and their modernization]. *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 72–79.
6. Dyvnych O.D., Dyvnych A.V. and Stativka D.I. (2016) Tekhnichne zabezpechennia vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii pidpriemstv Ukrainy [Technical provision of manufacturing agricultural products by enterprises of Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, no. 5, pp. 95–99.
7. Samoiylk Yu.V. (2014) Materialno-tekhnichne zabezpechennia APK: tendentsii, mekhanizmy, perspektyvy [Logistic support of AIS: trends, mechanisms and prospects]. *Ekonomika i rehion*, no. 4, pp. 17–22.
8. Kharchenko V.V., Kharchenko H.A. (2015) Innovatsiino-investytsiine zabezpechennia formuvannia resursnoho potentsialu sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv [Innovation and investment ensure of the formation of resource potential of agricultural enterprises]. Kyiv: Komprint. (in Ukrainian)
9. Ukhanova I.O. (2012) Rozvytok ta funktsionuvannia tekhnoparkiv: svitovy dosvid ta spetsyfika v Ukraini [Development and functioning of technology parks: world experience and specificity in Ukraine]. Odessa: ONEU. (in Ukrainian)

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

INVESTMENT SUPPORT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

УДК 338.432:63

<https://doi.org/10.32843/bses.57-16>

Старинець О.Г.

д.е.н., доцент кафедри
публічного управління
та менеджменту інноваційної діяльності
Національний університет біоресурсів
та природокористування України

Starynec Oleksandr

National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine

У статті розкрито роль і значення інновацій для діяльності сільськогосподарських підприємств та їх особливості. Без інноваційних перетворень підприємства не зможуть ефективно розвиватися та бути конкурентоспроможними. Визначено сутність інвестицій як економічної категорії та фінансового показника. Розглянуто ключові елементи системи інвестиційного забезпечення розвитку аграрних підприємств. Проаналізовано ситуацію щодо інвестиційного забезпечення аграрного сектору та динаміку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств за останні п'ять років. Визначено основні проблеми аграрного сектору економіки України щодо залучення реальних інвестиційних ресурсів. Означено найбільш пріоритетні та прибуткові сфери агропромислового комплексу країни. Запропоновано необхідні умови для інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інвестиції, капітальні вкладення, прямі іноземні інвестиції, сільськогосподарські підприємства.

В статті раскрыты роль и важность инноваций для деятельности сельскохозяй-

зяйственных предприятий и их особенности. Без инновационных преобразований предприятия не смогут эффективно развиваться и быть конкурентоспособными. Определена суть инвестиций как экономической категории и финансового показателя. Рассмотрены ключевые элементы системы инвестиционного обеспечения развития аграрных предприятий. Проанализированы ситуация касательно инвестиционного обеспечения аграрного сектора и динамика финансирования инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий за последние пять лет. Определены основные проблемы аграрного сектора экономики Украины по привлечению реальных инвестиционных ресурсов. Обозначены наиболее приоритетные и прибыльные сферы агропромышленного комплекса страны. Предложены необходимые условия для инвестиционного обеспечения инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий в современных условиях.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инвестиции, капитальные вложения, прямые иностранные инвестиции, сельскохозяйственные предприятия.

The article reveals the role and importance of innovations for the activities of agricultural enterprises and their peculiarities. Innovation activity in the agricultural sphere is one of the most important directions of increasing productivity of agro-industrial production, welfare of rural residents and, in general, the population of Ukraine. The development of the domestic agro-industrial complex requires urgent scientific justification of economic relations between business entities in the market economy. Without innovative transformations, enterprises will not be able to develop effectively and be competitive. The essence of investments as an economic category and financial indicator is defined. The key elements of the system of investment support for the development of agricultural enterprises are considered. The situation of investment support of the agricultural sector and the dynamics of financing of innovative activities of agricultural enterprises over the past five years are analyzed. The main problems of the agricultural sector of the Ukrainian economy of attracting real investment resources have been identified. The most priority and profitable spheres of the agro-industrial complex of the country are mentioned: the introduction of high-performance technologies for growing crops and keeping livestock and poultry; restoration and modernization of processing and food industry enterprises; creation of capacities and raw material base for the production of tares; development of agricultural engineering; production of effective chemical means of protection of agricultural plants and animals. The necessary conditions for investment support for innovative activities of agricultural enterprises are proposed: increasing the competitiveness of agricultural enterprises through the production of high-quality products; reducing investment risks that hamper investments in Ukraine as a whole, and in the agricultural sector, in particular; attracting qualified personnel who are able to work in new conditions of agricultural enterprises; integration of agricultural enterprises for the sake of capital pooling, and prospects of raising additional funds for the implementation of innovative projects in their activities.

Key words: innovation activity, investments, capital investments, foreign direct investments, agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність в аграрній сфері є одним із найважливіших напрямів підвищення продуктивності агропромислового виробництва, добробуту сільських мешканців і загалом населення України. Розвиток вітчизняного агропромислового комплексу потребує невідкладного наукового обґрунтування економічних відносин між суб'єктами господарювання в умовах ринкової економіки.

Інноваційна діяльність є обов'язковою умовою функціонування сільськогосподарського підприємства задля виробництва та просування на ринок високоякісної продукції, яка сприятиме підвищенню його прибутковості. Без інноваційних пере-

творень підприємства не зможуть ефективно розвиватися та бути конкурентоспроможними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств зробили провідні вчені, такі як К.С. Гузар, К.М. Мельник, Т.В. Майорова, А.А. Пересада, О.Т. Прокопчук, В.Р. Товмасян.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття ролі і значення інноваційної діяльності для сільськогосподарських підприємств та її особливостей, а також здійснення аналізу інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Високі прибутки окремих сільськогосподарських підприємств досягаються переважно завдяки не технологічним проривам, а низькій ціні на оренду землі. За експертними оцінками, з близько 40 000 фермерських господарств інноваційні технології на постійній основі застосовують не більше 10%.

Протилежне ставлення до впровадження інновацій спостерігається у агрохолдингів. Великі компанії впроваджують інновації не лише у виробництво, але й в усі супутні сфери, зокрема управління ресурсами, кадрами, закупівлями. Витрати на високотехнологічні розробки у найбільших гравців становлять 5–7 дол. США на кожен гектар. Наприклад, інноваційний бюджет одного з найбільших агрохолдингів – МХП – за 2018 рік становив 2,5 млн. дол. США.

Проте впровадження інноваційних технологій – це безальтернативний варіант розвитку аграрного бізнесу. Однією з найпоширеніших у сільському господарстві є застосування дронів. У сільському господарстві їх використовують для контролю використання ресурсів, внесення добрив, спостереження посівів, а саме агромоніторингу полів, у результаті якого можна отримати вичерпну характеристику посівів аж до наявності бур'янів або потенціалу врожайності.

За результатами дослідження “Agrohub Innovation Agenda”, яке охопило понад 150 топ-менеджерів агрокомпаній з банком землі різного масштабу, виділено три основні пріоритети інноваційності українських аграріїв.

1) Точне землеробство. Популярність пояснюється перш за все виразним економічним ефектом, адже застосування технології дає змогу заощадити в середньому 15% добрив, палива та ЗЗР, оптимізувати управління полем.

2) Інновації в обліку та аналізі полів.

3) ERP-системи управління компанією, які дають змогу контролювати розрізнені земельні масиви по всій території країни та керувати великою кількістю людей. Звісно, жодні технології не відшкодують відсутності дощу, однак вони допоможуть мінімізувати наслідки посухи [1].

Проте впровадження інновацій в будь-якій сфері діяльності, зокрема в сільському господарстві, потребує значних вкладень, які не завжди є у підприємств, тому для реалізації інноваційних ідей доцільно залучати інвестиції, які б могли покрити первинні затрати на придбання інноваційних технологій на початкове їх використання.

Зміст економічної категорії «інвестиції» більш широкий порівняно з категорією «капітальні вкла-

дення». А.А. Пересада визначає капітальні вкладення як інвестиції (витрати) на створення нових та розширення, реконструкцію діючих основних засобів виробничого та невиробничого призначення [2, с. 42].

За фінансовим визначенням інвестиції – це всі види активів (коштів), що вкладаються в господарчу діяльність задля отримання доходу. Економічне визначення інвестицій можна сформулювати таким чином: інвестиції – це видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу. Окремі автори, визначаючи термін «інвестиції», вважають, що останні існують тільки у грошовій формі, але інвестування капіталу може здійснюватися також у будь-якій майновій формі або у формі немайнових активів; сукупності технічних, технологічних, комерційних та інших знань; виробничого досвіду; права використання землі, води, ресурсів, споруд, а також інших майнових прав [3, с. 27].

Ключовими елементами системи інвестиційного забезпечення розвитку підприємства є:

– інвестиційне середовище як сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на інвестиційний процес;

– інвестиційний потенціал як сукупна можливість чинників інвестиційного середовища реалізовувати свої можливості, тобто інвестиційні ресурси, та забезпечувати в часі стійкий розвиток підприємств;

– інвестиційний клімат як система соціальних, економічних, правових, організаційних та інших відносин, які визначають доцільність інвестиційних процесів на підприємствах і впливають на відтворення капіталу [4, с. 62].

На думку А.А. Пересади, інноваційні інвестиції – це вкладання у нововведення [2, с. 14].

Проаналізуємо ситуацію щодо інвестиційного забезпечення аграрного сектору та динаміку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств за останні 5 років.

Капітальні інвестиції у сільське господарство за 2015–2019 роки наведено в табл. 1.

За даними табл. 1, останніми роками спостерігається коливання капітальних інвестицій у сільське господарство. Так, у 2019 році цей показник знизився на 11%, тоді як у 2018 році він підвищився на 3%.

Динаміка структури капітальних інвестицій у сільське господарство за 2015–2019 роки наведена на рис. 1.

Таблиця 1

Капітальні інвестиції у сільське господарство за 2015–2019 роки, млн. грн. [5]

Галузь	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Сільське господарство	30 154,7	50 484,0	64 243,3	66 104,1	59 129,5
Всього	273 116,4	359 216,1	448 461,5	578 726,4	623 978,9

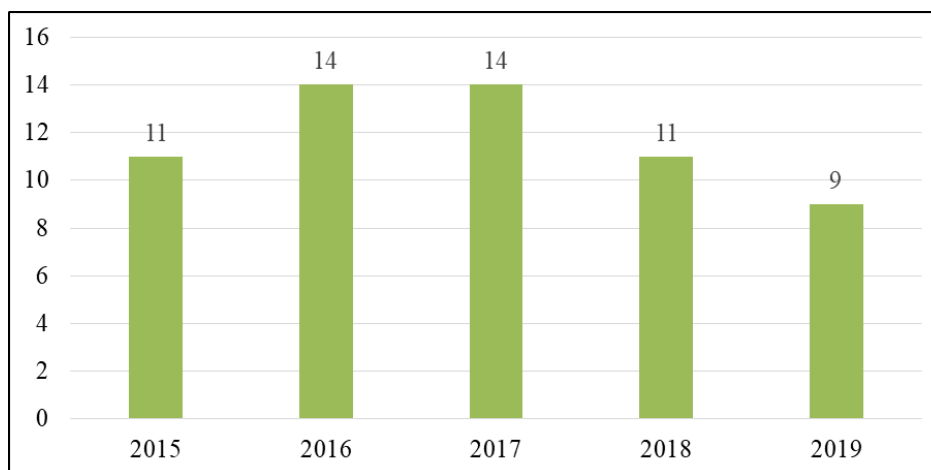

Рис. 1. Динаміка структури капітальних інвестицій у сільське господарство за 2015–2019 роки, % до загальної суми капітальних інвестицій

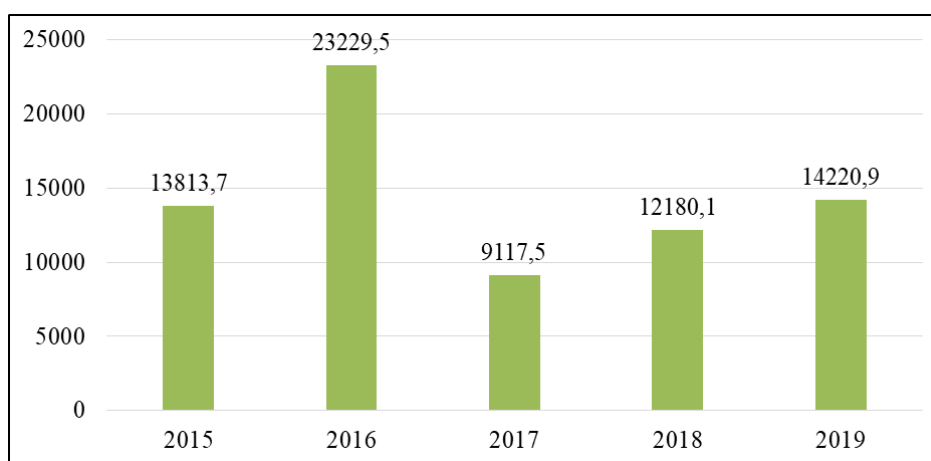

Рис. 2. Динаміка обсягів фінансування інноваційної діяльності в Україні за 2015–2019 роки, млн. грн. [6]

На рис. 1 спостерігається спадаюча тенденція у структурі капітальних інвестицій у сільське господарство з 2018 року.

Динаміка обсягів фінансування інноваційної діяльності в Україні за 2015–2019 роки наведена на рис. 2.

Як можна побачити з рис. 2, різке зниження фінансування інноваційної діяльності в Україні спостерігалось у 2017 році, а з 2018 року суми фінансування інноваційної діяльності почали зростати.

Однією з головних проблем аграрного сектору економіки України є залучення реальних інвестиційних ресурсів. Крім того, за умов обмеженості внутрішніх ресурсів найбільш привабливим джерелом матеріально-технічного та фінансового забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств є прямі іноземні інвестиції (рис. 3).

Для інвесторів пріоритетними є галузі та підприємства, які мають високий інноваційний потенціал і здатні забезпечити приріст рентабельності капіталу. Найбільш пріоритетними та одночасно при-

бутковими сферами агропромислового комплексу країни, зокрема для іноземного інвестування, є:

- впровадження високопродуктивних технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання худоби й птиці;
- відновлення та модернізація на базі нових технологій підприємств переробної та харчової промисловості, а також тих, що займаються заготівлею та зберіганням сільськогосподарської продукції;
- створення потужностей і сировинної бази для виробництва тари й нових пакувальних матеріалів;
- розвиток сільськогосподарського машинобудування й виробництво технологічного обладнання для олієжирової, м'ясо-молочної, борошномельно-круп'яної та хлібопекарської промисловості;
- виробництво ефективних хімічних засобів захисту сільськогосподарських рослин і тварин [7].

Висновки з проведеного дослідження. Для ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств обов'язковою умовою є впровадження у їхню діяльність інноваційної складової частини. Це дасть можливість не тільки знизити трудоміст-

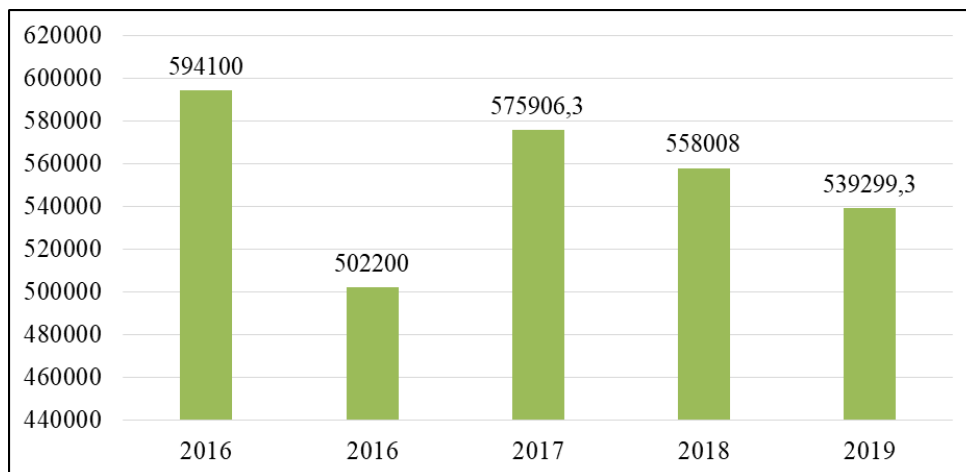

Рис. 3. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій у сільське господарство України у 2015–2019 роки, тис. дол. США [5]

кість багатьох виробничих процесів, але й сприяти досягненню ними стратегічних цілей, тому для інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств необхідно вживати таких заходів:

- підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств завдяки виробництву високоякісної продукції;
- зниження інвестиційних ризиків, які гальмують надходження інвестицій в Україну загалом і в аграрний сектор зокрема;
- залучення кваліфікованих кадрів, які здатні працювати в нових умовах діяльності сільськогосподарських підприємств;
- інтеграція сільськогосподарських підприємств заради об'єднання капіталу та перспектив залучення додаткових коштів для впровадження інноваційних проєктів у їхню діяльність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Інновації та АПК: чому за таким союзом майбутнє. URL: <https://mind.ua/publications/20202576-innovaciyi-ta-apk-chomu-za-takim-soyuzom-majbutne> (дата звернення: 20.09.2020).
2. Пересада А.А. Інвестування: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2004. С. 14–42.
3. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: підручник. Київ: ЦУЛ, 2009. С. 25–30.
4. Товмасьян В.Р. Економічна сутність інвестиційного забезпечення та його роль у розвитку підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 2. С. 60–64.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.09.2020).
6. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf> (дата звернення: 22.09.2020).

transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf (дата звернення: 22.09.2020).

7. Гузар К.С., Прокопчук О.Т., Мельник К.М. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку аграрного сектору національної економіки України. URL: <https://journal.udau.edu.ua/assets/files/94/Ekon/12.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).

REFERENCES:

1. Inovacii ta APK: chomu za takim souzom maybutne [Innovation and agroindustrial complex: why the future is for such union]. Available at: <https://mind.ua/publications/20202576-innovaciyi-ta-apk-chomu-za-takim-soyuzom-majbutne> (accessed 20 September 2020).
2. Peresada A.A. (2004) *Investuvannya* [Investing]. Kyiv: KNEU, pp. 14–42. (in Ukrainian)
3. Mayorova T.V. (2009) *Investytsiina diyalnist* [Investment activity]. Kyiv: CEL, pp. 25–30. (in Ukrainian)
4. Tovmasyan V.R. (2015) *Ekonomichna sutnist investytsiynogo zabezpechennya ta yogo rol u rozvytku pidpryemstva* [Economic essence of investment support and its role in the development of enterprises]. *Investments: practice and experience*, no. 2, pp. 60–64.
5. Ofitsiyni sait Derzhavnoi suzgbu statystyky [Official website of the State Statistics Service]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 25 September 2020).
6. *Investytsiina diyalnist v Ukraini v 2019* [Innovative activity in Ukraine in 2019]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf> (accessed 22 September 2020).
7. Guzar K.S., Prokopchuk O.T., Melnyk K.M. *Innovatsiino-investytsiine zabezpechennya rozvytku agrarnogo sektoru nacionalnoi ekonomiky Ukrainy* [Innovative and investment support for the development of the agricultural sector of the national economy of Ukraine]. Available at: <https://journal.udau.edu.ua/assets/files/94/Ekon/12.pdf> (accessed 10 September 2020).

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

РОЗВИТОК ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇНИ

DEVELOPMENT OF GRAIN PRODUCTION IN THE BLACK SEA REGION AND ITS IMPORTANCE IN THE COUNTRY'S ECONOMY

УДК 338(477.7)

<https://doi.org/10.32843/bses.57-17>

Порудєєва Т.В.

к.е.н., провідний науковий співробітник
Миколаївська державна
сільськогосподарська дослідна станція
Інституту зрошуваного землеробства
Національної академії
аграрних наук України

Іваненко Т.Я.

к.е.н., доцент кафедри
готельно-ресторанної справи
та організації бізнесу
Миколаївський національний
аграрний університет

Porudeyeva Tatyana

Mykolayiv State Agricultural Research
Station of the Irrigated Institute
of Agriculture of the National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine

Ivanenko Tatiana

Mykolayiv National Agrarian University

У статті розглянуто тенденції розвитку зернової галузі Причорноморського регіону України. З'ясовано, що Причорноморський регіон є продовольчим донором і багатою житницею країни, має у своєму розпорядженні потенційні можливості для забезпечення потреби країни в зерні, збільшення його поставок на внутрішній і зовнішній ринки. Простежено динаміку ефективності виробництва зернової продукції сільськогосподарськими підприємствами регіону. Зернове господарство Причорномор'я активно розвивається, незважаючи на труднощі й тиск різних факторів. Визначено основні шляхи, що сприяють підвищенню ефективності зерновиробництва. Для цього передбачено оптимізацію посівних площ, удосконалення харчового режиму рослин, використання високоеурожаєвих сортів і гібридів зернових культур, стійких до впливу хвороб та шкідників, потокове виконання операцій у рамках окремих технологічних стадій, застосування інтегрованих систем захисту рослин від хвороб, шкідників і бур'янів, своєчасне та якісне виконання всіх технологічних прийомів на основі комплексної механізації виробництва.

Ключові слова: зерновиробництво, Причорноморський регіон, прибуток, рентабельність, ефективність.

В статье рассмотрены тенденции развития зерновой отрасли Причерноморского

региона Украины. Выяснено, что Причерноморский регион является продовольственным донором и богатой житницей страны, имеет в своем распоряжении потенциальные возможности для обеспечения потребности страны в зерне, увеличения его поставок на внутренний и внешний рынки. Прослежена динамика эффективности производства зерновой продукции сельскохозяйственными предприятиями региона. Зерновое хозяйство Причерноморья активно развивается, несмотря на трудности и давление различных факторов. Определены основные пути, способствующие повышению эффективности зернопроизводства. Для этого предусмотрены оптимизация посевных площадей, совершенствование пищевого режима растений, использование высокоурожаемых сортов и гибридов зерновых культур, устойчивых к полеганию, болезням и вредителям, потоковое выполнение операций в рамках отдельных технологических стадий, применение интегрированных систем защиты растений от болезней, вредителей и сорняков, своевременное и качественное выполнение всех технологических приемов на основе комплексной механизации производства.

Ключевые слова: зернопроизводство, Причерноморский регион, прибыль, рентабельность, эффективность.

The article discusses the development trends of the grain industry in the Black Sea region of Ukraine. The Black Sea region has a high production and export potential in the grain industry, which requires increased efficiency and competitiveness of production, coordinated activities of all stakeholders in the organization of production, processing and sale of grain, which determines the relevance of the research topic. It was found that the Black Sea region is a food donor and the richest granary of the country, has the potential to meet the country's demand for grain, increase its supply to the domestic and foreign markets. The dynamics of the efficiency of grain production by agricultural enterprises in the region is traced. The grain economy of the Black Sea region is actively developing, despite the difficulties and pressure of various factors. The efficiency of grain production is characterized by a system of natural and cost indicators. Increasing the sown area of legumes cannot compensate for the negative effect of reduced yields. Therefore, the solution to the issue of increasing grain production is largely due to improving the structure of sown areas of cereals and increasing the yield of legumes in all agricultural areas with very favorable natural and economic conditions for their cultivation. Among the natural indicators, the main ones are the yield of grain crops. In the Black Sea region, against the background of the planned growth of sown areas under cereals, it should be noted a steady trend of reducing the average yield of these crops. The main ways to improve the efficiency of grain production are identified. For this, it is envisaged: optimization of sown areas, improvement of the nutritional regime of plants, the use of high-yielding varieties and hybrids of grain crops resistant to lodging, diseases and pests, streaming operations within individual technological stages, the use of integrated plant protection systems against diseases, pests and weeds, timely and high-quality implementation of all technological methods based on comprehensive mechanization of production.

Key words: rain production, Black Sea region, profit, profitability, efficiency.

Постановка проблеми. Зернове господарство становить основу рослинництва та всього сільськогосподарського виробництва. Це визначається багатосторонніми зв'язками зернового виробництва із суміжними галузями сільського господарства й промисловості. Хліб і хлібні продукти є важливими продуктами харчування для більшої частини населення країни, а за калорійністю займа-

ють майже половину всього харчового балансу в раціоні людини. Практика показує, що без розвинутого зернового виробництва неможливо спеціалізувати економічні райони на виробництво продукції тваринництва, розвивати виробництво технічних культур та інших галузей сільського господарства. Зерно – це не тільки продукт харчування для населення, але й незамінний корм для худоби та птиці.

Забезпечення населення продовольством за рахунок власного виробництва багато в чому залежить від ефективності функціонування рослинництва загалом і його ключової галузі, якою є зернове господарство, зокрема, оскільки зерно має стратегічне значення, визначаючи потенціал хлібної, м'ясної та молочної галузі та беручи участь у створенні 60% продовольчого фонду. Саме рівень розвитку зернового господарства значною мірою визначає конкурентоспроможність і фінансову стійкість сільськогосподарських товаровиробників країни, зокрема аграріїв Причорноморського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ґрунтовні дослідження теоретичних та прикладних засад розвитку зерновиробництва в аграрному секторі економіки глибоко вивчені вітчизняними вченими, такими як Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк [1; 2], П.Т. Саблук [3], М.Д. Безуглий, М.В. Присяжнюк [4], В.Г. Чайка, С.М. Неменуца, М.О. Маматов [5], О.А. Козак, О.Ю. Грищенко [6]. Однак маловивченими є питання проблеми підвищення ефективності виробництва зерна за рахунок використання регіональних переваг, не приділяється належної уваги вивченню особливостей функціонування й розвитку галузі на території Причорноморського регіону.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз ведення та перспективи розвитку галузі зерновиробництва Причорноморського регіону в контексті зернового господарства країни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для Причорноморського регіону в умовах розвитку процесів глобалізації пріоритетним у конкурентній боротьбі у зв'язку зі сформованими тенденціями в рослинництві, потенційно високим рівнем конкурентоспроможності серед галузей агропромислового комплексу є зернопродуктовий підкомплекс.

Регіон має високий виробничий та експортний потенціал у зерновій галузі, для реалізації якого необхідні підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробництва продукції, скоординована діяльність усіх зацікавлених структур в організації процесів виробництва, переробки та реалізації зерна, що визначає актуальність теми досліджень.

Стан зернового господарства характеризується розмірами посівних площ, валовими зборами зерна й структурними зрушеннями виробництва окремих видів продукції. Простежується тенденція

до збільшення посівних площ зернових та зернобобових культур (табл. 1).

У 2019 р. зібрана площа зернових і зернобобових культур в Україні складала 75 143,2 тис. га. Під зернові культури в Причорноморському регіоні у 2019 р. було зайнято майже кожен п'ятий гектар усіх посівних площ країни. У структурі посівних площ зернових культур найбільшу питому вагу має пшениця озима та яра. На її частку припадає більше половини всіх посівів зернових культур. Площі під пшеницею у 2019 р. порівняно з 1995 р. зросли майже на 15%. Це пов'язано з тим, що ця культура характеризується високими поживними властивостями, гарною засвоюваністю та широко використовується для приготування хлібних виробів. Серед фуражних культур найбільші площі відводяться під посіви ячменю, а саме майже кожен третій гектар. Кукурудза на зерно в господарствах Причорноморського регіону займає незначні площі, на її частку припадає лише 11% загальної площі посівів зернових культур.

Ефективність виробництва зерна характеризується системою натуральних і вартісних показників. Серед натуральних показників головними є врожайність зернових культур (рис. 1).

У Причорноморському регіоні на фоні планомірного зростання посівних площ під зерновими культурами потрібно відзначити сталу тенденцію скорочення середньої врожайності розглянутих культур. У Причорноморському регіоні на фоні планомірного зростання посівних площ під зернові культури потрібно відзначити сталу тенденцію скорочення середньої врожайності розглянутих культур. Так, згідно з даними, у 2019 р. зернові були зібрані із загальної площі, яка лише на 86,3 га перевищує аналогічний показник 2018 р. і на 1,9% перевищує показник 2017 р. При цьому відбулося зменшення врожайності на 0,4% за звітний період. Збільшення посівних площ у 2019 р. позитивно вплинуло на сумарний валовий збір, який збільшився на 1,4%. Варто відзначити, що у 2019 р. як формуванню високої врожайності, так і формуванню низького рівня загибелі посівів сприяли агрокліматичні умови в період перезимівлі та протягом весняно-літньої вегетації.

У структурі зернових культур Причорномор'я значна площа посівів пшениці озимої та ярої складає 1 581,2 тис. га, на частку якої у 2019 р. припадає близько 56,9% загального валового збору зерна по

Таблиця 1

Виробництво культур зернових та зернобобових культур за регіонами

Регіон	Валовий збір, тис. т			Площа, з якої зібрано врожай, тис. га		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	61 916,7	70 056,5	75 143,2	14 560,3	14 794,1	15 291,9
Причорноморський регіон	9 484,9	9 261	9 625,5	2 802	2 768,4	2 854,7
Питома вага, %	15,3	13,2	12,8	19,2	18,7	18,7

Джерело: [7]

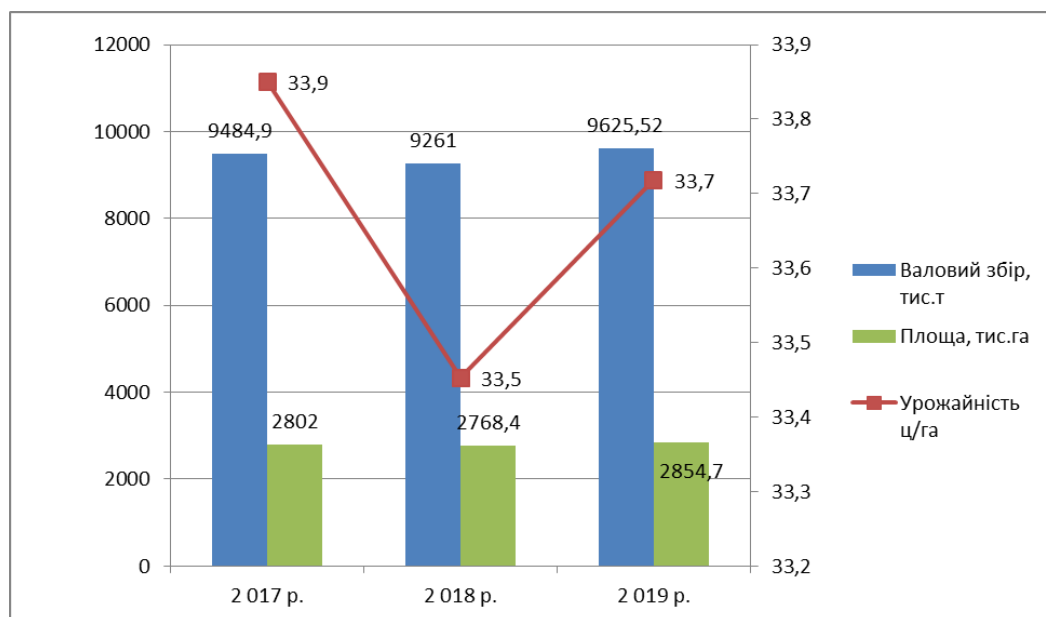

Рис. 1. Динаміка основних показників виробництва зернових у сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону у 2017–2019 рр.

Джерело: [7]

регіону та 18,5% валового збору пшениці по Україні. Ячмінь ярий та озимий має 845,2 тис. га, на його частку у 2019 р. припадає близько 27,1% від загального валового збору зерна по регіону та 29,3% валового збору ячменю по Україні; кукурудза – 301,6 тис. га (15,6% та 4,2% відповідно). У сегменті пшениці, згідно з наданими даними, фіксується приріст виробництва на 0,9% до показника попереднього сезону, а в сегменті ячменю – на 18,5%, кукурудзи на зерно – на 33%. При цьому площі під культурами збільшилися на 2,8%, 9,1% та 0,8% відповідно.

За даними статистичної звітності, урожайність зернових Причорноморського регіону у 2019 р. становить 33,7 ц з гектара. Аналіз наведених показників свідчить про те, що збільшення валових зборів обумовлено переважно збільшення посівних площ (табл. 2).

Недопустимим є збільшення валових зборів не за рахунок підвищення ефективності виробництва зерна, а лише шляхом розширення посівних площ під ними. Збільшення посівних площ зернобобових культур не може компенсувати негативний ефект зменшення врожайності, тому вирішення питання збільшення виробництва зерна багато в чому пов'язано зі вдосконаленням структури посівних площ зернових культур і зростанням врожайності зернобобових культур в усіх сільськогосподарських зонах з досить сприятливими природними та економічними умовами для їх вирощування.

В умовах ринкової економіки вирішальним фактором у визначенні обсягу, асортименту продукції є попит на неї. При цьому з огляду на загально-економічне значення зернобобових культур можна стверджувати, що попит на ці культури стабільний

і навіть зростаючий, а оскільки розміри посівних площ обмежені, то основним напрямом збільшення валових зборів зернових та зернобобових культур є підвищення їх врожайності.

У табл. 3 представлено динаміку економічної ефективності зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах Причорномор'я у 2017–2019 рр.

В господарствах Причорноморського регіону за останні три роки простежується тенденція до зростання собівартості реалізованого зерна. В середньому за аналізований період зростання цього показника відбулося майже на 40%.

Основними причинами погіршення ситуації є не сприятливі для сільського господарства умови зовнішнього середовища (посилення інфляційних процесів), внутрішньогосподарські чинники, викликані зниженням рівня організації виробничих процесів на сільськогосподарських підприємствах.

Основним фактором у виробництві сільськогосподарської продукції та забезпеченні продовольчої безпеки країни є ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, а саме основні та оборотні засоби, земельні, трудові, фінансові та інформаційні ресурси. У сільському господарстві земельний ресурс є визначальним для розміру зерновиробництва. Довготривале використання в структурі посівних площ просапних культур у зоні південного Степу призвело до надмірної розораності ґрунтового покриву, інтенсивного посилення ґрунтової ерозії та нераціонального використання земельних ресурсів загалом.

Оптимальна структура посівних площ дає змогу не тільки забезпечувати високу урожайність вирощування

Таблиця 2

Виробництво зернових та зернобобових у розрізі культур

Регіон	Валовий збір, тис. т			Урожайність, ц з 1 га			Площа, тис. га		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
<i>Пшениця</i>									
Україна	26 158	24 605,8	28 327,8	41,1	37,3	41,6	6 361,2	6 603,9	6 812,4
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	1 431,9	1 358,0	1 593,2	34,8	31,2	36,3	411,3	434,8	438,9
Одеська область	2 284,3	2 354,1	2 011,2	38,8	37,3	30,5	589,4	631,3	659,4
Херсонська область	1 652,9	1 487,0	1 641,9	35,1	31,5	34,0	470,4	471,5	482,9
<i>Ячмінь</i>									
Україна	8 284,9	7 349,1	8 923,5	33,1	29,6	34,2	2 501,5	2 484,3	2 609,2
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	770	675,5	965,1	26,8	24,5	32,0	286,9	275,5	301,6
Одеська область	1 268,2	1 134,7	1 016,5	34,7	33,1	29,0	365,1	342,8	350,5
Херсонська область	488,4	393,7	629,5	26,3	25,1	32,6	185,8	156,7	193,1
<i>Кукурудза на зерно</i>									
Україна	24 668,8	35 801,1	35 855,8	55,1	78,4	71,9	4 480,7	4 564,2	4 986,9
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	378,8	571,4	510,1	30,8	50,4	44,2	122,8	113,3	115,4
Одеська область	512,5	717,7	613,7	33,3	49,7	43,4	154	144,4	141,4
Херсонська область	298,1	293	373,2	66,2	71	83,3	45	41,4	44,8

Джерело: [7]

Таблиця 3

Економічна ефективність виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах у 2017–2019 рр.

Регіон	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.			Прибуток (збиток), млн. грн.			Рівень рентабельності, %		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	291,2	338,8	347,4	30 962,7	40 165,5	23 026,8	25	24,7	11,8
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	267,2	301,4	366,6	1 249,9	1 905	1 028,5	25,7	32,2	15,8
Одеська область	283,4	362,2	438,7	2 354,7	2 808,9	167,8	30,7	28,1	1,6
Херсонська область	292,8	374,4	376	1 199,2	1 330,8	513,5	32	28	9,7

Джерело: [7]

щуваних культур, але й сприяти регуляції водного та поживного режимів ґрунту. Загалом комплексне вирішення проблеми оптимізації структури посівів спрямоване на формування зон прибуткового виробництва продукції на основі раціонального та ефективного використання природного й виробничого потенціалу. Важливою умовою раціонального використання земельних ресурсів залишаються розроблення та впровадження у виробництво раціональної системи удобрення й меліорації земель, що значно підвищить родючість землі, отже, забезпечить можливість ефективного використання природного потенціалу.

Під час аналізу показників економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону за останні роки спостерігається випередження темпів зростання виробничої собівартості та собівартості реалізованого зерна (рис. 2).

Аналіз розвитку зернової галузі в Причорноморському регіоні свідчить про те, що за досліджуваній період відбулося зниження ефективності її ведення. Рівень рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону у 2019 р. становив 7,7%, що на 21,8 в. п. нижче аналогічного показника 2017 р.

Найбільш високий рівень рентабельності виробництва зерна мають товаровиробники Миколаївської області, де він складає 15,8%. Це пояснюється як кращими природно-кліматичними умовами, так і більшою часткою озимих зернових культур у структурі посівів та порівняно вищою урожайністю.

Для забезпечення продовольчої безпеки необхідно вирішувати актуальні завдання підвищення ефективності зерновиробництва, забезпечення стійкості валових зборів зернових, а також економічного розвитку аграрної сфери.

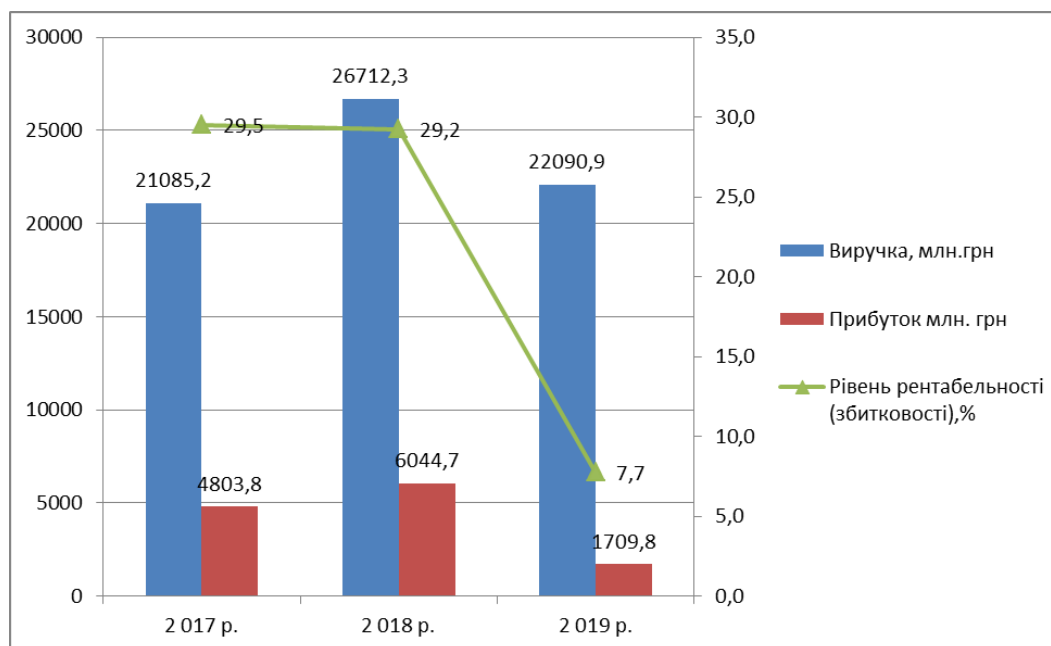

Рис. 2. Економічна ефективність виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону у 2017–2019 рр.

Джерело: [7]

В сучасних умовах господарювання підвищення стійкості та ефективності функціонування зернового виробництва є можливим тільки за комплексного вирішення питань матеріально-технічного постачання, впровадження науково обґрунтованих технологій, поліпшення агротехніки обробітку культур, вдосконалення організації праці та матеріального стимулювання. При цьому важливими напрямками збільшення ефективності виробництва зерна є науково обґрунтоване визначення структури посівів, раціональний набір сільськогосподарських культур для обробітку на території Причорноморського регіону.

Незважаючи на нестабільність виробництва зерна, сільськогосподарські товаровиробники Причорноморського регіону володіють резервами для підвищення врожайності та зростання ефективності галузі на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення родючості ґрунту, оптимізації посівних площ зернових культур, впровадження науково обґрунтованої системи землеробства, нових сортів зернових культур з високим потенціалом продуктивності, розвитку ринкової інфраструктури.

Висновки з проведеного дослідження. Стабілізації та підвищенню економічної ефективності зернового господарства сприятиме подальша інтенсифікація виробництва. Сучасні технології передбачають оптимізацію посівних площ через застосування оптимальних схем розміщення рослин за найкращими попередниками у сівоzmінах, що дають змогу ефективно використовувати землю й техніку; вдосконалення харчового режиму рослин шляхом

внесення добрив у точній відповідності до технологічних норм і термінів, що гарантує отримання запрограмованого врожаю; використання високоврожайних сортів і гібридів зернових культур, стійких до вилягання, хвороб і шкідників; потокове виконання операцій у рамках окремих технологічних стадій; застосування інтегрованих систем захисту рослин від хворіб, шкідників і бур'янів; своєчасне та якісне виконання всіх технологічних прийомів на основі комплексної механізації виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 218 с.
2. Месель-Веселяк В.Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5–14.
3. Саблук П.Т. та ін. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / за ред. М.В. Присяжнюка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
4. Безуглий М.Д., Присяжнюк М.В. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України. Київ : Аграрна наука, 2012. 48 с.
5. Чайка В.Г., Неменуца С.М., Маматов М.О. Підвищення ефективності зерновиробництва прискоренням темпів сортозаміни. *Збірник наукових праць СГІ-НАЦ НАІС*. Вип. 17(57). Одеса, 2011. С. 68–75.
6. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 38–47.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 31.08.2020).

REFERENCES:

1. Lupenko Yu.O., Mesel-Veseliak V.Ya. (2012) *Strategichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period till 2020]. Kyiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
2. Mesel-Veseliak V.Ya. (2018) Vyrobnystvo zernovykh kultur v Ukraini: potentsiini mozhlyvosti [Cereal production in Ukraine: potential opportunities]. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 5–14.
3. Prysyzhnyuk M.V., Zubecj M.V., Sabluk P.T. (2011) *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku)* [Agrarian Sector of Ukrainian Economy (State and Prospects for Development)]. Kyiv: NSC IAE. (in Ukrainian)
4. Bezuhlyi M.D., Prysiazhniuk M.V. (2012) *Suchasnyi stan reformuvannia ahrarnopromyslovoho kompleksu Ukrainy* [Modern state of agricultural and productive complex reformation in Ukraine]. Kyiv: Ahrar. nauka. (in Ukrainian)
5. Chaika V.H., Nemenushcha S.M., Mamatov M.O. (2011) Increasing efficiency of grain production by accelerating rates of variety change. *Collection of scientific works Selection-genetic institute – National Center of Seed and Graduate Studies*, no. 17(57), pp. 68–75.
6. Kozak O.A., Hryshchenko O.Yu. (2016) *Rozvytok zernovoi haluzi Ukrainy na suchasnomu etapi* [Development of the grain industry of Ukraine at the present stage]. *Ekonomika APK*, no. 1, 38–47.
7. Official site of the State Statistics Service (2020). Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 31 August 2020).

ЦИФРОВЕ УПРАВЛІННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ SMART-МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ В ПРОСТОРІ СВІТОВОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

DIGITAL GOVERNANCE AND CURRENT TRENDS SMART-MANAGEMENT OF THE BLACK SEA REGION IN THE AREA OF WORLD AND EUROPEAN INTEGRATION

УДК 339.972

<https://doi.org/10.32843/bses.57-18>

Сторожилова У.Л.

к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Український державний університет залізничного транспорту
Сторожилів П.М.
студент
Київський коледж комп'ютерних технологій та економіки
Національного авіаційного університету

Storozhylova Uliana

Ukrainian State University of Railway Transport

Storozhylov Pilip

Kiev College of Computer Technology and Economics of the National Aviation University

Цифрові алгоритми, програми штучного інтелекту відкривають унікальні можливості та допомагають вирішувати ключові завдання державної системи й сприятливого розвитку світової економіки загалом. Зростаюча потреба в розумному плануванні, посилення оцифровка, впровадження передових інновацій вимагають впровадження принципово нових змінених правил традиційного управління Причорноморським регіоном у просторі світової та європейської інтеграції. У статті визначено поняття цифрового управління та сучасних тенденцій SMART-менеджменту Причорноморського регіону. Проаналізовано головні вектори цифрового економічного розвитку, впровадження сучасних тенденцій SMART-менеджменту у провідних країнах світу. Запропоновано нові шляхи державного розвитку та стимулювання політики електронного урядування Причорноморського регіону в просторі світової та європейської інтеграції на прикладі провідних держав світу.

Ключові слова: електронне урядування, європейська інтеграція, розвиток Причорноморського регіону, співробітництво, цифрове управління, SMART-менеджмент.

Цифровые алгоритмы, программы искусственного интеллекта открывают

уникальные возможности и помогают решать ключевые задания государственной системы и благоприятного развития мировой экономики в целом. Растущая потребность в разумном планировании, усиленная оцифровка, внедрение передовых инноваций требуют внедрения принципиально новых измененных правил традиционного управления Причорноморским регионом в пространстве мировой и европейской интеграции. В статье определено понятие цифрового управления и современных тенденций SMART-менеджмента Причорноморского региона. Проанализированы главные векторы цифрового экономического развития, внедрения современных тенденций SMART-менеджмента в ведущих странах мира. Предложены новые пути государственного развития и стимулирования политики электронного управления Причорноморского региона в пространстве мировой и европейской интеграции на примере ведущих стран мира.

Ключевые слова: электронное управление, европейская интеграция, развитие Причорноморского региона, сотрудничество, цифровое управление, SMART-менеджмент.

Digital algorithms, artificial intelligence programs open up unique opportunities and help solve key problems of the state system and the favorable development of the world economy as a whole. New information technologies and current trends SMART-management update the role of digital management of the Black Sea region. The growing need for smart planning, enhanced digitization, the introduction of advanced innovations require the introduction of fundamentally new changed rules of traditional governance of the Black Sea region in the space of global and European integration. The article defines the concept of digital control and current trends SMART-management of the Black Sea region in the space of world and European integration. The main vectors of digital economic development, implementation of modern trends SMART-management in the leading countries of the world. It is substantiated that the potential of the Black Sea region is a set of natural, social, economic, cultural networks that should become human capital of world importance. The article proposes new ways of state development and stimulation of e-government policy of the Black Sea region in the space of world and European integration on the example of the world's leading states. It is determined that for the development of digital strengthening policy the Black Sea region needs the development of the latest innovations, constant cooperation with the world's leading countries, maximum use of its own capabilities and the formation of its own flexible modern model of e-government. Harmonious use of science in the Black Sea region will have a tangible effect on the entire economy in the space of global and European integration in the modeling of innovation infrastructure, the creation of new digital actions of e-government. Integration of science in the Black Sea region into the European Research Area, participation in interdisciplinary global cooperative projects focusing on promising ideas, technologies and innovations, should follow the classic scheme: industry – business – science – digital sector. The authors insist that such a sequence will provide an opportunity to develop advanced scientific trends in the Black Sea region, innovative digital algorithms, and artificial intelligence programs.

Key words: e-government, European integration, development of the Black Sea region, cooperation, digital governance, SMART-management.

Постановка проблеми. Нові інформаційні технології та сучасні тенденції SMART-менеджменту оновлюють роль цифрового управління Причорноморського регіону в умовах становлення глобального інформаційного суспільства. Головними передумовами розвитку політики цифрового зміцнення Причорноморського регіону в просторі світової та європейської інтеграції є розроблення та впровадження нових унікальних стратегій SMART-менеджменту в масштабі інтенсивних глобалізаційно-трансформаційних змін. Провідні країни світу активно змінюють та оновлюють своє електронне урядування шляхом переходу від правил традицій-

ного управління до впровадження цифрових алгоритмів та розширення програм штучного інтелекту.

Причорноморський регіон володіє колосальним потенціалом для формування власної гнучкої сучасної моделі електронного урядування та впровадження сучасних тенденцій SMART-менеджменту, але поки тільки починає освоювати їх. Сучасні цифрові технології відкривають безліч можливостей для розвитку економіки, підвищення якості послуг та життя громадян Причорноморського регіону. Для багатьох сфер життєдіяльності та зміцнення економіки Причорноморського регіону використання тенденцій SMART-менеджменту

та електронного урядування є вкрай актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні тенденції SMART-менеджменту та електронного урядування є предметом дослідження багатьох українських учених. Слід відзначити публікації І.В. Арістової, С.М. Альфьорової, О.А. Барагнова, З.С. Варналія, В.М. Гаращука, Б.М. Данилишина, О.В. Загвойської, Л.П. Коваленко, Л.П. Корольчука, П.С. Клімушина, М.В. Мальського, В.В. Маврова, О.Ф. Оснача, Н.О. Павліхи, В.П. Пилипчука, Х.В. Притули, С.Г. Соловйова, А.В. Сищука, Ю.С. Стадницького, А.І. Стельмашука, І.О. Студеннікова, І.Г. Тимечко, В.О. Чужикова, С.А. Чукутова, Ю.С. Шемшученка, О.Г. Янкового та інших дослідників, праці яких розглянуті під час аналізу та оформлення запропонованої статті.

У науковій літературі закордонних учених та спеціалістів щодо електронного урядування, цифровізації країн світу доцільно відзначити труді Г. Ортофера, Дж. Фонтейна, К. Макната, К. Кітсинга, М. Хейга, П. Уїлбі, Р. Гібсона, Р. Транумюллера, С. Уорда, Х. Гібера.

Вихідними даними у запропонованій статті щодо питань цифрового управління та сучасних тенденцій SMART-менеджменту Причорноморського регіону в просторі світової та європейської інтеграції були проекти «Цифровізації, інноваційного розвитку України та держав світу», а також праці науковців, таких як Л.М. Болдирєва, А.В. Борюков, О.С. Вискуб, А.Г. Вольська, Р.П. Заяць, Н.С. Логвінова, Д.М. Калита, Ю.Г. Козак, Д.О. Маковський, О.В. Мініч, О.Г. Риженко, В.І. Перебийніс, О.В. Перебийніс, І.Ю. Сіваченко, Е.Т. Фіщук.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз та обґрунтування тенденцій моделювання політики електронного урядування та впровадження сучасних тенденцій SMART-менеджменту в провідних країнах світу та для Причорноморського регіону в просторі світової та європейської інтеграції і демократичного розвитку.

Отже, слід здійснити розгляд інноваційних цифрових алгоритмів, програм штучного інтелекту, які відкривають унікальні можливості та допомагають вирішувати ключові завдання державної системи й сприятливого розвитку світової економіки загалом; визначити термін цифрового управління та сучасних тенденцій SMART-менеджменту Причорноморського регіону в просторі світової та європейської інтеграції; проаналізувати новітні шляхи державного розвитку та стимулювання політики електронного урядування на прикладі провідних держав світу; розглянути потенціал Причорноморського регіону, який являє собою сукупність природних, соціальних, економічних, культурних мереж, які повинні стати людським капіталом світового значення та мають здатність створити бездоганний міжнародний імідж Причорноморського регіону з орієнтацією на

інноваційність та ексклюзивність; дослідити головні вектори цифрового економічного розвитку, впровадження сучасних тенденцій SMART-менеджменту в провідних країнах світу; визначити, що для розвитку політики цифрового зміцнення Причорноморському регіону необхідно освоїти новітні інновації, здійснювати постійну співпрацю з провідними державами світу, максимально використовувати власні можливості та формувати власну гнучку сучасну модель електронного урядування та його подальшого сталого розвитку в умовах глобального простору.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Цифрове управління та впровадження сучасних тенденцій SMART-менеджменту в Причорноморському регіоні відкриває нові унікальні можливості для розвитку економіки регіону, ефективного розподілу доходів і витрат регіону в конкретних секторах, які особливо важливі для сталого розвитку, підвищення якості життя громадян. Це надзвичайно потужна новітня система, яка здатна мінімізувати низку ризиків, зокрема корупційних.

Світова пандемія актуалізувала й змінила роль цифрового уряду, надала нові вимоги до якості послуг, акцентувала увагу на формуванні партнерських відносин між регіоном та його громадянами.

Цифрове управління Причорноморським регіоном – це оновлення всієї системи регіональної служби щодо надання якісних швидких послуг для громадян та бізнесу, налагодження нової концепції між громадянським суспільством і владою. Використання сучасних технологій SMART-менеджменту та електронного урядування підвищує індекс гарантії, ефективності, якості виконання роботи та дає змогу скоротити час, зекономити кошти та зменшити ризики [2].

Багатий власний потенціал, здатність створення бездоганного міжнародного іміджу з орієнтацією на інноваційність та ексклюзивність, зручне розташування Причорноморського регіону є основними чинниками, які мають стати людським капіталом світового значення для громадян Причорноморського регіону та всієї України. Ефективне використання сучасних технологій SMART-менеджменту та електронного урядування, освоєння новітніх інновацій, постійна співпраця з провідними державами світу, максимальне використання своїх можливостей та формування власної гнучкої сучасної моделі електронного урядування Причорноморського регіону дають унікальну змогу всій Україні формувати привабливий інвест-імідж у її становленні як однієї з провідних держав світу.

Успішна реалізація вищенаведених завдань електронного уряду припускає використання не лише потенціалу та внутрішніх резервів Причорноморського регіону. Необхідне повне й досконале використання досвіду провідних країн світу з урахуванням специфіки нашої країни [10].

Під час дослідження ситуації за участю громадян у 193 країнах світу щодо готовності до впровадження електронного уряду в рейтингу Органі-

Таблиця 1

Складові частини електронного уряду Причорноморського регіону

Складові частини електронного уряду Причорноморського регіону	
1	Уряд громадянам (економія часу та грошей громадян, заощадження ресурсів бюджету)
2	Уряд службовцям (складову частину співпраці урядової системи зі службовцями можна повністю виключити з моделі електронного уряду Причорноморського регіону під час опрацювання завдань і функцій деяких служб на місці та розробити необхідний функціонал на рівнях «Уряд бізнесу» та «Уряд уряду»)
3	Уряд бізнесу (система автоматизації податкових виплат, проведення електронних тендерів на постачання продукції)
4	Уряд уряду (автоматизація відносин і документообігу між відомствами, керування роботою державного апарату, координація діяльності регіональних управлінь та територіальних підрозділів, ведення внутрішнього діловодства)

Таблиця 2

Головні завдання електронного уряду Причорноморського регіону

Головні завдання електронного уряду Причорноморського регіону	
Впровадження електронної демократії	
Прозорість публічної адміністрації для громадського контролю	
Розвиток інформаційних комунікацій між органами влади	
Створення централізованих баз електронного документообігу	
Надання органами влади електронними засобами послуг фізичним та юридичним особам	
Підвищення якості життя громадян через удосконалення надання соціальних послуг	
Розширення можливостей для освіти	
Підвищення якості системи охорони здоров'я	
Організація електронних тендерів	
Розширення електронного ринку товарів і послуг для забезпечення державних замовлень	
Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників на міжнародному ринку	
Забезпечення гарантій правової, екологічної та особистої безпеки	
Впровадження системи електронного судочинства	
Впровадження системи електронного голосування	

Таблиця 3

Класична схема інтеграції сфери науки Причорноморського регіону в Європейський дослідницький простір

Промисловість – бізнес	Наука	Цифровий сектор
------------------------	-------	-----------------

Таблиця 4

Аналіз нових можливостей електронного уряду для Причорноморського регіону

Нові можливості електронного уряду для Причорноморського регіону	
1. Економія матеріальних і часових ресурсів	
2. Забезпечення умов для розвитку електронної демократії	
3. Забезпечення умов для економічного розвитку	
4. Оптимізація корпоративного управління	
5. Актуальність, доступність та упорядкованість даних у єдиній системі	
6. Підвищення ефективності публічної адміністрації	
7. Прозорість та відкритість публічної адміністрації	
8. Підвищення якості надання адміністративних та соціальних послуг	
9. Зменшення корупції в органах влади	
10. Забезпечення умов для наукового розвитку	

зації Об'єднаних Націй (ООН) за 2020 рік Україна посіла 69. Лідерами цього рейтингу, оприлюдненого на офіційному веб-сайті ООН, залишаються:

- Данія;
- Південна Корея;
- Японія;
- США;
- Нова Зеландія;
- Естонія;
- Фінляндія;
- Австралія.

Сьогодні вже розпочато формування моделі розвитку е-урядування Причорноморського регіону, але цю модель ще складно назвати досконалою.

Наприклад, Рішення Одеської Обласної Ради «Про затвердження регіональної програми інформатизації Одеської області на 2018–2020 роки «Електронна Одещина»». Це рішення має два такі організаційних завдання:

- затвердити регіональну програму інформатизації Одеської області на 2018–2020 роки «Електронна Одещина»;

Таблиця 5

Особливості впровадження електронного уряду провідних країн світу

Країна	Особливості впровадження електронного уряду
Данія	Побудова партнерських відносин між громадянами, бізнесом та урядом. Головною стратегією електронного уряду Данії є цифровий шлях до майбутнього, кінець паперовим формам та листуванню, новий електронний добробут, електронна суспільна співпраця.
Південна Корея	Функціонування далекоглядної політики держави у справі розвитку електронної комунікації та цифровізації. Головною метою уряду Південної Кореї є модернізація електронної демократії з акцентом на інформаційну потребу суспільства країни та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сучасну модель культури та освіти.
Японія	Впроваджено найрізноманітніші сучасні механізми всіх можливих напрямів електронної демократії, які нею передбачаються. Відкрита та доступна для всіх громадян урядова система Японії налагоджена в онлайн-режимі та сприяє ефективному діалогу моделі «громадськість – уряд».
США	Домінуюча роль інформаційних і цифрових технологій для розвитку економіки та підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. Концептуальні ідеї впровадження електронного урядування уряду США сформульовані в політичних програмах та закріплені на рівні статутного права.
Нова Зеландія	Налагоджена система електронних урядових ресурсів являє один механізм. Головною метою уряду Нової Зеландії є залучення громадян в усі урядові процеси, можливість безпосередньо брати в них участь та наявність ефективного зворотного зв'язку.

Таблиця 6

Пріоритетні складові частини електронного урядування Причорноморського регіону

Модернізація публічного управління Причорноморського регіону:
– електронна взаємодія реєстрів;
– електронний документообіг;
– е-урядування базовими галузями;
– прозорість;
– мінімізація ризиків;
– участь у спільних наукових програмах ЄС
Модернізація публічних послуг Причорноморського регіону:
– електронні послуги;
– електронна ідентифікація;
– залучення громадян;
– відкриті дані;
– підвищення індексу гарантії та якості виконання роботи
Управління розвитком е-урядування Причорноморського регіону:
– оновлення базової IT-інфраструктури;
– ефективне управління;
– прозорий механізм залучення дослідників до проєктів;
– використання сучасних технологій SMART-менеджменту

– контроль за виконанням рішення покласти на постійну комісію обласної ради з питань транспорту, зв'язку та морегосподарського комплексу.

Ця Програма включає такі основні кроки: аналіз стану інфраструктури інформатизації області, аналіз головної мети Програми, завдань та пріоритетних напрямів інформатизації регіону, очікування результатів у сфері інформатизації та їх вплив на соціально-економічний розвиток області.

Також задля розвитку електронного урядування в Одеській області слід реалізувати проєкт голови обласної державної адміністрації «Розумний регіон». Цей стратегічний план дій складається з утворення міжвідомчої робочої групи з питань розвитку електронного урядування та реалізації спільного проєкту «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» в Одеській області від 5 травня 2017 р. № 371/А-2017.

Одночасно Одеська область стала однією з частин Програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади».

Ця Програма діє за підтримки Швейцарії і має назву «EGAP». Термін реалізації Програми EGAP складає 8 років, а саме з 2015 по 2023 рр.

Програма «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» має три такі головні складові частини:

- е-послуги;
- е-демократія;
- цифровізація регіонів України.

Програма EGAP розроблена й нині реалізується через агенцію в Швейцарії з розвитку та співробітництва (SDC) в партнерстві з:

- Фондом «Східна Європа»;
- Фондом «Innovabridge»;
- Міністерством цифрової трансформації України.

Головними проєктами цієї Програми є проєкти дослідження цифрової грамотності українців, цифровізація регіонів України, проєкт «Дія», «Цифрова держава», «Цифрова освіта», програма «Цифрове місто», проєкт е-консультування, платформа E-DEM, сервіс «єМалятко», житлові субсидії on-line.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН ДІЙ ГОЛОВИ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ 2017-2019

РОЗУМНИЙ РЕГІОН

РОЗУМНИЙ РЕГІОН

Політика забезпечення сталого зростання

на основі

відкритого відбору пріоритетів

господарської діяльності, які мають
високий трансформаційний потенціал
для економіки,

врахування і використання **місцевих
переваг**,

**мобілізації місцевих економічних
гравців** як основних суб'єктів
економічних змін.

5

РП 1. Підвищення якості управління регіональним розвитком

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1.1.

РОЗУМНЕ І ВІДКРИТЕ УПРАВЛІННЯ

ОПЕРАЦІЙНІ ЦІЛІ

Запровадження
електронних
послуг та
інноваційних
моделей
комунікації з
громадськістю

ПРОГРАМИ ТА ПРОЕКТИ

- ▶ Відкрита платформа об'єднаних територіальних громад
- ▶ Електронні адміністративні послуги
- ▶ Модернізація інформаційного порталу області

РП 1. Підвищення якості управління регіональним розвитком

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Ефективна, прозора та
відкрита робота
Одеської обласної
державної адміністрації

Суттєве
зниження
рівня
корупції

Зручний та
функціональний
веб-портал
Одеської ОДА

Сучасний та
виразний бренд
Одеської області

Повний контроль витрат
бюджетних коштів
та участь громадян у
визначенні пріоритетів
бюджету

Можливість
отримання більшості
адміністративних послуг
та публічної інформації в
електронній формі

Підвищення позицій
області за Індексом
демократичного
розвитку:
з 2,75 до 3,05

10

Рис. 1. Головні сторінки схеми стратегічних дій проєкту розвитку електронного урядування в Одеській області «Розумний регіон»

Рис. 2. Головна сторінка веб-платформи швейцарсько-української програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP)»

Висновки з проведеного дослідження.

У запропонованому дослідженні визначено, що простір цифрових технологій та зміцнення електронного урядування в Причорноморському регіоні має колосальний потенціал для розвитку, але Причорноморський регіон, як і вся сучасна Україна, є не розробником, а споживачем світових високотехнологічних розробок в умовах становлення глобального інформаційного суспільства.

Гармонійне використання сфери науки Причорноморського регіону дасть відчутний ефект для всієї економіки країни в просторі світової та європейської інтеграції під час моделювання інноваційної інфраструктури, створення нових цифрових дій електронного урядування.

Інтеграція сфери науки Причорноморського регіону в Європейський дослідницький простір, участь у міждисциплінарних світових кооперативних проєктах, що фокусуються на перспективних ідеях, технологіях та інноваціях, має відбуватися за такою класичною схемою: промисловість – бізнес – наука – цифровий сектор. Автори наполягають на тому, що така послідовність забезпечить можливість розвитку передових наукових трендів Причорноморського регіону, інноваційних цифрових алгоритмів, програм штучного інтелекту.

У дослідженні розглядаються принципові аспекти усвідомлення стану еволюції людства, моделювання сучасної політики розвитку держав, покращення інфраструктури за допомогою електронного уряду та цифрового управління.

Запропоновано головні вектори зміцнення електронного урядування Причорноморського регіону, такі як:

- єдина відкрита платформа всіх процесів держави;
- відсутність бюрократії та корупції;

- відкрита система обігу державних коштів «Прозорий бюджет Причорноморського регіону»;
- можливість громадянам вільно працювати й розвивати свій бізнес;
- онлайн-банкінг, тендери, закупівля;
- онлайн-робота державних міністерств, відомств, служб, установ, відділів;
- сучасна відкрита онлайн-освіта;
- єдина відкрита онлайн-судова система;
- онлайн-відкрита платформа для роботи з проєктами на державному рівні;
- єдиний електронний «документ громадянина» (поєднання паспорта, ідентифікаційного коду, медичної картки тощо);
- єдина відкрита виборча система голосування.

Визначено, що для розвитку політики цифрового зміцнення Причорноморському регіону необхідні освоєння новітніх інновацій, постійна співпраця з провідними державами світу, максимальне використання власних можливостей та формування власної гнучкої сучасної моделі електронного урядування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белая книга – Транспорт. Стратегический план для единой европейской транспортной зоны: в направлении к конкурентоспособной и ресурсоэффективной транспортной системе. Люксембург : Бюро официальных публикаций Европейского Союза, 2011. 28 с.

2. Україна посередині рейтингу в Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 р. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-midtable-in-undps-2019-human-development-report.html> (дата звернення: 29.09.2020).

3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 29.09.2020).

4. Індекс процвітання. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_процвітання (дата звернення: 29.09.2020).

5. Україна посіла 96 місце у світовому рейтингу процвітання. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/11/26/654129> (дата звернення: 29.09.2020).

6. Рейтинг Doing Business. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejtingdoing-business-so-robiti-sob-naresti-obignati-bilorus.html> (дата звернення: 29.09.2020).

7. Social progress imperative. URL: <https://www.socialprogress.org> (дата звернення: 29.09.2020).

8. Індекс соціального розвитку // Сайт компанії «Делойт». URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/footerlinks/newsroom/deloitte-research/social-progress-index.html> (дата звернення: 29.09.2020).

9. Український інститут аналізу і менеджменту політики. URL: https://uiamp.org.ua/ukrayina-v-mizhnarodnih-rejtingah?fbclid=IwAR0yFEhMYxGvXi-5lFSdSukhJUnx-Fm7lIKYk1f89wCf_k8kpdFhFetlpus (дата звернення: 29.09.2020).

10. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрямки підвищення : монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.

11. Маврова В.В. Управління конкурентоспроможністю підприємств в Україні. Молодий вчений. 2016. № 4. С. 78–80.

12. Перебийніс В.І., Перебийніс О.В. Транспортно-логістичні системи підприємств: формування та функціонування : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 207 с.

13. Перебийніс В.І., Болдырева Л.М., Перебийніс О.В. Транспортний менеджмент і транспортний маркетинг виробничо-комерційної діяльності : монографія. Полтава : Полтавський університет споживчої кооперації України, 2009. 201 с.

14. Пилипчук В.П., Оснач О.Ф., Коваленко Л.П. Промисловий маркетинг. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 298 с.

15. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств: кредитно-модульний курс / за ред. І.Ю. Сіваченка, Ю.Г. Козака, Н.С. Логвінової. 3-тє вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 312 с.

16. Заяць Р.П. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства. Тернопіль, 2017. 116 с.

REFERENCES:

1. Belaya kniga – Transport. Strategicheskij plan dlya edinoj evropejskoj transportnoj zony: v napravlenii k konkurentosposobnoj i resursoeffektivnoj transportnoj sisteme [White paper – Transport. Strategic plan for a single European transport zone: towards a competitive and resource-efficient transport system] (2011). Luxembourg: Bureau of Official Publications of the European Union. (in Russian)

2. Ukraïna poseredyni rejtyngu v Dopovidі PROON pro stan ljuds'kogo rozvytku za 2019 r. [Ukraine in the middle of the ranking in the UNDP Report on the state of human development for 2019]. Available at: <https://www.ua.undp.org/>

[content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-inundps-2019-human-development-report.html](https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-inundps-2019-human-development-report.html) (accessed 29 September 2020).

3. Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro Stratehiu staloho rozvytku "Ukraina-2020". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (accessed 29 September 2020).

4. Indeks procvitannja [Prosperity index]. From Wikipedia, the free encyclopedia. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Index_of_prosperity (accessed 29 September 2020).

5. Ukraïna posila 96 misce u svitovomu rejtyngu procvitannja [Ukraine ranked 96th in the world ranking of prosperity]. Economic truth. Available at: <https://www.althoughtda.com.ua/news/2019/11/26/654129> (accessed 29 September 2020).

6. Rejtyng Doing Business [Doing Business Rating. Ukrinform]. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejting-doing-business-so-robitisob-naresti-obignati-bilorus.html> (accessed 29 September 2020).

7. Social progress imperative [Social progress imperative]. Available at: <https://www.socialprogress.org> (accessed 29 September 2020).

8. Indeks social'nogo rozvytku [Index of social development]. Deloitte website. Available at: <https://www2.deloitte.com/en/en/footerlinks/newsroom/deloitte-research/social-progress-index.html> (accessed 29 September 2020).

9. Ukraïns'kyj instytut analizu i menedzhmentu polityky [Ukrainian Institute for Policy Analysis and Management]. Available at: https://uiamp.org.ua/ukrayina-vmizhnarodnih-rejtingah?fbclid=IwAR0yFEhMYxGvXi-5lFSdSukhJUnx-Fm7lIKYk1f89wCf_k8kpdFhFetlpus (accessed 29 September 2020).

10. Jankovyj O.G. (2013) Konkurentospromozhnist pidpryjemstva: ocinka rivnja ta naprjamy pidvyshhennja [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of improvement]. Odesa: Atlant.

11. Mavrova V.V. (2016) Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstv v Ukraini [Enterprise competitiveness management in Ukraine]. *Young scientists*, no. 7, pp. 78–80.

12. Perebyjnis V.I., Perebyjnis O.V. (2006) Transportno-loghistychni systemy pidpryjemstv: formuvannja ta funkcionuvannja [Transport and logistics systems of enterprises: formation and functioning]. Poltava: RVC PUSKU. (in Ukrainian)

13. Perebyjnis V.I., Boldyrjeva L.M., Perebyjnis O.V. (2009) Transportnyj menedzhment i transportnyj marketing vyrobnycho-komercijnoji dijalnosti [Transport management and transport marketing of production and commercial activity]. Poltava: Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine. (in Ukrainian)

14. Pylypchuk V.P., Osnach O.F., Kovalenko L.P. (2006) *Promyslovij marketing* [Industrial marketing]. Kyiv: Center of educational literature. (in Ukrainian)

15. Sivachenko I.Yu., Kozak Yu.G., Logvinova N.S. (2010) Upravlinnja mizhnarodnoju konkurentospromozhnistju pidpryjemstv: kredytno-modulnyj kurs [Managing the International Competitiveness of Enterprises: A Modular and Credit Course]. Kyiv: Center of educational literature. (in Ukrainian)

16. Zayats R.P. (2017) Upravlinnja mizhnarodnoju konkurentospromozhnistju pidpryjemstva [Enterprise's international competitiveness management]. Ternopil. (in Ukrainian)

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКААНАЛІЗ ПЕНСІЙНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ,
ЯК ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУANALYSIS OF PENSION AND SOCIAL INSURANCE
AS ELEMENTS OF SOCIAL PROTECTION

УДК 352/354-1

<https://doi.org/10.32843/bses.57-19>**Познякова О.О.**к.е.н., старший викладач
кафедри економіки підприємства
Донбаська державна
машинобудівна академія**Mix M.C.**магістр кафедри
економіки підприємства
Донбаська державна
машинобудівна академія**Рубанчук В.В.**магістр кафедри
економіки підприємства
Донбаська державна
машинобудівна академія**Poznyakova Oksana**

Donbass State Machine-Building Academy

Mikh Mariia

Donbass State Machine-Building Academy

Rubanchuk Vladyslava

Donbass State Machine-Building Academy

Ступінь вивченості соціально-економічних питань функціонування та розвитку пенсійної та соціальної систем, зокрема пенсійної та страхової системи в Україні, значно відстає від потреб сучасної практики, що не дає змоги швидко й конструктивно вирішувати актуальні питання соціального забезпечення. Важливими завданнями пенсійного та соціального забезпечення є зменшення бідності та вирівнювання доходів населення, нейтралізація економічних, політичних та демографічних ризиків, з якими стикається будь-яка пенсійна та страхова система. Цілями системи пенсійного та соціального забезпечення є захист від бідності після виходу на пенсію; надання гарантованого доходу після завершення роботи, розмір якого зазвичай становить певну суму, пропорційну розміру заробітку; захист цього доходу від подальшого зниження рівня життя через інфляцію. Аналіз еволюції соціального захисту показав непослідовну зміну підходів до його організації, яка здійснюється на принципах соціального страхування або на принципах соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, пенсійна система, пенсійне забезпечення, страхові внески.

Степень изученности социально-экономических вопросов функционирования и раз-

вития пенсионной и социальной систем, в частности пенсионной и страховой системы в Украине, значительно отстает от потребностей современной практики, что не позволяет быстро и конструктивно решать актуальные вопросы социального обеспечения. Важными заданиями пенсионного и социального обеспечения являются уменьшение бедности и выравнивание доходов населения, нейтрализация экономических, политических и демографических рисков, с которыми сталкивается любая пенсионная и страховая система. Целями системы пенсионного и социального обеспечения являются защита от бедности после выхода на пенсию; предоставление гарантированного дохода после завершения работы, размер которого обычно составляет определенную сумму, пропорциональную размеру заработка; защита этого дохода от дальнейшего снижения уровня жизни из-за инфляции. Анализ эволюции социальной защиты показал непоследовательное изменение подходов к его организации, которая осуществляется на принципах социального страхования или на принципах социального обеспечения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное страхование, пенсионная система, пенсионное обеспечение, страховые взносы.

The degree of study of the socio-economic issues of the functioning and development of the pension and social systems, in particular the pension and insurance systems in Ukraine, significantly lags behind the needs of modern practice, does not allow to quickly and constructively resolve urgent issues of social security. An important task of pension and social security is to reduce poverty and equalize the incomes of the population, to neutralize the economic, political and demographic risks that any pension and insurance system faces. The objectives of the pension and social security system are to protect against poverty after retirement; the provision of a guaranteed income after completion of work, the amount of which is usually a certain amount in proportion to the amount of earnings; protecting this income from further declines in living standards due to inflation. The article examines the purpose of the modern social security system, which determines its functions both in society as a whole and in the system of social protection of the population. Analysis of the evolution of social protection has shown an inconsistent change in approaches to its organization, which is carried out either on the principles of social insurance, then on the principles of social security. Social insurance can be viewed as a system of relations for the redistribution of national income, consisting in the formation of special insurance funds at the expense of mandatory insurance contributions of employees and employers and the use of funds from these funds to compensate for the loss of labor income due to the action of certain universal social risks. This in turn will lead to a financial mechanism of social insurance, which will function on the basis of a combination of insurance principles with elements of state social regulation. In today's difficult economic conditions, one of the main activities of the state is to address social insurance as a basis for reliable social protection in Ukraine. This requires decisive practical action to increase the role of the social insurance system. In difficult economic conditions, social insurance acquires special significance, being an important element of the process of economic development and growth.

Key words: social protection, social insurance, pension system, pension provision, insurance contributions.

Постановка проблеми. Соціальна політика держави нерозривно пов'язана із суспільними поглядами та економічною політикою, а також багато в чому залежить від них. У цьому разі держава виступає як інститут політичної системи, діяльність соціальних інститутів та громадян спрямована на осіб, які є елементами публічної сфери, і вона є зразком соціальних взаємодій між людьми. Щоб суспільство

можна було впевнено називати цивілізованим та культурним, необхідно надати значення такій складній сфері, як соціальна система. Соціальний захист населення має бути пріоритетним. Стабільність суспільства та стійкість його розвитку безпосередньо залежать від стану соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам соціального захисту присвя-

тили свої праці вітчизняні й зарубіжні вчені та фахівці, зокрема І. Дьяконова, А. Єпіфанов, І. Сало [2], В. Базилевич [3], П. Шевчук [4], О. Палій, В. Скуратівський [5], В. Москаленко [6], І. Басанцов, Т. Косова [7], І. Михайловська, О. Неліпович [8], А. Гарсія, Дж. Груат [9]. Особлива увага приділяється таким питанням, як теоретичні засади права громадян на соціальний захист, предмет, методи, принципи, система та джерела цієї галузі права. Розгляд теоретичних, методологічних та прикладних питань соціального захисту населення, механізмів його функціонування та розвитку свідчить про наявність найрізноманітніших неоднозначних підходів, узагальнень, висновків та оцінок.

Постановка завдання. Метою статті є пошук шляхів подолання соціального захисту населення та її правових аспектів; аналіз зарубіжного досвіду в галузі соціального захисту, особливостей та проблем соціального захисту, нормативно-правової бази, способів вирішення проблем, що виникають в процесі реалізації соціального захисту органами державної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті трансформації української економіки, тобто переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, від державної власності до приватної, розвитку конкуренції та підприємництва, проблема соціального захисту населення загострилася. Створення ринкової економіки супроводжується швидким розшаруванням суспільства щодо матеріального та соціального статусу. Держава зіткнулася з проблемою забезпечення й підтримки бідних.

Прагнення України вступити до Європейського Співтовариства країн та Європейського Союзу неможливе без створення системи правових, економічних, організаційних та інших заходів державних та недержавних установ та організацій, які сприятимуть підтримці соціальної стабільності у суспільстві, створенню умов для зростання добробуту населення й забезпеченню належного рівня та якості життя населення [10].

Процес поглиблення інтеграції у світове економічне співтовариство включає безліч значних змін у системі правління, яка є частиною соціально-економічної системи, заснованої на ідеї поєднання економічної ефективності як результату ринкових сил і соціального компромісу. Наявність ефективної системи соціального захисту є свідченням рівня розвитку держави, її відповідності вимогам часу. Чим вищим є рівень життя членів суспільства, тим більш розвиненим може бути суспільство.

Стратегічна мета інтеграції України до Європейського Співтовариства вимагає серйозної роботи щодо посилення захисту прав і свобод людини, демократизації всіх складових частин суспільного життя, економічного зростання й створення механізмів та умов для створення матеріального й духо-

вного добробуту населення. Найважливішим аспектом цієї проблеми, відображенням місця людини в системі державної політики є стан її соціального захисту та забезпечення соціальних гарантій.

Як уже згадувалося, однією з функцій держави є запобігання зростанню соціальної напруженості щодо майнової нерівності, прогнозування та фінансування негативних наслідків ринку для громадян (безробіття, інвалідність), створення ефективної системи соціального захисту в Україні [11].

Значення та рівень системи соціального захисту населення зумовлені особистими факторами, системними змінами в економічному та політичному аспектах, природно-географічною та культурно-історичною характеристикою держав. У період загострення економічних проблем та соціальної напруги потреба її розширення та вдосконалення стає найбільш значущою та нагальною.

Сьогодні система соціального страхування в Україні переживає важкі часи. Її основна складова частина, пенсійна система, перебуває в найскладнішому становищі. Вона успадкувала багато недоліків пенсійної системи колишнього Радянського Союзу. Тоді за допомогою пенсійного забезпечення не звичні для нього завдання часто вирішувалися шляхом встановлення різних пільг. Водночас зберігається анахронічна щедрість умов для призначення пенсій.

Пенсійне забезпечення в Україні здійснюється на солідарній основі, коли зайняті підтримують безробітних. У цьому разі стаж роботи та заробіток протягом робочого періоду мало впливають на розмір отриманої пенсії.

Задля посилення взаємозв'язку пенсій та виплат із результатами роботи, підвищення надійності інформації про вислугу років та заробіток, створення передумов для контролю за сплатою громадянами страхових внесків, підвищення зацікавленості у сплаті страхових внесків, спрощення та прискорення процедури призначення пенсій та виплат держава розпочала етап реформування пенсійних справ з акцентом на особистий характер соціального страхування. Він регламентований Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. Сутність реформи полягає в переході від однорівневої системи соціального захисту громадян до багаторівневої, яка включає кілька видів пенсій, а саме соціальні пенсії, що виплачуються за рахунок внесків на загальнообов'язкове страхування, та додаткові пенсії, що формуються на кошторисній основі.

Першим кроком усієї системи стає солідарна система пенсійних виставок, і всі великі громадяни України та їхні вчителі-роботи зможуть об'єднатися з нею. Передбачено розмір пенсій з великим депозитом у розмірі виплат заробітної плати та страхового стажу.

Другий рівень пов'язаний із запровадженням системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Сутність такої системи полягає в тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи буде накопичуватись у єдиному накопичувальному фонді та обліковуватись на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, які (або на користь яких) сплачуватимуть такі внески [12].

Для виплати пенсій за рахунок обов'язкових страхових внесків запроваджується індивідуальний (персоніфікований) облік заробітку кожного працівника. Однак якісна оцінка можливостей пенсійної системи не може бути зроблена без урахування демографічної ситуації.

Оскільки пенсійна система платна, вона виплачує пенсії за рахунок страхових внесків працівників та їх роботодавців. Основне рівняння системи, розраховане за формулою (1), має такий вигляд:

$$m \times Z_{пл} \times P = k \times Z_{пл} \times П, \quad (1)$$

де m – тариф внесків на пенсійне страхування; $Z_{пл}$ – середня заробітна плата по країні, на яку нараховуються страхові внески; P – кількість працюючих, що сплачують страхові внески; k – коефіцієнт заміщення; $П$ – кількість пенсіонерів.

Отже, $k = \frac{m \times P}{П}$, ставка заміщення дорівнює ставці страхових внесків, помноженій на відношення кількості платників до кількості пенсіонерів. Отже, два фактори мають вирішальний вплив на розмір пенсії, такі як ставка страхових внесків та співвідношення кількості платників страхових внесків і пенсіонерів. Демографічна ситуація в країні розвивається таким чином, що цей коефіцієнт досяг неприпустимо низького значення й продовжує знижуватися [13].

З цього випливає, що необхідно підтримувати досягнуте значення норми заміщення. Очевидно, що це неможливо зробити з однаковим страховим тарифом. Це означає, що співвідношення кількості платників страхових внесків та отримувачів пенсій потребує поліпшення.

Водночас у пенсійній системі України є багато внутрішніх проблем, однією з яких є процедура призначення дострокових пенсій.

Екстравагантність пенсійної системи також пов'язана з тим, що законодавство передбачає компенсацію багатьох періодів роботи без сплати страхових внесків. До них належать військова служба; навчання у вищих та середніх спеціалізованих навчальних закладах, коледжах, школах та на курсах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації, аспірантурі, клінічній ординатурі, докторантурі; період отримання допомоги по безробіттю; час на догляд за дітьми, інвалідами, людьми похилого віку тощо.

В ідеальних пенсійних системах за ці періоди страхові внески сплачуються з державного бюджету за рахунок відповідних страхових фондів тощо.

Одним з основних принципів пенсійної системи є солідарність. Однак цей принцип давно перетворився на гіпертрофований ефект перерозподілу.

Серед проблем пенсійної системи слід назвати наявність пільгових ставок страхування. Такий підхід порушує головний принцип соціального страхування, а саме залежність розміру пенсії від сплати страхових внесків. Це збільшує розподільчий ефект пенсійної системи та робить її несправедливою. У світовій практиці підхід інший: ставка пенсійного страхування однакова для всіх застрахованих.

В Україні не існує філософії заробітку на старості. Як правило, люди починають думати про це лише у віці, близькому до виходу на пенсію. Крім того, страхувальники не зацікавлені у сплаті страхових внесків через відсутність жорсткого зв'язку між розміром пенсій та сумою сплачених внесків. Поширеним є ухилення від сплати страхових внесків.

Справжня проблема пенсійної системи полягає в тому, що значні суми страхових грошей використовуються для закриття бюджету. Система стала непрозорою, отже, можливості зловживання фондами соціального страхування ще більше розширились [14].

Ефективність систем соціального страхування багато в чому визначається тим, як вони управляються. Це питання заслуговує окремого розгляду, тим більше організаційна структура та управління соціальним страхуванням в Україні далеко не досконалі.

Висновки з проведеного дослідження. Вжиті заходи створюють об'єктивні передумови для значного підвищення ефективності рівня соціального захисту громадян України. Створено систему персоніфікованого обліку пенсійних внесків, запроваджено обов'язкове страхування соціальних ризиків працівників, пов'язаних з їх професійною діяльністю. Однак на цьому етапі розвитку він не отримав належного пенсійного забезпечення, що є одним з важливих елементів пенсійної системи багатьох держав. Нині лише декілька страхових організацій займаються цією діяльністю в рамках страхування життя.

Існує потреба в науковому обґрунтуванні та розробленні практичних заходів щодо вдосконалення основних структуроутворюючих елементів соціального захисту населення, зокрема пенсійного та соціального страхування, створення їх цілісного механізму, що відповідає сучасним умовам.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Болтіна Н. Право соціального захисту України. Київ : Знання, 2008. 663 с.
2. Єпіфанов А., Сало І., Дьяконова І. Бюджет і фінансова політика України : навчальний посібник. Київ : Наукова думка, 1997. 303 с.
3. Базилевич В. Державні фінанси : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 128 с.

4. Шевчук П. Соціальна політика : навчальний посібник. Львів : Світ, 2003. 400 с.

5. Скуратівський В., Палій О. Соціальна політика. Київ : УАДУ, 2003. 265 с.

6. Москаленко В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Т. 21. С. 42.

7. Косова Т., Басанцов І. Сутність і критерії ефективності системи соціального захисту. *Фінанси України*. 2000. № 8. С. 26–32.

8. Михайловська І., Неліпович О. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. Т. 4. С. 255–260.

9. Bonilla Garcia A., Gruat, J.V. Social Protection: A Life Cycle Continuum Investment For Social Justice. *Poverty Reduction And Sustainable Development*. Geneva : International Labour Office, 2003. 57 p.

10. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 28.09.2020).

11. Нижегородова Л. Нове в законодавстві про пенсійне забезпечення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2867 (дата звернення: 28.09.2020).

12. Алешкевич І. Фонд соціальної захисту населення: модель фінансового забезпечення. 2006. № 1. С. 63–66.

13. Population Reference Bureau works to improve the well-being of people everywhere by promoting informed decisions about population, health, and the environment. URL: <https://www.prb.org> (дата звернення: 28.09.2020).

14. Human Development Report. URL: <http://hdr.undp.org> (дата звернення: 01.10.2020).

15. Професійна правова система. Законодавча база. URL: <http://www.nau.kiev.ua> (дата звернення: 01.10.2020).

16. Губін С. Стан пенсійного забезпечення та пенсійного страхування в Україні. *Український освітній світ реформ*. URL: <http://www.cure.org.ua/?info=177> (дата звернення: 01.10.2020).

5. Skuratovsky V., Paliy O. (2003) *Socialjna polityka* [Social policy]. Kyiv: UADU. (in Ukrainian)

6. Moskalenko V. (2003) *Sutnistj socialjnogho zakhystu ta jogho misce v polityci socialjnoji derzhavy* [The essence of social protection and its place in the policy of the welfare state]. *Proceedings*, no. 21, p. 42.

7. Kosova T., Basantsov I. (2000) *Sutnistj i kryteriji efektyvnosti systemy socialjnogho zakhystu* [The essence and criteria for the effectiveness of the social protection system]. *Finance of Ukraine*, no. 8, pp. 26–32.

8. Mikhailovskaya I., Nelipovich O. (2011) *Systema socialjnogho zakhystu naselennja v Ukraini: sutnistj, osnovni skladovi ta naprjamky vdoskonalennja* [The system of social protection of the population in Ukraine: essence, main components and directions of improvement]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, vol. 4, no. 6, pp. 255–260.

9. Bonilla Garcia A., Gruat, J.V. (2003) *Socialjnyj zakhyst: investycji v bezperervnyj zhyttjevyj cykl dlja socialjnoji spravedlyvosti* [Social Protection: A Life Cycle Continuum Investment For Social Justice, Poverty]. *Reduction And Sustainable Development*. Geneva: International Labour Office.

10. ZU “Pro zaghaljnoobov’jazkove derzhavne pensijne strakhuvannja” [Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (accessed 28 September 2020).

11. Nizhegorodova L. Nove v zakonodavstvi pro pensijne zabezpechennja [New in the legislation on pension provision]. Available at: https://minjust.gov.ua/m/str_2867 (accessed 28 September 2020).

12. Aleshkevich I. (2006) *Fond socyalnoj zashhyty naselenja: modelj fynansovogho obespechenja* [Social Protection Fund: a model of financial security], vol. 1, pp. 63–66.

13. Dovidkove bjuro z pytanj narodonaselennja pracjuje zadlja pokrashhennja dobrobutu ljudej skrizj, prosuvajuchy obgruntovani rishennja shhodo naselennja, zdorov’ja ta dovkillja [Population Reference Bureau works to improve the well-being of people everywhere by promoting informed decisions about population, health, and the environment]. Available at: <https://www.prb.org> (accessed 28 September 2020).

14. Zvit pro rozvytok ljudyny [Human Development Report]. Available at: <http://hdr.undp.org> (accessed 1 October 2020).

15. Profesijna pravova systema. [Professional legal system]. *Zakonodavcha baza* [Legislation]. Available at: <http://www.nau.kiev.ua> (accessed 1 October 2020).

16. Gubin S. Stan pensijnogho zabezpechennja ta pensijnogho strakhuvannja v Ukraini [The state of pension provision and pension insurance in Ukraine]. *Ukrainskyj osvitnij svet reform* [Ukrainian educational world of reforms]. Available at: <http://www.cure.org.ua/?info=177> (accessed 1 October 2020).

REFERENCES:

1. Boltina N. (2008) *Pravo socialjnogho zakhystu Ukrainy*. [The right of social protection of Ukraine.] Kyiv : Knowledge. (in Ukrainian)

2. Epifanov A., Salo I., Dyakonova I. (1997) *Bjudzhet i finansova polityka Ukrainy* [Budget and financial policy of Ukraine] Kyiv: Science opinion. (in Ukrainian)

3. Bazilevich V. (2002) *Derzhavni finansy* [State finance] Kyiv : Attica. (in Ukrainian)

4. Shevchuk P. (2003) *Socialjna polityka* [Social policy] Lviv : World. (in Ukrainian)

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ
З ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В УКРАЇНІ ТА СВІТІCOMPARATIVE ANALYSIS OF THE STATE-OWNED BANKS
IN UKRAINE AND WORLDWIDE

УДК 336.71

<https://doi.org/10.32843/bses.57-20>**Огородник В.В.**

д.е.н., доцент,
доцент кафедри банківської справи
та фінансових технологій
Навчально-науковий інститут
банківських технологій та бізнесу
Університету банківської справи

Ogorodnik Vira

Educational and Scientific Institute
of the Banking and Financial Technology
Banking University

У статті проведено порівняльну характеристику діяльності банків з державною участю в Україні та світі, що дало змогу виокремити не тільки спільні риси їхньої діяльності, але й фактори, які сприяють ефективному розвитку банків з державною участю. Пропонований компаративний аналіз світової та вітчизняної практики діяльності банків з державною участю складається з п'яти послідовних взаємопов'язаних етапів. На завершальному етапі компаративного аналізу виокремлено фактори, які сприяють ефективному розвитку банків з державною участю, серед яких слід назвати орієнтацію банків на комерційну ефективність діяльності; наявність приватного капіталу у статутному капіталі; мінімізацію політичного впливу; здійснення подальшої докапіталізації за рахунок власного прибутку банку; забезпечення ідентичності задекларованих цілей їхньому упровадженню; ефективну реалізацію різноманітних напрямів кредитно-інвестиційної діяльності; впровадження ефективних моделей стратегічного й корпоративного управління.

Ключові слова: банк, банк з державною участю, ефективність, компаративний аналіз діяльності банків, соціально-економічна ефективність банку з державною участю.

В статье проведена сравнительная характеристика деятельности банков с госу-

дарственным участием в Украине и мире, что позволило выделить не только общие черты их деятельности, но и факторы, способствующие эффективному развитию банков с государственным участием. Предлагаемый компаративный анализ мировой и отечественной практики деятельности банков с государственным участием состоит из пяти последовательных взаимосвязанных этапов. На завершающем этапе компаративного анализа выделены факторы, способствующие эффективному развитию банков с государственным участием, среди которых следует назвать ориентацию банков на коммерческую эффективность деятельности; наличие частного капитала в уставном капитале; минимизацию политического влияния; осуществление дальнейшей докапитализации за счет собственной прибыли банка; обеспечение идентичности задекларированных целей их внедрению; эффективную реализацию различных направлений кредитно-инвестиционной деятельности; внедрение эффективных моделей стратегического и корпоративного управления.

Ключевые слова: банк, банк с государственным участием, эффективность, компаративный анализ деятельности банков, социально-экономическая эффективность банка с государственным участием.

The article provides a comparative analysis of the state-owned banks activities in Ukraine and worldwide which allows identifying not only common features of their activities but also factors which can foster efficient development of the state-owned banks. The comparative analysis of international and Ukrainian state-owned banks activities is carried out in five consecutive interrelated stages: the research of the state-owned banks' essence; identification of the comparison criteria; characteristics of the state-owned banks activities based on the criteria suggested; formulating factors fostering further efficient development of the state-owned banks. To carry out the comparative analysis of the state-owned banks functioning in Ukraine and worldwide the following criteria were applied: historical preconditions of their existence; various bank types; the mission declared and the purpose of their functioning; the amount of the state share in the banking system; specialization and directions of the bank loan and investment activities; capitalization methods; profit and its distribution; ways of privatization. The approach exercised made it possible to single out common features of the state-owned banks activities where belong indirect involvement of the state-owned banks in the socio-economic development of the country; dynamic movement of the state share in the country banking sector; financial support for the government projects and programs implementation in various spheres; ensuring the highest level of the bank investment attractiveness before privatization. At the final stage of the comparative analysis, the factors fostering efficient development of the state-owned banks are highlighted where belong: the banks' focus on commercial efficiency of their activities; the existence of private capital in the authorized capital; minimization of the political influence; further recapitalization at the expense of the bank's own profit; ensuring the correspondence between the goals declared and their implementation; efficient implementation of loan and investment activities in various areas; introduction of efficient models in strategic and corporate management.

Key words: bank, state-owned bank, efficiency, comparative analysis of the banks activities, the state-owned bank socio-economic efficiency.

Постановка проблеми. Діяльність банків з державною участю в Україні перебуває під пильною увагою Міністерства фінансів України, Національного банку України, міжнародних фінансових установ, аналітиків та науковців як на макрорівні (у масштабі країни), так і на мікрорівні (на рівні окремої банківської установи). Водночас діяльності банків з державною участю у світі загалом приділяється значна увага Світового банку, Міжна-

родного валютного фонду, Європейського Союзу та інших міжнародних інституцій.

У сучасних економічних умовах все більшої актуальності набуває порівняння основних аспектів діяльності банків з державною участю в Україні та світі, що дає змогу виокремити закономірності, врахувати недоліки та запропонувати напрями підвищення ефективності функціонування цих банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значну увагу питанням функціонування й розвитку банків з державною участю приділено у наукових працях таких іноземних та вітчизняних учених, як А. Ендрюс (A. Andrews), Г. Капріо (G. Caprio), Ш. Коул (S. Cole), Т. Корнер (T. Korner), Р. Ла Порта (R. La Porta) [1], Е. Леві-Еяті (E. Levy-Yeyati), М. Піантковський (M. Piantkowski), Г.П. Бортніков, С.С. Гасанов, Л.О. Ковриженко [2], О.О. Любіч, В.І. Міщенко, Т.Г. Дзюба [9]. Незважаючи на вагомий внесок науковців у дослідження зазначеного питання, зміни, що відбулися у структурі власності вітчизняної банківської системи, актуалізують проведення компаративного аналізу діяльності банків з державною участю у банківських системах України та світу.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виокремленні спільних характеристик банків з державною участю в Україні та світі, окресленні факторів подальшого ефективного розвитку банків з державною участю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що останнім часом для дослідження різноманітних аспектів функціонування сучасної економічної системи вчені все частіше користуються компаративним аналізом. Проведення компаративного аналізу в нашому дослідженні дає змогу визначити загальні та унікальні характеристики банків з державною участю в Україні та світі, що в подальшому можуть бути використані для підвищення ефективності функціонування вітчизняних банків з державною участю.

На першому етапі компаративного аналізу банків з державною участю в Україні та світі не будемо зосереджувати особливої уваги, оскільки він передбачає окреслення теоретичної сутності досліджуваних банків.

На другому етапі компаративного аналізу банків з державною участю в Україні та світі сформулюємо універсальні критерії, які будемо використовувати для порівняння зазначених банків, такі як:

- історичні передумови створення банків з державною участю;
- різновиди банків з державною участю;
- задекларована місія та мета функціонування банків з державною участю;
- величина частки держави в банківській системі (частки в активах та депозитах);
- спеціалізація та напрями кредитно-інвестиційної діяльності банків з державною участю;
- метод капіталізації банків з державною участю;
- прибуток банків з державною участю та його розподіл;
- шляхи приватизації банків з державною участю.

На основі визначених ознак порівняння банків з державною участю в Україні та світі проведемо компаративний аналіз.

Розпочнемо з окреслення історичних передумов появи цього різновиду банківських установ та представлення поглядів учених на доцільність їхнього функціонування. В контексті історичних передумов появи державної власності у банках вважаємо за доцільне розглянути напрацювання таких іноземних науковців, як Р. Ла Порта (La Porta), Ф. Лопез-де-Сіланез (López-de-Silanes) та А. Шлейфер (Shleifer) [1]. Вчені досліджували наслідки державної власності у банківських системах більше 90 країн світу (з 1960 до 1995 рр.). Проаналізувавши представлений зазначеними вченими підхід, можемо частково погодитися з тим, що значна державна власність у банківській системі стримує фінансово-економічний розвиток економіки, політизує процес розподілу фінансових ресурсів та знижує його ефективність. При цьому автори доводять, що структура фінансово-кредитної системи будь-якої країни залежить як від інституційної системи, так і від запровадження демократичних принципів у країні, справедливої судової системи, захисту прав кредиторів та інвесторів.

Слід відзначити, що залежно від стану розвитку економіки держави в певний період часу може змінюватися частка державної власності у банках. Хоча загальною тенденцією є домінування приватних банків у розвинених країнах, а державних – у країнах, що розвиваються, вплив державних банків на розвиток економіки залишається суттєвим у багатьох країнах. Зокрема, у 2013 р. частка державних банків у загальному обсязі активів банківської системи Німеччини склала 27,8%, Бразилії – 34,4%, Мексики – 14,1%, Індії – 73,2%, Китаю – 68,5% [2, с. 127].

Далі проаналізуємо витрати, які несуть країни світу на подолання банківських криз (рис. 1), тобто частину загальної суми, витраченої державою на реструктуризацію фінансового сектору (витрати на рекапіталізацію банків та докапіталізацію банків з державною участю).

З рис. 1 видно, що прямі державні витрати на подолання наслідків системної банківської кризи в Україні становили 15,7% до ВВП. Можемо стверджувати, що цей відсоток витрат є прийнятним порівняно з іншими країнами світу (Індонезія мала більше 55% до ВВП у 1997 р., Аргентина – 55% у 1980 р., Ісландія – 38% у 2008 р.). Водночас велике значення має структура цих витрат, а також можливість політичного тиску та корупційної складової частини.

Розглянемо більш детально витрати держави на подолання банківської кризи в Україні впродовж 2014–2017 рр. (рис. 2).

Так, за проаналізований період найбільше витрат держави на подолання банківської кризи в Україні припадало саме на 2016 р., а найбільшу частку у структурі витрат мали націоналізація та докапіталізація «Приватбанку». Можемо заува-

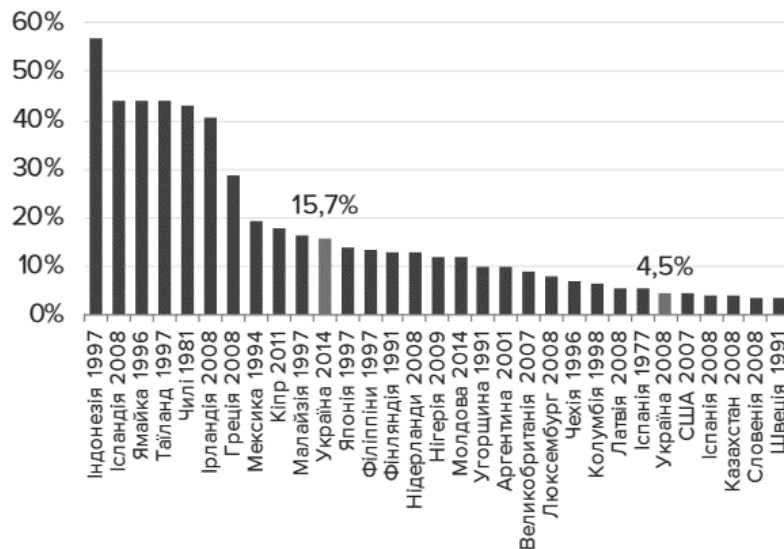

Рис. 1. Витрати держав на подолання банківських криз, % до ВВП

Джерело: [3]

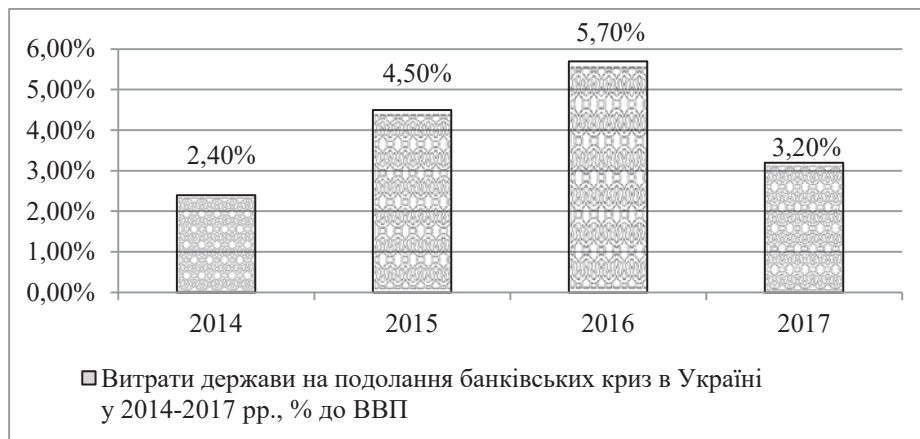

Рис. 2. Витрати держави на подолання банківських криз в Україні у 2014–2017 рр., % до ВВП

Джерело: [3]

жити, що прямі втрати всієї економіки сукупно становили понад 38% до ВВП. Наслідки цієї системної кризи ще довго обмежуватимуть банківське кредитування та економічне зростання [3].

Як висновок з аналізу історичних передумов створення банків з державною участю можемо зазначити, що ці банки як в Україні, так і у світі загалом здебільшого є результатом націоналізації чи рекапіталізації приватних банків під час кризових періодів. Водночас існує чимало прикладів, коли банки з державною участю започатковували свою діяльність як банки розвитку (метою їхнього функціонування є сприяння соціально-економічного розвитку країни).

Далі розглянемо порівняльну ознаку різних видів банків з державною участю. Так, у світовій практиці прийнято виділяти універсальні банки з державною участю та банки розвитку. В Україні

упродовж обмеженого періоду (2004–2016 рр.) функціонував банк розвитку, а саме «Український банк реконструкції та розвитку». Однак цей банк так і не зумів повноцінно виконувати покладені на нього завдання зі стимулювання економічного розвитку.

Щодо світової практики, то діяльність банків розвитку є дуже поширеною. Так, за підрахунками експертів, у світі налічується близько 530 банків розвитку, з яких [4, с. 292] 28,6% (152) розташовані у країнах латиноамериканського й Карибського регіону; 27,7% (147) – в Африці; 23,2% (121) – в Азії і Тихоокеанському регіоні; 9,2% (49) – в Європі; 9,3% (47) – на Близькому Сході. Водночас значна кількість банків розвитку в окремих регіонах ще не означає найвищий обсяг операцій, адже найбільші обсяги активних операцій досліджуваних банків зафіксовані в Азії, Європі та Америці.

Далі проведемо порівняння вітчизняних та іноземних банків з державною участю за таким критерієм, як задекларована місія та мета функціонування даних банків. Сучасні українські банки з державною участю мають різні за своїм змістом мету та функціональне призначення, що продовжують змінюватися відповідно до трансформації стратегії управління державним сектором банківської системи. Основна місія «Ощадбанку» полягає у підтримці економічного розвитку країни шляхом надання сучасних банківських послуг, а також залучення депозитів домогосподарств. Метою діяльності «Укресімбанку» є фінансова підтримка виробників експортно орієнтованої продукції, інвестиційних проєктів з високою доданою вартістю тощо. Функціональне призначення «Приватбанку» полягає у здійсненні роздрібного кредитування, взаємодії з малим і середнім бізнесом, корпоративним бізнесом. Місія «Укргазбанку» розкривається у наданні фінансової підтримки як суб'єктам підприємницького сектору, так і домогосподарствам у реалізації еко-проєктів для забезпечення відновлення економіки України, стабільного зростання валового внутрішнього продукту.

Щодо місії банків з державною участю в інших країнах, то для прикладу розглянемо банки з різних країн світу. Так, мета діяльності німецького "North Rhine-Westphalia" (2004 р. заснування) передбачає підтримку державних програм та муніципальних корпорацій у реалізації економічної, соціальної та житлової політики [5]. Функціональне призначення "Bank Gospodarstwa Krajowego" (1924 р. заснування) полягає у підтримці державних програм, а саме державних соціально-економічних програм та програм регіонального самоврядування. Фінляндський банк "Finnvera" (1999 р. заснування) декларує у своїй місії сприяння малому та середньому бізнесу, експорту, регіональній політиці держави [2, с. 127].

Таким чином, проаналізувавши окремі банки з державною участю в Україні та світі за критерієм задекларованої місії та цілей банку, можемо зробити висновок про достатню їх різноманітність. На нашу думку, спільною метою всіх банків з державною участю є сприяння (більшою чи меншою мірою) соціально-економічному розвитку країни.

Продовжуючи дослідження, проаналізуємо банки з державною участю в Україні та світі за четвертим критерієм, яким є величина частки держави у банківській системі. Зауважимо, що частка держави у банківських системах країн світу сильно різниться (табл. 1).

З аналізу даних табл. 1 можемо зробити висновок, що країни колишнього СРСР продовжують володіти значною часткою банківських активів (46,2%) та депозитів (57,6%). Відповідна частка в депозитах банків з приватним капіталом є меншою за банки з державною участю, становлячи 42,4%, а в активах – більшою, складаючи 53,8%. Водночас зауважимо, що це дані за 2015 р., а за підсумками 2019 р. частки в активах та депозитах банків з державною участю в Україні набагато випереджають показники банків з приватним та іноземним капіталом. Такі показники вимагають врахування важливої ролі банків з державною участю на ринку банківських послуг та розроблення подальших заходів зі зменшення державної частки власності в банківській системі України.

Наступним критерієм для порівняння розглянемо напрями спеціалізації та кредитно-інвестиційної діяльності банків з державною участю. Так, для вітчизняних банків з державною участю неможливо виділити певний сталий напрям фінансування. Водночас зазначені банки зацікавлені в підтримці державних інфраструктурних проєктів, експортно орієнтованого бізнесу та еко-ініціатив суб'єктів підприємницької діяльності.

Щодо напрямів кредитно-інвестиційної діяльності закордонних банків з державною участю, то можемо зауважити, що банк "North Rhine-Westphalia" здійснює фінансову підтримку сільського господарства, будівництва, сфери послуг, видобувної промисловості та інфраструктурних проєктів [5]. "Bank Gospodarstwa Krajowego" орієнтований на фінансування органів територіального управління, підтримку експорту, реалізацію програм розвитку інфраструктури тощо [2, с. 127]. Банк "Finnvera" спрямовує кредитно-інвестиційну діяльність на венчурні інвестиції, експортні кредитні гарантії та інші послуги, що пов'язані із фінансуванням експорту.

Такі тенденції пов'язані зі специфікою трансформації економічної системи кожної країни світу,

Таблиця 1

Розподіл активів та депозитів між приватними банками та банками з державною участю у країнах світу за 2015 р., %

Країни/показник	Частка в активах		Частка в депозитах	
	банки з державною участю	банки з приватним капіталом	банки з державною участю	банки з приватним капіталом
Країни СНД	46,2	53,8	57,6	42,4
Країни Центральної та Східної Європи	26,4	73,6	31	69
Балтійські країни	7,7	92,3	12,1	87,9

Джерело: складено автором за матеріалами [6]

що обумовлює посилену увагу до окремих галузей економіки та їх фінансову підтримку банками з державною участю. Водночас концентрація на певних сферах діяльності банків з державною участю у різних країнах світу може значно різнитися залежно від різноманітних передумов, зокрема впливу наслідків фінансово-економічних криз на галузі економіки та соціальну сферу, політичної та економічної нестабільності в країні.

Наступним критерієм проведення компаративного аналізу банків з державною участю в Україні та світі є методи капіталізації зазначених банків. Щодо України, то однією з причин зміни структури власності у вітчизняному банківському секторі є докапіталізація банків з державною участю. Можемо зазначити, що за 2008–2017 рр. було докапіталізовано «Ощадбанк», «Укресімбанк», «Укргазбанк» та «Приватбанк» на загальну суму 206,21 млрд. грн., при цьому 51,9% від загального обсягу державних вкладень у банки з державною участю за 2008–2017 рр. використано на капіталізацію «Приватбанку» [7]. Вжиття цих заходів відбувалося як за рахунок державного бюджету, так і за рахунок облігацій внутрішньодержавної позики та прибутків банків. Зауважимо, що лише у 2011–2014 рр. здійснювалася докапіталізація «Ощадбанку» за рахунок прибутку, у 2008 р. докапіталізація також здійснювалася за рахунок державного бюджету, а в усі інші роки – шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики. В «Укресімбанку» докапіталізація за рахунок прибутку здійснювалася у 2008, 2009, 2011, 2012 та 2013 рр., за рахунок державного бюджету – у 2008 р., а в усі інші роки – через ОВДП, як і для інших банків з державною участю.

Зауважимо, що вітчизняні банки з державною участю володіють найбільшою часткою ОВДП серед усіх інших банків України (рис. 3).

Так, станом на кінець травня 2020 р. зазначені банки володіли ОВДП загальною вартістю 386 млрд. грн., що становить 84% загального обсягу паперів у власності вітчизняних банків. При цьому як докапіталізацію банки з державною

участю отримали ОВДП на суму 231 млрд. грн. [8]. Утримання такої динаміки приведе до ще більшої зміни структури активів вітчизняних банків з державною участю (зменшення частки кредитування), що негативно вплине на реалізацію визначеної стратегії та бізнес-моделі (оскільки банки опосередковано стають учасниками реалізації державної економічної політики, а саме фінансують дефіцит державного бюджету та державні програми стратегічного значення).

Слід відзначити, що у світовій практиці прикладом прямого втручання держави через безпосереднє фінансування заходів щодо збільшення капіталізації та націоналізації проблемних банків є заходи урядів Великої Британії, Нідерландів, Бельгії, Люксембургу, Франції та Ісландії у 2008–2009 рр. Так, упродовж цього періоду відбулась повна чи часткова націоналізація відразу декількох банківських груп та окремих банків. «Northern Rock», «Bradford & Bingley» були повністю націоналізовані урядом Великої Британії; уряди Нідерландів, Бельгії та Люксембургу частково націоналізували банківсько-страхову групу «Fortis» [9, с. 199]. Вжиття цих заходів сприяло відновленню стабільності у банківських системах країн світу.

Ще одним питанням, яке відрізняє вітчизняні банки з державною участю від іноземних аналогів, є частка прибутків, які щорічно перерозподіляються цими банками на дивіденди. Зауважимо, що вітчизняні банки з державною участю за підсумками 2011, 2012, 2016 рр. здійснювали перерахунок 30% прибутків на користь власника (держави), тобто до державного бюджету України, а у 2013 р. – вже 34% прибутків. Отже, можемо зауважити, що саме у 2011, 2012, 2013 та 2016 рр. у банків з державною участю залишалося достатньо коштів для свого подальшого розвитку, нарощення запасів капіталу. За результатами 2014 та 2015 рр. виплата дивідендів дорівнювала 0 через збитковість діяльності вітчизняних банків з державною участю.

Водночас у 2017–2018 рр. ситуація змінилася в бік збільшення частки прибутків банків з держав-

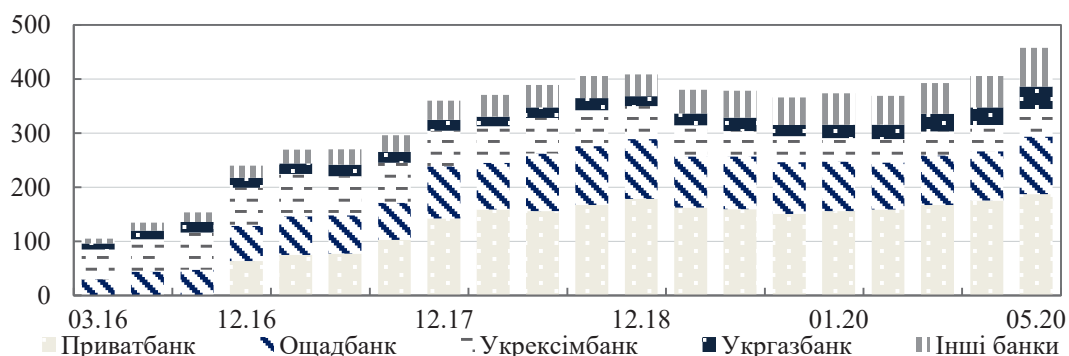

Рис. 3. Обсяги ОВДП у власності банків в Україні за 2016–2020 рр., млрд. грн. (на кінець періоду)

Джерело: [8]

ною участю, розподіленої на дивіденди – 56% та 89% відповідно. Такі тенденції свідчать про те, що держава, з одного боку, зацікавлена у прибутковій діяльності банків з державною участю (задля отримання дивідендів), а з іншого боку, не зацікавлена у розвитку зазначених банків (адже вилучення такої значної частки прибутків обмежує їх можливості для подальшого зростання).

Підбиваючи підсумки проведення компаративного аналізу діяльності банків з державною участю в Україні та світі, виділимо такі спільні риси для досліджуваних банків, як опосередковане сприяння банків з державною участю соціально-економічному розвитку країни; періодична зміна частки державної власності в банківському секторі (зокрема, залежно від рівня економічного розвитку країни); фінансова підтримка реалізації державних проєктів та програм різного спрямування; забезпечення найвищого рівня інвестиційної привабливості банку перед приватизацією.

На завершальному етапі на основі узагальнення іноземного досвіду функціонування банків з державною участю обґрунтовано фактори ефективного розвитку зазначених банків, які включають:

1) орієнтацію банків на комерційну ефективність діяльності (передбачає вибір клієнтів для фінансової взаємодії не за ознакою власності, а за їхньою кредитоспроможністю та платоспроможністю, тобто обслуговування як приватних, так і державних суб'єктів господарювання);

2) присутність приватного капіталу у статутному капіталі банків (наприклад, частка капіталу належить міжнародним фінансовим організаціям чи приватним інвесторам), що сприятиме більшій відповідальності менеджменту та підвищенню ефективності діяльності банків;

3) незалежність функціонування від політичного впливу (створення та функціонування самостійних наглядових рад, члени яких є висококомпетентними фахівцями, позбавленими стороннього впливу, що стане запорукою вираженого прийняття стратегічних рішень);

4) здійснення подальшої докапіталізації банків з державною участю за рахунок власного прибутку (забезпечить посилення відповідальності менеджменту банків, які не розраховуватимуть на докапіталізацію за рахунок державного бюджету чи облігацій внутрішньої державної позики);

5) забезпечення ідентичності задекларованих цілей (завдань) банків та їх дійсного впровадження, що посилить соціальну спрямованість діяльності банків та відповідальність за результати ухвалених рішень;

6) реалізацію різноманітних напрямів кредитно-інвестиційної діяльності банків з державною участю (це позбавить банки підвищених ризиків, пов'язаних з кредитуванням лише окремих галузей економіки чи групи клієнтів);

7) впровадження ефективних моделей стратегічного та корпоративного управління, оптимізацію роботи філійної мережі, досягнення оптимального співвідношення кваліфікації персоналу та рівня оплати праці, що створить додаткові переваги цим банкам для чесної конкурентної боротьби на ринку банківських послуг.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, на основі проведеного компаративного аналізу діяльності вітчизняних та іноземних банків з державною участю, що включав п'ять взаємопов'язаних етапів (дослідження природи банків з державною участю, формулювання критеріїв порівняння, формулювання системи індикаторів, опис і пояснення діяльності порівнюваних банків, висновки та перспективи удосконалення), можемо зробити висновки про наявність численних спільних та відмінних рис у функціонуванні цих банків у різних країнах світу. Водночас узагальнення результатів компаративного аналізу дало змогу виокремити фактори ефективного розвитку банків з державною участю. Реалізація зазначених факторів в Україні забезпечить покращення розвитку вітчизняних банків з державною участю та їх подальше сприяння соціально-економічному розвитку країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. La Porta R., Lopez-De-Silanes F., Shleifer A. Government Ownership of Banks. *The Journal of Finance*. 2002. No. 1. P. 265–301. DOI: 10.1111/1540-6261.00422
2. Ковриженко Л.О. Державні банки: міжнародний досвід та перспективи для України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 2. Т. 1. С. 126–128.
3. Стратегія макропруденційної політики / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83019081> (дата звернення: 01.10.2020).
4. Вишневецький В.П. Національна модель неоіндустріального розвитку України : монографія. Київ : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2016. 519 с.
5. Marois Th. State-owned banks and development: dispelling mainstream myths. *Municipal services project. Occasional Paper*. 2013. № 21.
6. Офіційний сайт "World Bank". URL: <https://www.worldbank.org> (дата звернення: 01.10.2020).
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2020).
8. Звіт про фінансову стабільність, червень 2020 / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H1.pdf?v=4
9. Дзюба Т.Г. Шляхи підвищення капіталізації банківських установ за участю держави в умовах фінансової нестабільності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Економіка. 2009. Вип. 12. С. 196–204.

REFERENCES:

1. La Porta, Rafael, Florencio Lopez-De-Silanes, and Andrei Shleifer. Government Ownership of Banks. *The Journal of Finance*. 2002, no. 1: 265–301. DOI: 10.1111/1540-6261.00422
2. Kovrizhenko L.O. (2016) Derzhavni banki: mizhnarodniy dosvid ta perspektivi dlya Ukrayini [State-owned banks: international experience and prospects for Ukraine]. *Visnik Hmel'nitskogo natsionalnogo universitetu*, no. 2, vol. 1, pp. 126–128.
3. Strategiya makroprudentsiynoyi politiki. Natsionalniy bank Ukrayini [Macroprudential policy strategy. National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83019081> (accessed 1 October 2020).
4. Vishnevskiy V.P. (2016) *Natsionalna model neoindustrialnogo rozvitku Ukrayini* [National model of neo-industrial development of Ukraine]. NAN UkraYini, Kyiv: In-t ekonomiki prom-sti. (in Ukrainian)
5. Marois Thomas. State-owned banks and development: dispelling mainstream myths. *Municipal services project. Occasional Paper*. 2013. № 21.
6. Ofitsiyiniy sayt World Bank [Official site World Bank]. URL: <https://www.worldbank.org> (accessed 1 October 2020).
7. Ofitsiyiniy sayt Ministerstva finansiv Ukrayini [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.minfin.gov.ua> (accessed 1 October 2020).
8. Zvit pro finansovu stabilnist [Financial Stability Report], cherven 2020. Natsionalniy bank Ukrayini. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H1.pdf?v=4 (accessed 1 October 2020).
9. Dzyuba T.G. (2009) Shlyahi pidvischennya kapitalizatsiyi bankivskih ustanov za uchastyu derzhavi v umovah finansovoyi nestabilnosti [Ways to increase the capitalization of banking institutions with the participation of the state in conditions of financial instability]. *Naukovi zapiski Natsionalnogo universitetu "Ostrozka akademiya"*. Ser.: *Ekonomika*, no. 12, pp. 196–204.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ В МЕТОДОЛОГІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-АРХІТЕКТУРИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

APPLICATION OF THE INSTITUTIONAL APPROACH IN THE METHODOLOGY OF STUDYING THE PROCESS OF FORMING THE BUSINESS ARCHITECTURE OF THE BANKING SECTOR

У статті розглянуто бізнес-архітектуру банківського сектору як об'єкт наукового пізнання, який слід оцінювати в динаміці та розвитку. Висунуто гіпотезу про те, що інституціональний підхід може бути застосовано як науковий метод дослідження процесу формування бізнес-архітектури банківського сектору. Конкретизовано зміст низки понять, що розкривають ключові аспекти й складові частини інституціональної архітектури, якими є структура, бізнес-архітектура та архітектоніка. Обґрунтовано необхідність створення раціональної конструкції бізнес-архітектури банківського сектору як єдиного цілого на основі принципів структурування, зв'язку та взаємозумовленості її елементів. В результаті дослідження ми дійшли висновку про те, що з позиції архітектоніки бізнес-архітектура банківського сектору економіки є багаторівневою. Вона характеризується відносинами підпорядкування та субординації її елементів, а ієрархія є способом формування цієї структури та механізмом її функціонування.

Ключові слова: структура, архітектоніка, інституціональна архітектоніка, бізнес-архітектура, банківський сектор, бізнес-архітектура банківського сектору.

В статье рассмотрена бизнес-архитектура банковского сектора как объект

научного познания, который следует оценивать в динамике и развитии. Выдвинута гипотеза о том, что институциональный подход может быть применен как научный метод исследования процесса формирования бизнес-архитектуры банковского сектора. Конкретизировано значение ряда понятий, раскрывающих ключевые аспекты и составляющие институциональной архитектоники, которыми являются структура, бизнес-архитектура и архитектоника. Обоснована необходимость создания рациональной конструкции бизнес-архитектуры банковского сектора как единого целого на основе принципов структурирования, связи и взаимообусловленности ее элементов. В результате исследования мы пришли к выводу о том, что с позиции архитектоники бизнес-архитектура банковского сектора экономики является многоуровневой. Она характеризуется отношениями подчинения и субординации ее элементов, а иерархия является способом формирования этой структуры и механизмом ее функционирования.

Ключевые слова: структура, архитектоника, институциональная архитектоника, бизнес-архитектура, банковский сектор, бизнес-архитектура банковского сектора.

УДК 336.71

<https://doi.org/10.32843/bsep.57-21>

Рудевська В.І.

к.е.н., доцент кафедри банківської справи та фінансових технологій
Університет банківської справи

Rudevska Viktoriia
Banking University

The study examines the business architecture of the banking sector as an object of scientific knowledge, which should be evaluated in dynamics and development. Institutional aspects of the formation and development of economic systems, in particular in the banking system, have recently attracted more and more attention from scientists and government agencies. The article hypothesizes that the institutional approach can be applied as a scientific method for studying the process of forming the business architecture of the banking sector. The methodological foundations of the study of business architecture have common origins with the modern methodology of a holistic understanding of the structure of a business. The article concretizes the meaning of a number of concepts that reveal the key aspects and components of institutional architectonics: structure, business architecture and architectonics. The paper clarifies the relationship between the concepts of business architecture and architectonics, because in the scientific literature, they are often identified and there is no clear essential distinction. In the context of the study, the concept of structure presented as a kind of tectonic form of placement and interaction of key elements of the banking sector of the economy. The article substantiates the need to create a rational design of the business architecture of the banking sector as a whole based on the principles of structuring, communication and interdependence of its elements. The study concluded that from the point of architecture, the business architecture of the banking sector of the economy is multilevel. It is characterized by the relationship and subordination of its elements, and hierarchy is a way of forming this structure and the mechanism of its functioning. The hierarchy in the business architecture of the banking sector of the economy is its internal structural and organizational property. In summary, it should be noted that the transformation of the banking system through financial, economic and organizational transformations of all its elements on the principles of finding effective models of business architecture, its logical conclusion is the formation of its architectonics.

Key words: structure, architectonics, institutional architecture, business architecture, banking sector, business architecture of the banking sector.

Постановка проблеми. У вітчизняній науці сьогодні практично немає глибоких наукових досліджень процесу формування бізнес-архітектури банківського сектору. Поодинокі публікації із зазначеної теми не можуть відтворити достатньо повної та об'єктивної картини наукових знань про актуальні проблеми. Зазвичай відсутній підхід, за якого бізнес-архітектуру сприймають як цілісну оболонку всієї фінансово-економічної системи банківського сектору, а не лише окремих банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кінця 90-х років ХХ ст. різко зріс інтерес до

інституціоналізму як напряму сучасної економічної думки та методологічної основи проведення наукових досліджень. Інституціональні аспекти формування й розвитку економічних систем, зокрема в банківській системі, останнім часом дедалі більше привертають до себе увагу з боку науковців та органів державного управління. Серед авторів таких досліджень варто виокремити таких, як А. Гриценко, І. Корчинський, Н. Савицька, О. Глущенко, Ю. Лопатинська, роботи яких ґрунтуються на інституціональній теорії у різних її напрямках і течіях, основопо-

ложні основи яких висвітлено у працях Д. Норта, У. Вільямсона, Р. Коуза та інших учених.

Постановка завдання. Метою дослідження є долучення до наукового аналізу методологічних аспектів процесу формування бізнес-архітектури банківського сектору з обґрунтуванням доцільності застосування інституціонального підходу та його органічного поєднання з основними принципами архітектоники як наукового методу, що дасть змогу обґрунтувати створення раціональної конструкції бізнес-архітектури банківського сектору як єдиного цілого на основі принципів структурування, зв'язку та взаємозумовленості її елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний підхід як методологічна основа в економічних дослідженнях був найпоширенішим на початку 70-х років ХХ ст., оскільки давав змогу розглядати явища й процеси у взаємозв'язку через взаємозалежність їх окремих елементів, що давало можливість здійснювати аналіз та оцінювання стану, прогнозування тенденцій розвитку фінансово-економічних систем.

Наукове пізнання як методологія проникнення у сутність явищ та процесів вимагає системного дослідження саме поняття «бізнес-архітектура банківського сектору», яку ми з позицій системи трактуємо як сукупність елементів, що перебувають в організаційній та структурній єдності і, маючи емерджентні властивості, взаємодіють на основі функціональних, інформаційних, ієрархічних, просторово-територіальних та інших зв'язків. Елементами системи є такі її складові частини, які не можуть бути надалі поділеними, проте здатні утворювати підсистеми на основі зв'язків із зовнішнім середовищем. Система у своїй цілісності може бути самостійним об'єктом функціонування та управління в рамках, зокрема, системи вищого порядку.

Як об'єкт дослідження система повинна мати низку характеристик, зокрема:

- володіти організаційною впорядкованістю;
- цілісність має поєднуватись із подільністю на окремі елементи;
- взаємодіями між елементами має бути достатньою для утримання системи в цілісності, структурній підпорядкованості;
- взаємодія окремих елементів із зовнішнім середовищем не може загрожувати організаційній єдності.

Отже, з позицій системного підходу розгляд бізнес-архітектури банківського сектору як об'єкта наукового пізнання передбачає, що його належить оцінювати в динаміці та розвитку. У зв'язку з цим рамки об'єкта розширюються за рахунок аналізу та оцінювання змін, що відбуваються з вибраним об'єктом та охоплюють безпосередньо як процес цих змін, так і вплив інститутів, які його регулюють, тому в ширшому розумінні, згідно із системним

підходом, об'єкт нашого наукового дослідження – бізнес-архітектуру банківського сектору – можна трактувати як результат структурних, інституціональних, організаційно-економічних перетворень, формування в результаті таких трансформацій сучасної бізнес-моделі діяльності окремих комерційних банків та їх об'єднань у рамках системи банківського сектору економіки.

Відносно новим науковим напрямом дослідження економічних перетворень є інституційна архітектоніка. Наприкінці 1990-х років з появою наукових дискусій щодо реформування наявної фінансової архітектури з'явилось поняття фінансової архітектоники як різновиду інституційної. Серед найбільш вагомих вітчизняних фундаментальних праць з цього напрямку слід відзначити колективну монографію «Інституційна архітектоніка й динаміка економічних перетворень», видану колективом науковців Інституту економіки і прогнозування НАНУ за редакцією професора А. Гриценка [1].

У ширшому розумінні архітектоніка – це головний принцип структурування, зв'язку та взаємозумовленості елементів цілого [1].

Предметом архітектоники є загальні закономірності побудови цілісних систем, визначальними рисами яких є самодостатність, внутрішня, єдність, завершеність [2].

В економічній теорії архітектоніка поєднує знання глибинної інституціональної структури, вміння будівництва й формування загального плану побудови цілісної системи інститутів, які формують новий каркас (архітектуру/архітектоніку) суспільно-економічної системи та політики.

В сучасних умовах на базі загальнофілософської методології архітектоники виник новий напрям соціально-економічних досліджень, а саме інституціональна архітектоніка, що пов'язано з процесами глобалізації, посилення інтегрованості різних природних, технічних, біологічних і соціальних систем, які все більше набувають характеру цілісності й стають самостійним об'єктом дослідження. Її предметом є загальні закономірності побудови цілісних систем, а її наукова методологія сформована на основі поєднання методу сходження від абстрактного до конкретного, покликаною теоретично відтворювати й практично вдосконалювати цілісну структуру, і власного категоріального ряду, серцевину якого утворюють основні закони архітектоники [3].

Абстрагування як уявне виділення, виокремлення окремих елементів конкретної множини – це один з основних процесів пізнавальної діяльності, який дає змогу перетворити на об'єкт дослідження різні властивості предметів. Таке теоретичне узагальнення дає змогу відобразити основні закономірності досліджуваних об'єктів або явищ, вивчати їх, а також спрогнозувати нові незалежні закономірності. Аналогічний метод пізнання ми застосу-

вали щодо поняття бізнес-архітектури для аналізу процесу моделювання сучасної бізнес-архітектури банківського сектору. У процесі абстрагування прояви властивостей бізнес-архітектури виражаються через відносини між предметами та їх зв'язками з іншими предметами й середовищем.

Абстракція – це теоретичне узагальнення як результат абстрагування, яке ми розуміємо як відволікання у процесі пізнання чогось істотних сторін від невагомих властивостей, зв'язків об'єкта з предметом або явищем для виділення їх суттєвих, закономірних ознак.

З методологічної позиції такий метод наукового дослідження абсолютно придатний для дослідження такого складного поняття, як поняття бізнес-архітектури банківського сектору економіки.

Слід зауважити, що, поняття архітекτονіки використовується науковцями не лише в контексті визначення теоретико-методологічних засад дослідження ієрархічно структурованих систем, але й для означення певного соціально-економічного явища, пов'язаного з їх існуванням.

У рамках загальної архітекτονіки як найзагальнішого поняття для поглибленого аналізу її конструктивних елементів, що впливають на формування методології дослідження бізнес-архітектури банківського сектору економіки, можна виокремити такі її складові частини, як інституціональна архітектоніка, архітектоніка виробничих, інфраструктурних, соціальних, просторових систем, що разом утворюють скомпоновану за певним задумом (або стихійно) соціально-господарську систему. На кожний конкретний час дослідження компонування цієї системи та її архітектоніка відмінні від попереднього стану, а за відносної стабільності функціонування фундаментальних структур, що її утворюють, її актуальні структури можуть видозмінюватися залежно від інституціональних змін.

Коли йдеться про архітектоніку як найширше узагальнення, що обумовлює конструкцію та порядок суспільно-економічної організації банківського сектору економіки, необхідно конкретизувати зміст низки ключових понять, що розкривають його окремі аспекти та є його складовими частинами.

Серед них можна виокремити зокрема поняття структури, яке найчастіше розглядають як сукупність зв'язків між частинами якогось об'єкта. З позицій системного методу поняття «структура» походить від латинського “struktura” («будівництво», «облаштування», «зв'язок або розташування складових частин») [4].

Водночас варто наголосити на наявності зв'язку між поняттями «структура» та «організація». Наприклад, формальна й неформальна структури банківського сектору організовані певним чином, проте їх організація відбувається за різними принципами й законами, які відображають не тотожні за змістом процеси та формалізують

відмінні взаємозв'язки між частинами. Перебуваючи одночасно в одному середовищі банківського сектору економіки, вони разом створюють його бізнес-архітектуру, що, наприклад, виявляється у потребі закладання в такий архітектурі механізмів запобігання фінансовому шахрайству та отриманню доходів незаконним шляхом.

В контексті нашого дослідження слід говорити про структуру як своєрідну тектонічну форму розміщення та взаємодії ключових елементів банківського сектору економіки, яка, будучи доповненою фінансово-економічними зв'язками між ними, виникнення яких зумовлено існуванням спільної мети функціонування всіх елементів цієї структури, а механізм досягнення якої передбачає оптимізацію взаємодії між елементами, перетворюється на бізнес-архітектуру.

Вважаємо також, що доцільно уточнити співвідношення понять «бізнес-архітектура» та «архітектоніка», оскільки в науковій літературі досить часто спостерігається їх отождолення та відсутнє їх чітке сутнісне розмежування.

Базовий підхід, закладений засновниками відповідного наукового напрямку, визначає інституціональну архітектоніку як «фундаментальну структуру інститутів, що складається з правил, норм, стереотипів, традицій, настанов та інших соціальних утворень у їх співвідношенні із загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи» [1]. Він тією чи іншою мірою реалізується в сучасних наукових дослідженнях.

Зокрема, Н. Савицька [5], досліджуючи інституціональну архітектоніку суб'єкта господарювання, визначає її як ієрархічну структурно-функціональну взаємодію персоналізованих, цілісних та множинних суб'єктів, у якій вони доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними в процесі суспільного відтворення.

В монографії «Інституційна архітектоніка: об'єкт, теорія й методологія» А. Гриценко виділив три основних закони інституціональної архітектоніки, а саме закон рівноваги, закон усереднення (або закон золоті середини) і закон структуризації (або золотого перерізу), які мають універсальний характер і діють у всіх цілісних відкритих системах, природних технічних, біологічних, соціальних тощо [6].

Ми вважаємо досить аргументованою думку О. Глуценко, з якою ми цілком погоджуємося, що «архітектура» та «архітектоніка» є близькими поняттями, відмінність між якими полягає у визначенні ролі ієрархії під час розкриття сполучення між їх елементами. Поняття «архітектура» передбачає певну ієрархічність у сполученні її складових частин. Архітектоніка, навпаки, передбачає розгляд розташування елементів та сполучень між ними незалежно від того, чи мають вони характер ієрархії. Оскільки ієрархія є одним з різновидів

таких зв'язків, можна стверджувати, що поняття «архітектоніка» є ширшим, ніж поняття «архітектура» завдяки більш широкому спектру сполучень між складовими елементами [7].

З позиції архітектоніки бізнес-архітектура банківського сектору економіки як багаторівнева структура характеризується відносинами підпорядкування та субординації її елементів, а ієрархія є способом формування цієї структури та механізмом її функціонування. Причому ієрархія в бізнес-архітектурі банківського сектору економіки є її внутрішньою структурно-організаційною властивістю, іманентно їй притаманною. З іншого боку, ієрархія банківського сектору також проявляється щодо навколишнього середовища, в якому вона інституціоналізована, та підпорядковується вимогам і законам ієрархії щодо загальної архітектоніки як банківської, так і фінансової системи, а також усієї національної економіки. Саме тому фінансово-економічні та організаційні перетворення в банківському секторі, пов'язані з формуванням його бізнес-архітектури, мають відбуватися з урахуванням спрямування й динаміки перебігу аналогічних процесів в інших галузях і сферах національної економіки задля дотримання загальної збалансованості всієї фінансово-економічної системи.

У своїй роботі [8] Євген Зіндер стверджує, що методологічні засади дослідження бізнес-архітектури банківського сектору мають спільні витoki із сучасною методологією цілісного розуміння побудови та влаштування бізнесу у вигляді архітектури підприємства, або корпоративної архітектури (англ. "enterprise architecture"), тобто як деякого об'єкта управління, який забезпечує в бізнесі загальний погляд на логіку його функціонування та взаємопов'язаність частин у єдине ціле.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи, маємо зазначити, що трансформація банківської системи шляхом фінансово-економічних та організаційних перетворень усіх її елементів на принципах пошуку ефективних моделей бізнес-архітектури своїм логічним завершенням має формування її архітектоніки. Згідно з вимогами основних законів архітектоніки, вся фінансово-економічна система, що сформувалась у банківському секторі економіки, потребує переходу до іншої траєкторії розвитку на засадах кращої загальної збалансованості та узгодженості між окремими її ланками для досягнення такого стану рівноваги, за якого інтереси всіх суб'єктів економічного процесу, пов'язаного з банківською діяльністю, були б забезпечені доходами, адекватними їх місцю та ролі в цій системі. Умовою забезпечення можливості досягнення такої траєкторії розвитку є вдосконалення бізнес-архітектури банківського сектору економіки на засадах інтегрування інституційного й системного підходів, яке передбачається методологією інституціональної архітектоніки. З методологічної позиції інституці-

оналізм може бути використаний для дослідження бізнес-архітектури банківського сектору економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Институциональная архитектоника и динамика институциональных преобразований / ред. А. Гриценко. Харьков : Форт, 2008. 928 с.
2. Сосновська О. Методологія побудови фінансової архітектоніки підприємств зв'язку. *Інноваційна економіка*. 2019. Вип. 1–2 (78). С. 107–112. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/28840/1/O_Sosnovska_IE_1-2_FITU.pdf (дата звернення: 01.10.2020).
3. Корчинський І. Організаційно-економічні перетворення в аграрній сфері та формування її архітектоніки : дис. ... докт. наук : спец. 08.00.03. Львів, 2019. 502 с.
4. Семенов А. Этимологический словарь русского языка. Москва : Юнвес, 2003. 704 с.
5. Савицька Н. Архітектоніка суб'єкта господарського розвитку: інституціональний підхід. *Ефективна економіка*. 2012. Вип. 11. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=efek_2012_11_55 (дата звернення: 30.09.2020).
6. Гриценко А. Институциональная архитектоника: объект, теория и методология. Постсоветский институционализм : монография / под ред. Р. Нуреева, В. Дементьева. Донецк : Каштан, 2005. 480 с.
7. Глущенко О. Фінансова архітектоніка: теоретико-методологічний аспект. *Наука й економіка*. 2013. Вип. 4(32). Т. 1. С. 43–52.
8. Зиндер Е. Архитектура предприятия в контексте бизнес-реинжиниринга. Ч. 2. *Intelligent Enterprise*. 2008. Вип. 4(180). URL: <https://www.iemag.ru/master-class/detail.php?ID=15745> (дата звернення: 02.10.2020).

REFERENCES:

1. Hrytsenko A. (2008) *Ynstytutsyonal'naia arkhitektonyka y dynamyka ynstytutsyonal'nykh preobrazovanyj* [Institutional architectonics and dynamics of institutional changes]. Kharkov: Fort. (in Russian)
2. Sosnov's'ka O. (2019) *Metodolohiia pobudovy finansovoi arkhitektoniky pidpriemstv zv'iazku. Innovatsijna ekonomika* [Methodology of building financial architecture of communication enterprises]. *Innovative economy*, no. 1–2 (78), pp. 107–112. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/28840/1/O_Sosnovska_IE_1-2_FITU.pdf (accessed 01 October 2020).
3. Korchyns'kyj I. (2019) *Orhanizatsijno-ekonomichni peretvorennia v ahrarnij sferi ta formuvannia ii arkhitektoniky* [Organizational and economic transformations in the agricultural sector and the formation of its architecture] (PhD Thesis). Lviv. (in Ukrainian)
4. Semenov A. (2003) *Etymolohycheskyj slovar' russkoho iazyka* [Etymological Dictionary of the Russian Language]. Moscow: Yunves. (in Russian)
5. Savyts'ka N. (2012) *Arkhitektonika sub'iekta hospodars'koho rozvytku: instytutsional'nyj pidkhid* [Architectonics of the subject of economic development: an institutional approach]. *Efficient economy*, no. 11.

URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=efek_2012_11_55 (accessed 30 September 2020).

6. Hrytsenko A. (2005) *Ynstytutsyonal'naia arkhytektontyka: ob'ekt, teoryia y metodolohyia. Postsovetskyj ynstytutsyonalizm* [Institutional architecture: object, theory and methodology. Post-Soviet institutionalism]. Donetsk: Kashtan. (in Russian)

7. Hluschenko O. (2013) Finansova arkhitektonika: teoretyko-metodolohichnyj aspect [Financial architectonics: theoretical and methodological aspect]. *Science and economics*, no. 4(32), vol. 1, pp. 43–52.

8. Zynder E. (2008) Arkhytektura predpriatyia v kontekste biznes-reynzhynyrynya [Enterprise architecture in the context of business reengineering]. *Intelligent Enterprise*, no. 4(180), ch. 2. URL: <https://www.iemag.ru/master-class/detail.php?ID=15745> (accessed 02 October 2020).

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ОСББ
(ОБ'ЄДНАННЯХ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ)PECULIARITIES OF ACCOUNTING IN CONDOMINIUMS
(ASSOCIATIONS OF CO-OWNERS OF APARTMENTS)

У статті узагальнено дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців з проблематики методології та організації облікових процесів в об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), а також структуровано питання, що вимагають нагального вирішення в окресленій предметній площині. Зокрема, узагальнено засади бухгалтерського обліку в ОСББ. Встановлено переваги та недоліки балансового й позабалансового варіантів обліку необоротних активів, які належать ОСББ на правах власності та довірного управління. Досліджено наявні методики розподілу доходів та витрат між основною статутною та додатковою комерційною діяльністю ОСББ. Закладено підґрунтя для розроблення ефективного аналітичного обліку для моніторингу стану та динаміки дебіторської заборгованості. Наведено методику відображення на рахунках обліку державних дотацій, субсидій та відшкодування пільг як окремого виду фінансування діяльності ОСББ.

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, бухгалтерський облік, звітність, доходи, витрати, необоротні активи, дебіторська заборгованість.

В статье обобщены исследования отечественных и зарубежных ученых по проблематике методологии и организации учетных процессов в объединениях совладельцев многоквартирных домов (ОСМД), а также структурированы вопросы, требующие неотложного решения в очерченной предметной плоскости. В частности, обобщены основы бухгалтерского учета в ОСМД. Установлены преимущества и недостатки балансового и внебалансового вариантов учета необоротных активов, принадлежащих ОСМД на правах собственности и доверительного управления. Исследованы существующие методики распределения доходов и расходов между основной уставной и дополнительной коммерческой деятельностью ОСМД. Заложена основа для разработки эффективного аналитического учета для мониторинга состояния и динамики дебиторской задолженности. Приведена методика отражения на счетах учета государственных дотаций, субсидий и возмещения льгот как отдельного вида финансирования деятельности ОСМД.

Ключевые слова: объединение совладельцев многоквартирных домов, бухгалтерский учет, отчетность, доходы, расходы, необоротные активы, дебиторская задолженность.

УДК 657

<https://doi.org/10.32843/bses.57-22>**Височан О.О.**

к.е.н., доцент кафедри обліку та аналізу
Національний університет
«Львівська політехніка»

Vysochan Olha

Lviv Polytechnic National University

The article structures the issues of methodology and organization of accounting in associations of apartment building co-owners, which require urgent solution in the following subject areas: organization of accounting policy, accounting of non-current assets, accounting of income and expenses, accounting of accounts receivable, submission of reports to condominiums required by its non-profit status. It is established that the peculiarities of condominiums and their non-profit status determine the specifics of accounting, which is based on the method of estimating income and expenses. When accounting for non-current assets, it is important to clearly distinguish between assets that are privately owned by members of condominiums (housing stock) and are in the trust management of the association, as well as property that is owned by condominiums. Incomes of condominiums can be divided into two groups: income from the main statutory (non-entrepreneurial) activities; income from additional commercial (entrepreneurial) activities: real estate rental; investments in other enterprises; assets received free of charge; interest received, etc. The largest share of the costs of condominiums is the payment for apartment building management services. The subjects of financing the activities of condominiums are usually the owners of the premises (residents), the state and third-party legal entities and individuals (contractors). The main part of condominiums is received on the terms of targeted funding, which provides analytical details of sub-account 484 "Other funds of targeted funding and targeted revenues" in terms of funds (repair, reserve, special), targeted contributions from co-owners and more. It is established that the specifics of accounting for receivables in condominiums is reflected in the accounts of payments for reimbursement of benefits, grants and subsidies. The existence of non-profit status obliges condominiums to form a specific form and content of the Report on the use of income (profits) of a non-profit organization, which is accompanied by information on humanitarian aid operations and, if necessary, calculates tax liabilities for the period for which errors were detected.

Key words: apartment building co-owners association (condominiums), accounting, reporting, income, expenses, non-current assets, receivables.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в житлово-комунальному господарстві України, які перш за все пов'язані зі зростанням кількості зареєстрованих об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (далі – ОСББ), відновили інтерес до галузевих облікових питань у цій сфері.

І.Д. Бенько вказує на існування таких методологічних та організаційних проблем в обліку ОСББ: вимога галузевої специфіки діяльності ОСББ специфічного підходу до обліку; бухгалтерський облік формування ціни послуги; контроль за повним і

своєчасним надходженням та оприбуткуванням коштів; облік і контроль витрачання коштів суворо за призначенням; забезпечення своєчасного складання й подання звітності про надходження та використання коштів [1, с. 198].

Загалом слід погодитися з наявністю організаційно-методологічних особливостей обліку в ОСББ насамперед через існування специфічних категорій «житлово-комунальна послуга» та «послуга з управління багатоквартирним будинком», встановлених Законом України «Про житлово-кому-

нальні послуги». Як наслідок, у фінансово-обліковій площині вибудовується система відносин між споживачем житлово-комунальних послуг (як індивідуальних, так і колективних), управителем багатоквартирного будинку та іншими фізичними і юридичними особами, які виконують роль виконавців таких послуг, на засадах абонентського обслуговування населення, що визначає архітектуру системи бухгалтерського обліку в ОСББ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Впродовж останніх років спостерігається стабільний інтерес науковців та практиків до досліджень, покликаних вирішити проблеми обліку та контролю в об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків.

Такі дослідження можна згрупувати у декілька взаємопов'язаних проблемних сфер:

- загальні питання організації і методики обліку в ОСББ (І.Д. Бенько [1], С.В. Брік [2], Г.В. Головачак [3], Л.М. Колесьонкова [4], І.А. Крайівська [5], Н.Н. Парасоцька [6], Л.І. Прохорова, Л.Б. Пантелійчук [7], О.В. Усачова, О.А. Чистякова [8], О.В. Хамайдюк [9], С.О. Черкасова, М.Ф. Ахметова [10], О.В. Чугунова [11], Ю.М. Ярмолівський [12]);
- законодавчо-нормативне регулювання обліку в ОСББ (Л.В. Мілько, Я.А. Хотенчук [13]);
- методичні особливості ведення обліку на окремих функціональних ділянках, що включають облік необоротних активів, зокрема багатоквартирних житлових будинків (Н.Ю. Головченко, О.О. Головченко [14], Н.О. Гура [15], О.Д. Овсій [16], О.Н. Панкратова [17; 18], В.В. Яцюк [19]); облік доходів та витрат (Т.Б. Монастирська [20; 21], Л.Б. Пантелійчук [22], А.М. Свіріденко [23], А.О. Фатенок-Ткачук [24]); облік фінансування (Н.О. Гура [25], О.В. Пустяк [26]); облік дебіторської заборгованості (С.О. Черкасова, М.Ф. Ахметова [27]);
- формування та реалізація облікової політики в ОСББ (Н.О. Гура [28], М.І. Сидорова, Г.Н. Суханова [29]);
- звітність ОСББ (Т.А. Піхняк [30; 31]).

Окремої уваги через ґрунтовність та комплексність вирішення проблем обліку в ОСББ заслуговують цикл публікацій З.А. Складенко та А.Ю. Трушічиної (2009 рік) під назвою «Бухгалтерський і податковий облік у житлових, житлово-будівельних кооперативах, товариствах власників житла» у виданні «Бухгалтерський облік в бюджетних та некомерційних організаціях», дисертації Н.О. Гури (2009 рік) «Розвиток системи обліку в житлово-комунальному господарстві» та Т.Б. Монастирської (2016 рік) «Облік та контроль в організаціях з обслуговування житлового фонду», а також монографія Н.О. Гури (2006 рік) «Облік у житлово-комунальному господарстві: теорія і практика».

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення робіт вітчизняних і зарубіжних науковців з проблематики методології та організації

облікових процесів в об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків, а також структуризація питань, що вимагають нагального вирішення в окресленій предметній площині.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Узагальнимо основні проблемні аспекти в методології обліку ОСББ в розрізі базових функціональних ділянок.

Загальні засади бухгалтерського обліку в ОСББ. Особливості діяльності ОСББ та їх неприбутковий статус визначають специфіку бухгалтерського обліку, в основі якого лежить метод кошторисного розрахунку доходів та витрат. ОСББ формує тариф на житлово-комунальні послуги, який слугує базою для визначення внесків співвласників на відшкодування витрат на управління будинком, що формують значну частину доходів об'єднання. Під час розроблення тарифу враховується те, що ОСББ є не фактичним надавачем житлово-комунальних послуг, а лише їх консолідатором, будучи посередником між виробником житлово-комунальних послуг (ресурсопостачальницькими організаціями) та кінцевим споживачем (власниками приміщень). Як наслідок, рахунок 23 «Виробництво» під час його застосування в таких організаціях має транзитний характер, не формуючи залишку на кінець звітного періоду щодо незавершеного виробництва.

Таким чином, до чинників, які зумовлюють особливості обліку в ОСББ, відносять такі:

- одержання прибутку не є метою діяльності;
 - економічні відносини власників приміщень та управителя регулює договір;
 - майно, зокрема земельна ділянка, як об'єкт обліку є загальним і неподільним;
 - ОСББ – замовник і колективний споживач житлово-комунальних послуг;
 - об'єднання застосовує різні форми управління загальним та неподільним майном;
 - нормативно-правова база діяльності ОСББ поки що є недосконалою, законодавчі норми – неузгодженими;
 - основним регулятором фінансування є кошторис;
 - джерелами цільового фінансування є платежі та збори, внески членів ОСББ, відрахування до резервного та ремонтного фондів тощо;
 - основну діяльність спрямовано на реалізацію прав власників приміщень на володіння й користування спільним сумісним майном [32, с. 124–125].
- Це дає змогу С.В. Брік виокремити такі особливості бухгалтерського обліку в ОСББ [2, с. 246]: використання скороченого плану рахунків; доцільність використання для обліку витрат лише рахунків класу 8; доцільність використання для обліку доходів від основної діяльності рахунку 71; облік розрахунків з членами об'єднання як цільового фінансування (рахунок 48), а не як розрахунків з дебіторами;

використання кількох субрахунків рахунку 48 за видами цільового фінансування; визнання доходів (крім орендної плати) за датою отримання коштів, а не за датою нарахування заборгованості; використання максимально спрощеної форми обліку, а саме ведення журналу обліку господарських операцій та окремих відомостей.

Загалом погоджуючись із думкою автора, зазначаємо, що ОСББ, підпорядковуючись нормам Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а також положень (стандартів) бухгалтерського обліку, ведуть облік доходів і витрат з використанням методу нарахувань (не застосовують касовий метод). Також щодо застосування спрощеного плану рахунків та використання лише рахунків класу 8, то це скоріше прерогатива, а не правило, тому багато ОСББ на практиці послуговуються загальним планом рахунків, а також рахунками класу 9 для обліку витрат.

Облік необоротних активів. Під час обліку необоротних активів важливо чітко розмежовувати активи, які є приватною власністю членів ОСББ (житловий фонд) і перебувають у довірчому управлінні об'єднання, а також майно, яке є власністю ОСББ. У першому випадку ведеться позабалансовий облік такого майна на субрахунку 025 «Матеріальні цінності довірителя» (з нарахуванням амортизації по рахунку 09 «Амортизаційні відрахування»), у другому – використовуються рахунки класу 1 «Необоротні активи».

Облік власного необоротного майна ОСББ відбувається на загальних засадах, прийнятих для суб'єктів підприємницької діяльності та врегульованих, зокрема, нормами П(С)БО 7 «Основні засоби» та П(С)БО 8 «Нематеріальні активи».

Облік доходів та витрат. Доходи ОСББ можна розділити на такі дві групи:

- 1) доходи від основної статутної (непідприємницької) діяльності;
- 2) доходи від додаткової комерційної (підприємницької) діяльності: здача в оренду нерухомості; інвестиції в інші підприємства; безоплатно отримані активи; одержані відсотки тощо.

Найбільшу методологічну складність викликає облік доходів першої групи щодо надходжень ОСББ від мешканців в рахунок здійснення комунальних платежів. У наукових та періодичних фахових публікаціях зустрічаємо три варіанти відображення цих платежів в обліку ОСББ.

Варіант 1. Використання субрахунку 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг» або спеціально відкритого субрахунку до рахунку 70 «Доходи від реалізації» (наприклад, 706).

Варіант 2. Використання субрахунку 704 «Виручення з доходу» за аналогією з агентською діяльністю.

Варіант 3. Без використання рахунків обліку доходів (надходження обліковуються як транзитні кошти).

На наш погляд, методологічно виправданим є використання останнього через відсутність підстав для визнання ОСББ доходів за транзитними коштами, оскільки не відбувається ані збільшення активу (отримані від мешканців кошти не є власністю організації), ані зменшення зобов'язань (зобов'язання виникають лише між ресурсопостачальницькою організацією та мешканцями).

Водночас для обліку доходів від надання житлово-комунальних послуг, створених самостійно ОСББ, доречно використовувати рахунок 70 «Доходи від реалізації» (субрахунок 703 або окремо створений субрахунок 706).

Найбільшу питому вагу витрат ОСББ складає оплата послуг з управління багатоквартирним будинком, які можна розділити на п'ять таких відносно відокремлених груп:

- прибирання;
- обслуговування внутрішньобудинкових систем (водопостачання, каналізація, протипожежна автоматика, ліфт тощо);
- поточний ремонт спільного майна мешканців;
- енергопостачання спільного майна;
- інші (дератизація, дезінсекція тощо).

Такі витрати доцільно узагальнювати на окремому субрахунку до рахунку 90 «Собівартість реалізації» з чіткою деталізацією цільових витрат на окремих рахунках аналітичного обліку в кореспонденції з рахунками 20, 63, 65, 66 тощо або з використанням системи рахунків класу 8 «Витрати за елементами». Деякі дослідники [21, с. 161–162], апелюючи до відсутності на практиці в ОСББ самого поняття «собівартість реалізованої продукції, товарів, робіт, послуг», пропонують витрати з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій акумулювати на субрахунку 949 «Інші витрати операційної діяльності». Така пропозиція не позбавлена логіки, однак принципового впливу на методологію обліку доходів та витрат в ОСББ вона не має.

Це так звані цільові програмні витрати ОСББ, що зводять його діяльність до таких двох напрямів, як надання комунальних послуг та утримання майна; здійснення ремонтних робіт спільного майна. Окремо обліковуються адміністративні витрати, зокрема оплати праці правління, утримання офісу, податки, канцелярські витрати.

Також ОСББ можуть нести певні фінансові та інші витрати операційної діяльності. Методологія їх обліку подібна до аналогічних операцій суб'єктів підприємницької діяльності.

Наприкінці звітного періоду доходи та витрати ОСББ узагальнюються на відповідних субрахунках до рахунку 79 «Фінансові результати». Сальдо по фінансових результатах від основної (непробутової) діяльності дорівнює нулю.

Облік фінансування. Суб'єктами фінансування діяльності ОСББ зазвичай є:

1) власники приміщень – члени ОСББ за рахунок:
– вступних внесків – грошовий неповоротний внесок, який сплачується особою під час вступу до об'єднання;

– членських внесків – грошові кошти, що вносяться співвласниками на покриття поточних витрат ОСББ з утримання, обслуговування та ремонту спільного майна;

– цільових внесків – грошові кошти, що вносяться співвласниками на покриття додаткових витрат (наприклад, на охорону);

– комунальних платежів – поточні платежі на покриття індивідуальних витрат власників приміщень з отриманих комунальних послуг;

2) держава через перерозподіл асигнувань з бюджету у вигляді житлових субсидій, дотацій на утримання, обслуговування й ремонт спільного майна, компенсації пільг на сплату комунальних послуг;

3) сторонні юридичні та фізичні особи (контрагенти) в результаті здійснення ОСББ комерційної діяльності (наприклад, здачі майна в оренду).

Основну частину коштів ОСББ отримують на умовах цільового фінансування, що передбачає конкретизацію напрямів їх використання. За таких умов доцільною є аналітична деталізація субрахунку 484 «Інші кошти цільового фінансування і цільових надходжень» в розрізі створених фондів (ремонтного, резервного, спеціального), цільових внесків від співвласників тощо. На окремому субрахунку 482 «Кошти з бюджету та державних цільових фондів» обліковуються державні дотації, субсидії та компенсації пільг на оплату житлово-комунальних послуг.

Облік дебіторської заборгованості. Основним субрахунком для обліку розрахунків зі співвласниками об'єднання є 377 «Розрахунки з іншими дебіторами», залишки по якому демонструють їх заборгованість перед ОСББ. Аналітичний облік слід організовувати за кожним власником приміщень та видом заборгованості, зокрема за членськими внесками, за комунальними платежами, за цільовими внесками, в кореспонденції із субрахунком 484 «Інші кошти цільового фінансування і цільових надходжень». Під час погашення заборгованості остання списується із субрахунку 377 у кореспонденції зі 311 «Поточні рахунки в національній валюті».

Криза неплатежів є суттєвою проблемою для житлово-комунального сектору економіки, тому доцільним є формування резерву сумнівних боргів за нарахованими, але не сплаченими внесками співвласників на відшкодування витрат на управління будинком по рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів». Це дає змогу оцінити поточний стан дебіторської заборгованості ОСББ з урахуванням ризиків непогашення боргів.

Специфікою обліку дебіторської заборгованості в ОСББ є відображення на рахунках роз-

рахунків щодо відшкодування пільг, отримання дотацій та субсидій. Незважаючи на те, що діючим Планом рахунків для цих цілей передбачено рахунок 64 «Розрахунки з податками й платежами», багато дослідників сходяться на думці про доцільність використання системи окремих аналітичних рахунків до субрахунку 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» («Розрахунки за відшкодуванням пільг», «Розрахунки за субсидіями», «Розрахунки за дотаціями») для відображення заборгованості бюджету у кореспонденції з відповідними аналітичними рахунками до субрахунку 484 «Інші кошти цільового фінансування і цільових надходжень».

Аналітичний облік дебіторської заборгованості має забезпечити можливості для перманентного моніторингу стану та змін у структурі заборгованості мешканців за комунальними та іншими платежами, контролю динаміки заборгованості основних неплатників, створення механізму розстрочки платежів, аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на обсяги дебіторської заборгованості.

Звітність ОСББ. Спеціальних форм для ОСББ вітчизняним законодавством не передбачено, тому останнє зазвичай подає фінансову звітність малого підприємства у складі Балансу (ф. № 1-м) та Звіту про фінансові результати (ф. № 2-м). Баланс та Звіт про фінансові результати подаються не лише до органів Державної податкової служби та статистики, але й співвласникам організації на їх вимогу.

Наявність неприбуткового статусу зобов'язує ОСББ формувати також Звіт про використання доходів (прибутків) неприбуткової організації, який складається з двох частин:

– частина I містить інформацію про доходи та видатки (витрати) неприбуткової організації;

– частина II містить інформацію про операції з нецільового використання активів, доходи, розподілені серед засновників, а також зобов'язання з податку на прибуток і виправлення помилок.

Окремо до Звіту додається Інформація щодо операцій з гуманітарною допомогою (подається обов'язково під час здійснення операцій з гуманітарною допомогою) та Розрахунок податкових зобов'язань за період, за який виявлено помилку(и) (подається лише за самостійного виявлення та виправлення помилок у раніше поданому Звіті).

Звіт про використання доходів (прибутків) неприбуткової організації подається контролюючим органам щорічно протягом 60 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного року.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження продемонструвало наявність низки таких невирішених проблем у сфері методології обліку в ОСББ:

– вибір між балансовим та позабалансовим механізмом обліку необоротних активів, які належать ОСББ на правах власності та управління;

- розподіл доходів та витрат між основною статутною та додатковою комерційною діяльністю ОСББ;
 - розроблення ефективного аналітичного обліку для моніторингу стану та динаміки дебіторської заборгованості;
 - методика відображення на рахунках обліку державних дотацій, субсидій та відшкодування пільг як окремого виду фінансування діяльності ОСББ.
- Вирішення цих питань сприятиме підвищенню цінності облікової інформації для вирішення проблем управління ОСББ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бенько І.Д. Особливості організації обліку та контролю фінансово-господарської діяльності об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 9-1. Ч. 3. С. 195–198.
2. Брік С.В. Деякі особливості організації бухгалтерського обліку та аудиту ОСББ. *Економіка. Бізнес-адміністрування. Право*. 2017. № 2(2). С. 243–253.
3. Головач Г.В. Обліково-аналітичне забезпечення системи управління діяльністю житлово-комунальних підприємств України. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2007. № 576. С. 63–68.
4. Колесенкова Л.М. Особенности организации бухгалтерского учета в некоммерческой управляющей организации. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2014. № 23 (359). С. 22–26.
5. Крайвська І.А. Організація бухгалтерського обліку в об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків. *Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник*. 2004. № 56. С. 194–197.
6. Парасоцкая Н.Н. Товарищества собственников жилья: проблемы учета и налогообложения. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2014. № 18 (354). С. 15–21.
7. Прохорова Л.І., Пантелійчук Л.Б. Особливості організації та ведення бухгалтерського обліку об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. *Удосконалення обліку, аналізу і аудиту в умовах глобалізації світової економіки : колективна монографія*. Київ : НУХТ, 2013. С. 77–87.
8. Усачева О.В., Чистякова О.А. Товарищества собственников жилья: проблемные вопросы ведения бухгалтерского учета, внутреннего контроля и механизмы их решения. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2015. № 23. С. 12–25.
9. Хамайдюк О.В. Бухгалтерський та податковий облік в ОСББ. *Дебет-Кредит*. 2006. № 32.
10. Черкасова С.О., Ахметова М.Ф. Концептуальні засади формування системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 1(53). С. 1011–1015.
11. Чугунова О.В. Особенности организации бухгалтерского учета в товариществах собственников жилья. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2013. № 11 (323). С. 6–12.
12. ОСББ: облік та звітність / Ю.М. Ярмольський, Т.В. Федченко, Н.І. Фокіна, О.М. Іваницька, С.С. Кубрін, Т.Г. Савицька. *Офіційно про податки*. 2017. № 40 (944).
13. Мілько Л.В., Хотенчук Я.А. Питання нормативно-законодавчого регулювання бухгалтерського обліку в ОСББ. *Перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу в контексті євроінтеграції : тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2017 року)*. Одеса : ОНЕУ, 2017. С. 70–72.
14. Головаченко Н.Ю., Головаченко О.О. Удосконалення первинної документації з обліку житлового фонду. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 18. Ч. II. С. 80–85.
15. Гура Н.О. Облік основних засобів у житлово-комунальному господарстві. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2004. № 6. С. 37–43.
16. Овсій О.Д. Удосконалення обліку в ОСББ при дольовому фінансуванні робіт по відновленню житлового будинку. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 18. Ч. I. С. 170–176.
17. Панкратова О.Н. Методика учета общего имущества в товариществах собственников жилья. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2012. № 10 (298). С. 32–37.
18. Панкратова О.Н. Многоквартирный дом как объект учета товарищества собственников жилья. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2012. № 9 (297). С. 34–39.
19. Яцюк В.В. Проблемні аспекти організації обліку основних засобів в житлово-комунальному господарстві за сучасних умов його розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2009. № 6. Т. 1. С. 206–208.
20. Монастирська Т.Б. Джерела доходів об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та їх диверсифікація: обліково-класифікаційний зріз. *Облік і фінанси*. 2014. № 3(65). С. 59–64.
21. Монастирська Т.Б. Облікове забезпечення діяльності ОСББ: теоретичні та прикладні аспекти витрат. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія : Економіка*. 2014. Т. 19. Вип. 1/2. С. 160–164.
22. Пантелійчук Л.Б. Облік доходів і витрат в ОСББ: особливості організації та ведення. *Інтерактивна бухгалтерія*. 2015. № 177.
23. Свіріденко А.М. Доходи та витрати ОСББ: бухгалтерський та податково-прибутковий облік. *Податки та бухгалтерський облік*. 2016. № 35–36.
24. Фатенок-Ткачук А.О. Особливості калькулювання собівартості послуг водопостачання та водовідведення на комунальних підприємствах. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 5. С. 450–454.
25. Гура Н.О. Відображення в бухгалтерському обліку ОСББ цільового фінансування. URL: http://ocbb.at.ua/publ/vidobrazhennja_v_bukhgalterskomu_obliku_osbb_cilovogo_finansuvannja/1-1-0-15 (дата звернення: 26.09.2020).
26. Пустяк О.В. Цільове фінансування комунальних унітарних підприємств: до питання фінансово-економічного змісту та відображення в обліку. *Вісник*

Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 1. С. 130–134.

27. Черкасова С.О., Ахметова М.Ф. Обґрунтування методичних підходів щодо обліку та аудиту дебіторської заборгованості ОСББ. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 10/1. С. 21–24.

28. Гура Н.О. Облікова політика підприємств житлово-комунального господарства. *Наукові праці НДФІ*. 2006. Вип. 3(36). С. 128–135.

29. Сидорова М.И., Суханова Г.Н. Учетная политика товарищества собственников жилья. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2012. № 17 (305). С. 23–28.

30. Піхняк Т.А. Фінансова звітність та її значення у діяльності ОСББ. *Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством: проблеми теорії та практики* : тези доповідей міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 21–22 травня 2018 року). Полтава : ПУЕТ, 2018.

31. Піхняк Т.А. Процедура формування фінансової звітності ОСББ. *Актуальні проблеми сьогодення у сфері фінансів, обліку та аудиту* : тези доповідей IV всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 30–31 травня 2019 року). Хмельницький : ХКТЕІ, 2019. С. 30–32.

32. Створення та діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : практичний посібник. Київ : Інститут місцевого розвитку, 2007. 288 с.

REFERENCES:

1. Benko I.D. (2014) Osoblyvosti orhanizatsii obliku ta kontroliu finansovo-hospodarskoi diialnosti obiednan spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv (OSBB) [Features of the organization of accounting and control of financial and economic activities of associations of co-owners of apartment buildings (condominiums)]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, no. 9-1, 3, pp. 195–198.

2. Brik S.V. (2017) Deiaki osoblyvosti orhanizatsii bukhgalterskoho obliku ta audytu OSBB [Some features of the organization of accounting and auditing of condominiums]. *Ekonomika. Biznes-administruvannia. Pravo*, no. 2(2), pp. 243–253.

3. Holovchak H.V. (2007) Oblikovo-analitychne zabezpechennia systemy upravlinnia diialnistiu zhytlovo-komunalnykh pidpriemstv Ukrainy [Accounting and analytical support of the management system of housing and communal enterprises of Ukraine]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, no. 576, pp. 63–68.

4. Kolesenkova L.M. (2014) Osobennosti organizatsii bukhgalterskoho ucheta v nekommercheskoi upravliaiushchei organizatsii [Features of the organization of accounting in the non-profit managing organization]. *Bukhgalterskii uchet v biudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiiakh*, no. 23 (359), pp. 22–26.

5. Kraivska I.A. (2004) Orhanizatsiia bukhhalter-skoho obliku v obiednanniakh spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv [Organization of accounting in associations of co-owners of apartment buildings]. *Komunalnoe khoziaistvo horodov: nauchno-tekhnicheskii sbornik*, no. 56, pp. 194–197.

6. Parasotckaia N.N. (2014) Tovarishchestva sobstvennikov zhilia: problemy ucheta i nalogooblozheniia [Associations of homeowners: problems of accounting and taxation]. *Bukhgalterskii uchet v biudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiiakh*, no. 18 (354), pp. 15–21.

7. Prokhorova L.I., Panteliichuk L.B. (2013) Osoblyvosti orhanizatsii ta vedennia bukhgalterskoho obliku obiednan spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv [Peculiarities of organization and accounting of associations of co-owners of apartment buildings]. *Udoskonalennia obliku, analizu i audytu v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky*. Kyiv: NUKhT, pp. 77–87.

8. Usacheva O.V., Chistiakova O.A. (2015) Tovarishchestva sobstvennikov zhilia: problemnye voprosy vedeniia bukhgalterskoho ucheta, vnutrennego kontrolya i mekhanizmy ikh resheniia [Partnerships of homeowners: problematic issues of accounting, internal control and mechanisms for their solution]. *Bukhgalterskii uchet v biudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiiakh*, no. 23, pp. 12–25.

9. Khamaidiuk O.V. (2006). Bukhgalterskyi ta podatkovyi oblik v OSBB [Accounting and tax accounting in condominiums]. *Debet-Kredyt*, no. 32.

10. Cherkasova S.O., Akhmetova M.F. (2018) Kontseptualni zasady formuvannia systemy oblikovo-kontrolnoho y informatsiinoho zabezpechennia diialnosti OSBB v Ukraini [Conceptual bases of formation of system of accounting-control and information maintenance of activity of condominiums in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, no. 1(53), pp. 1011–1015.

11. Chugunova O.V. (2013) Osobennosti organizatsii bukhgalterskoho ucheta v tovarishchestvakh sobstvennikov zhilia [Features of the organization of accounting in homeowners' associations]. *Bukhgalterskii uchet v biudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiiakh*, no. 11 (323), pp. 6–12.

12. Yarmolovskiy Yu.M., Fedchenko T.V., Fokina N.I., Ivanytska O.M., Kubrin S.S., Savytska T.G. (2017) OSBB: oblik ta zvitnist [Condominiums: accounting and reporting]. *Ofitsiino pro podatky*, no. 40 (944).

13. Milko L.V., Khotenchuk Ya.A. (2017) Pytannia normatyvno-zakonodavchoho rehuliuвання bukhhalter-skoho obliku v OSBB [Questions of normative-legislative regulation of accounting in condominiums]. *Proceedings of the Perspektyvy rozvytku obliku, kontroliu ta analizu v konteksti yevrointehratsii* (Ukraine, Odesa, May, 25, 2017). Odesa: ONEU, pp. 70–72.

14. Holovchenko N.Yu., Holovchenko O.O. (2010) Udoskonalennia pervynnoi dokumentatsii z obliku zhytlovoho fondu [Improvement of primary documentation on housing accounting]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 18, II, pp. 80–85.

15. Hura N.O. (2004) Oblik osnovnykh zasobiv u zhytlovo-komunalnomu hospodarstvi [Accounting for fixed assets in housing and communal services]. *Bukhgalterskyi oblik i audyt*, no. 6, pp. 37–43.

16. Ovsii O.D. (2010) Udoskonalennia obliku v OSBB pry dolovomu finansuvanni robit po vidnovlenniu zhytlovoho budynku [Improvement of the account in condominiums at share financing of works on restoration of a house]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 18, I, pp. 170–176.

17. Pankratova O.N. (2012) Metodika ucheta obshchego imushchestva v tovarishchestvakh sobstvennikov zhilia [Methodology of accounting for common property in homeowners' associations]. *Bukhgalterskii uchet v biudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiakh*, no. 10 (298), pp. 32–37.
18. Pankratova O.N. (2012) Mnogokvartirnyi dom kak obekt ucheta tovarishchestva sobstvennikov zhilia [Apartment house as an object of accounting for homeowners' associations]. *Bukhgalterskii uchet v biudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiakh*, no. 9 (297), pp. 34–39.
19. Yatsiuk V.V. (2009) Problemni aspekty orhanizatsii obliku osnovnykh zasobiv v zhytlovo-komunalnomu hospodarstvi za suchasnykh umov yoho rozvytku [Problem aspects of the organization of accounting for fixed assets in housing and communal services under modern conditions of its development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 6, t. 1, pp. 206–208.
20. Monastyrskaya T.B. (2014) Dzherela dokhodiv obiednannia spivvlasnykh bahatokvartyrnoho budynku ta yikh dyversyfikatsiia: oblikovo-klasifikatsiinyi zriz [Sources of income of the association of co-owners of an apartment building and their diversification: accounting and classification section]. *Oblik i finansy*, no. 3(65), pp. 59–64.
21. Monastyrskaya T.B. (2014) Oblikove zabezpechennia diialnosti OSBB: teoretychni ta prykladni aspekty vytrat [Accounting support for condominiums: theoretical and applied aspects of costs]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova. Seriya: Ekonomika*, vol. 19, no. 1/2, pp. 160–164.
22. Panteliichuk L.B. (2015) Oblik dokhodiv i vytrat v OSBB: osoblyvosti orhanizatsii ta vedennia [Accounting for income and expenses in condominiums: features of organization and management]. *Interaktyvna bukhalteriiia*, no. 177.
23. Sviridenko A.M. (2016) Dokhody ta vytraty OSBB: bukhhalterskyi ta podatkovoprybutkovyi oblik [Income and expenses of condominiums: accounting and tax accounting]. *Podatky ta bukhhalterskyi oblik*, no. 35–36.
24. Fatenok-Tkachuk A.O. (2016) Osoblyvosti kalkuluvannia sobivartosti posluh vodopostachannia ta vodovidvedennia na komunalnykh pidpriemstvakh [Features of calculating the cost of water supply and sewerage services at utilities]. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 5, pp. 450–454.
25. Hura N.O. Vidobrazhennia v bukhhalterskomu obliku OSBB tsilovoho finansuvannia [Reflection in the accounting of condominiums targeted funding]. Available at: http://ocbb.at.ua/publ/vidobrazhennia_v_bukhgalterskomu_obliku_osbb_cilovogo_finsanuvannja/1-1-0-15 (accessed 26 September 2020).
26. Pustiak O.V. (2011) Tsilove finansuvannia komunalnykh unitarnykh pidpriemstv: do pytannia finansovo-ekonomichnoho zmistu ta vidobrazhennia v obliku [Targeted financing of communal unitary enterprises: to the issue of financial and economic content and reflection in accounting]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, no. 1, pp. 130–134.
27. Cherkasova S.O., Akhmetova M.F. (2016) Obgruntuvannia metodychnykh pidkhodiv shchodo obliku ta audytu debitorskoi zaborhovnosti OSBB [Substantiation of methodical approaches to accounting and audit of receivables of condominiums]. *Ekonomika, finansy, pravo*, no. 10/1, pp. 21–24.
28. Sidorova M.I., Sukhanova G.N. (2012) Uchetnaia politika tovarishchestva sobstvennikov zhilia [Accounting policy of a homeowners' association]. *Bukhgalterskii uchet v biudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiakh*, no. 17 (305), pp. 23–28.
29. Hura N.O. (2006) Oblikova polityka pidpriemstv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva [Accounting policy of housing and communal services]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 3(36), pp. 128–135.
30. Pikhniak T.A. (2018) Finansova zvitnist ta yii znachennia u diialnosti OSBB [Financial statements and its importance in the activities of condominiums]. Proceedings of the *Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia pidpriemstvom: problemy teorii ta praktyky* (Ukraine, Poltava, May 21–22, 2018). Poltava: PUET.
31. Pikhniak T.A. (2019) Protsedura formuvannia finansovoi zvitnosti OSBB [Procedure for generating financial statements of condominiums]. Proceedings of the *Aktualni problemy sohodennia u sferi finansiv, obliku ta audytu* (Ukraine, Khmelnytskyi, May, 30–31, 2019). Khmelnytsky: KhKTEI, pp. 30–32.
32. Stvorennia ta diialnist obiednannia spivvlasnykh bahatokvartyrnoho budynku [Establishment and operation of an association of apartment building co-owners]: praktychnyi posibnyk. Kyiv: Instytut mistsevoho rozvytku, 2007. (in Ukrainian)

АУДИТ ПРИНЦИПУ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА АНТИКРИЗОВИЙ ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПІДПРИЄМСТВ

AUDIT OF THE GOING CONCERN PRINCIPLE AND ITS IMPACT ON ANTI-CRISIS FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISES

У статті розглянуто вплив аудиторських процедур на антикризовий фінансовий менеджмент підприємств відповідно до міжнародного стандарту аудиту 570 «Безперервність діяльності». Окремі положення цього стандарту також визначають його практичне застосування в бухгалтерському обліку підприємств. Підприємство в поясненнях до бухгалтерської фінансової звітності має висловити думку про власну здатність продовжувати безперервну діяльність протягом дванадцяти наступних місяців, а аудитор за результатами перевірки бухгалтерської фінансової звітності має сформулювати думку про допущення безперервності діяльності особи, щодо якої здійснюється аудит. Під час складання фінансової звітності управлінським персоналом повинна здійснюватися ідентифікація подій або умов, які можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність. Антикризову спрямованість мають також такі аудиторські процедури, як обговорення з керівництвом підприємства планів щодо усунення наслідків ідентифікованих подій та умов, розгляд пом'якшувальних чинників.

Ключові слова: безперервність діяльності, аудит, антикризовий фінансовий менеджмент.

В статье рассмотрено влияние аудиторских процедур на антикризисный финан-

совый менеджмент предприятий в соответствии с международным стандартом аудита 570 «Непрерывность деятельности». Отдельные положения этого стандарта также определяют его практическое применение в бухгалтерском учете предприятий. Предприятие в пояснениях к бухгалтерской финансовой отчетности должно выразить мнение о собственной способности продолжать непрерывную деятельность в течение двенадцати последующих месяцев, а аудитор по результатам проверки бухгалтерской финансовой отчетности должен сформировать мнение о допущении непрерывности деятельности лица, касательно которого осуществляется аудит. При составлении финансовой отчетности управленческим персоналом должна осуществляться идентификация событий или условий, которые могут поставить под значительное сомнение способность субъекта хозяйствования непрерывно продолжать деятельность. Антикризисную направленность имеют также такие аудиторские процедуры, как обсуждение с руководством предприятия планов по устранению последствий идентифицированных событий и условий, рассмотрение смягчающих факторов.

Ключевые слова: непрерывность деятельности, аудит, антикризисный финансовый менеджмент.

УДК 657.1:658.15

<https://doi.org/10.32843/bses.57-23>

Гринчишин Я.М.

к.е.н., доцент кафедри
фінансового менеджменту
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Grynchyshyn Yaroslav

Ivan Franko National University of Lviv

The article considers the impact of audit procedures on the anti-crisis financial management of enterprises in accordance with the international auditing standard 570 "Going Concern". The purpose of the audit is not only to confirm the reliability of the financial statements of the entity, but also to assist management in bringing the company out of crisis. In national and international standards, the essence and practical application of the concept of going concern differ significantly. In national law, the essence of the principle of continuity and its application in accounting and reporting are significantly narrowed, as it does not provide disclosure in the financial statements of information about significant uncertainties of the enterprise. Certain provisions of the international auditing standard 570 "Going Concern" also determine its practical application in the accounting of enterprises. The entity shall express an opinion on its ability to continue operations for the next twelve months in the notes to the financial statements, and the auditor must form on the assumption of going concern of the enterprise based on the results of audits of financial statements. Management should identify events or conditions that may cast doubt on the entity's ability to continue as a going concern, when preparing financial statements. Examples of events or conditions are disclosed in ISA 570 to form a reasonable doubt about continuing activity on an ongoing basis. Audit procedures such as discussion with the company's management of plans to eliminate the consequences of identified events and conditions, additional audit procedures are also anti-crisis. Additional audit procedures, including mitigation considerations, are used to generate audit evidence about events or conditions that may cast doubt on the entity's ability to continue as a going concern. Thus, the using of the principle of continuity has a certain stimulating effect on the prevention of financial crises in the enterprise. The audit of the principle of going concern is not a "passive" reflection of the reporting and financial condition of the enterprise, but becomes an active tool of its anti-crisis financial management.

Key words: going concern, audit, anti-crisis financial management.

Постановка проблеми. В умовах постійної динаміки та ускладнення зовнішніх умов здійснення господарської діяльності збільшується ймовірність виникнення фінансової кризи на підприємстві, яка може закінчитися його банкрутством. Стан фінансової кризи суб'єкта господарювання характеризується критично низьким значенням показників платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості. Для успішного подолання кризи необхідне своєчасне застосування менеджерами адекватних дій стратегічного й тактичного характеру. В умовах часових і ресурсних обмежень система управління підприємством потребує ефективного інструменту,

який би забезпечував підтримку прийняття економічно виважених управлінських рішень. Важлива роль у побудові системи антикризового управління належить аудиту, мета якого полягає не лише в підтвердженні достовірності його фінансової звітності суб'єкта господарювання, але й наданні допомоги менеджменту щодо виведення підприємства з кризи. Своєчасне виявлення наявних або потенційних загроз для діяльності підприємства сприяє ефективному реагуванню на них в умовах постійної наявності різних видів ризиків.

Про важливість аудиту в попередженні кризових ситуацій свідчить досвід вивчення при-

чин світової фінансової кризи 2008–2009 рр. Багато рішень приймалося тоді на основі висновків фінансової звітності, щодо якої здійснювався аудит, складених фахівцями відомих аудиторських компаній “PriceWaterHouse & Coopers”, “KPMG” та “Ernst & Young”, які не розглядали відповідних фінансових ризиків [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності принципу безперервності та його аудиту проводять такі науковці, як Т.В. Мултанівська, М.С. Горяєва, В.Д. Краснов, С.В. Козменкова, Л.А. Юдінцева. Однак недостатньо вивченими залишаються проблеми взаємозв'язку аудиторських процедур з антикризовим управлінням суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд впливу аудиторських процедур на антикризовий фінансовий менеджмент підприємств відповідно до міжнародного стандарту аудиту 570 «Безперервність діяльності».

Виклад основного матеріалу дослідження. Аудиторська діяльність в Україні регулюється Законом «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та міжнародними стандартами аудиту [2].

Аудит фінансової звітності компанії дає користувачам такої звітності впевненість у тому, що представлена в ній інформація є достовірною та об'єктивною. Крім того, перевірена кваліфікованими незалежними аудиторами відповідно до міжнародних стандартів фінансова звітність допомагає компаніям отримати доступ до ринків фінансового капіталу та стимулює інвестиції, як внутрішні, так і зовнішні.

Про антикризову спрямованість аудиту можуть свідчити результати опитування фінансових директорів великих приватних компаній. Більша частина зазначила, що аудиторські звіти допомогли їм отримати зовнішнє фінансування. Понад 80% респондентів відповіли, що аудит допоміг їм удосконалити системи фінансового та податкового обліку, а також фінансовий менеджмент загалом [3].

Одним з базових припущень національного й міжнародного бухгалтерського обліку є принцип безперервності, який у взаємозв'язку з іншими принципами бухгалтерського обліку забезпечує повну та достовірну інформацію фінансової звітності. Зацікавлені користувачі (інвестори, позикодавці та інші кредитори), отримуючи якісну інформацію, здійснюють на її основі довгострокові прогнози та приймають відповідні рішення. За рахунок отримання інвестицій, залучення позикових засобів забезпечується динамічний та ефективний розвиток підприємства [4, с. 3].

Визнання припущення безперервності діяльності як одного з базових принципів бухгалтерського обліку спричинило необхідність перевірки його застосовності аудиторами як незалежними

професіоналами задля задоволення вимог зацікавлених користувачів фінансової звітності.

Зростання ролі процедур з перевірки передумови про безперервність діяльності обумовлено інформаційною роллю аудиторських висновків. У період світової економічної кризи 2008–2009 рр. багато компаній, щодо яких було випущено аудиторський висновок з немодифікованою думкою, виявилися на межі банкрутства, що призвело до втрати довіри з боку суспільства до аудиторської діяльності. Задля зменшення ризиків, пов'язаних з проведенням аудиту, Рада з міжнародних стандартів аудиту та підтвердження достовірності інформації (IAASB) прийняла рішення про проведення міжнародних досліджень і громадських консультацій з представниками користувачів звітності. Метою цього проекту було вдосконалення аудиторської діяльності під час виконання двох завдань, таких як задоволення потреб зацікавлених сторін і забезпечення однаковості інформації, що формується в ході аудиту. За підсумками досліджень переглянута процедура аудиту, введена низка міжнародних стандартів аудиту, зокрема:

- МСА 700 (переглянутий) «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності»;
- новий МСА 701 «Повідомлення інформації з ключових питань аудиту в звіті незалежного аудитора»;
- МСА 705 (переглянутий) «Модифікації думки у звіті незалежного аудитора»;
- МСА 706 (переглянутий) «Розділи «Важливі обставини» та «Інші відомості» в аудиторському висновку»;
- МСА 570 (переглянутий) «Безперервність діяльності»;
- МСА 260 (переглянутий) «Повідомлення інформації тим, кого наділено найвищими повноваженнями»;
- поправки до окремих МСА.

Зміни в міжнародних стандартах аудиту були спрямовані на підвищення прозорості та інформаційної цінності аудиторських висновків, а у складі найважливіших удосконалень було відзначено підвищення якості висновків з точки зору опису безперервності діяльності:

- розмежування обов'язків управлінського персоналу та аудитора;
- поява розділу, який розкриває суттєву невідомість щодо безперервності діяльності;
- встановлення нової вимоги щодо критичної оцінки його розкриття інформації про потенційний вплив факторів, що викликають суттєві сумніви щодо здатності особи, стосовно якої здійснюється аудит, функціонувати безперервно [5, с. 178].

Таким чином, на підставі змін у законодавстві, що регулює аудиторську діяльність, можна зробити висновок про те, що перевірка передумови про безперервність діяльності є однією з основних

вимог до аудитора в рамках поточної концепції проведення аудиту [5, с. 179].

Використання принципу безперервності для складання фінансової звітності передбачено Законом «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність», національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [6; 7]. В міжнародних стандартах припущення безперервності діяльності наведено в Концептуальній основі фінансової звітності та Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності» [8; 9]. Слід зазначити, що в національних і міжнародних стандартах сутність і практичне використання концепції безперервності суттєво різняться. В національному законодавстві трактування принципу безперервності та його застосування в обліку й звітності є значно звуженими, оскільки не передбачається розкриття у фінансовій звітності інформації про суттєву невизначеність підприємства [4, с. 4]. Суттєва невизначеність стосується подій або умов, які можуть викликати значний сумнів у здатності суб'єкта господарювання продовжувати функціонувати як діюче підприємство, отже, може свідчити про те, що він може бути не в змозі реалізувати свої активи та погасити свої зобов'язання у звичайному режимі ведення бізнесу.

В міжнародних стандартах аудиту відповідальність аудитора під час аудиту фінансової звітності, що стосується безперервності діяльності, регламентується Міжнародним стандартом аудиту 570 «Безперервність діяльності» [10]. Окремі положення цього стандарту також визначають його практичне застосування в бухгалтерському обліку підприємств. Так, підприємство в поясненнях до бухгалтерської фінансової звітності має висловити думку про власну здатність продовжувати безперервну діяльність протягом дванадцяти наступних місяців, а аудитор за результатами перевірки бухгалтерської фінансової звітності повинен сформулювати думку про допущення безперервності діяльності особи, щодо якої здійснюється аудит [11, с. 1147].

Для формування професійного судження про невизначеність передбачено враховувати такі групи факторів (табл. 1).

Представлені фактори також безпосередньо впливають на думку аудитора та є факторами аудиторського ризику, що за неправильного судження аудитора здатне підвищити рівень інформаційного ризику взаємодіючих з аудованою особою суб'єктів [12].

Для формування висновку про значний сумнів продовжувати діяльність на безперервній основі в МСА 570 наведені приклади подій або умов (рис. 1).

Цей перелік не є вичерпним, наявність одного або кількох пунктів прикладів не завжди означає, що існує суттєва невизначеність.

Значущість таких подій або умов часто може пом'якшуватися іншими чинниками. Наприклад, наслідки неможливості суб'єкта господарювання нормально погашати борги можуть компенсуватися планами управлінського персоналу забезпечити достатні грошові потоки альтернативними засобами, такими як вибуття активів, реструктуризація погашення позик або отримання додаткового капіталу. Аналогічно втрата головного постачальника може бути пом'якшена наявністю прийнятного альтернативного джерела постачання [10, с. 614].

Своєчасне виявлення й оцінка факторів негативних наслідків, постійний аналіз сукупності всіх ознак сприяють більш детальному формуванню аудиторської думки з подальшим розробленням заходів і рекомендацій щодо покращення фінансового підприємства та виходу із ситуації, що склалася. Результати аудиторської перевірки дадуть змогу керівництву економічного суб'єкта отримати впевненість у результатах діяльності, що сприятиме виробленню та вжиттю заходів щодо зниження відповідних ризиків [12].

Ідентифікація подій або умов, які можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність, має здійснюватися управлінським персоналом під час складання фінансової звітності (рис. 2). Якщо такі події або умови були виявлені, аудитор повинен обговорити плани управлінського персоналу щодо їх усунення. Плани майбутніх дій можуть стосуватися, наприклад, планів суб'єкта господарювання ліквідувати активи, позичити гроші або реструктурувати борг, зменшити чи відстрочити видатки або збільшити капітал.

Таблиця 1

Чинники, що впливають на використання принципу безперервності під час формування фінансової звітності підприємств

Чинник	Вплив на професійне судження
Віддаленість в часі моменту виникнення в майбутньому події або умови чи їх результатів	Ступінь невизначеності, пов'язаної з результатом події або умови, значно збільшується
Розмір і складність суб'єкта господарювання, характер та стан його бізнесу, ступінь впливу зовнішніх чинників	Вплив на судження стосовно результату подій або умов
Наявна інформація	Невідповідність судженню майбутніх періодів

Джерело: складено на підставі [10; 12]

Рис. 1. Приклади подій або умов, що можуть поставити під сумнів здатність підприємства продовжувати діяльність на безперервній основі

Джерело: складено на основі [10]

Якщо таке оцінювання подій та умов ще не було виконано, аудитор повинен обговорити з управлінським персоналом основу для запланованого використання припущення про безперервність діяльності як основи для бухгалтерського обліку та зробити запит управлінському персоналу, чи існують такі події та умови, що окремо або в сукупності можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі.

В обидвох випадках для формування висновку про суттєву невизначеність аудитор має використо-

вувати аудиторські докази для ідентифікації подій або умов, які можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання функціонувати безперервно. Аудиторські докази формуються за допомогою виконання додаткових аудиторських процедур, результатом яких може бути зменшення невизначеності діяльності підприємства, включаючи розгляд пом'якшувальних чинників.

Таким чином, розширення застосування аналітичних процедур під час аудиту дає змогу більш повно та якісно виконати перевірку, оцінити можливі наслідки подій, що відбуваються на підприєм-

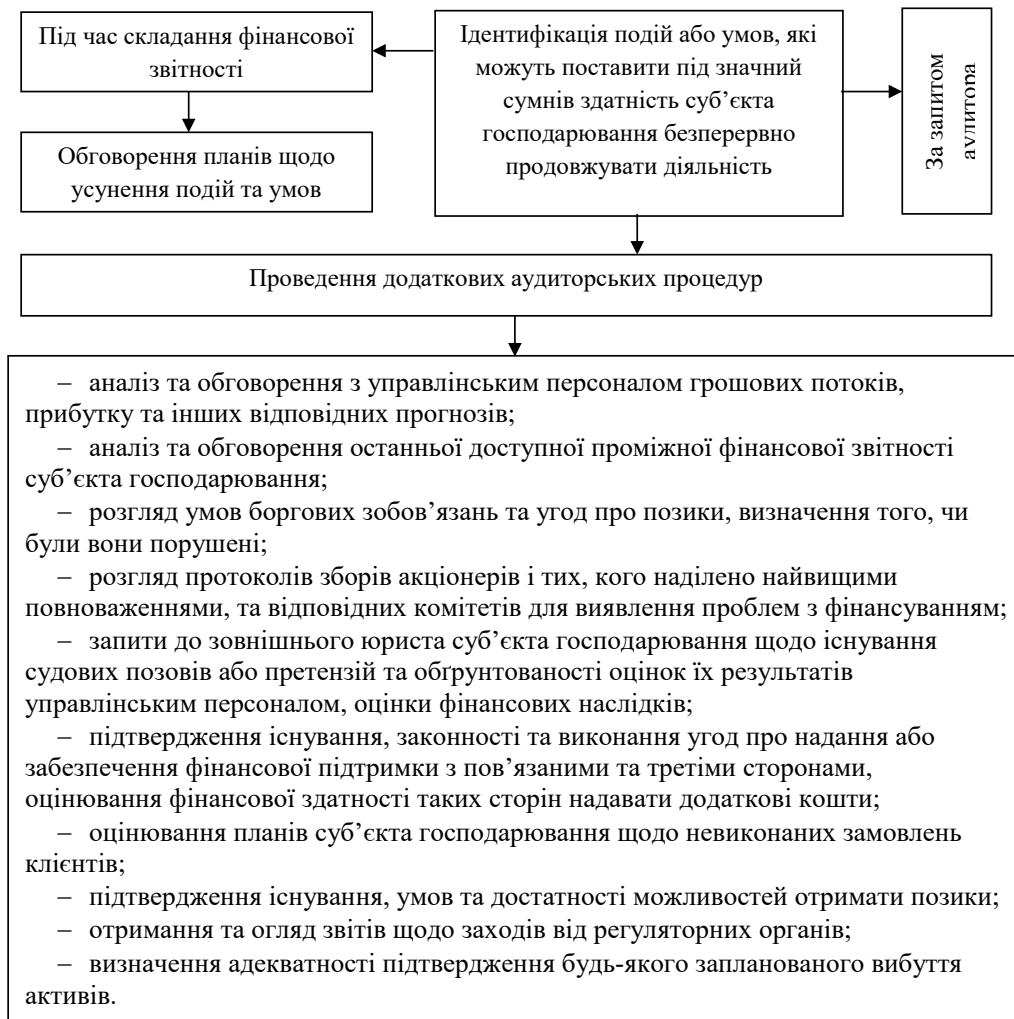

Рис. 2. Використання заходів антикризового фінансового управління під час проведення аудиту безперервності діяльності суб'єктів господарювання

Джерело: складено на основі [10]

стві. Аудиторська оцінка застосовності припущення про безперервність діяльності може стати одним з найважливіших інструментів виявлення ознак, що свідчать про загрозу банкрутства [13, с. 287].

На основі отриманих аудиторських доказів аудитор має дійти висновку щодо спроможності (неспроможності) суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі.

Висновки з проведеного дослідження. Використання принципу безперервності здійснює відповідний стимулюючий вплив на попередження фінансових криз на підприємстві. Процедура аудиту відповідно до МСА «Безперервність» вимагає під час виявлення подій та умов, що можуть поставити під сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі, вживати відповідних антикризових заходів щодо нейтралізації таких факторів. Таким чином, аудит принципу безперервності не є «пасивним» віддзеркаленням звітності та фінансового стану підприємства, а

стає активним інструментом його антикризового фінансового менеджменту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Крапивко М.В. Ответственность аудитора. URL: <https://blog.liga.net/user/mkrapivko/article/4602> (дата звернення: 15.09.2020).
2. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (дата звернення: 15.09.2020).
3. Баклан А.М. Україна потребує аудиту світового рівня. URL: <https://platforma-msb.org/ukrayina-potrebuye-audytu-svitovogo-ri> (дата звернення: 15.09.2020).
4. Гринчишин Я.М. Принцип безперервності в Україні: порівняння з міжнародними стандартами. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2013. № 11. С. 3–8.
5. Нгуен Тхи Ха Ми. Обязанность аудитора по проведению оценки непрерывности деятельности. *Экономика и бизнес: теория и практика*. 2018. № 5. С. 178–182.

6. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 15.09.2020).

7. Загальні вимоги до фінансової звітності : Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 від 7 лютого 2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 15.09.2020).

8. Концептуальна основа фінансової звітності. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (дата звернення: 15.09.2020).

9. Подання фінансової звітності : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_013 (дата звернення: 15.09.2020).

10. Міжнародний стандарт аудиту 570 (переглянутий) «Безперервність діяльності». Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 рр. Ч. I. С. 604–634.

11. Краснов В.Д., Козменкова С.В. Принцип непрерывности деятельности: сущность и экономическая обусловленность. *Международный бухгалтерский учет*. 2017. Т. 20. № 19. С. 1147–1162.

12. Юдинцева Л.А. Принципы формирования мнения аудитора о соблюдении непрерывности деятельности аудируемого лица. URL: https://gaap.ru/articles/Printsipy_formirovaniya_mneniya_auditora_o_soblyudenii nepreryvnosti deyatelnosti_audiruемого_litsa (дата звернення: 15.09.2020).

13. Мултанівська Т.В., Горяєва М.С. Застосування аналітичних процедур при аудиті безперервності діяльності. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 2(07). С. 285–291.

4. Hrynychshyn Ya.M. (2013) Pryntsyp bezperervnosti v Ukraini: porivniannia z mizhnarodnymy standartamy [The going concern principle in Ukraine: comparison with international standards]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 11. pp. 3–8.

5. Nhuen Tkhy Kha My (2018) Obyazannost audytora po provedenyuu otsenky nepreryvnosti deyatel'nosti [Auditor's responsibility to assess the appropriateness of the going concern presumption]. *Ékonomyka y byznes: teoriya y praktyka*, № 5, pp. 178–182.

6. Pro bukhhalterskyi oblik i finansovu zvitnist v Ukraini [On accounting and financial reporting in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 996-XIV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (accessed 15 September 2020).

7. Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti [General requirements for financial reporting]: Natsionalne polozhen'nia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 vid 07.02.2013 № 73. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (accessed 15 September 2020).

8. Kontseptualna osnova finansovoi zvitnosti [Conceptual Framework for financial reporting]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (accessed 15 September 2020).

9. Podannia finansovoi zvitnosti [Presentation of Financial Statements]: Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 1. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_013 (accessed 15 September 2020).

10. Mizhnarodnyi standart audytu 570 (perehlianyutyi) "Bezperervnist diialnosti" [Going Concern]. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2016–2017 rr. Ch. I, pp. 604–634.

11. Krasnov V.D., Kozmenkova S.V. (2017) Pryntsyp nepreryvnosti deyatel'nosti: sushchnost y ékonomicheskaya obuslovlennost [Going concern principle: the essence and economic conditionality]. *Mezhdunarodnyy bukhhalterskyi uchet*. T. 20, no. 19, pp. 1147–1162.

12. Yudyntseva L.A. Pryntsypy formirovaniya mneniya audytora o soblyudenii nepreryvnosti deyatel'nosti audyruemoho lytsa [Principles for the formation of the auditor's opinion on maintaining the going concern of the audited entity]. Available at: https://gaap.ru/articles/Printsipy_formirovaniya_mneniya_auditora_o_soblyudenii nepreryvnosti deyatel'nosti_audiruемого_litsa (accessed 15 September 2020).

13. Multanivska T.V., Horiaieva M.S. (2017) Zastosuvannia analitychnykh protsedur pry audyti bezperervnosti diialnosti [Analytical procedures application at audit of going concern]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 2(07), pp. 285–291.

REFERENCES:

1. Krapyvko M.V. Otvetstvennost audytora [Auditor's responsibility]. Available at: <https://blog.liga.net/user/mkrapivko/article/4602> (accessed 15 September 2020).

2. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist [On the audit of financial statements and the audit activity]: Zakon Ukrainy vid 21.12.2017 r. № 2258-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (accessed 15 September 2020).

3. Baklan A.M. Ukraina potrebuie audytu svitovoho rivnia [Ukraine needs world-class audit]. Available at: <https://platforma-msb.org/ukrayina-potrebuie-audytu-svitovogo-ri> (accessed 15 September 2020).

УДОСКОНАЛЕННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

IMPROVING FACTOR ANALYSIS OF THE ENTERPRISE SOLVENCY

Мета дослідження полягає у формуванні удосконалених моделей факторного аналізу відносних показників платоспроможності підприємства, що дадуть змогу врахувати грошові потоки. Для досягнення поставленої мети визначено базові показники оцінки платоспроможності підприємства, досліджено взаємозв'язок балансу та звіту про рух грошових коштів, на основі чого включено грошові потоки у факторні моделі відносних показників платоспроможності підприємства. Автором запропоновано розширені факторні моделі коефіцієнтів ліквідності, що базуються на безпосередньому взаємозв'язку балансу та звіту про рух грошових коштів (надходження та витрачання від усіх видів діяльності) є визначальним фактором формування як поточної, так і перспективної платоспроможності підприємства. Застосування інтегрального методу є найбільш оптимальним під час виконання запропонованого детермінованого факторного аналізу. Це дасть змогу визначити, що саме формує платоспроможність суб'єкта господарювання: операційна, інвестиційна, фінансова діяльність, ринкові коливання валютних курсів, залишок накопичених грошових коштів на початок періоду, запаси чи дебіторська заборгованість та інші оборотні активи.

Ключові слова: ліквідність, платоспроможність, детермінований факторний аналіз, грошові потоки, метод інтегрування.

Цель исследования заключается в формировании усовершенствованных моде-

лей факторного анализа относительных показателей платежеспособности предприятия, которые позволят учесть денежные потоки. Для достижения поставленной цели определены базовые показатели оценки платежеспособности предприятия, исследована взаимосвязь баланса и отчета о движении денежных средств, на основе чего включены денежные потоки в факторные модели относительных показателей платежеспособности предприятия. Автором предложены расширенные факторные модели коэффициентов ликвидности, которые базируются на непосредственной взаимосвязи баланса и отчета о движении денежных средств. Именно движение денежных средств (поступление и расходование от всех видов деятельности) является определяющим фактором формирования как текущей, так и перспективной платежеспособности предприятия. Применение интегрального метода является наиболее оптимальным при выполнении предложенного детерминированного факторного анализа. Это позволит определить, что именно формирует платежеспособность субъекта хозяйствования: операционная, инвестиционная, финансовая деятельность, рыночные колебания валютных курсов, остаток накопленных денежных средств на начало периода, запасы или дебиторская задолженность и другие оборотные активы.

Ключевые слова: ликвидность, платежеспособность, детерминированный факторный анализ, денежные потоки, метод интегрирования.

УДК 657.62

<https://doi.org/10.32843/bses.57-24>

Іванчук Н.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний університет
«Острозька академія»

Ivanchuk Nataliia

The National University
of Ostroh Academy

Every company during its economic activity interacts with counterparties, which influences enterprises' cash flows, formation of assets, sources of financing and determines the level of liquidity and solvency of the business entity. The solvency of the enterprise mainly affects its payment discipline, the prospects of relations with suppliers and creditors, ensuring a regular process of production and economic activity. Thus, it is important to assess of the main factors of the formation of the enterprise solvency, which will determine the areas that are necessary to focus while performing management decisions and ensure proper payment discipline of the enterprise. Factor analysis of liquidity and solvency of the enterprise, disclosed in the works of scientists, deals with the extension of factor models taking into consideration balance sheet indicators, which allows assessing the impact of changes in assets and liabilities on relative indicators of the enterprise solvency. At the same time, the cash flows play a significant role in the formation of a stable payment discipline of the enterprise, and therefore there is a need to include cash inflows and outflows in the methodology of factor analysis of the enterprise solvency. The purpose of the study is to form improved models of factor analysis of relative indicators of the enterprise solvency, which will allow taking into account cash flows. To achieve this aim, the basic indicators of assessing the enterprise solvency and the relationship between the balance sheet and the cash flow statement have been determined. It has enabled to include cash flows in the factor models of relative indicators of the enterprise solvency. The author has suggested extended factor models of liquidity ratios, based on the direct relationship between the balance sheet and the cash flow statement. The movement of cash flows (income and expenditure from all activities) is a determining factor in the formation of current and future enterprise solvency. The application of the integrated method is the most suitable when performing the suggested deterministic factor analysis. This will enable to determine what influences the enterprise solvency the most: operating activity, investment activity, financial activity, exchange rate fluctuations, cash balance at the beginning of the period, inventories or receivables and other current assets.

Key words: liquidity, solvency, deterministic factor analysis, cash flows, integration method.

Постановка проблеми. Кожне підприємство в процесі господарської діяльності взаємодіє з контрагентами, що відображається у його грошових потоках, формуванні активів, джерел фінансування та визначає конкретний рівень ліквідності й платоспроможності господарюючого суб'єкта.

Платоспроможність підприємства головним чином впливає на його платіжну дисципліну, перспективи відносин з постачальниками та креди-

торами, забезпечення безперебійного процесу виробничо-господарської діяльності.

Важливу роль у цьому відіграє оцінювання основних факторів формування платоспроможності підприємства, що дасть змогу визначити, в яких саме напрямках слід зосередити прийняття управлінських рішень та забезпечити належне дотримання підприємством платіжної дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Факторний аналіз ліквідності та платоспромож-

ності підприємства розкритий у працях таких науковців, як А.В. Кулик, Г.М. Терен, С.В. Тютюнник, Ю.М. Тютюнник, Н.М. Притуляк, Р.О. Ющенко [6; 7; 9; 12; 15]. Аналіз підходів цих учених базується на розкладанні факторних моделей на основі включення показників балансу підприємства, що дає змогу оцінити вплив змін в активах і пасивах на відносні показники платоспроможності суб'єкта підприємства. Водночас значну роль у формуванні стійкої платіжної дисципліни підприємства відіграють його грошові потоки, тому існує необхідність включення надходжень та витрат грошових коштів у методику факторного аналізу платоспроможності підприємства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні удосконалених моделей факторного аналізу відносних показників платоспроможності підприємства, що дадуть змогу врахувати його грошові потоки. Для досягнення поставленої мети доцільно визначити базові показники оцінки платоспроможності підприємства, дослідити взаємозв'язок балансу та звіту про рух грошових коштів, на основі чого включити грошові потоки у факторні моделі відносних показників платоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Платоспроможність підприємства тісно пов'язана з його ліквідністю. Сьогодні існують різноманітні підходи науковців до трактування ліквідності та платоспроможності [1–3; 7–8; 11; 13]. На нашу думку, доцільно сформулювати основу цих визначень. Зокрема, ліквідність підприємства – це його здатність формувати свої активи відповідно до строковості джерел фінансування його діяльності, а платоспроможність – це здатність підприємства наявними коштами своєчасно й повністю розраховуватися за поточними зобов'язаннями.

Аналіз ліквідності та платоспроможності підприємства належить до завдань фінансового аналізу. Головним джерелом інформації для проведення такого аналізу є ф. № 1 «Баланс (Звіт про

фінансовий стан)». Узагальнення підходів до оцінювання ліквідності та платоспроможності дало змогу виділити такі етапи проведення аналізу:

1) аналіз ліквідності підприємства, що базується на розрахунку та співставленні абсолютних показників ліквідності балансу;

2) аналіз платоспроможності підприємства, що базується на розрахунку відносних показників (коефіцієнтів ліквідності);

3) факторний аналіз ліквідності та платоспроможності.

При цьому варто зауважити, що платоспроможність підприємства безпосередньо залежить від ліквідності його балансу.

Коефіцієнти ліквідності належать до базових показників, за якими оцінюють платоспроможність підприємства. Розрахунок коефіцієнтів наведено в табл. 1.

Одним з головних показників платоспроможності, на нашу думку, є коефіцієнт абсолютної ліквідності, що показує, яку частку поточних зобов'язань підприємство може погасити негайно за рахунок наявних високоліквідних активів. Коефіцієнт абсолютної ліквідності є показником поточної (моментної) платоспроможності підприємства на дату балансу.

Коефіцієнти швидкої та абсолютної ліквідності характеризують перспективну платоспроможність підприємства, що буде сформована після повного обороту його дебіторської заборгованості та всіх оборотних активів.

При цьому варто наголосити на тому, що під час розрахунку коефіцієнтів ліквідності до складу оборотних активів необхідно включати не лише підсумок 2 розділу балансу «Оборотні активи», але й необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття з огляду на правила обліку цієї статті. Також до складу поточних зобов'язань підприємства облікові процедури зобов'язують включати зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття.

Таблиця 1

Базові показники аналізу платоспроможності підприємства

Назва показника	Формула розрахунку	Нормативне значення
Коефіцієнт абсолютної ліквідності ($K_{л}^{abc}$)	$K_{л}^{abc} = \frac{ГК + ПФІ}{ПЗ},$ де ГК – гроші та їх еквіваленти (Ф. 1, р. 1165); ПФІ – поточні фінансові інвестиції (Ф. 1, р. 1160); ПЗ – поточні зобов'язання (Ф. 1, р. 1695 + р. 1700)	0,2–0,35
Коефіцієнт швидкої ліквідності ($K_{л}^{шв}$)	$K_{л}^{шв} = \frac{ОА - З}{ПЗ},$ де ОА – оборотні активи (Ф. 1, р. 1195 + р. 1200); З – запаси (Ф. 1, р. 1100)	0,7–0,8
Коефіцієнт загальної ліквідності $K_{л}^{заг}$	$K_{л}^{заг} = \frac{ОА}{ПЗ}$	1–2

Джерело: [5; 10; 14], номери рядків балансу для розрахунку показників доповнені згідно з підходом автора

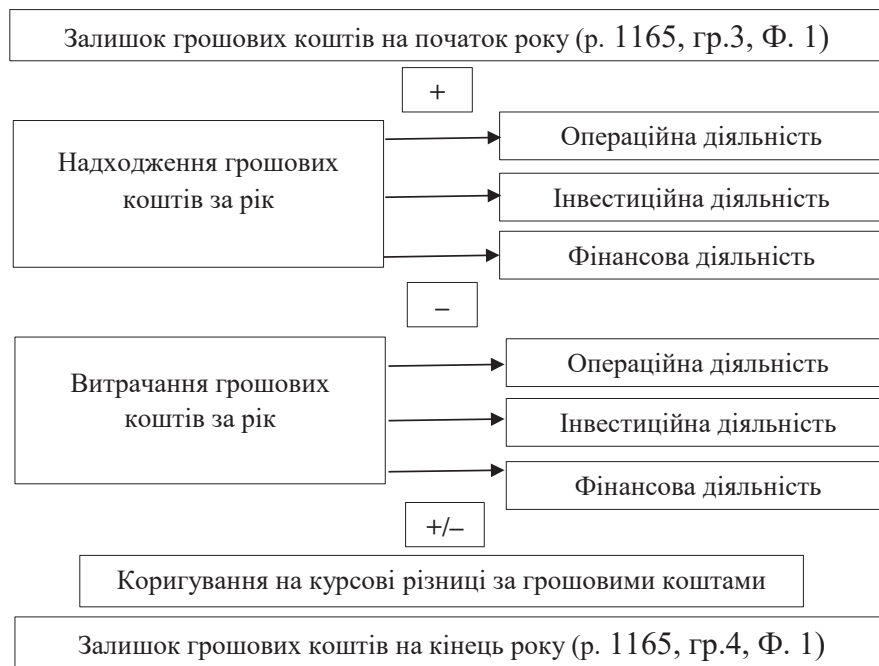

Рис. 1. Взаємозв'язок балансу та звіту про рух грошових коштів

Джерело: [4]

Після аналізу коефіцієнтів ліквідності важливим є перехід до їх факторного аналізу.

При цьому розробки вчених базуються головним чином на розширенні коефіцієнтів за рахунок складових частин грошових коштів, оборотних активів та поточних зобов'язань.

Однак, на нашу думку, важливою складовою частиною факторного аналізу платоспроможності підприємства є оцінювання формування його грошових потоків, що потребує детальної уваги.

Грошові потоки формуються в розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства, відображаються у Ф. № 3 «Звіт про рух грошових коштів та пов'язані з балансом (рис. 1).

Взаємозв'язок грошових потоків і статті балансу «Гроші та їх еквіваленти» (р. 1165) можна подати у вигляді формули:

$$ГК_{кін} = ГК_{поч} + ЧРК + КВ, \quad (1)$$

де $ГК_{кін}$ – залишок грошових коштів на кінець року (Ф. 1, гр. 4, р. 1165; Ф. 3, гр. 3, р. 3415); $ГК_{поч}$ – залишок грошових коштів на початок року (Ф. 1, гр.

3, р. 1165; Ф. 3, гр. 3, р. 3405); $ЧРК$ – чистий рух грошових коштів за звітний період (Ф. 3, гр. 3, р. 3400); $КВ$ – вплив зміни валютних курсів на залишок коштів (Ф. 3, гр. 3, р. 3410).

При цьому стаття балансу «Гроші та їх еквіваленти» включає (Ф. 1, р. 1165) [4]:

1) грошові кошти:

– готівку в касі;

– грошові кошти на поточних рахунках у банках і депозити до запитання;

– грошові кошти, що перебувають у дорозі;

– електронні гроші;

2) еквіваленти грошових коштів.

Таким чином, факторний аналіз коефіцієнтів ліквідності доповнимо врахуванням грошових потоків діяльності підприємства.

Зокрема, потрібно розширити факторні моделі аналізу коефіцієнтів ліквідності шляхом використання грошових потоків підприємства від різних видів діяльності. Таким чином, розширена детермінована факторна модель коефіцієнта абсолютної ліквідності матиме такий вигляд:

$$K_{л}^{абс} = \frac{ГК + ПФІ}{ПЗ} = \frac{ГК_{поч} + H_{од} + H_{ію} + H_{фд} - B_{од} + B_{ію} + B_{фд} + КВ + ПФІ}{ПЗ}, \quad (1)$$

де $H_{од}$ – надходження грошових коштів від операційної діяльності (Ф. 3, р. 3000 +...+р. 3095); $H_{ію}$ – надходження грошових коштів від інвестиційної діяльності (Ф. 3, р. 3200 +...+р. 3295); $H_{фд}$ – надходження грошових коштів від фінансової діяльності (Ф. 3, р. 3300 +...+р. 3340); $B_{од}$ – витрачання грошових коштів від операційної

діяльності (Ф. 3, р. 3100 +...+р. 3190); $B_{ію}$ – витрачання грошових коштів від інвестиційної діяльності (Ф. 3, р. 3255 +...+р. 3290); $B_{фд}$ – витрачання грошових коштів від фінансової діяльності (Ф. 3, р. 3345 +...+р. 3390); $КВ$ – вплив зміни валютних курсів на залишок коштів (Ф. 3, р. 3410).

Для визначення впливу факторів на приріст

результативного показника доцільно використати інтегральний метод детермінованого факторного аналізу:

$$\Delta K_{л(ГК_{поч})}^{abc} = \frac{\Delta GK_{поч}}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (2)$$

$$\Delta K_{л(H_{од})}^{abc} = \frac{\Delta H_{од}}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (3)$$

$$\Delta K_{л(H_{ію})}^{abc} = \frac{\Delta H_{ію}}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (4)$$

$$\Delta K_{л(H_{фд})}^{abc} = \frac{\Delta H_{фд}}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (5)$$

$$\Delta K_{л(B_{од})}^{abc} = -\frac{\Delta B_{од}}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (6)$$

$$\Delta K_{л(B_{ію})}^{abc} = -\frac{\Delta B_{ію}}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (7)$$

$$\Delta K_{л(B_{фд})}^{abc} = -\frac{\Delta B_{фд}}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (8)$$

$$\Delta K_{л(KB)}^{abc} = \frac{\Delta KB}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (9)$$

$$\Delta K_{л(ПФІ)}^{abc} = \frac{\Delta ПФІ}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (10)$$

$$\Delta K_{л(ПЗ)}^{abc} = \Delta K_{л}^{abc} - \Delta K_{л(ГК_{поч})}^{abc} - \Delta K_{л(H_{од})}^{abc} - \Delta K_{л(H_{ію})}^{abc} - \Delta K_{л(H_{фд})}^{abc} - \Delta K_{л(B_{од})}^{abc} - \Delta K_{л(B_{ію})}^{abc} - \Delta K_{л(B_{фд})}^{abc} - K_{л(KB)}^{abc} - \Delta K_{л(ПФІ)}^{abc}, \quad (11)$$

де $\Delta K_{л(ГК_{поч})}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни залишку грошових коштів на початок року; $\Delta K_{л(H_{од})}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни надходжень від операційної діяльності; $\Delta K_{л(H_{ію})}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни надходжень від інвестиційної діяльності; $\Delta K_{л(H_{фд})}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни надходжень від фінансової діяльності; $\Delta K_{л(B_{од})}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни витрат від операційної діяльності; $\Delta K_{л(B_{ію})}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни витрат від інвестиційної діяльності; $\Delta K_{л(B_{фд})}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни витрат від фінансової діяльності; $K_{л(KB)}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок впливу валютних курсів; $\Delta K_{л(ПФІ)}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни поточних фінансових інвестицій; $\Delta K_{л(ПЗ)}^{abc}$ – абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок зміни поточних зобов'язань; $\Delta K_{л}^{abc}$ – загальний абсолютний приріст коефіцієнта абсолютної ліквідності за рахунок усіх факторів; $\Delta GK_{поч}$ – абсолютний приріст залишку грошей та їх еквівалентів на початок року; $\Delta ПЗ$ – абсолютний приріст поточних зобов'язань за рік; $ПЗ^1$ – поточні зобов'язання на кінець року; $ПЗ^0$ – поточні зобов'язання на початок року; $\Delta H_{од}$ – абсолютний приріст надходжень від операційної діяльності; $\Delta H_{ію}$ – абсолютний приріст надходжень від інвестиційної діяльності; $\Delta H_{фд}$ – абсолютний приріст надходжень від фінансової діяльності; $\Delta B_{од}$ – абсолютний приріст витрат від операційної діяльності;

$\Delta B_{ію}$ – абсолютний приріст витрат від інвестиційної діяльності; $\Delta B_{фд}$ – абсолютний приріст витрат від фінансової діяльності; ΔKB – абсолютний приріст впливу валютних курсів; $\Delta ПФІ$ – абсолютний приріст поточних фінансових інвестицій.

Також варто зазначити, що внаслідок зміни валютних курсів залишок грошових коштів може як збільшуватися, так і зменшуватися. Таким чином, може бути ситуація, коли у звітному періоді зміна валютних курсів зумовила зростання залишку грошових коштів, а у базовому періоді – його зменшення. Це зумовлює те, що у звітному та базовому періоді буде виникати різний вигляд факторної залежності.

Для уникнення помилок у разі різного впливу валютних курсів ми записали їх вплив зі знаком «додавання» у факторній моделі, що відображена у формулі (1). При цьому якщо у певному році валютні курси зумовили приріст залишку грошових коштів, то цей вплив слід записувати з додатним знаком. Якщо ж у певному році валютні курси зумовили зменшення залишку грошових коштів, то цей вплив слід записувати зі знаком «мінус». При цьому абсолютний приріст впливу валютних курсів (ΔKB) слід рахувати за загальним правилом як різницю між звітним та базовим значенням показника. Правильно заздалегідь поставлені знаки (додатні чи від'ємні) забезпечать правильне обчислення абсолютного приросту впливу валютних курсів (ΔKB) та отримання достовірних результатів під час підстановки показника ΔKB у формулу (9).

Відповідно, грошові потоки від різних видів діяльності підприємства можна також використати в процесі розширення факторних моделей коефіцієнтів швидкої і загальної ліквідності.

Розширена факторна модель коефіцієнта швидкої ліквідності матиме вигляд:

$$K_{л}^{шв} = \frac{ОА - З}{ПЗ} = \frac{ГК_{поч} + H_{од} + H_{ію} + H_{фд} - B_{од} + B_{ію} + B_{фд} + KB + ПФІ + ДЗ}{ПЗ}, \quad (12)$$

де ДЗ – дебіторська заборгованість, витрати майбутніх періодів та інші оборотні активи (Ф. 1: р. 1120 + ... + р. 1155 + р. 1170 + ... + р. 1190 + р. 1200).

Вплив на коефіцієнт швидкої ліквідності таких факторів, як $ГК_{поч}$, $H_{од}$, $H_{ю}$, $H_{фд}$, $B_{од}$, $B_{ю}$, $B_{фд}$, KB , $ПФІ$, буде визначатися за формулами (2–10), тоді як вплив інших факторів ($ДЗ$; $ПЗ$) за способом інтегрування слід визначати так:

$$\Delta K_{л(ДЗ)}^{шв} = \frac{\Delta ДЗ}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (13)$$

$$\Delta K_{л(ПЗ)}^{шв} = \Delta K_{л}^{шв} - \Delta K_{л(ГК_{поч})}^{шв} - \Delta K_{л(H_{од})}^{шв} - \Delta K_{л(H_{ю})}^{шв} - \Delta K_{л(H_{фд})}^{шв} - \Delta K_{л(B_{од})}^{шв} - \Delta K_{л(B_{ю})}^{шв} - \Delta K_{л(B_{фд})}^{шв} - K_{л(KB)}^{шв} - \Delta K_{л(ПФІ)}^{шв} - \Delta K_{л(ДЗ)}^{шв}, \quad (14)$$

де $\Delta K_{л(ГК_{поч})}^{шв}$; $\Delta K_{л(H_{од})}^{шв}$; $\Delta K_{л(H_{ю})}^{шв}$; $\Delta K_{л(H_{фд})}^{шв}$; $\Delta K_{л(B_{од})}^{шв}$; $\Delta K_{л(B_{ю})}^{шв}$; $\Delta K_{л(B_{фд})}^{шв}$; $K_{л(KB)}^{шв}$; $\Delta K_{л(ПФІ)}^{шв}$; $\Delta K_{л(ДЗ)}^{шв}$ – абсолютний приріст коефіцієнта швидкої ліквідності за рахунок факторів $ГК_{поч}$, $H_{од}$, $H_{ю}$, $H_{фд}$, $B_{од}$, $B_{ю}$, $B_{фд}$, KB , $ПФІ$; $ДЗ$; $ПЗ$; $\Delta ДЗ$ – абсолютний приріст дебіторської заборгованості, витрат майбутніх періодів та інших оборотних активів; $\Delta K_{л}^{шв}$ – загальний абсолютний приріст коефіцієнта швидкої ліквідності за рахунок усіх факторів.

Розширена факторна модель коефіцієнта загальної ліквідності передбачатиме наявність усіх оборотних активів, тому в чисельнику враховані запаси підприємства:

$$K_{л}^{заг} = \frac{ОА}{ПЗ} = \frac{ГК_{поч} + H_{од} + H_{ю} + H_{фд} - B_{од} + B_{ю} + B_{фд} + KB + ПФІ + ДЗ + З}{ПЗ}. \quad (15)$$

Вплив на коефіцієнт швидкої ліквідності таких факторів, як $ГК_{поч}$, $H_{од}$, $H_{ю}$, $H_{фд}$, $B_{од}$, $B_{ю}$, $B_{фд}$, KB , $ПФІ$, $ДЗ$, $З$, буде визначатися за формулами (2–10) та (13), тоді як вплив інших факторів за способом інтегрування слід визначати так:

$$\Delta K_{л(З)}^{ш} = -\frac{\Delta З}{\Delta ПЗ} \cdot \ln \left| \frac{ПЗ^1}{ПЗ^0} \right|; \quad (16)$$

$$\Delta K_{л(ПЗ)}^{заг} = \Delta K_{л}^{заг} - \Delta K_{л(ГК_{поч})}^{заг} - \Delta K_{л(H_{од})}^{заг} - \Delta K_{л(H_{ю})}^{заг} - \Delta K_{л(H_{фд})}^{заг} - \Delta K_{л(B_{од})}^{заг} - \Delta K_{л(B_{ю})}^{заг} - \Delta K_{л(B_{фд})}^{заг} - K_{л(KB)}^{заг} - \Delta K_{л(ПФІ)}^{заг} - \Delta K_{л(ДЗ)}^{заг} - \Delta K_{л(З)}^{заг}, \quad (17)$$

де $\Delta K_{л(ГК_{поч})}^{заг}$; $\Delta K_{л(H_{од})}^{заг}$; $\Delta K_{л(H_{ю})}^{заг}$; $\Delta K_{л(H_{фд})}^{заг}$; $\Delta K_{л(B_{од})}^{заг}$; $\Delta K_{л(B_{ю})}^{заг}$; $\Delta K_{л(B_{фд})}^{заг}$; $K_{л(KB)}^{заг}$; $\Delta K_{л(ПФІ)}^{заг}$; $\Delta K_{л(ДЗ)}^{заг}$; $\Delta K_{л(З)}^{заг}$ – абсолютний приріст коефіцієнта швидкої ліквідності за рахунок факторів $ГК_{поч}$, $H_{од}$, $H_{ю}$, $H_{фд}$, $B_{од}$, $B_{ю}$, $B_{фд}$, KB ; $ПФІ$; $ДЗ$; $З$; $ПЗ$; $\Delta З$ – абсолютний приріст запасів; $\Delta K_{л}^{заг}$ – загальний абсолютний приріст коефіцієнта швидкої ліквідності за рахунок усіх факторів.

Висновки з проведеного дослідження.

Запропоновані розширені факторні моделі коефіцієнтів ліквідності базуються на безпосередньому взаємозв'язку балансу та звіту про рух грошових коштів. Саме рух грошових коштів (надходження та витрачання від усіх видів діяльності) є визначальним фактором формування як поточної, так і перспективної платоспроможності підприємства. Застосування інтегрального методу є найбільш оптимальним під час виконання запропонованого факторного аналізу. Це дасть змогу визначити, що саме формує платоспроможність суб'єкта господарювання: операційна, інвестиційна, фінансова діяльність, ринкові коливання валютних курсів, залишок накопичених грошових коштів на початок періоду, запаси, дебіторська заборгованість чи інші оборотні активи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Бержанір І.А. Аналіз ліквідності як важливий етап оцінки фінансового стану підприємств. *Фінанси, учет, банки*. 2014. № 1(20). С. 43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2014_1_7 (дата звернення: 01.10.2020).
- Вдовенко Л.В. Платоспроможність підприємств: сутність та методика розрахунку показни-

ків. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 10 (2). С. 27–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10%282%29_6 (дата звернення: 01.10.2020).

3. Іванов В.К. Сутність платоспроможності промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 2. С. 41–44.

4. Карпова В.М. Звіт про рух грошових коштів: покрокова інструкція. *Все про бухгалтерський облік*. 2015. № 13 (2250). С. 23–32.

5. Котляр М.О. Аналіз ліквідності як важливий етап оцінки фінансової стійкості підприємств. *Вісник ТНЕУ*. 2008. № 4. С. 120–124.

6. Кулик А.В. Проблеми організації та методики аналізу ліквідності і платоспроможності підприємств. *Збірник наукових праць МННЦ ІТІС*. 2009. Вип. 14. С. 300–332.

7. Притуляк Н.М. Факторний аналіз ліквідності активів підприємства. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 4. С. 92–105. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/04/09.pdf> (дата звернення: 01.10.2020).

8. Теницька Н.Б., Гришко Ю.С. Теоретичні аспекти оцінки платоспроможності підприємства в сучасних умовах. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 5. С. 372–376. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/75.pdf> (дата звернення: 01.10.2020).

9. Терен Г.М. До питання факторного аналізу ліквідності підприємства. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3564> (дата звернення: 01.10.2020).

10. Терен Г.М. Система показників аналізу ліквідності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С. 36–41.

11. Томчук О.Ф., Фабіанська В.Ю., Довгополюк Г.О. Оцінка ліквідності та платоспроможності в контексті фінансового стану підприємства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 5(05). С. 345–351. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/5_2016/66.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

12. Тютюнник Ю.М., Тютюнник С.В. Механізми факторного аналізу показників фінансового стану галузей економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5 (179). С. 421–429.

13. Халатур С.М., Бровко Л.І., Моруга Т.О. Методологія оцінки ліквідності та платоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 56–60. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2017/13.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

14. Чайка Т.Ю., Лошакова С.Є., Водоріз Я.С. Розрахунок коефіцієнтів ліквідності за балансом, урахування фінансових і виробничих особливостей підприємства під час здійснення коефіцієнтного аналізу ліквідності. *Економіка і суспільство*. 2018. № 15. С. 900–908. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/139.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

15. Ющенко Р.О. Впровадження факторного аналізу ліквідності в систему фінансового менеджменту вітчизняних підприємств. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 159–163. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/152.pdf> (дата звернення: 01.10.2020).

REFERENCES:

1. Berzhanir I.A. (2014) Analiz likvidnosti yak vazhlyvyi etap otsinky finansovoho stanu pidpriemstv [Liquidity analysis as an important stage in assessing the financial condition of enterprises]. *Finansyi, uchet, banki*, no. 1(20). pp. 43–48. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2014_1_7 (accessed 1 October 2020).

2. Vdovenko L.V. (2012) Platospromozhnist pidpriemstv: sutnist ta metodyka rozrakhunku pokaznykiv [Solvency of enterprises: essence and method of calculation of indexes]. *Ekonomichniy analiz*, vol. 10(2), pp. 27–29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10%282%29_6 (accessed 1 October 2020).

3. Ivanov V.K. (2009) Sutnist platospromozhnosti promyslovoho pidpriemstva [The essence of the solvency of an industrial enterprise]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2, pp. 41–44.

4. Karpova V.M. (2015) Zvit pro rukh hroshovykh koshtiv: pokrokovyia instruktsiia [Cash flow statement: step-by-step instructions.]. *Vse pro bukhgalterskyi oblik*, no. 13 (2250), pp. 23–32.

5. Kotliar M.O. (2008) Analiz likvidnosti yak vazhlyvyi etap otsinky finansovoi stiiosti pidpriemstv [Liquidity analysis as an important step in assessing the financial stability of enterprises]. *Visnyk TNEU*, no. 4, pp. 120–124.

6. Kulyk A.V. (2009) Problemy orhanizatsii ta metodyky analizu likvidnosti i platospromozhnosti pidpriemstv [Problems of organization and methodology of

analysis of the enterprise liquidity and solvency]. *Zbirnyk naukovykh prats MNNTs ITis*, issue 14, pp. 300–332.

7. Prytuliak N.M. (2020) Faktornyi analiz likvidnosti aktyviv pidpriemstva [Factor analysis of liquidity of enterprise assets]. *Visnyk KNTEU*, no. 4, pp. 92–105. Available at: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/04/09.pdf> (accessed 1 October 2020).

8. Tenytska N.B., Hryshko Yu.S. (2015) Teoretychni aspekty otsinky platospromozhnosti pidpriemstva v suchasnykh umovakh [Theoretical aspects of assessment of solvency of the enterprise in modern conditions]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, issue 5, pp. 372–376. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/75.pdf> (accessed 1 October 2020).

9. Teren H.M. (2014) Do pytannia faktornoho analizu likvidnosti pidpriemstva [To the question of factorial analysis of the enterprise liquidity]. *Efektivna ekonomika*, no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3564> (accessed 1 October 2020).

10. Teren H.M. (2016) Systema pokaznykiv analizu likvidnosti pidpriemstva [Scorecard of the liquidity of an enterprise system]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, no. 8, pp. 36–41.

11. Tomchuk O.F., Fabianska V.Iu., Dovhopoliuk H.O. (2016) Otsinka likvidnosti ta platospromozhnosti v konteksti finansovoho stanu pidpriemstva [An estimation of liquidity and solvency is in the context of the financial state of enterprise]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, issue 5(05), pp. 345–351. Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/5_2016/66.pdf (accessed 1 October 2020).

12. Tiutiunyk Yu.M., Tiutiunyk S.V. (2016) Mekhanizmy faktornoho analizu pokaznykiv finansovoho stanu haluzei ekonomiky [Mechanism of factor analysis of financial performance indicators across industries]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5 (179), pp. 421–429.

13. Khalatur S.M., Brovko L.I., Moruha T.O. (2017) Metodolohiia otsinky likvidnosti ta platospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Methodology for assessing liquidity and solvency of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 12, pp. 56–60. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2017/13.pdf (accessed 1 October 2020).

14. Chaika T.Iu., Loshakova S.Ie., Vodoriz Ya.S. (2018) Rozrakhunok koefitsientiv likvidnosti za balan- som, urakhuvannia finansovykh i vyrobnychkykh osoblyv- ostei pidpriemstva pid chas zdiisnennia koefitsiientnoho analizu likvidnosti [Calculation of liquidity ratios on the balance sheet, taking into account financial and pro- duction features of the enterprise during implementation liquidity ratio analysis]. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 15, pp. 900–908. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/139.pdf (accessed 1 October 2020).

15. Yushchenko R.O. (2015) Vprovadzhennia fak- tornoho analizu likvidnosti v systemu finansovoho menedzhmentu vitchyzniannykh pidpriemstv [Imple- mentation of factor analysis of liquidity in the finan- cial management system of domestic enterprises]. *Molodyi vchenyi*, no. 2(17), pp. 159–163. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/152.pdf> (accessed 1 October 2020).

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 57

Коректура • Ю. Никитенко

Комп'ютерна верстка • В. Удовиченко

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 15,64. Ум. друк. арк. 16,28.

Підписано до друку 30.09.2020. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.